

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BİTLİS KENTİNDEKİ RİBAT HAN VE
KERVANSARAYLAR

Filiz BAŞBAYDAR BELLİ

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programı

Danışman

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Temmuz, 2023

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BİTLİS KENTİNDEKİ RİBAT HAN VE KERVANSARAYLAR

Filiz BAŞBAYDAR BELLİ tarafından hazırlanan tez çalışması 18.07.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üye. Zafer SAĞDIÇ, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Haluk ÇETİNKAYA, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üye. Uzun YERGÜN, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU sorumluluğunda tarafımca hazırlanan “Bitlis Kentindeki Ribat Han Ve Kervansaraylar” başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Filiz BAŞBAYDAR BELLİ

İmza

Aileme



TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının yürütülmesinde her aşamada yanımda olan, desteklerini ve ilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen, tez sürecinin başarı ile tamamlanmasında büyük katkısı olan danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU'na teşekkür ederim. Tez izleme komitesi üyesi sevgili hocalarım Prof. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ ve Dr. Öğr. Üye. Zafer SAĞDIÇ'a, tez süreci boyunca gösterdikleri ilgi, yapıcı ve yönlendirici yorumları ve yol göstermeleri ile çalışmaya katkıları nedeniyle şükranlarımı sunarım. Tez jürisi hocalarım Prof. Dr. Haluk ÇETİNKAYA ve Dr. Öğr. Üye. Uzay YERGÜN'e jüri sürecine katkıları ve değerlendirmeleri için ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmanın yürütülmesinde, ihtiyacım olan her aşamada yanımda olan, özellikle gerçekleştirdiğim arazi çalışmalarının sorunsuz ilerlemesine katkısı olan eşim V. Evren BELLİ'ye; büyük bir heyecan ve mutlulukla yapıları inceleyen, yapılarla ilgili gözlemlerini paylaşan sevgili yardımcılarım oğlum Aras ve kızım Rana'ya sürece katkıları ve en önemlisi gösterdikleri sabır için minnettarım. Canım annem Seren BAŞBAYDAR, canım babam Yusuf BAŞBAYDAR ve başta kardeşim Turgut BAŞBAYDAR olmak üzere büyük ailemin her bir üyesi, ihtiyacım olan her durumda yanımda olarak desteklerini ve ilgilerini her zaman göstermişlerdir. Sevgili arkadaşlarım Dr. Büşra Tuğba ÇAMIÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZEN'e destek ve ilgileri için minnettarım.

Arşiv belgelerinin okunmasında yardımcı olan Mehmet ÖZEN'e; yürütülen arazi çalışmasına katkı sağlayan Fehim DÜZCE'ye; Gökay Köyü, Sarıdal Köyü, Çeltikli Köyü, Örenlik Köyü ve Alaniçi Köyü muhtarlarına; Bitlis Vakıflar Bölge Müdürü Gökhan Bey'e, Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Necmeddin BAYHAN'a, Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK'e ve Şerefname eserinin özgün kopyasına ulaşma noktasında yardımlarını esirgemeyen Oxford University Bodleian Libraries çalışanlarından Alasdair WATSON'a çalışmaya sundukları katkılar için ayrıca teşekkür ederim.

Filiz BAŞBAYDAR BELLİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ	xix
HARİTA LİSTESİ	xxxi
ÖZET	xxxiv
ABSTRACT	xxxvi
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti	1
1.2 Tezin Amacı	5
1.3 Hipotez	6
2 BİTLİS KENT TARİHİ ve BİTLİS'TE MİMARLIK	7
2.1 Bitlis Kent Tarihi	7
2.2 Bitlis'te Mimarlık	11
3 RİBAT HAN ve KERVANSARAY TANIMI ile ANADOLU'DA TARİHİ YOLLAR	40
3.1 Ribat Han ve Kervansaraylar ile İlgili Tanım ve Kavramlar	40
3.2 Anadolu'daki Tarihi Yollar Üzerinde Bulunan Ribat Han ve Kervansaraylar	43
3.3 Bitlis'in Üzerinde Bulunduğu Tarihi Yollar	60
4 BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAYLARI	80
4.1 Günümüze Ulaşan Yapılar	84
4.2 Günümüze Ulaşamayan Yapılar	229
5 BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	257
5.1 Konum Özellikleri	257
5.2 Plan Özellikleri	264
5.3 Malzeme Kullanımı	271
5.4 Cephe ve Bezeme Özellikleri	276
6 BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAY YAPILARININ ANADOLU'DAKİ DİĞER RİBAT HAN ve KERVANSARAYLAR ile KARŞILAŞTIRILMASI	286
7 SONUÇ ve ÖNERİLER	292
KAYNAKÇA	302

A DEVLET ARŞİVLERİ ve VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ BELGELERİ	316
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	327



KISALTMA LİSTESİ

cm	santimetre
km	kilometre
KVKBK	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
m	metre
MÖ	Milattan Önce
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
VBM	Vakıflar Bölge Müdürlüğü
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü



ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1	Bitlis kenti siyasi tarihi.....	8
Şekil 2.2	Bitlis Çayı boyunca şekillenen güzergah ve Deliklitaş Tüneli.....	12
Şekil 2.3	1854'te (solda)ve günümüzde (sağda) Deliklitaş Tüneli'nin görünümü...	12
Şekil 2.4	Deliklitaş'tan görünüm.....	13
Şekil 2.5	Bitlis Kalesi planı (sol) ve kazılarda ortaya çıkarılan yapılar (sağ).....	14
Şekil 2.6	Ayn-ı Tatvan (99a) minyatürü.....	15
Şekil 2.7	Güzelcedere Köprüsü (99b üstte) ve Güzelcedere (99b altta).....	16
Şekil 2.8	Bitlis (100a) minyatürü.....	17
Şekil 2.9	Cisr-i Derbend (100b üstte), Cisr-i Dereç (100b ortada).....	18
Şekil 2.10	Cisr-i Mezre'a (101 a üstte), Cisr-i Duhan (101a ortada).....	19
Şekil 2.11	Şerefname 11 nolu minyatür.....	21
Şekil 2.12	Şerefname 12 nolu minyatür	22
Şekil 2.13	Şerefname 14 nolu minyatür.....	23
Şekil 2.14	Şerefname 15 nolu minyatür.....	24
Şekil 2.15	Adilcevaz obsidyen yataklarından örnek.....	27
Şekil 2.16	Adilcevaz kalesi ve içerisindeki yapıların görünümü.....	28
Şekil 2.17	Kafesoğlu'na göre Ahlat krokisi üzerinde eserlerin toplandığı alanlar..	30
Şekil 2.18	Ahlat Meydan Mezarlığı	31
Şekil 2.19	Ahlat Emir Bayındır Köprüsü ve arkasında Harabeşehir.....	31
Şekil 2.20	Tatvan dikilitaşları.....	33
Şekil 2.21	Tahtalı Köyü Kilisesi	34
Şekil 2.22	Hizan'da yöresel bir konut içi.....	35
Şekil 2.23	Bitlis yapı türleri dağılımı	37
Şekil 3.1	Bingöl-Harput arasındaki Urartu dönemi konaklama tesisleri planları ...	45
Şekil 3.2	Cevizderesi Kalesi konum ve planı	46
Şekil 3.3	Taşharman Köyü'nde tespit edilen tarihi yol dokusu	63
Şekil 3.4	Benekli Köyü'nde tespit edilen tarihi yol dokusu.....	63
Şekil 3.5	Döşeman Antik Geçidi yol dokusu.....	64
Şekil 3.6	Bitlis gravürü.....	69
Şekil 3.7	Hommaire de Hell yolculuğunda kullanılan Ziyaret-Bitlis.....	71
Şekil 3.8	Ressam Jules Laurens çiziminden Bitlis görünümü.....	72
Şekil 3.9	Bitlis görünümü.....	76

Şekil 3.10 Adilcevaz'dan görünüm.....	77
Şekil 4.1 Adilcevaz Kervansarayı.....	86
Şekil 4.2 Kervansaray ve kuzeyinde Süphan Dağı.....	86
Şekil 4.3 Adilcevaz kervansarayı kuzeybatı yönünden görünümü.....	86
Şekil 4.4 Rüstem Paşa'nın Van Gölü çevresindeki eserlerinden Adilcevaz hanı.....	88
Şekil 4.5 Kervansaray plan ve kesit çizimleri.....	89
Şekil 4.6 Kervansarayın ayakta kalan doğu bölümü.....	89
Şekil 4.7 Kervansaray içten görünüm.....	90
Şekil 4.8 Yapıda tespit edilen taşçı işaretleri.....	91
Şekil 4.9 Orta bölüm kuzey duvarı kabartmaları.....	92
Şekil 4.10 Takviye kemerleri meander motif örnekleri.....	92
Şekil 4.11 Rahva Kervansarayı genel görünüm.....	94
Şekil 4.12 Rahva Kervansarayı genel görünüm).....	94
Şekil 4.13 Rahva Kervansarayı (Süleymaniye Kütüphanesi Arşivi).....	94
Şekil 4.14 Rahva Kervansarayı.....	95
Şekil 4.15 Rahva Kervansarayı genel görünüm.....	95
Şekil 4.16 Rahva'da XV. ve XVI. yüzyıllarda ulaşım ve konaklama yapıları.....	95
Şekil 4.17 1978-79'da Rahva Kervansarayı.....	96
Şekil 4.18 Rahva Kervansarayı üst kata çıkan merdivenler.....	96
Şekil 4.19 Gelişkan'ın Bitlis minyatürü.....	101
Şekil 4.20 Rahva Kervansarayı vaziyet planı (Bitlis VBM Arşivi).....	104
Şekil 4.21 Rahva Kervansarayı alt ve üst kat plan çizimleri.....	104
Şekil 4.22 İrepoğlu'na göre Rahva Kervansarayı plan çizimleri.....	105
Şekil 4.23 Rahva Kervansarayı girişinden genel görünüm	106
Şekil 4.24 Rahva Kervansarayı genel görünüm.....	106
Şekil 4.25 Rahva Kervansarayı avlusu.....	106
Şekil 4.26 Rahva Kervansarayı koridor ve hizmet bölümü.....	107
Şekil 4.27 Rahva Kervansarayı koridor bölümü ve kubbe örtüsü.....	107
Şekil 4.28 Mihrap nişi.....	107
Şekil 4.29 Rahva Kervansarayı kuzey bölümü içten.....	108
Şekil 4.30 Rahva Kervansarayı batı bölümü.....	108
Şekil 4.31 Rahva Kervansarayı batı bölümü.....	108
Şekil 4.32 Rahva Kervansarayı hamam yapısı.....	109
Şekil 4.33 Hamam soğukluk bölümü.....	109
Şekil 4.34 Hamam sıcaklık bölümüne giriş tonozu.....	109

Şekil 4.35 Hamam örtü sistemi.....	110
Şekil 4.36 Kervansaray giriş cephe düzenlemesi.....	111
Şekil 4.37 Kervansaray girişi.....	111
Şekil 4.38 Kervansaray girişi iç sağ düzenlemesi.....	111
Şekil 4.39 İç mekan özgün yer döşemesi ve malzeme kullanımı.....	112
Şekil 4.40 Takviye kemer düzenlemesi.....	112
Şekil 4.41 Baş Han vaziyet planı.....	114
Şekil 4.42 Baş Han genel görünüm.....	114
Şekil 4.43 Baş Han cephe çizimleri.....	115
Şekil 4.44 Baş Han planı.....	116
Şekil 4.45 Baş Han planı.....	116
Şekil 4.46 Baş Han günümüzdeki planı.....	116
Şekil 4.47 Güney duvarı kalıntısı.....	117
Şekil 4.48 Baca ve kulenin görünümü.....	117
Şekil 4.49 Yapının girişi.....	118
Şekil 4.50 Odaya çevrilen bölümler.....	118
Şekil 4.51 Ayak ve kemer örnekleri.....	118
Şekil 4.52 İçten görünüm.....	119
Şekil 4.53 İçten görünüm.....	119
Şekil 4.54 Ocak ve niş örnekleri.....	119
Şekil 4.55 Doğu cephesi.....	120
Şekil 4.56 Batı cephesi.....	120
Şekil 4.57 Güney cephesi.....	121
Şekil 4.58 Kitabe taşı.....	121
Şekil 4.59 Kitabe çizimi.....	121
Şekil 4.60 Yapının 1900'deki görünümü.....	123
Şekil 4.61 1930'larda kervansarayın görünümü.....	123
Şekil 4.62 1979-80'de kervansarayın görünümü.....	123
Şekil 4.63 Papşin Kervansarayı genel görünüm.....	124
Şekil 4.64 Papşin Kervansarayı giriş cephesi.....	125
Şekil 4.65 Taçkapı detay.....	125
Şekil 4.66 Papşin Kervansarayı plan örnekleri.....	126
Şekil 4.67 Papşin Kervansarayı düz teras çatı örtü sistemi.....	126
Şekil 4.68 Girişte sağda ve solda yer alan odalar.....	127
Şekil 4.69 İçten görünüm.....	127

Şekil 4.70 Taçkapı.....	128
Şekil 4.71 Giriş cephesi silindirik kule düzenlemesi.....	129
Şekil 4.72 Yapının takviye kemerleri.....	129
Şekil 4.73 Kervansaray üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri.....	130
Şekil 4.74 Özgün duvar örgüsü üzerinde taşçı işaretleri.....	130
Şekil 4.75 Mahallebaşı Hanı.....	132
Şekil 4.76 Mahallebaşı Hanı.....	132
Şekil 4.77 Mahallebaşı Hanı.....	132
Şekil 4.78 Mahallebaşı Hanı'nın konumu.....	133
Şekil 4.79 Mahallebaşı Hanı plan(solda) ve restitüsyon (sağda) çizimleri.....	133
Şekil 4.80 Pektaş'ın planı üzerinden yapının farklı mekanlara ayrılması.....	133
Şekil 4.81 Taçkapı.....	134
Şekil 4.82 Taçkapı girişi önden (üstte) ve içten (altta) görünümü.....	134
Şekil 4.83 Girişlerin yanında yer alan niş ve ocak örnekleri.....	134
Şekil 4.84 Batıda yer alan bölüme geçiş sağlayan kemerli düzenleme.....	135
Şekil 4.85 Sivri kemer örnekleri.....	135
Şekil 4.86 Sivri kemerlerin günümüzdeki hali.....	135
Şekil 4.87 Doğu cepheden genel görünüm.....	136
Şekil 4.88 Taçkapı görünüm.....	136
Şekil 4.89 Batı cephesi.....	136
Şekil 4.90 Güney cepheden görünüm.....	137
Şekil 4.91 Kuzey cepheden görünüm.....	137
Şekil 4.92 Hatuniye Ribatı.....	139
Şekil 4.93 Hatuniye Ribatı.....	139
Şekil 4.94 Hatuniye Ribatı genel.....	139
Şekil 4.95 Güney cephe genel görünüm.....	140
Şekil 4.96 Güney cephe.....	140
Şekil 4.97 Yapının genel görünümü.....	140
Şekil 4.98 Hatuniye Ribatı taçkapısı.....	141
Şekil 4.99 Hatuniye Ribatı kitabe.....	141
Şekil 4.100 Hatuniye Ribatı kitabesi.....	142
Şekil 4.101 Kitabe yazı kuşağı.....	142
Şekil 4.102 Kitabe yazı kuşağı ve transkripsiyonu.....	142
Şekil 4.103 Kitabeden detay.....	143
Şekil 4.104 Hatuniye Ribatı planı.....	144

Şekil 4.105 Hazo Ribatı restitüsyon çizim örneği.....	144
Şekil 4.106 Doğuda yer alan odalar.....	145
Şekil 4.107 Doğudaki odaların görünümü.....	145
Şekil 4.108 Doğu bölüm restorasyon çalışmaları.....	145
Şekil 4.109 İçten görünüm.....	146
Şekil 4.110 İçten duvar örgüsü (üst solda), pencere (üst sağ).....	146
Şekil 4.111 Yapının kuzey cephesine bitişik yapı (solda) ve düz teras çatısı....	147
Şekil 4.112 Batı cepheden görünüm.....	147
Şekil 4.113 Taç kapının taşkın sivri kemeri.....	147
Şekil 4.114 Taç kapının sağında ve solunda yer alan konsollar.....	148
Şekil 4.115 Güney cephe üzerinde yer alan kabartmalı devşirme taş.....	148
Şekil 4.116 Emir Şeref Han Ribatı genel görünüm.....	150
Şekil 4.117 Yapının güney cephesi görünümü.....	150
Şekil 4.118 Yapının güney cephesi.....	151
Şekil 4.119 Güney sol bölüm ve yıkılan destek kulesi.....	151
Şekil 4.120 Yapının alt (üstteki) ve üst (alttaki) kat planları.....	152
Şekil 4.121 Özgün planı değişen yapının mevcut alt (solda) ve üst kat.....	152
Şekil 4.122 Aydemir'in planı üzerinden yapının alt kat mevcut hali.....	153
Şekil 4.123 Orta bölüm ana giriş ve soldaki pencere.....	153
Şekil 4.124 Manav ve züccaciye olarak kullanılan mekanlar.....	153
Şekil 4.125 Ribat (a), yeni yapılan merdiven (b) ve beş mekanlı bölüm.....	154
Şekil 4.126 Manav bölümü içten görünüm.....	154
Şekil 4.127 Ana mekan (züccaciye dükkanı) içten görünüm.....	155
Şekil 4.128 Takviye kemeri.....	155
Şekil 4.129 Örülmüş açıklıklar.....	155
Şekil 4.130 Üst kat planı.....	156
Şekil 4.131 Sağda merdivenle çıkılan üst kat avlu ve mescit düzenlemesi.....	156
Şekil 4.132 Üst kat mescit girişi.....	156
Şekil 4.133 Mescide bitişik batıdaki bölümün güney yönü görünümü.....	157
Şekil 4.134 Üst kat avlu ve kuzey duvarı görünümü.....	157
Şekil 4.135 Üst kat yıldız tonoz görüntüsü.....	157
Şekil 4.136 Üst kat güney cephesi pencere düzenlemesi.....	158
Şekil 4.137 Güney ve batı duvarları üzerinde tespit edilen ocak.....	158
Şekil 4.138 Güney cepheden genel görünüm.....	159
Şekil 4.139 Sivri kemerli giriş.....	159

Şekil 4.140 Kitabe kuşağı.....	160
Şekil 4.141 Kitabe yazı kuşağı.....	160
Şekil 4.142 Kitabe çevresi altıgen bezeme örneği.....	160
Şekil 4.143 Saçak örnekleri.....	161
Şekil 4.144 Ana giriş taş malzeme kullanımı.....	161
Şekil 4.145 Şerefiye Külliyesi, 1960.....	163
Şekil 4.146 Şerefiye Külliyesi genel görünümü.....	163
Şekil 4.147 Şerefiye Külliyesi.....	163
Şekil 4.148 Han yapısı genel görünüm.....	164
Şekil 4.149 Medreseye bitişik yapının külliyedeki.....	164
Şekil 4.150 Hanın görünümü.....	164
Şekil 4.151 Şerefiye Hanı zemin (üstte) ve I. kat (altta) restitüsyon önerisi.....	165
Şekil 4.152 Han yapısı günümüzdeki görünümü.....	165
Şekil 4.153 Soldaki çay ocağı girişi.....	166
Şekil 4.154 Çay ocağı içten görünüm.....	166
Şekil 4.155 Çay ocağı içten görünüm.....	166
Şekil 4.156 Demirci atölyesi içten görünüm.....	167
Şekil 4.157 Demirci atölyesi içten görünüm.....	167
Şekil 4.158 Üst kata çıkış sağlayan merdivenler.....	167
Şekil 4.159 Demirci atölyesi üst kat.....	168
Şekil 4.160 Orta bölümün sağ ve solunda yer alan bölümlerin pencere açıklığı...	168
Şekil 4.161 Çay ocağı üst kat odaları.....	168
Şekil 4.162 Döner salonu bölümü.....	169
Şekil 4.163 Döner salonu iç mekan.....	169
Şekil 4.164 Döner salonu iç mekan görüntüsü.....	169
Şekil 4.165 Doğu cephesi genel görünüm.....	170
Şekil 4.166 Silme kuşağı (üstte) ve pencere düzenlemesi (altta).....	170
Şekil 4.167 Şeyh Garip Hanı (solda) ve Hatuniye Ribatı (sağda).....	172
Şekil 4.168 Hanın güney cepheden görünüşü.....	172
Şekil 4.169 Batı cephesi (solda) ve yapı kalıntıları (sağda).....	173
Şekil 4.170 Kuzey cephesi ikinci kat girişi.....	173
Şekil 4.171 Doğu cephesi.....	173
Şekil 4.172 Güney cephe görünümü.....	174
Şekil 4.173 Hanın alt kat planı.....	174
Şekil 4.174 Güney cephe girişleri.....	174

Şekil 4.175 Sol giriş kapısı içten görünüm.....	175
Şekil 4.176 Sol bölüm giriş iç mekan.....	175
Şekil 4.177 Sol mekan içi.....	175
Şekil 4.178 Ana giriş bölümü.....	176
Şekil 4.179 Doğu cephesi içten görünüm.....	176
Şekil 4.180 Doğu cephesi ikinci kat düzenlemesi.....	176
Şekil 4.181 İkinci kat çıkması ve duvar örgüsü.....	177
Şekil 4.182 Kuzey cephe ikinci kat girişleri.....	177
Şekil 4.183 Ana giriş düzenlemesi.....	178
Şekil 4.184 Doğu cephe çeşme nişi.....	178
Şekil 4.185 Çeşme üzerindeki kitabe düzenlemesi.....	179
Şekil 4.186 Çeşme üzerindeki mukarnas düzenlemesi.....	179
Şekil 4.187 Batı duvarı üzerinde niş örnekleri.....	179
Şekil 4.188 Doğu cephe üzerindeki taşçı işaretleri.....	180
Şekil 4.189 1950’de (?) Zülfikarlar Hanı.....	182
Şekil 4.190 Hanın genel görünümü.....	182
Şekil 4.191 Hanın giriş cephesi.....	182
Şekil 4.192 Zülfikarlar Hanı plan taslağı.....	183
Şekil 4.193 Üst kattan avlunun görünümü.....	183
Şekil 4.194 Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler.....	183
Şekil 4.195 Dükkanların görünümü.....	183
Şekil 4.196 Taçkapı düzenlemesi.....	184
Şekil 4.197 Taçkapının sağ ve solunda kemer ayakları.....	184
Şekil 4.198 Kemer detayı (üstte) ve kilit taşı (altta).....	185
Şekil 4.199 Giriş bölümü örtü sistemi.....	186
Şekil 4.200 Tonoz altından devam eden silme kuşağı.....	186
Şekil 4.201 Sıva altında kalan duvarlar.....	186
Şekil 4.202 Tonoz örtü malzeme kullanımı.....	187
Şekil 4.203 Girişte sağda bulunan oda.....	187
Şekil 4.204 Buğday Pazarı hanı taçkapılı girişi.....	189
Şekil 4.205 Hanın taçkapı düzenlemesi ve üzerindeki aslan kabartması.....	190
Şekil 4.206 Han girişi detay.....	191
Şekil 4.207 Han girişindeki aslan kabartmalı taş.....	191
Şekil 4.208 Han girişindeki aslan kabartmalı taşlar.....	191
Şekil 4.209 Hanın taçkapılı girişi.....	192

Şekil 4.210 Girişin sol iç düzenlemesi ve detayı.....	192
Şekil 4.211 Girişin sağ iç düzenlemesi ve istiridye motifi detayı.....	193
Şekil 4.212 Taçkapının açıldığı avlu.....	193
Şekil 4.213 Küfündür Hanı güneydoğudan görünümü.....	195
Şekil 4.214 Küfündür Hanı görünümü.....	195
Şekil 4.215 Dere yatağı kenarında yapının konumu.....	195
Şekil 4.216 Yapının ayakta kalan doğu bölümü.....	196
Şekil 4.217 Yapının ayakta olan ve örtü sistemi yıkılan doğu bölümü.....	196
Şekil 4.218 Doğu bölümden detay.....	196
Şekil 4.219 Küfündür Hanı planı.....	197
Şekil 4.220 Küfündür Hanı batıdan görünüşü.....	197
Şekil 4.221 Küfündür Hanı planı.....	198
Şekil 4.222 Küfündür Hanı batıdan görünüşü.....	198
Şekil 4.223 Küfündür Hanı iki bölümlü yapı ve ocak.....	199
Şekil 4.224 Küfündür Hanı iki bölümlü yapının beden duvarları.....	199
Şekil 4.225 Doğu bölümü önünde ilerleyen köprü kalıntısı.....	200
Şekil 4.226 Yapının güneydoğudan görünümü ve köprü ayakları.....	200
Şekil 4.227 Köprü ayakları kalıntısı.....	200
Şekil 4.228 Yapıda taş ve tuğla malzeme kullanımı.....	201
Şekil 4.229 Moloz taş örgü.....	201
Şekil 4.230 Moloz taş örgüde harç kullanımı.....	201
Şekil 4.231 Bitlis yönüne doğru yapının konumu.....	203
Şekil 4.232 Bitlis Çayı üzerindeki köprü ile bağlantılı yapı.....	203
Şekil 4.233 Duhan Kervansarayı genel görünümü.....	204
Şekil 4.234 Duhan Kervansarayı genel görünüm.....	204
Şekil 4.235 Diyarbakır yönünden Duhan Kervansarayı.....	204
Şekil 4.236 Yapının genel görünüşü.....	205
Şekil 4.237 Duhan Kervansarayı planı.....	205
Şekil 4.238 Güneybatı cepheden yapının görünümü.....	205
Şekil 4.239 Giriş kısmı toprakla dolan batı yapısı.....	206
Şekil 4.240 Batı yapısı kemerler ve örtü sistemi.....	206
Şekil 4.241 Batı yapısı orta bölümden kemer düzenlemesi.....	206
Şekil 4.242 Batı yapısı.....	207
Şekil 4.243 Batı yapısı örtü sistemi ve bölümleri.....	207
Şekil 4.244 Batı yapısı destek kulesi.....	207

Şekil 4.245 Doğu yapısı girişi.....	208
Şekil 4.246 Doğu yapısı içten.....	208
Şekil 4.247 Orta bölüm ayak örneği ve kaçak kazı açması.....	208
Şekil 4.248 Tonoz örtülü giriş bölümü.....	209
Şekil 4.249 Düz teras çatı.....	209
Şekil 4.250 Toprağa gömülü doğu bölümü.....	209
Şekil 4.251 Doğu yapısının destek kuleleri.....	210
Şekil 4.252 Doğu yapısının duvar ve tonoz örgüsü.....	210
Şekil 4.253 Doğu (solda) ve batı (sağda) girişleri.....	211
Şekil 4.254 Doğu (üstte) ve batı (altta) girişleri kemer detayı.....	211
Şekil 4.255 Kermete Hanı.....	213
Şekil 4.256 Güneybatı yönünden Kermete Hanı.....	213
Şekil 4.257 Güneybatı yönünden Kermete Hanı.....	213
Şekil 4.258 Kermete Hanı planı.....	214
Şekil 4.259 Kermete Hanı planı.....	214
Şekil 4.260 Kuzey duvar kalıntıları.....	215
Şekil 4.261 Yapıya girişi sağlayan merdivenler.....	215
Şekil 4.262 Merdivenlerden devam eden duvar kalıntısı.....	215
Şekil 4.263 Güney cephe moloz taş kullanımı.....	216
Şekil 4.264 Kuzey cephe kemer sırası detayı.....	216
Şekil 4.265 Kemer örgüsünde tuğla kullanımı.....	216
Şekil 4.266 Cemihan genel görünümü.....	218
Şekil 4.267 Doğu yönünden yapının görünümü.....	218
Şekil 4.268 Batı yönünden yapının görünümü.....	218
Şekil 4.269 Cemihan vaziyet planı (Van KVKBK Arşivi).....	219
Şekil 4.270 Cemihan restitüsyon önerisi.....	219
Şekil 4.271 Günümüzde kullanılan giriş.....	219
Şekil 4.272 İçten görünüm.....	220
Şekil 4.273 Kemer açıklığından geçilen ikinci mekan.....	220
Şekil 4.274 Ocak görünümü.....	220
Şekil 4.275 Cemihan Hanı'nın olduğu alanda bir yapının.....	221
Şekil 4.276 Tonoz örtü ve kemerli açıklık.....	222
Şekil 4.277 Beden duvarlarında moloz taş kullanımı.....	222
Şekil 4.278 Çeltikli Köyü çeltik tarlaları.....	224
Şekil 4.279 Ulaşım ve taşımada kullanılan katırlar.....	224

Şekil 4.280 Çeltikli Köyü'nden Siirt'e giden eski dağ yolu.....	224
Şekil 4.281 Çeltikli Hanı konumu.....	225
Şekil 4.282 Yıkıntı halindeki han.....	225
Şekil 4.283 Çay kenarındaki yapı.....	225
Şekil 4.284 Hanın giriş cephesi.....	226
Şekil 4.285 Hanın arka cephesi.....	226
Şekil 4.286 Hanın girişi.....	227
Şekil 4.287 Hanın plan ve kesit çizimleri.....	227
Şekil 4.288 Hanın içten görünümü.....	227
Şekil 4.289 Günümüze ulaşan duvar örgüsü.....	228
Şekil 4.290 Çayın karşısında devam eden kalıntılar.....	228
Şekil 4.291 Tatvan Hanı ile alakalı belge.....	232
Şekil 4.292 Tatvan Hanı planı.....	233
Şekil 4.293 Tatvan Hanı restitüsyon planı.....	233
Şekil 4.294 Hanın üst sıradan itibaren doğu, batı, kuzey ve güney cepheleri.....	234
Şekil 4.295 Tatvan Hanı mekanları ve ocak görüntüsü.....	235
Şekil 4.296 Hanın 1969'da kullanılan girişi.....	235
Şekil 4.297 Destek kulelerine örnek.....	235
Şekil 4.298 Hanın güney duvarında kullanılan devşirme taş.....	236
Şekil 4.299 Hanın yakınındaki evlerden birinin duvarında tespit edilen taş.....	236
Şekil 4.300 Örenlik Hanı kalıntıları (Van KVKBK Arşivi).....	239
Şekil 4.301 Örenlik Hanı kalıntıları.....	239
Şekil 4.302 Örenlik Hanı'nın bulunduğu alan.....	239
Şekil 4.303 Han kalıntısına ait moloz yığını ve ileride Rahva Kervansarayı.....	240
Şekil 4.304 Harabe Han planı.....	243
Şekil 4.305 Harabe Han yakınından geçen yol aksı.....	243
Şekil 4.306 Harabe Han batı duvarı.....	244
Şekil 4.307 Harabe Han güney cephesi ve doğu yönü duvar kalıntısı.....	244
Şekil 4.308 Yıkıntı halindeki Meymune Hanı'nın konumu.....	245
Şekil 4.309 Kara Han güneydoğudan görünüm.....	247
Şekil 4.310 Kara Han konumu.....	247
Şekil 4.311 Kara Han bulunduğu alan.....	247
Şekil 4.312 Kara Han planı.....	248
Şekil 4.313 Kara Han kuzeydoğudan görünüm.....	248
Şekil 4.314 Anonim Ribat kitabesi.....	249

Şekil 4.315 Çatalağzı Köyü anonim hanı (?).....	253
Şekil 4.316 Gökay Köyü anonim hanı (?).....	254
Şekil 4.317 Elmalı Han konumu.....	255
Şekil 4.318 Güroymak yakınlarında 1 han.....	255
Şekil 4.319 Güroymak yakınlarında 1 han.....	255
Şekil 4.320 Şehitderesi Hanı planı.....	256
Şekil 4.321 Şehitderesi Hanı doğu cephesi kalıntıları.....	256
Şekil 4.322 Tuncer tarafından Harita Genel Müdürlüğü haritalarından.....	256
Şekil 5.1 Yapıların üzerinde yer aldığı arazi yapısı durumu.....	260
Şekil 5.2 Yapıların plan tipleri dağılımı.....	270
Şekil 5.3 Yapıların kat sayısı dağılımı.....	270
Şekil 5.4 Yapılarda kullanılan örtü sistemi.....	271
Şekil 5.5 Ahlat Ovakışla yolu üzerinde yer alan taş ocağından alınan taşlar.....	271
Şekil 5.6 Yapıların malzeme kullanımı dağılımı.....	276
Şekil 5.7 Yapıların giriş cepheleri ve taçkapı kullanımı.....	278
Şekil 5.8 Adilcevaz Kervansarayı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri.....	282
Şekil 5.9 Papşin Kervansarayı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri.....	282
Şekil 5.10 Şeyh Garip Hanı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri.....	282
Şekil 5.11 Ahlat yapıları üzerinde taşçı işaretleri.....	283
Şekil 5.12 İhlasiye Medresesi karşısındaki Harabe yapı.....	284
Şekil 5.13 Papşin Kervansarayı planı.....	284
Şekil 5.14 Şerefiye Cami (solda) ile Papşin Kervansarayı (sağda) cepheleri.....	285
Şekil 7.1 Çalışmada incelenen yapıların tür dağılımı.....	296
Şekil 7.2 Yapıların mevcut durumları.....	297
Şekil A.1 BOA. EV. MKT.01303.00058.....	319
Şekil A.2 I.EV.00023.00054.001.001.....	320
Şekil A.3 SD. 00188.00047.002.001.....	322
Şekil A.4 I.EV.00048.00050.001.001.....	324
Şekil A.5 I.EV.00048.00050.002.001.....	326
Şekil A.6 VGM. 04693. 00105.....	328
Şekil A. 7 VGM. 04963.00157.25.....	329

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1	2021 itibari ile Bitlis'in yapı türlerinin kentteki dağılımı.....	38
Tablo 3.1	XIII. yüzyıl Anadolu ribatları plan tipleri.....	53
Tablo 3.2	Anadolu Selçuklu dönemi han ve kervansaray yapıları plan tipleri....	54
Tablo 3.3	XIII.-XV. yüzyıla tarihlenen han ve kervansaray yapıları.....	56
Tablo 4.1	Adilcevaz Kervansarayı.....	85
Tablo 4.2	Rahva Kervansarayı.....	93
Tablo 4.3	Baş Han.....	113
Tablo 4.4	Papşin Kervansarayı.....	122
Tablo 4.5	Mahallebaşı Hanı.....	131
Tablo 4.6	Hatuniye Ribatı.....	138
Tablo 4.7	Emir Şeref Han Ribatı.....	149
Tablo 4.8	Şerefiye Hanı.....	162
Tablo 4.9	Şeyh Garip Hanı.....	171
Tablo 4.10	Zülfikarlar Hanı.....	181
Tablo 4.11	Buğday Pazarı Hanı.....	188
Tablo 4.12	Küfündür Hanı.....	194
Tablo 4.13	Duhan Kervansarayı.....	202
Tablo 4.14	Kermete Hanı.....	212
Tablo 4.15	Cemihan Hanı.....	217
Tablo 4.16	Çeltikli Hanı.....	223
Tablo 4.17	Tatvan Hanı.....	230
Tablo 4.18	Örenlik Hanı.....	237
Tablo 4.19	Harabe Han.....	241
Tablo 4.20	Meymune Hanı.....	245
Tablo 4.21	Kara Han.....	246
Tablo 4.22	Anonim Ribat.....	249
Tablo 4.23	Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan.....	253
Tablo 5.1	Yapıların Rahva Kervansarayı'na uzaklıkları.....	259

Tablo 5.2 Yapıların konum özellikleri.....	262
Tablo 5.3 Yapıların plan tipleri.....	265
Tablo 5.4 Yapılarda kat sayısı.....	267
Tablo 5.5 Yapılarda örtü sistemi kullanımı.....	268
Tablo 5.6 Yapılarda farklı fonksiyonlu mekanlar.....	269
Tablo 5.7 Yapılarda malzeme kullanımı.....	275
Tablo 5.8 Bezeme unsurları tespit edilen yapılar.....	280
Tablo 6.1 XIII. yüzyıl Anadolu ribatları ile Bitlis ribatları.....	289
Tablo 6.2 Bitlis yapıları ile Anadolu Selçuklu han ve kervansaray yapıları.....	290
Tablo 7.1 Yapıların plan özellikleri.....	300



HARİTA LİSTESİ

Harita 2.1 Bitlis kenti il sınırları.....	7
Harita 2.2 Bitlis Vilayeti (Cuinet, 1889).....	8
Harita 2.3 İskender'in seferinde takip ettiği yol güzergahı (Droysen, 1945).....	9
Harita 2.4 Bitlis il sınırları.....	11
Harita 2.5 Bitlis merkez sınırları	14
Harita 2.6 Adilcevaz sınırları.....	26
Harita 2.7 Ahlat sınırları.....	29
Harita 2.8 Tatvan sınırları.....	32
Harita 2.9 Güroymak sınırları.....	33
Harita 2.10 Hizan sınırları.....	34
Harita 2.11 Mutki.....	35
Harita 3.1 Tabula Peutingeriana üzerinde Anadolu yol ağı.....	48
Harita 3.2 Selçuklu dönemi ulaşım sistemi ve kervansarayları.....	50
Harita 3.3 Selçuklu dönemi ulaşım sistemi ve kervansaraylar ağı.....	50
Harita 3.4 Erdmann'a göre Anadolu yol ağı üzerindeki kervansaraylar.....	51
Harita 3.5 Anadolu'da Beylikler Dönemi hanları.....	55
Harita 3.6 XVII. ve XVIII. Yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren menziller	57
Harita 3.7 Osmanlı dönemi yolları üzerinde menziller.....	58
Harita 3.8 Yurdaydın tarafından hazırlanan Kanuni Sultan Süleyman.....	58
Harita 3.9 Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi güzergahı.....	59
Harita 3.10 Urartu döneminde kullanılan iskeleler.....	60
Harita 3.11 Tabula Peutingeriana üzerinde Bitlis ve çevresi.....	62
Harita 3.12 Anabasis yol güzergahında Bitlis çevresi.....	66
Harita 3.13 İrakeyn seferi dönüşünde kullanılan Bitlis güzergahı.....	67
Harita 3.14 Revan Seferi'nde kullanılan Bitlis güzergahı.....	68
Harita 3.15 Yarbay Shiel'in yolculuğunda Bitlis kenti güzergahı.....	70
Harita 3.16 Brant'in yolculuğunda Bitlis ve Van Gölü güzergahı.....	70
Harita 3.17 Taylor'ın Muş-Bitlis-Siirt arasında kullandığı güzergah.....	73
Harita 3.18 Taylor'ın Siirt-Bitlis-Van arasında kullandığı güzergah.....	73
Harita 3.19 Isabella Bird'ün gezisinde kullandığı güzergahta Bitlis çevresi.....	75
Harita 3.20 Tozer'in yolculuğunda Bitlis güzergahı.....	76
Harita 3.21 Lynch yolculuğunda Bitlis ve çevresi.....	78

Harita 3.22 XX. yüzyıl başında Bitlis Çevresi.....	79
Harita 4.1 Günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapıların konumları.....	81
Harita 4.2 Adilcevaz Tatvan arasındaki yapılar.....	82
Harita 4.3 Rahva Ovası-Bitlis kent girişi arasındaki yapılar.....	82
Harita 4.4 Rahva Ovası-Bitlis kent girişi arasındaki yapılar.....	83
Harita 4.5 Bitlis çıkışı ile Siirt sınırı arasındaki yapılar.....	83
Harita 4.6 Siirt sınırından Van yönüne doğru yapılar.....	83
Harita 4.7 Adilcevaz Kervansarayı konumu.....	85
Harita 4.8 Konum detay.....	85
Harita 4.9 Rahva Kervansarayı konum.....	93
Harita 4.10 Rahva Kervansarayı konum detay.....	93
Harita 4.11 Baş Han konum.....	113
Harita 4.12 Baş Han konum detay.....	113
Harita 4.13 Papşin Kervansarayı konum.....	122
Harita 4.14 Papşin Kervansarayı konum detayı.....	122
Harita 4.15 Mahallebaşı Hanı konumu.....	131
Harita 4.16 Konum detayı.....	131
Harita 4.17 Hatuniye Ribatı konumu.....	138
Harita 4.18 Konum detayı.....	138
Harita 4.19 Hatuniye Ribatının (altta) Şerefiye külliyesi (üstte).....	143
Harita 4.20 Kalenin güneyindeki Emir Şeref Han Ribatı konumu.....	149
Harita 4.21 Konum detay.....	149
Harita 4.22 Şerefiye Hanı konumu.....	162
Harita 4.23 Konum detay.....	162
Harita 4.24 Şeyh Garip Hanı (solda) ve Hatuniye Ribatı.....	171
Harita 4.25 Şeyh Garip Hanı konum detayı.....	171
Harita 4.26 Kalenin (üstte) güneyinde yer alan Zülfikarlar Hanı (altta).....	181
Harita 4.27 Zülfikarlar Hanı konum detayı.....	181
Harita 4.28 Buğday Pazarı Hanı konumu.....	188
Harita 4.29 Buğday Pazarı Hanı Konum detayı.....	188
Harita 4.30 Küfündür Hanı konum.....	194
Harita 4.31 Konum detay.....	194
Harita 4.32 Duhan Kervansarayı konumu.....	202
Harita 4.33 Duhan Kervansarayı konum detayı.....	202
Harita 4.34 Kermete Hanı konumu.....	212

Harita 4.35 Kermete Hanı konumu.....	212
Harita 4.36 Cemihan Hanı konumu.....	217
Harita 4.37 Cemihan Hanı konum detayı.....	217
Harita 4.38 Çeltikli Hanı konumu.....	223
Harita 4.39 Konum detay.....	223
Harita 4.40 Van Gölü kıyısındaki Tatvan konumu.....	230
Harita 4.41 Rahva Kervansarayı (solda) ve Örenlik Hanı (sağda).....	237
Harita 4.42 Baş Han (üstte) ve Papşin Kervansarayı (altta).....	241
Harita 4.43 Kara Han konumu.....	246
Harita 6.1 Erdmann’a göre Anadolu yol ağı.....	287
Harita 7.1 Bitlis’in üzerinde ribat, han ve kervansaray yapıları inşa edilen tarihi kervan yolları.....	294

Bitlis Kentindeki Ribat Han ve Kervansaraylar

Filiz BAŞBAYDAR BELLİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Tez kapsamında Bitlis kentinin üzerinde yer aldığı tarihi kervan yolları üzerinde inşa edilmiş; yıkılarak ortadan kalkan, günümüze ulaşan ve literatür çalışmasında varlıkları tespit edilen ribat, han ve kervansaray yapıları incelenmiştir.

Yedi bölümden oluşan çalışmanın giriş olan birinci bölümünde; çalışmanın amacı, literatür özeti ve hipotez aktarılmıştır. İkinci bölümde Bitlis kent tarihi ile kentin mimari dokusunu oluşturan yapılar incelenmiştir. Kent sınırları dahilinde yer alan mimari eserler, konum özelliklerine göre incelenmiş, yapılar türlerine göre ayrılmışlardır. Üçüncü bölümde ribat, han ve kervansaray terimleri hakkında gerçekleştirilen yorumlara yer verildikten sonra Anadolu'nun tarihi ticaret yolları üzerinde yer alan ribat, han ve kervansaray mimarisi ile Bitlis'in üzerinde yer alan tarihi yolları incelenmiştir. Dördüncü ve çalışmanın ana konusunu oluşturan Katalog bölümünde; günümüze ulaşan ve ulaşamayan ribat, han ve kervansaraylar konum özellikleri, plan özellikleri, malzeme kullanımı ile cephe ve bezeme özellikleri açılarından değerlendirilmişlerdir. Bu bölümde ayrıca, literatür çalışmasında ulaşılan, kesin olmamakla birlikte han yapısı olarak değerlendirilebileceği düşünülen yapıların tespiti gerçekleştirilmiştir. Edinilen veriler, bölüm sonunda oluşturulan bir tablo içerisinde açıklanmıştır. Beşinci

bölüm, katalog bölümünde detaylıca aktarılan yapılara ilişkin verilerden edinilen sonuçların yapıların konumu, plan özellikleri ile cephe ve bezeme düzenleri başlıkları altında değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu şekilde Bitlis ribat, han ve kervansaray yapılarında tespit edilen benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Anadolu'daki diğer ribat, han ve kervansaray yapıları ile Bitlis yapılarının karşılaştırıldığı altıncı bölümden sonra değerlendirme ve sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır. Çalışmada, Bitlis'in ribat, han ve kervansaray yapılarının bölgede şekillenen kervan yolları üzerinde yer aldığı ve yapı sayısının günümüzde bilinenden farklı olduğu anlaşılmış, yapılarda kullanılan taş malzemenin özellikleri, yapıların plan özellikleri ve yapılarda tercih edilen bezeme anlayışı uygulamasının ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu sayede, Bitlis kent mimarisi literatüründe önceki çalışmalarda kapsamlı bir araştırmaya konu olmayan ribat, han ve kervansaray yapılarının kent mimarisi hafızasında yer almasına katkı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, mimari, ribat, han, kervansaray

Ribat Khan and Caravanserais in Bitlis

Filiz BASBAYDAR BELLİ

Department of History of Architecture

Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

The study examined ribat, khan and caravanserai structures that were constructed on the historical caravan routes, including Bitlis city, within the scope of the research. These structures were either destroyed or have survived until the present day, and their existence has been identified in the literature. The study consisted of seven sections. The first section, which serves as an introduction, presents the aim of the study, a summary of the literature, and the hypothesis. The second section explores the history of Bitlis city and the architectural structures that constitute its urban fabric. Architectural works within the city boundaries were examined based on their location characteristics, and they were categorized according to their types. The third section provides interpretations of the terms ribat, caravanserai and khan and subsequently examines the ribat, caravanserai and khan architecture situated along the historical trade routes of Anatolia and Bitlis. The fourth section, which forms the main structure of the study, evaluates the surviving and non-surviving ribat, caravanserai and khan structures in terms of their location characteristics, floor plans, material usage, facades and ornamentation features. In this section, a determination is made regarding structures that, although not conclusively identified, can be considered as inn structures based on the literature review. The acquired data is presented in a table at the end of this section. The fifth section encompasses the evaluation of the results derived from the detailed information

provided in the catalog section, considering the location, floor plans and facade and ornamentation arrangements of the structures. In this way, similarities and differences identified in the ribat, caravanserai and khan structures of Bitlis are presented. Following the sixth section, which compares Bitlis structures with other ribat, caravanserai and khan structures in Anatolia, the study concludes with the evaluation and conclusion section. The study reveals that Bitlis ribat, caravanserai and khan structures are situated along the caravan routes that formed in the region and that the number of structures differs from what is currently known. The study also investigates the characteristics of the stone material used in the constructions, the floor plan features and the preferred ornamentation practices employed in the structures. As a result, this study contributes to the inclusion of ribat, caravanserai and khan structures, which have not been extensively studied in the literature on Bitlis city architecture, in the architectural memory of the city.

Keywords: Bitlis, architecture, ribat, khan, caravanserai



YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SCIENCE AND ENGINEERING

1.1 Literatür Özeti

Bitlis kenti için sıklıkla kullanılan kadim kent ifadesi ile birlikte vurgulanan bir diğer ifade, kentin bulunduğu coğrafyada önem arz eden stratejik bir konumda varlık gösterdiğidir. Bulunduğu coğrafyada neden önemli olduğunun anlaşılabilmesi, çalışma kapsamında ele alınan konu ile bağlantılı olarak çok yönlü bir şekilde ve farklı disiplinlerin işbirliğinde gerçekleştirilecek bir çalışma ile daha mümkün olabilecektir. Bu nedenle literatür çalışmasında öncelikle kentin tarihi, kültürel ve arkeolojik zenginliğinin anlaşılmasına yardımcı olacak tarihi kaynaklar ve günümüz kaynakları incelenmiştir. Buna ek olarak seyyahların anlatımları dikkate alındığında, onların anlatımlarıyla oluşturulan güzergah notlarının bölgede titizlikle yürütülen arazi çalışmaları ile değerlendirilmesi de özgün sonuçlara ulaşılmasına ciddi katkı sağlamıştır.

Bitlis kentinin han ve kervansarayları geçmiş dönemlerde araştırmacılar tarafından incelenmiş de çalışmalarda yer alan katalog çalışmaları genellikle yapıları tanıtmaya mahiyetinde olup yapıların konum özellikleri, cephe ve bezeme tasarımları detaylıca incelenmemiştir. Günümüzde, ana kervan yolları üzerinde görülen ve ayakta olan yapılar üzerinden gerçekleştirilen çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmıştır. Bitlis'in ribat, han ve kervansaray yapılarının bir kısmına farklı kaynaklarda ulaşılabilmesine rağmen, yapılar günümüze ulaşan, ulaşamayan ve han olarak değerlendirilebilecek yapılar olarak bir bütün halinde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmemiştir. Konu ile alakalı gerçekleştirilen en eski tarihli çalışmaların, 1968-69 yıllarına denk gelen tez çalışmaları kapsamında, bölgede gerçekleştirilen araştırmalardan oluştuğu söylenebilir.

Bitlis hanları ile ilgili gerçekleştirilen en eski tarihli çalışma Aydemir tarafından 1970'te hazırlanan "Silvan İle Tatvan Arasındaki Hanlar" adlı mezuniyet tezi çalışmasıdır (Aydemir, 1970). Gerçekleştirilen tüm çalışmalara kaynak teşkil eden tez çalışması, aktarılan çizimler ve yapılara ait görselleri ile tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Aydemir, Tatvan'dan başlayarak Rahva Ovası boyunca sadece ana

kervan yolu üzerinde yer alan yapıları aktardıktan sonra Bitlis kent merkezinde Hazo Hanı (Hatuniye Kervansarayı) ve Aşağı Kale Hanı'nı (Emir Şeref Han Ribatı) tanıtmış, Bitlis çıkışından Silvan'a kadar olan ana yol üzerinde yer alan yapılara yer vermiştir. Günümüzde ayakta olmayan Tatvan Hanı, Harabe Han, Meymune Hanı ve Kara Han yapılarına ilişkin veri aktaran bu önemli çalışma, kapsadığı yapı sayısı ile eksik kalmasına rağmen, ortaya çıkarıldığı dönem içerisinde değerlendirildiğinde son derece önemli bir kaynak olarak literatürde yer almaktadır.

Aydemir ile aynı dönemde yapıları inceleyen Cantay, Osmanlı Menzil Kervansarayları çalışmasında yapıların plan çizimlerinde Aydemir'den yararlanmış, kataloglarında Aydemir ile aynı yapılara yer vermiş ancak; yapılarla ilgili görsel malzeme kullanmamıştır (Cantay, 2016). Cantay, yapı kataloglarının metin kısımlarında tarihi kaynaklar üzerinden gerçekleştirdiği değerlendirmelerde, Bitlis yapılarını Anadolu'da yer alan diğer menzil yapıları ile karşılaştırmıştır.

Ünal, bölgede yürüttüğü arazi çalışmaları verilerinde incelediği han yapılarının plan ve restitüsyon çizimlerini aktarmıştır (Ünal, 1978; Ünal, 1983). Ünal'ın çalışmaları bu sayede, özellikle yıkılarak günümüze ulaşamayan Tatvan Hanı ile alakalı verilere ulaşılabilen sınırlı kaynaklardan biri olma özelliği taşımaktadır.

Tuncer, 1979-80'de hazırladığı Bitlis Van Karayolu ve Üzerindeki Hanlar ile 1995 tarihli Diyarbakır Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız çalışmaları, Diyarbakır-Bitlis-Van arasında yer alan han yapılarını, eski tarihli haritalar ile destekleyerek Bitlis kentinden geçen kervan yolunun güneyden Diyarbakır, kuzeyden Van kentleri ile bağlantısını ortaya koyması açısından oldukça değerlidir (Tuncer, 1979-80; Tuncer, 1995). Yapıların planlarını aktaran Tuncer, yapılarla ilgili detaylı bilgi aktarımına yer vermeyip yol ağı kullanımını tarihi kaynaklar ile ilişkilendirerek aktarmıştır. Ünal, Aydemir ve Tuncer ile aynı dönem aralıklarında incelediği yapılara ait çizim ve görselleri aktarması açısından önemle değerlendirilen çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Pektaş, Bitlis kenti içerisinde yürüttüğü yüzey araştırma çalışmalarında incelediği yapıların çizimlerini oluşturmuş ve mevcut ise yapı kitabelerinin okunmasını sağlamıştır (Pektaş, 2001; Pektaş, 2006; Pektaş 2008 b).

Özyılmaz vd. 2008'de, Tatvan ve çevresinde yer alan konaklama yapılarını ele aldıkları çalışma, mevcut güncel kaynaklar üzerinden gerçekleştirilmiş, veri

güncellemesi yapılmamış bir çalışmadır (Özyılmaz, 2008). Bu durum, bazı yapıların değerlendirilmesinde doğru olmayan sonuçlara gidilmesine neden olmuştur.

Gelişkan, 2015'te tamamladığı Matrakçı Nasuh Gözüyle Bitlis adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Bitlis'in bilinen en eski görsellerinden biri olan Matrakçı Nasuh'un Bitlis minyatürünü, güncel kaynaklar üzerinden değerlendirerek minyatürde yer verilen mekan ve yapıların yerlerini tespit etmeye çalışmıştır (Gelişkan, 2015).

Süphanoglu tarafından 2020'de hazırlanan, Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Bitlis El-Aman Kervansarayı Örneği başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında; Bitlis hanları eksik olarak aktarılmış, yapılar yerinde incelenmemiş, daha önceki araştırmacıların ifadeleri tekrar edilmiştir. Süphanoglu çalışmasında, 2016-1017'de sürdürülen restorasyon çalışmaları ardından Rahva Kervansarayı'nın yeniden işlevlendirilmesi üzerine görüşler belirtmiştir (Süphanoglu, 2020).

Demirhan tarafından 2022'de tamamlanan, Bitlis El-Aman Hanı'nın Yeniden İşlevlendirilmesi adlı yüksek lisans tezinde, literatür çalışmasındaki eksiklikler nedeni ile Bitlis han ve kervansaray yapıları eksik olarak aktarılmış, yapılara ilişkin veriler, bu çalışmada da güncellenmemiştir. Yazar, restorasyon ardından yeniden işlevlendirilmek istenen Rahva Kervansarayı ile ilgili öneriler sunmaktadır (Demirhan, 2022).

Bitlis'i XVI-XVII. yüzyıllarda idare eden Şerefhanlar sülalesinin ön plana çıkan isimlerinden Şeref Han tarafından hazırlanan ve XVI. yüzyıla tarihlenen Şerefname eseri, Bitlis'in XVI. yüzyıl ve öncesi tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı, kültür ve sanat ortamı ile mimari faaliyetlerinin aktarılması açısından bir başvuru kaynağıdır (Şeref Han, 1971). Osmanlı döneminden başlayarak 1288-1597 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ve İran'da gerçekleşen olayları kronolojik bir şekilde aktaran eserde Kürt beyliklerinin birbirleri, merkezi Osmanlı ve İran ile ilişkileri detaylıca işlenmiştir. Eserin Oxford University Bodleian Library MS. Elliott 332 numara ile kayıtlı 1543 tarihli özgün kopyası içerisinde yer alan minyatürlerde, Hizan, Bitlis ve Ahlat'ı tasvirleyen minyatürlere ulaşılmıştır.

Şerefname eseri, çalışma kapsamında Bitlis kentinin kuruluş öyküsü, isminin kaynakları, kalenin özellikleri, kent mimarisi ve kent imar faaliyetleri konularında

ve içerisinde mimari öğeler barındıran minyatürleri ile ele alınmıştır. Şerefname eseri minyatürleri genel olarak ayrıca, Denli tarafından tez çalışması olarak incelenmiştir (Denli, 2019).

Tarihi Bitlis yollarının ticaret, göç ve transit geçişler dışında ordu yolu olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın I. ve II. İran seferleri ile Sultan IV. Murat'ın Revan Seferi güzergahlarında aktarılan menzil ve konak noktalarının, çalışmada ele alınan bazı yapılar ve menzil noktaları ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile seferlere katılan Matrakçı Nasuh'un minyatür çalışmalarında yer verdiği ve günümüz Bitlis kent sınırlarında kalan Tatvan, Güzelcedere, Bitlis, Duhan'ı aktardığı minyatürler kentin bilinen en eski tarihli minyatür çalışmalarını oluşturmaktadır (Matrakçı Nassuh, 2014).

Bölgeyi gezen ve günümüz Bitlis sınırlarından geçtiği anlaşılan çok sayıda seyyah ve gezginden aktarılan seyahat notları içerisinde, çalışma kapsamındaki bazı yapıların isimlerine ulaşılmıştır. Bu kaynaklar ayrıca, Bitlis'in üzerinde yer aldığı yol güzergahlarını ve güzergahların hangi amaçlarla kullanıldıklarını aktaran önemli bilgiler içermektedir.

Bitlis'i ziyaret eden önemli seyyahlardan Evliya Çelebi'nin kenti farklı açılardan tanıtarak önemli ifadeler kullandığı çalışmasında, kent tarihi ve mimarisine geniş bir bölüm ayrılmıştır (Evliya Çelebi, 2010). Kent mimarisini aktaran diğer çalışmaların başında gelen Arık'ın Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı; Uluçam'ın Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Mimarlığı: Bitlis; Erken'in Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II'de Bitlis bölümü; Öztürk'ün Bitlis Su Mimarisi; Öztürk ve Sayan'ın Bitlis Evleri çalışmaları gelmektedir (Arık, 1971; Uluçam, 2002; Erken, 1977; Öztürk, 2005; Öztürk ve Sayan, 2001).

Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonuçları, sözlü tarih çalışmaları, eski tarihli haritalar, arşiv kayıtları, sayısız tez ve makaleden oluşan güncel verilerin incelenmesi ile sürdürülen çalışmada Bitlis ribat, han ve kervansarayları literatürüne katkı sağlayacak verilere ulaşılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

Tarihi ve kültürel mirası ile korunması gerekli sayısız değere sahip Bitlis kenti, kültürlerarası ilişkilerin ticaret yolu ile sağlanmasına olanak sağlayan stratejik bir konumda yer almaktadır. İran toprakları üzerinden Van şehrine devam eden tarihi ticaret yollarının Van Gölü etrafında oluşan güzergah üzerinden Bitlis kentini takiben batı ve güney topraklarına doğru devam ettiği bilinmektedir. Bu güzergah üzerinde yer alan ribat, han ve kervansarayların bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Aynı yol aksı üzerinde harap bir halde bulunan veya yıkılarak ortadan kalktığı bilinen yapı sayısı da kentin, ribat, han ve kervansaray mimarisini ortaya çıkarma noktasında önemli veriler sunmakta ise de; Bitlis'in ribat, han ve kervansaray yapılarına ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar yapıların tümünü kapsamadığı için eksik olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak, Bitlis'in Han ve Kervansarayları başlıkları altında gerçekleştirilen çalışmaların yapıların kısa bir tanıtımı şeklinde olarak mimarlık tarihi kapsamında değerlendirilmediği, günümüze ulaşamayan yapıların ele alınmadığı ve unutulduğu, bölgede yürütülmesi gereken arazi çalışmalarının sözlü tarih yöntemi ile desteklenmediği, arşiv taraması yapılmadığı ve bu şekilde hazırlanan çalışmaların sonuç olarak bir tekrara düştüğü anlaşılmıştır. Bitlis kent mimarisi çalışmalarına kazandırılan ribat, han ve kervansaray yapılarının kapsamlı değerlendirmeleri ile ulaşılan sonuçların bu sayede kent hafızasına eklenmesi amaçlanmaktadır. Bitlis kent mimarisinde önemli bir yapı grubunu oluşturan ve kentin unutulmuş tarihi kervan yolları üzerinde inşa edilen ribat, han ve kervansaray yapılarının plan özellikleri, cephe ve bezeme düzenleri ile mimarlık tarihi kapsamında ilk defa detaylıca ele alındığı çalışma ile, kentin mimarlık tarihi çalışmalarına katkı sunulmuştur.

Literatür aşamasının arşiv ve sözlü tarih çalışmaları ile desteklenmesi sonucunda edinilen tüm veriler, Katalog çalışmasında ele alınarak yapılar; günümüze ulaşan, günümüze ulaşamayan ve literatür çalışmasında ulaşılan ancak han yapısı oldukları kesinlik kazanmayan yapılardan oluşacak şekilde bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Yapıların bir harita üzerine yerleştirilmesi sonucunda, tarihi kervan yolunun nasıl bir gelişim gösterdiği ortaya konulmuştur. Anadolu'daki han ve kervansaray örnekleri ile karşılaştırılan Bitlis'in ribat, han ve kervansarayları, mimarlık tarihi açısından kentin önemli bir yapı grubunu oluşturarak çalışmada

değerlendirilmiştir. Çalışma sayesinde kent tarihi ve mimarisi belleğinde önemli bir boşluğun doldurulması sağlanacaktır.

1.3 Hipotez

Arazide gerçekleştirilen çalışmalar, tarihi kaynaklar, arşiv belgeleri, eski haritalar, sözlü tarih çalışmaları ve güncel kaynaklar ile değerlendirildiğinde günümüze ulaşan 16 (onaltı), ulaşamayan 6 (altı), kaynak ve haritalardan han yapısı oldukları kesinlik kazanmayan ancak, değerlendirilmesinin literatüre faydalı olacağı düşünülen 19 (ondokuz) yapı tespit edilmiştir. Günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapılar harita üzerine yerleştirildiğinde ortaya çıkarılan tarihi kervan yollarının, Anadolu'da özellikle Anadolu Selçukluları döneminde kullanılan ticaret ağına bağlı olmayan, İran-Van arasında kullanımı süren tarihi kervan yolunun güney topraklarına aktarılmasında doğal olarak ve bölgesel özellik gösteren bir yapıda şekillendiği anlaşılmıştır. Adilcevaz Kervansarayı ve Şeyh Garip Hanı üzerinde taşçı işaretleri tespit edilmiş ve sonuçlar literatüre kazandırılmıştır. Konum özellikleri, plan tipleri, cephe ve bezeme özelliklerinin incelenmesi sonucunda yapıların, bölgede hüküm süren uygarlıkların bölgenin mevsim şartlarına ve topografyasına uygun bir şekilde ortaya çıkarıldığı ve bölgedeki yapıların Anadolu'daki diğer ribat, han ve kervansaray yapılarından farklı özelliklerde oldukları ortaya konmuştur.

2

BİTLİS KENT TARİHİ ve BİTLİS'TE MİMARLIK

2.1 Bitlis Kent Tarihi

Arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları devam eden Bitlis kentinin ilk olarak hangi dönemlerde ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kent merkezinde yer alan kalede ve eski Ahlat kentinde devam eden kazılardan edinilen verilerle kentin MÖ. 3000 dolaylarında varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Devam eden bilimsel çalışmalar, günümüz Bitlis sınırları (Harita 2.1) dahilinde varlık gösteren uygarlıkların ortaya çıkarılmasını sağlayarak bölgenin Eskiçağ ve Ortaçağ dönemlerinin aydınlatmasına yardımcı olacaktır.

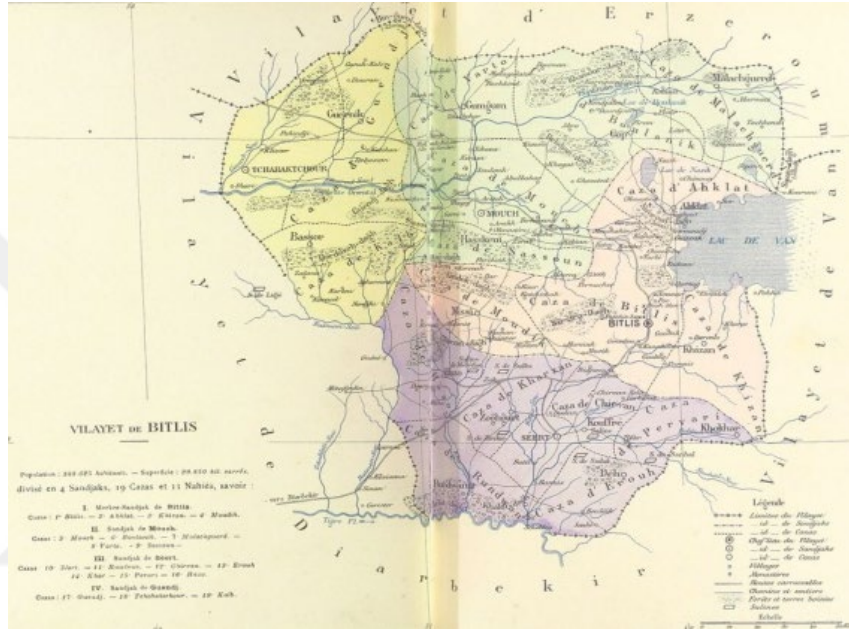


Harita 2.1 Bitlis kenti il sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Kaynaklardan, kentte sık sık değişen yönetimler nedeni ile uzun süreli bir siyasi varlığın devam etmediği ve Urartu, Asur, Pers, Roma, Sasani, Bizans, Arap, Dilmaçoğulları, Eyyubiler, Harzemşahlar, Anadolu Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Şerefhanlar sülalesinin kentte varlık gösterdiği sonrasında ise, XVI. yüzyıl ortalarında Bitlis bölgesinin Osmanlı'ya bağlandığı anlaşılmaktadır (Saraçoğlu ve Yıldız, 2007:271; Bitlis Yurt Ansiklopedisi, 1982:1388-1392; Bitlis

İl Yıllığı, 1967:56; Menekşe, 1965:3; Tuncel, 1989:103; Yinanç, 1997:662; Sevim ve Yücel, 1989:203).

1568’de sancak olarak Diyarbakır’a ve ardından Van eyaletlerine bağlanan Bitlis 1845-1871 tarihleri arasında kaza olarak Muş’a bağlandıktan sonra 1872’de vilayet statüsüne geçmiştir (Harita 2.2). 1873-1880 ve 1929-1934 tarihleri arasında yeniden Muş’a bağlı bir kaza olarak varlık gösteren kent, 1935’te bir vilayet haline gelmiştir (Sezen, 2017: 8) (Şekil 2.1).



Harita 2.2 Bitlis Vilayeti (Cuinet, 1891)

BİTLİS (Bidlis) (Erm. Balaleş)	بدليس	Sancak (1568)	Diyarbakır eyaleti
		Sancak (1568-1738)	Van eyaleti
		Kazâ (1845-1848)	Muş → Erzurum eyaleti
		Kazâ (1849-1855)	Muş → Diyarbakır eyaleti (salnâme)
		Kazâ (1855-1865)	Muş → Erzurum eyaleti (salnâme)
		Kazâ (1866-1871)	Muş → Erzurum vilâyeti (salnâme)
		Vilâyet (1872)	Bitlis vilâyeti (salnâme)
		Kazâ (1873-1877)	Muş → Erzurum vilâyeti (salnâme)
		Kazâ (1878-1880)	Muş → Van vilâyeti (salnâme)
		Vilâyet (1881-1923)	Bitlis vilâyeti (salnâme)
		Vilâyet (1924-1928)	Bitlis
		Kazâ (1929-1934)	Muş
		Vilâyet (1935)	Bitlis

Şekil 2.1 Bitlis kenti siyasi tarihi (Sezen, 2017)

Konumlandığı coğrafyada, bir geçit noktası olarak kullanılan Bitlis kent merkezine ulaşımın sağlanması, Güneydoğu Toroslar’ın sarp ve engebeli yapısı nedeni ile güçlüklerle sağlanmaktaydı. Diyarbakır-Siirt yönlerinden Van kentine ulaşım ancak Bitlis’in geçilmesi ile mümkün olmaktadır. Bundan dolayı kent, doğal olarak gelişen bir güzergah üzerinde şekillenerek gelişimini sürdürmüştür. Güneyden

Bitlis Çayı boyunca takip edilen patika yollar, kuzeye doğru kent merkezine ulaşmakta ve ardından Van Gölü'ne doğru devam etmektedir.

Bitlis kent konumunun önemi Şeref Han tarafından detaylıca vurgulanmıştır. Şeref Han'a göre Bitlis; Azerbaycan, Diyarbakır, Ermenistan ve Rebia (Harran, Ceylanpınar ve Nusaybini kaplayan alan) arasında bir geçit, iki mübarek Harem'i ziyaret eden hacıların birleştikleri bir yerdir. Doğu'dan, Türkistan, Hindistan, Horasan ve Irak'tan gelip İran'dan geçenler, Cidde ve Zencibar yoluyla Batı'dan gelen seyyahlar da yine Bitlis yollarını kullanmaktaydılar (Şeref Han, 1971).

Şeref Han'ın tarihi kaynaklar ve ünlü eserlere dayandırarak ulaştığını belirttiği ifadelerine göre; güney topraklarına ilerlediği güzergahta Bitlis'ten geçen İskender, komutanlarından Bedlis'e günümüz Bitlis kentinin yer aldığı alanda bir şehir kurmasını ve kale inşa etmesini emreder. İran dönüşü Küsür ve Rıbat nehirleri arasında şehrin ve kalenin kurulduğunu gören İskender, kalenin alınmasının neredeyse imkansız olduğunu tecrübe ettikten sonra kalenin inşasını gerçekleştiren Komutan Bedlis'in ismini şehre vererek onu onurlandırır (Şeref Han, 1971). Nitekim kaynaklarda Şeref Han'ın kentin kuruluş kaynağı olarak gösterdiği Büyük İskender ve ona bağlı ordunun Bitlis'ten geçmediği bilinmektedir (Harita 2.3).



Harita 2.3 İskender'in seferinde takip ettiği yol güzergahı (Droysen, 1945)

Köhler'e göre, kent için Yunan ve Bizanslılar Balalslowy (?), Araplar Badlis ifadelerini kullanmışlar ve kentin adının günümüzde kullanılan *Bitlis* haline dönüşmesi ise Müslüman hakimiyetinden sonra gerçekleşmiştir (Köhler, 1989:25). Hovannisian'a göre; Ermenilerin Pağış ismini kullandığı Bitlis, Muş (Daron) kenti

ile birlikte farklı zaman dilimlerinde gelişimini sürdürerek bölgenin ticaret merkezi haline gelmiştir (Hovannisian, 2016).

Bizans varlığı ardından İslam birliklerinin, Selçuklu'ya bağlı beyliklerin ve yerel yönetimlerin varlık gösterdiği Bitlis, sürekli olarak farklı yönetimler arasında el değiştirmiştir. Şerefhanlar yönetimi ardından Osmanlı'ya bağlanan kent, XVIII. ve XIX. yüzyıl arasında yerel yönetimlere bağlı olarak varlık göstermiş, XIX. yüzyılda yabancılar tarafından misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir merkez olarak kullanılmıştır. XIX. ve XX. yüzyıl Bitlis kaynakları olarak, özellikle dönemin seyyah ve gezginlerinden edinilen notlar kentin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına ilişkin veriler sunmaktadır (Bölüm 3.3).

Bitlis, XIX. yüzyılda Amerikalı misyonerlerin Arapgir, Harput, Muş ve Van ile birlikte Erzurum istasyonuna bağlı misyonerlik faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir nokta iken, coğrafi konumu nedeni ile misyonerler tarafından 1860'lı yıllardan başlayarak 1890'ların sonlarına kadar çalışmalarını yürütebilecekleri merkez bir istasyon haline dönüştürülmüştür. Amerikan Protestan mezhebi çatısı altında faaliyetlerini sürdüren misyonerler, dini faaliyetlerin yanında eğitim alanında da çalışmalar gerçekleştirmiş, bu kapsamda Bitlis'te ilk ve yüksekokul seviyesinde eğitim veren okullar açarak yerel halkın bu okullarda eğitim faaliyetlerine katılmasını sağlamışlardır. 1858'den başlayarak 1925'e kadar kentte çalışma sürdüren misyonerlerin faaliyetleri 1890'lı yıllarda en üst noktaya taşınmıştır. George C. Knapp, Alzina M. C. Knapp, Lysander Burbank, Sarah Burbank, Charlotte E. Ely, Mary A. C. Ely, Royal M. Cole, Lizzie Cole gibi çok sayıda misyoner Bitlis'te kısaca Amerikan Board olarak bilinen oluşum kapsamında varlık göstermişlerdir (Kuş ve Alan, 2019).

Misyonerlik faaliyetlerinin XX. yüzyıl başında etkisi azalmaya başlamış, kent yaşanan savaşlar, yıkımlar ve göçler nedeni ile olumsuz etkilemiş, ciddi zararlar görmüştür. 1900'lü yılların ilk yarısında kent merkezine gerçekleşen yeni göçler, plansız kentleşme çalışmaları, eski dokunun tahrip edilmesi, eski dokunun yeni kent yapılanması içerisinde kaybolması ile Bitlis, zaman içerisinde harabe bir görünüme sahip olmuştur. Yakın dönemlerde gerçekleştirilmeye başlanan çalışmalar ile yerel yönetimlerin eski dokuyu ortaya çıkarma, yapıları restore etme çalışmaları kapsamında, Bitlis'in eski tarihi dokusuna kısmen de olsa kavuşturulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

2.2 Bitlis'te Mimarlık

120 km. uzunluğu, 80 km. genişliği, 3713 km² yüzölçümü ve 451 m. derinliği ile dünyanın en büyük sodalı, Türkiye'nin ise en büyük yüzölçümüne sahip gölü olan Van Gölü havzasında gelişen kent, yüzyıllarca farklı uygarlıkların varlık gösterdiği bir bölgede şekillenerek gelişmiştir.

Kent merkezi dışında; Adilcevaz, Ahlat, Tatvan, Güroymak, Hizan ve Mutki ilçelerinde varlığı bilinen ve tescillenen çok sayıda eseri ile Bitlis, zengin bir mimari dokuya sahiptir (Harita 2.4).

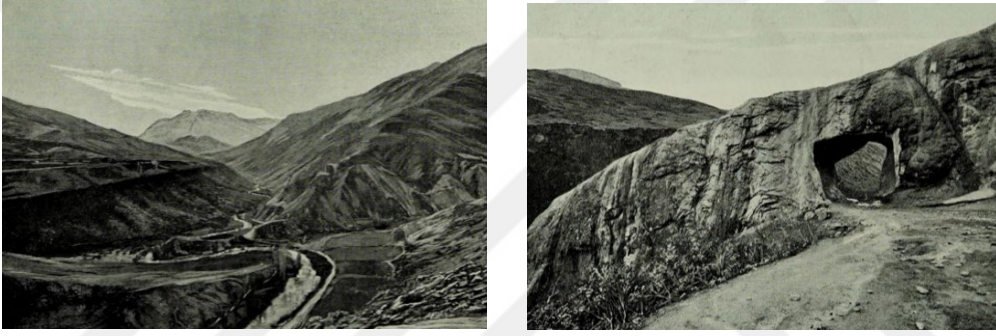


Harita 2.4 Bitlis il sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

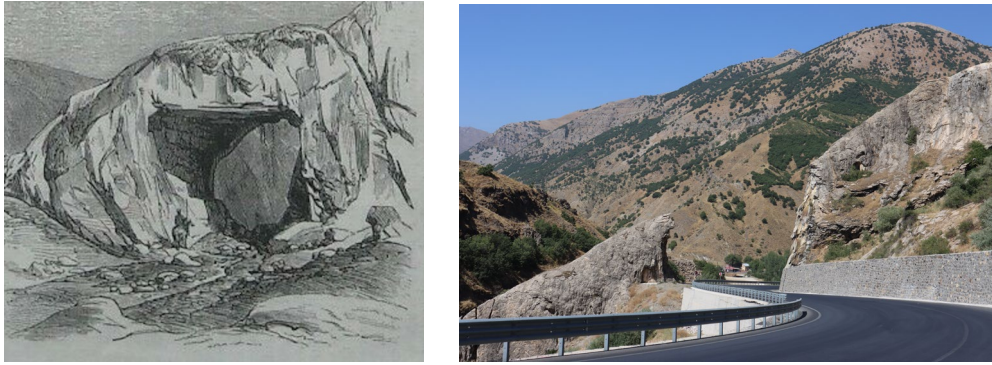
Günümüzde bazıları hala aktif olarak işlemeye devam eden taş ocakları ve kentte yetişen yetenekli Müslüman ve Gayrimüslim taş ustaları sayesinde, Bitlis'in kent sınırları dahilinde farklı dönem ve uygarlıkla ilişkilendirilebilecek sayısız mimari eser ortaya çıkarılmıştır. Cami, kilise, han, hamam, kevansaray, medrese, çarşı, köprü, kale, imaret, mescit gibi sayısız dini, askeri, sivil mimari örnekleri ile kent donatılmıştır.

Yaşanan savaşlar, göçler ve yıkımlar kentin ihtişamlı silüetinin değişerek zamanla harap ve bakımsız bir halde olmasına neden olmuş ise de, gerçekleştirilen akademik ve bilimsel çalışmalar ile kentin günümüze ulaşabilen somut ve soyut kültürel varlıkları tescillenerek kentin kültürel mirası listesine eklenmektedir.

Bitlis çayı vadisi, Güneydoğu Torosların ulaşımına olanak sağladığı en önemli noktadadır. Bitlis'ten Diyarbakır yönüne doğru devam edildiğinde Bitlis Çayı kaynağı yakınında yer alan Deliklikaya (Deliklitaş) Tüneli ya da bilinen bir diğer adıyla Semiramis Kaya Tüneli, Bitlis'i Siirt'e bağlayan bir geçiş yolu olarak kullanılmaktaydı. Lynch tarafından kullanımı Urartu ve Asur dönemlerine dek indirilen ve Semiramis Tüneli olarak adlandırılan tünel (Şekil 2.2), Bitlis'in Eskiçağ dönemine ilişkin bir kaynak olarak da ayrıca; kent tarihinde ayrı bir anlam ifade etmektedir (Lynch, 1901). Yüzyıllarca bir geçit olarak kullanılan bu tünel, 1970'li yılların başında yüksek araçların geçişine olanak sağlamadığı gerekçesiyle üst bölümü dinamitle patlatılarak açılmış ve bu nedenle özgünlüğü bozulmuştur (Şekil 2.3).



Şekil 2.2 Bitlis Çayı boyunca şekillenen güzergah ve Deliklitaş Tüneli (Lynch, 1901)



Şekil 2.3 1854'te (solda) (Bitlisname, 2023) ve günümüzde (sağda) Deliklitaş Tünelinin görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)

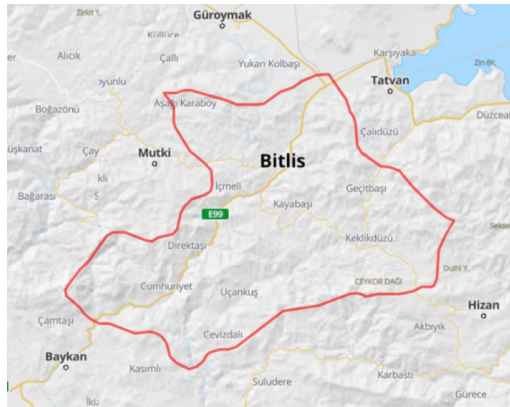
Tünel olarak kullanılan bu geçit Şeref Han'a göre; bir pınar olarak da kullanılmaktadır (Şekil 2.4). Suları zamanla donarak bir set gibi geçişi engellediğinden Hatuniye Cami ve Köprüsü'nü yaptıran hayırsever bir kadın tarafından kervanların rahatça geçebilmelerine yardımcı olması amacı ile deldirilmiştir (Şeref Han, 1971:434).



Şekil 2.4 Deliklitaş'tan görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)

Belli'ye göre ise; Urartular dönemine tarihlendirilen tünel, Van Gölü Havzası'ndan Kuzey Suriye'ye geçişin sağlanmasında kullanılmaktaydı. Şeref Han tarafından, tünelin Asur Kraliçesi Semiramis tarafından açtırıldığı söylencesi Ortaçağ ve Osmanlı dönemine taşınarak dönemin güçlü bir kadın figürü ile ilişkilendirilmiştir (Belli, 2007).

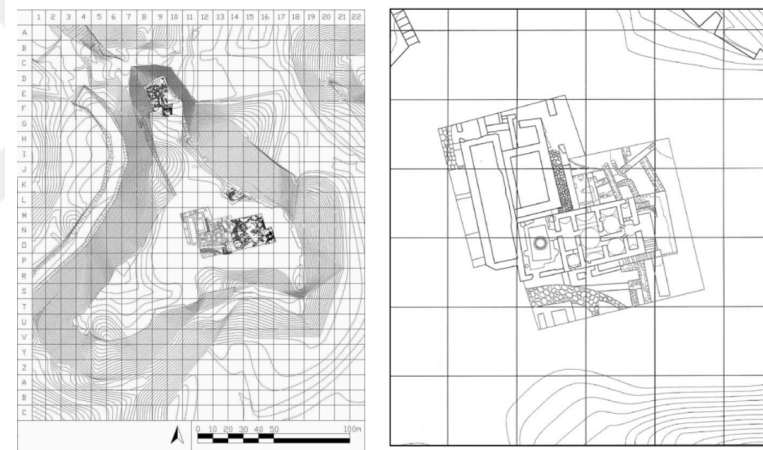
Güneyden Diyarbakır yönünden ilerleyen tarihi yollar, Deliklitaş Kaya Tüneli'ne ulaştıktan sonra kent merkezine doğru ilerlemekte idi. Kentin mimari eserleri incelendiğinde, yapıların yoğun olarak kent merkezinde (Harita 2.5), tarihi kale çevresinde toplandığı görülmektedir.



Harita 2.5 Bitlis merkez sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Şeref Han tarafından, Bitlis kent merkezinde yer alan kalenin planının üçgene benzemesinin olumsuzlukların yaşanmasına neden olduğu (Şekil 2.5), hatta bu nedenle kaleden çıkan büyük yılanların Bitlis halkının yaşamını son derece olumsuz etkilediği ve kale kapılarına bu olumsuzluğun giderilmesi amacıyla tılsımlar yerleştirildiği ayrıca; büyük bir taşın üzerine tılsımlı insan figürlerinin işlendiği belirtilmiştir (Şeref Han, 1971:387). Şeref Han'ın eserinde bahsettiği Kapı Tılsımı'nın yer aldığı kabartma veya kabartmalar hakkında kaynaklarda herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Kalenin alt kısımlarındaki kayalığın mağara olduğu, içerisinin hububat ve levazımatlarla doldurulduğu bilinmektedir. Kalede, 2004 yılında başlanan ve halen devam eden kazılarda, bir hamam kalıntısına, su künklerine, tandırlara, tipolojisi tam olarak tespit edilemeyen mimari kalıntılara, çok sayıda seramik parçasına, kap kacaklara, sikke ve tütün lülelerine rastlanılmıştır (Pektaş, 2007; Pektaş, 2008 a).



Şekil 2.5 Bitlis Kalesi planı (sol) ve kazılarda ortaya çıkarılan yapılar (sağ)
(Pektaş, 2007)

Matrakçı Nasuh'un XVI. yüzyıla (1533-36) tarihlenen Bitlis kent minyatüründe tarihi kent alanının surlarla çevrelendiği, kale ve çevresine konumlandırılan cami, türbe, han, hamam, konutlar gibi yapıların minyatürde yer aldığı görülmektedir. Günümüzde, minyatürde bulunan yapılardan iç kale, dış kale surları, Bitlis Ulu Cami, Şerefiye Cami, Şerefiye Külliyesi içindeki türbe ve han hamamı tespit edilebilmiştir (Katalog 2.9).

Matrakçı Nasuh'un günümüz Bitlis kent sınırları dahilinde kalan minyatür çalışmaları;

Ayn-ı Tatvan (99a) (Şekil 2.6),

Güzelcedere Köprüsü (99b üstte) ve Güzelcedere (99b altta) (Şekil 2.7),

Bitlis (100a) (Şekil 2.8),

Cisr-i Derbend (100b üstte), Cisr-i Derec (100b ortada) ve Cisr-i Kınıkdar (100b altta) (Şekil 2.9),

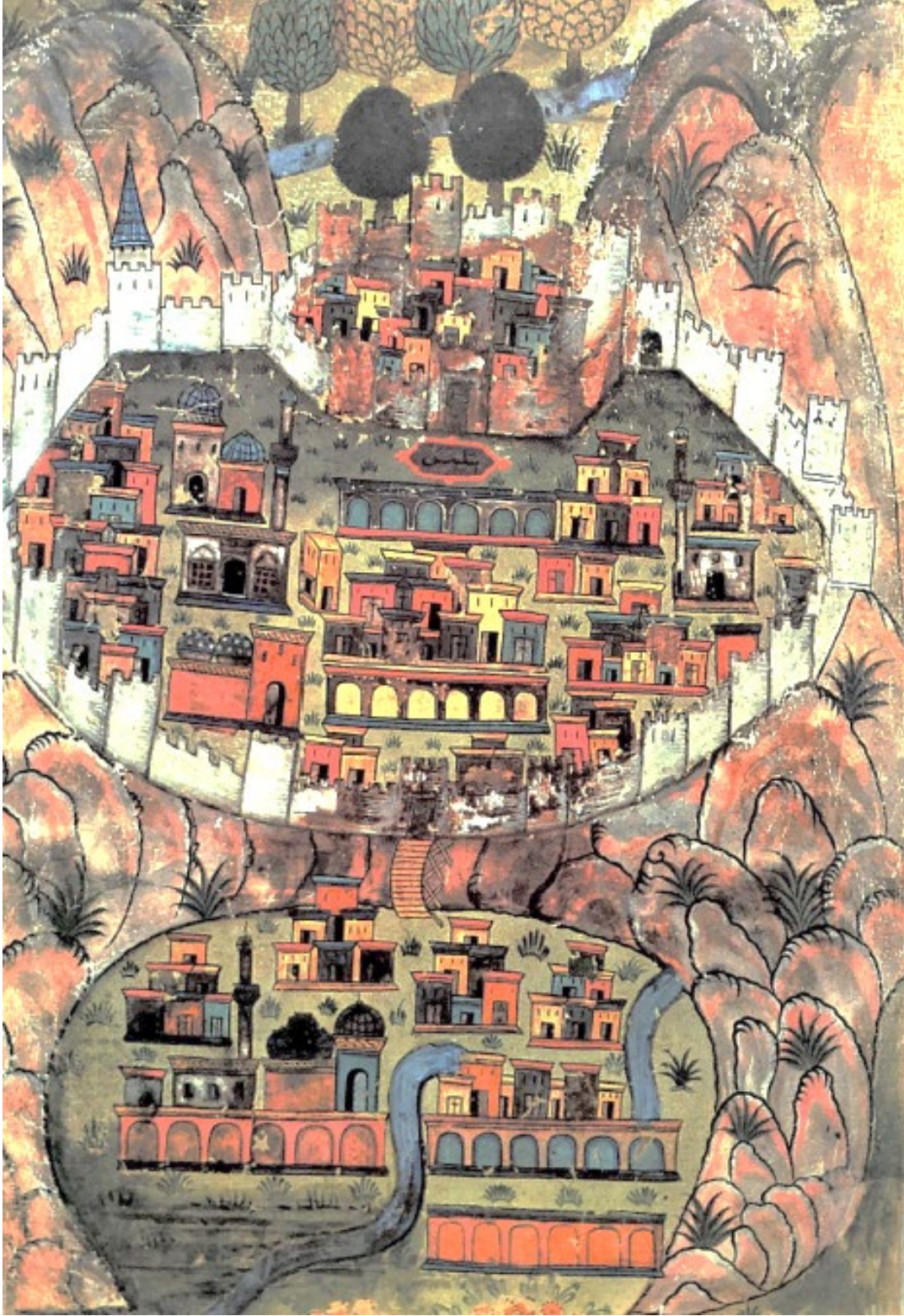
Cisr-i Mezre'a (101 a üstte), Cisr-i Duhan (101a ortada) ve Veys el-Karani (101a altta) (Şekil 2.10) minyatürlerini kapsamaktadır.



Şekil 2.6 Ayn-ı Tatvan (99a) minyatürü (Matrakçı Nasuh, 2014)



Şekil 2.7 Güzelcedere Köprüsü (99b üstte) ve Güzelcedere (99b altta) minyatürü
(Matrakçı Nasuh, 2014)



Şekil 2.8 Bitlis (100a) minyatürü (Matrakçı Nasuh, 2014)



Şekil 2.9 Cisr-i Derbend (100b üstte), Cisr-i Derec (100b ortada) ve Cisr-i Kınıkdar (100b altta) minyatürü (Matrakçı Nasuh, 2014)



Şekil 2.10 Cizr-i Mezre'a (101 a üstte), Cizr-i Duhan (101a ortada) ve
Veys el-Karani (101a altta) minyatürü (Matrakçı Nasuh, 2014)

Şeref Han'a göre Bitlis'te 21 köprü, 8 hamam, 4 cami (Kızıl Cami, Cami-I Köhne, Şemsiye Cami ve Şerefiye Cami), 5 medrese (Hatibiye, Hacıbegiye, Şükriye, İdrisiye ve İhlasiye), 800 dükkan ve mağaza vardır (Şeref Han, 1971). Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'dan övgülerle bahseden Şeref Han, ayrıca Paşa'nın Bitlis'te gerçekleştirdiği imar faaliyetlerini de detaylıca aktarmıştır (Katalog 2.6).

Şerefname eseri, Bitlis kent tarihi açısından sahip olduğu önem yanında içerdiği minyatür çalışmaları ile de oldukça değerlidir. Kentin en eski tarihli minyatür çalışmalarından birinin Matrakçı Nasuh'a ait olduğu bilinmekle birlikte, Şeref Han tarafından Farsça kaleme alınan 29x19 cm. ölçülerinde, Oxford University Bodleian Libraries MS. Elliott 332 numara ile kayıtlı özgün el yazması Şerefname eseri içerisinde, toplam 25 adet minyatür çalışması mevcuttur. Minyatürlerin biri dışında 24'ü karşılıklı sayfalarda olacak şekilde ikişerli gruplar halinde çizilmişlerdir. Minyatürlerin, Şeref Han tarafından çizilip çizilmediği veya çizimlerin gerçekleştirilmesinde yardım alınıp alınmadığı bilinmemektedir. Minyatürler hakkında ilk çalışmayı gerçekleştiren Abdulreşit Yusuf'a göre; 11 ve 12 numaralı minyatürler Hizan, 14 ve 15 numaralı minyatürler Akkoyunların Bitlis kalesini kuşatmaya çalışmaları ve 16. minyatür ise Ahlat'ı ele geçiren Şah Tahmasp ile alakalıdır (Yusuf, 1991). Bitlis kenti ve mimarisine ilişkin 11, 12, 14 ve 15 numaralı minyatürlerde kent mimarisini içeren gözlem ve çizimlerine ulaşılmaktadır.

11 numaralı minyatürde (Şekil 2.11), kesme taştan inşa edilen bir kalenin ortasına yerleştirilen bir kapı ve hemen üzerine yerleştirilen üçgen formlu bir öge yer almakta; kalenin altında ise, üstte biri yapı içerisine dahil edilmiş ikisi yanlarda iki insan figürü ve altında ayrı üç kemer açıklığı içerisinde farklı meslek gruplarını temsil ettiği anlaşılan üç kompozisyon yer almaktadır. 12 numaralı minyatürde (Şekil 2.12), kesme taş malzemeli konut örneklerinin doğa betimlemeleri ile işlendiği bir kompozisyon tercih edilmiştir. Akkoyunluların Bitlis Kalesi'ni kuşatmasını konu alan 14 numaralı minyatürde (Şekil 2.13), farklı giysileri ve başlıkları ile tasvir edilen figürlerin kale girişine yakın olarak ellerindeki silahlar yardımı ile kaleye saldırmaları; devamı olan 15 numaralı minyatürde ise (Şekil 2.14), sivri kemerli girişe sahip kalenin içindeki pencere açıklıklarından kuşatmayı izleyen ve kale çevresinde yapıyı korumaya çalışan figürlerin işlendiği bir kompozisyon oluşturulmuştur. Minyatür tasvirinde kalenin alınmasının; kale

yapımında kullanılan kesme taş malzeme ile yüksek tutulan beden duvarları göz önüne alındığında, kolay bir şekilde gerçekleşmeyeceğinin vurgulandığı anlaşılmaktadır (Bodleian Libraries, MS. Elliott 332).



Şekil 2.11 Şerefname 11 nolu minyatür (Bodleian Libraries, MS. Elliott 332)



Şekil 2.12 Şerefname 12 nolu minyatür (Bodleian Libraries, MS. Elliott 332)



Şekil 2.13 Şerefname 14 nolu minyatür (Bodleian Libraries, MS. Elliott 332)



Şekil 2.14 Şerefname 15 nolu minyatür (Bodleian Libraries, MS. Elliott 332)

1655 tarihinde Bitlis'e uğrayan Evliya Çelebi, kent hakkında oldukça ayrıntılı tasvirler gerçekleştirmiş, kentin ilk defa ne zaman kurulduğu ve kalesi ile ilgili olarak Şerefname ile benzer ifadelerle yer vermiştir. Zengin bir mimari dokuya sahip olduğunu belirttiği kentin o dönem ki kent dokusunu oluşturan yapıları sayıları ile aktarmıştır. Çelebiye göre Bitlis'teki mescitler; Kureyşi Mescidi, Alemdar Mescidi, Memi Dede Mescidi ve Şeyhularab Mescidi, Şeyh İbrahim Mescidi, Aynu'l-berut Mescidi ve Efseloğlu Mescidi, Husul Nehri kenarındadır; Şeyh Hasan Mescidi, Ömer Kethuda Mescidi, Hüsrev Paşa Çarşısı Mescidi, Mağara Mescidi, Zeydan Mescidi ve Molla Kasım Mescididir. Medreseler; Sultan Şeref, Gökmeşdan, Versengi, Hacı Bey ve Hatibiyye Medreseleridir. 70 adet çocuk mektebi içerisinde en donanımlıları Şeref Han Mektebi, Hüsrev Paşa Mektebi, Hatuniye Mektebi, Çarşı Mektebi ve Beşaret Ağa Mektebi'dir.

Çelebi Bitlis'te ayrıca 41 adet sebilhane; 70 adet çeşme; 20 tekke; kale içinde Han Sarayı, Beşaret Ağa Sarayı, Lala Mustafa Ağa Sarayı, Kara Mehmed Ağa Sarayı, Alaybeyi Sarayı, Haydar Kethüda Sarayı, Çaker Ağa Sarayı ve Arab Halil Ağa Sarayları, 9 kervansaray; Mutaflar Hanı, Paşa Hanı, Hatuniye Hanı, Hüsrev Paşa Hanı, Şeref Han Hanı ve Büyük Han; 2100 çarşı, pazar, bedesten; 11 köprü; sayısız konut olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010).

Erken ve Öztürk'ün kent merkezinde incelediği yapılar; Ulu Cami, Kureyşi Cami, Dört Sandık Cami, Aşağı Kale Cami, Taş Cami, Alemdar Cami, Gökmeşdan Cami, Şemsiye Cami, Kızıl Mescid, Hacı Begiye Mescidi, Şerefiye Külliyesi, Nuhiye Medresesi, Gökmeşdan Medresesi, Hatibiye Medresesi, Yusufiye Medresesi, Veli Şemseddin Han Türbesi, II. Şeref Han Türbesi, Üç Bacılar Türbesi, Ziyaeddin Hacı Türbesi, Şeyh Hacı İbrahim Türbesi, Şeyh Tahiri Türbesi, Aynel Bürüt Türbesi, Memi Dede Türbesi, Küfrevi Türbesi, Nuh Baba Türbesi, Sait Hacı Şeref Türbesi, Şeyh Garip Türbesi, Feyzullah Ensari Türbesi, Hacı Hasan Hoca Tekke ve Türbesi, Çıplak Baba Türbesi, Paşa Hamamı olarak sıralanabilir (Erken, 1977; Öztürk, 1970).

Arık çalışmasında kentin ön plana çıkan eserlerini, Selçuklu döneminde Anadolu mimarisinde görülen üslup özellikleri ile bağdaştırmaya çalışarak değerlendirmiştir. Çalışma kapsamına aldığı yapılardan; Ulu Cami, Begiye Mescidi, Kızıl Cami, Şerefiye Külliyesi, Dört Sandık Cami, Memi Dede Mescidi, Aynelbarit (Soğukpınar) Cami, Şeyh Hasan Cami, Şeyh Seyyid İbrahim Mescidi,

Alemdar Cami, Gökmeşdan Cami, Kureşş Cami, Sultaniye Cami, Taş Cami ve Aşağı Kale Mescidi kentin günümüze ulaşan camileridir. Diğer yapılar; İhlasiye, Hatuniye, Nuhiye ve Yusufiye Medreseleri ile Şeyh Garip Türbe ve Zaviyesi ile Hoca Hasan Türbe ve Zaviyesi; Ziyaeddin Han, Şerefhan, Üçbacılar, Veli Şemseddin, Şehidlik, Şeyh Tahiri Gürgi, Nuhiye, Saidiye, Seyyid İbrahim, Şeyh Üryani Mahmud, Küfrevi, Hacı Yusuf ve Gökmeşdanı Harabe Türbeleri; Hazo Hanı ve Şeyh Garip batısındaki Anonim Han, Han ve Hüsrev Paşa Hamamları ile Başşin Hanı ve El Aman Kervansarayları olarak sıralanabilir (Arık, 1970).

Adilcevaz (Harita 2.6), Bitlis'in Van-Erciş sınırında, Bitlis'e yaklaşık 85 km. uzaklıkta, Van Gölü ile Süphan Dağı etekleri arasında göl seviyesinden itibaren yükselen eğimli bir araziye konumlandırılmıştır.

Bilinen en eski tarihi Urartular olan Adilcevaz, Med, Asur, Pers, Makedon, Vasparukan Krallığı, Bizans, Selçuklu, Ahlatşahlar, Eyyubi, İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı hakimiyetinde kalmış, 1926'da Van şehrine 1953'te ise Bitlis'e bağlanmıştır (Uluçam, 2002:162).



Harita 2.6 Adilcevaz sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Urartu uygarlığının yerleşim alanlarından biri olan ve Eskiçağ'da kullanımı yaygın olan obsidyen taşı yataklarının Adilcevaz sınırlarında, Çanakyayla ve Harman-tepe köyleri ile Sütey Yaylası bölgesinde yer aldığı bilinmektedir (Şekil 2.15). Aygır Gölü yakınlarında tespit edilen sulama kanalları, Kef Kalesi kalıntıları ve Sahil Kalesi'nde Urartu dönemi izleri günümüze ulaşmıştır.



Şekil 2.15 Adilcevaz obsidyen yataklarından örnek (Kişisel Arşiv, 2020)

Sur duvarlarının bir bölümü günümüzde göl suları altında kalan tarihi Adilcevaz Kalesi, Kale içinde restore edilen Ulu Cami, kalenin güneyinde aşağıda yer alan Tuğrul Bey Cami Adilcevaz girişinde yer almaktadırlar (Şekil 2.16). Ayrıca; Akçayuva Kümbeti, Mucizeler Manastırı, Saint Jean Manastırı, Hatuniye Medresesi, zaviye ve hamam yapıları da Adilcevaz'da yer almaktadır (Kılıç, 1999; Uluçam, 2002; Erken, 1977).



Şekil 2.16 Adilcevaz kalesi ve içerisindeki yapıların görünümü
üstte (Müller, 1892); ortada (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023) ve altta
(Kişisel Arşiv, 2022)

Tarih boyunca Urartular'ın Halads, Ermeniler'in Şaleat (Saliat), Süryaniler'in Kelath, Araplar'ın Hilat, İranlılar ve Türkler'in Ahlat olarak adlandırdığı **Ahlat** yerleşiminin en eski tarihi (Harita 2.7), bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sayesinde yaklaşık olarak M.Ö. 4000'li yıllara dayandırılmaktadır. Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre bölgede Urartular, Asurlular, Sakalar, Makedonlar, Persler, Sasaniler, Bizans, Emeviler, Mervanoğulları Beyliği, Selçuklular, Ahlatşahlar, Eyyubiler, Harzemşahlar, Moğollar, Anadolu Selçuklu Devleti, Akkoyunlular, Karakoyunlu, Safeviler, Ermeni yöneticiler, Osmanlı'ya bağlı yönetimler olmak üzere pek çok yönetim varlık göstermiştir (Turan, 1973; Sümer, 1989; Karamağaralı, 1992; Çay, 1993; Kılıç, 1999; Tekin, 2000; Arınç, 2007; Alikılıç, 2011).

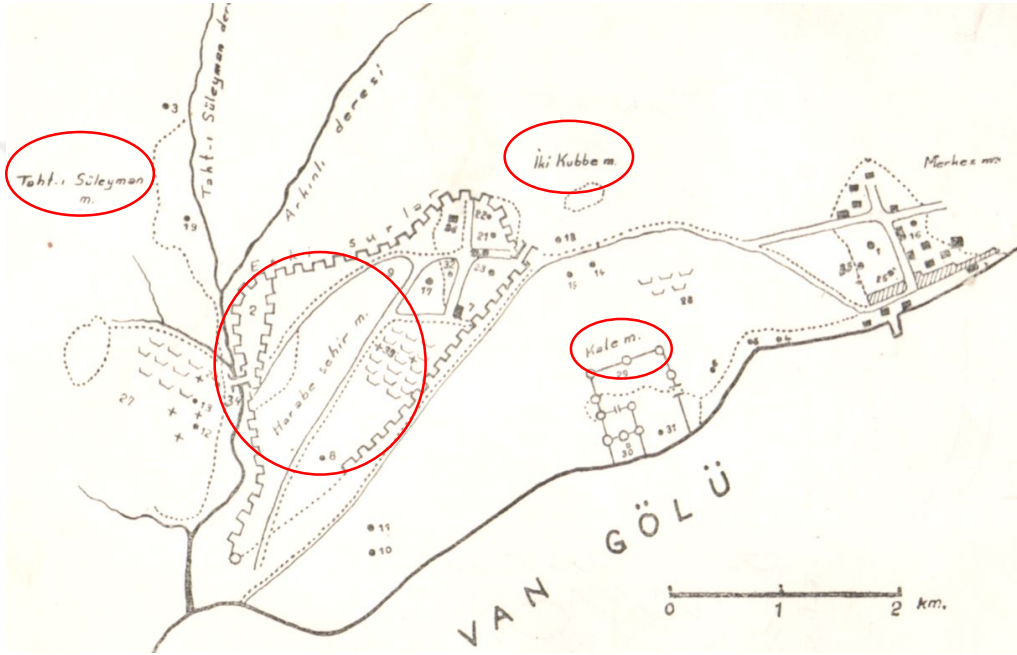


Harita 2.7 Ahlat sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Tarihi değer açısından oldukça zengin olan bu alan, ev sahipliği yaptığı medeniyet sayısı kadar da yıkım, savaş, saldırı, yangın, deprem ve benzeri doğal afet olayları yaşayarak ciddi bir şekilde tahrip olmuştur. Ani kentinin fethinden sonra Anadolu içlerine doğru ilerleyen Selçuklu birliklerinin Ahlat çevresine yerleşerek Malazgirt Savaşı'na hazırlandığı ve savaş ardından bölgede iskan ettikleri bilinmektedir. Bu nedenle Ahlat, tarihi ve kültürel açıdan da ayrı bir öneme sahiptir. Ahlat'ın günümüze ulaşan eserleri, eski Ahlat kent yerleşimi olan Harabeşehir, Tahtı Süleyman Mahallesi, İki Kubbe Mahallesi, Ergezen Mahallesi, Sahil Kalesi alanlarında toplanmaktadır (Şekil 2.17).

XI. yüzyıl sonlarında Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlayan Türk birliklerinden önce, özellikle Ahlat yerleşiminin İslam dünyasında önemli bir yerleşim olduğu, Buhara ve Belh şehirleri ile birlikte yerleşimin “Kubbetü’l İslam” olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Alikılıç, 2011).

Savaşlar ve yıkımların ardından ciddi zarar görerek yıkılan eski Ahlat kenti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, daha güneye taşınarak Van Gölü sahilinde yeniden inşa edilen Sahil Kalesi çevresinde toplanmıştır. İnşa edilen yeni kale ve kale içerisindeki yapılanma kısmen korunarak günümüze ulaşmıştır.



Şekil 2.17 Kafesoğlu’na göre Ahlat krokisi üzerinde eserlerin toplandığı alanlar (Kafesoğlu, 1949)

Ahlat’ta Selçuklu Meydan Mezarlığı alanında yer alan yüzlerce mezartası, sanduka ve akıt örnekleri ile çok sayıda kümbet mimarisi örneği Ahlat mimari dokusunu oluşturan en önemli öğelerdir (Şekil 2.18). Türbe, akıt, cami, tekke, zaviye, hamam, köprü, kale ve yöresel konut mimarisi örnekleri geleneksel Ahlat taşı kullanılarak meydana getirilmiştir.



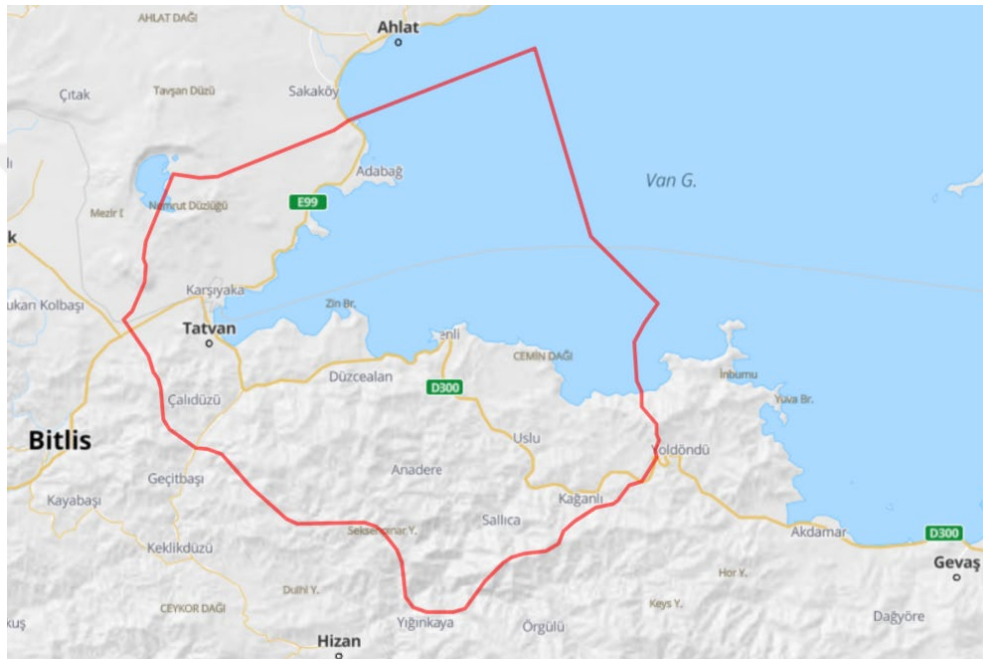
Şekil 2.18 Ahlat Meydan Mezarlığı (Kişisel Arşiv, 2020)

Şeyh Necmeddin Türbesi, Usta Şagirt Kümbeti, Hasan Padişah Kümbeti, Bugatay Aka Kümbeti, Erzen Hatun Kümbeti, Emir Bayındır Kümbeti, Emir Bayındır Köprüsü (Şekil 2.19), Keşiş Kümbeti, Hüseyin Timur Kümbeti, Yarım Kümbet, Anonim Kümbet örnekleri ile Dede Maksut Türbesi, Anonim Türbeler; İskender Paşa Cami, Kadı Mahmud Cami; Harabeşehir ve Sahil Kalesi hamamları, Sahil Kalesi, Harabeşehir Kalesi, Harabeşehir Çini Fırını, Ovakişla Saint Etienne Kilisesi, Taşharman Kilisesi ile günümüze ulaşamayan tabakhane ve boyahaneler Ahlat'ın mimari eserlerini oluşturmaktadır (Şerif, 1932; Kafesoğlu, 1949; Tabak, 1972; Çal, 2002).



Şekil 2.19 Ahlat Emir Bayındır Köprüsü ve arkasında Harabeşehir (Müller, 1892)

Kulaksız ile Tahtı Süleyman Mahalleleri arasında bulunan, içerisinde cami, kilise ve yüzlerce mağara konut barındıran Madavans Vadisi'nin bölge turizmine kazandırılma çalışmaları devam etmektedir. Yakın dönemde yenilenen Ahlat Müzesi koleksiyonlarında da ayrıca; farklı dönemlere tarihlendirilen koyun heykelleri, mezar stelleri, sandukalar, çanak çömlek parçaları, sikkeler, çiniler, metal eserler ve bezemeli taş örnekleri yer almaktadır.



Harita 2.8 Tatvan sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)



Şekil 2.20 Tatvan dikilitaşları (Kişisel Arşiv, 2022)

Batısında Muş ile sınır olan **Güroymak** (Harita 2.9), Nemrut Dağı'nın batısında tarihi kervan yolunun Rahva Ovası'ndan ayrılarak Muş yönüne doğru devam ettiği güzergah üzerinde yer almaktadır. Güroymak Cami, Kalender Baba Kümbeti, Yarım Kümbet ve tarihi Aşağı Kolbaşı, Şeyh Muhammed ve Kümbet mezarlık alanları günümüze ulaşan mimari dokuyu oluşturmaktadır (Uluçam, 2002). Bilinen bu eserler dışında, Güroymak sınırları dahilinde çok sayıda tarihi eser de mevcuttur (Şekil 2.21).

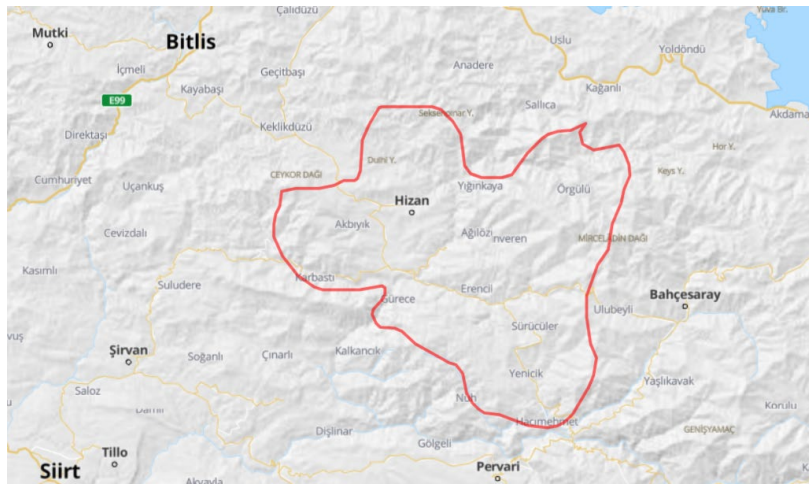


Harita 2.9 Güroymak sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)



Şekil 2.21 Tahtalı Köyü Kilisesi (Kişisel Arşiv, 2021)

Bitlis'in doğudan Van, güneyden ise Siirt illeri ile sınırı olan **Hizan** (Harita 2.10), beylik yönetimleri arasında el değiştirmiş, Ortaçağ'da Vaspurakan Krallığı'nın önemli bir yerleşimi olmuştur. İç ticareti canlandıran tarım ürünleri üretimi ve hayvancılığı ile ön plana çıkmaktadır. Bitlis ile Van-Bahçesaray arasında bir geçiş noktası görevi görmüştür. Hizan Kalesi, Tahki İslam Külliyesi, Şeyh Hasan Cami, Kutsal Haç Manastırı, Gökçimen Köyü Manastırı, Nazar Köprüsü ve eski kervan yolu üzerinde olan Nereşin Köprüsü Hizan'ın bilinen yapılarıdır (Uluçam, 2002).



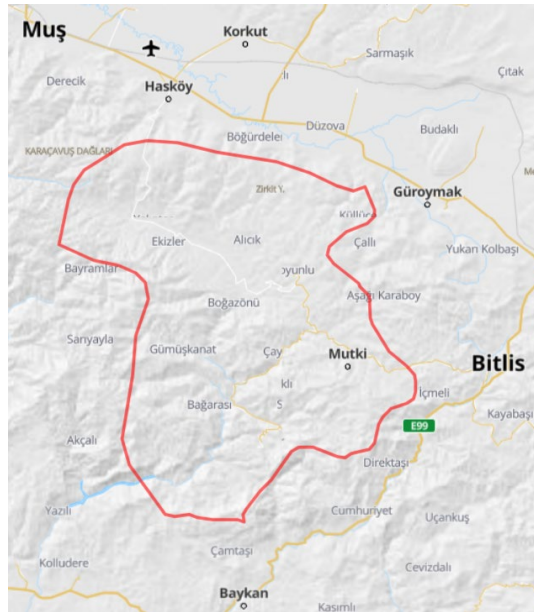
Harita 2.10 Hizan sınırları (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Hizan, tarihi eserleri yanında ayrıca yöresel konut mimarisi örnekleri ile de ön plana çıkan bir yerleşimdir. Tarihi Hizan evleri, yöresel malzemenin geleneksel yapım teknikleri ile ortaya çıkarıldığı çok sayıda örneğe sahiptir (Şekil 2.22).



Şekil 2.22 Hizan’da yöresel bir konut içi (Kişisel Arşiv, 2022)

Mutki (Harita 2.11), güneyinde Siirt Baykan, batısında Batman Sason ve Kozluk, kuzeyinde Muş Hasköy ile komşudur. Bitlis’in hakkında veriye en az veriye ulaşılan yerleşimidir.

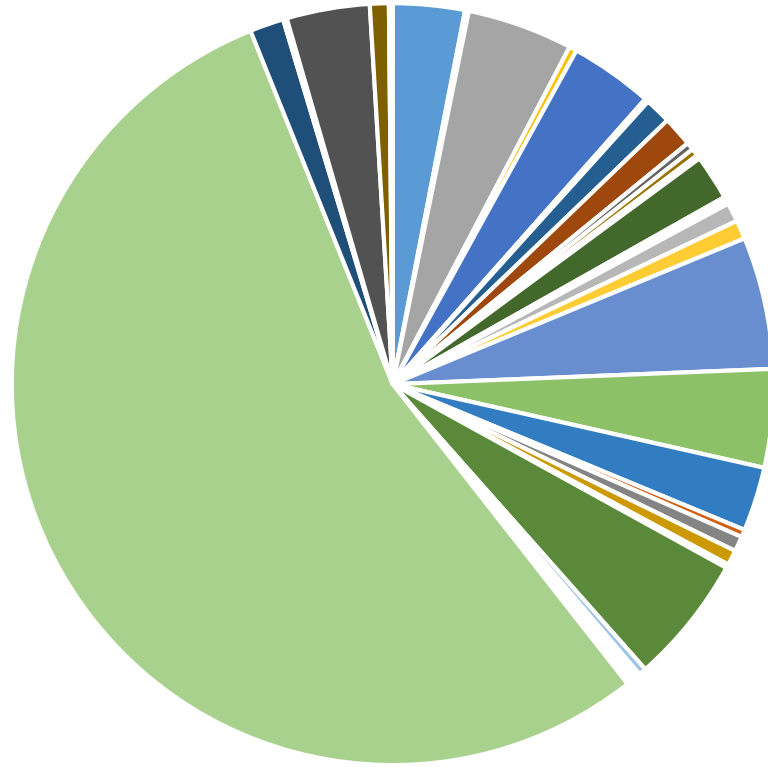


Harita 2.11 Mutki (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

X. yüzyıla tarihlendirildiği düşünülen, XIX. yüzyılda ise bölgenin piskoposluk merkezi olarak kullanılan Ak Manastır veya Beyaz Kilise gibi isimlerle anılan manastır yapı topluluğu; iki kilise (Saint Apotre Kilisesi, Saint Gregoire Kilisesi), iki jamatun (Surb Karabet Jamatunu, Saint Etienne Jamatunu), Çan Kulesi ve keşiş odaları kalıntılarından oluşmaktadır. Bölgede ayrıca çok sayıda kilise kalıntısı olduğu bilinmektedir (Uluçam, 2002).

Bitlis kent merkezi dahilinde tescillenen yapılar yanında günümüzde hala tescillenmeyen çok sayıda eserin de var olduğu bilinmektedir. Bitlis'in bağlı bulunduğu Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2021 tarihli kayıtlarına göre kentte toplam; 624 tescilli yapı vardır. Bu yapılardan 340'ı (üçyüz kırk) sivil mimari, 35'i (otuzbeş) kilise, 34'ü (otuzdört) mezarlık, 28'i (yirmisekiz) cami, 26'sı (yirmialtı) köprü, 22'si (yirmiki) çeşme ve 22'si (yirmiki) türbe olarak kentin en yoğun yapı grubunu oluşturmaktadırlar (Şekil 2.23). Van KVKBK Arşivi'ne göre; tescilli yapı sayısı en fazla Bitlis Merkez'e bağlı yerleşimde görülürken burayı sırasıyla Ahlat, Tatvan, Hizan, Güroymak, Mutki ve Adilcevaz yerleşimleri takip etmektedir (Tablo 2.1).

2021 Yılı İtibari ile Bitlis'te Tescilli Yapı Türleri Dağılımı



- | | | | |
|---------------|------------------|------------------|---------------------|
| ■ Akıt | ■ Bezirhane | ■ Cami | ■ Çarşı |
| ■ Çeşme | ■ Duvar/Cadde | ■ Hamam | ■ Han |
| ■ Hazire | ■ Höyük | ■ İmaret | ■ Kale |
| ■ Kaya Mezarı | ■ Kaya Tüneli | ■ Kaya Yerleşimi | ■ Kentsel Sit Alanı |
| ■ Kilise | ■ Köprü | ■ Kümbet | ■ Mağara Yerleşimi |
| ■ Medrese | ■ Mescit | ■ Mezar | ■ Mezarlık |
| ■ Minare | ■ Nekropol | ■ Oda Mezarı | ■ Ören Yeri |
| ■ Sarnıç | ■ Sivil Mimari | ■ Şapel | ■ Şehitlik |
| ■ Türbe | ■ Yerleşim Alanı | ■ Zaviye | |

Şekil 2.23 Bitlis yapı türleri dağılımı

(Van KVKBK Arşivi verileri kullanılarak Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tablo 2.1 2021 itibari ile Bitlis'in yapı türlerinin kentteki dağılımı

Konum Yapı Türü	Merkez	Adilcevaz	Ahlat	Hizan	Mutki	Tatvan	Güroymak
Akıt			19				
Bezirhane			1				
Cami	16	2	4			4	2
Çarşı	2						
Çeşme (Ayazma)	20		1	1			
Duvar ve Cadde	1						
Hamam	3	1	3				
Han	5	1				2	
Hazire	2						
Höyük							2
İmaret	1						
Kale	1	2	2	3	1	3	
Kaya Mezarı						1	
Kaya Tüneli	1						
Kaya Yerleşimi			4			1	
Kentsel Sit Alanı	4		1				
Kilise	6	1	1	10	9	8	
Köprü	20		2	3		1	
Kümbet	1		15				1
Mağara Yerleşimi			1			1	
Medrese	4						
Mescit	2			1		1	
Mezar			1				
Mezarlık	5	2	2	3	3	6	13
Minare	2						
Nekropol			1				
Oda Mezarı						1	

Tablo 2.1 2021 itibari ile Bitlis'in yapı türlerinin kentteki dağılımı (devamı)

Konum Yapı Türü	Merkez	Adilcevaz	Ahlat	Hizan	Mutki	Tatvan	Güroymak
Ören Yeri			1				
Sarnıç				1			
Sivil Mimari	288		51				1
Şapel	3	1	1	4			
Şehitlik	1						
Türbe	16		1			2	3
Yerleşim Alanı		1	2			1	1
Zaviye			1				
Toplam Tescilli Yapı Sayısı	404	11	115	26	13	32	23

RİBAT HAN ve KERVANSARAY TANIMI ile TARİHİ YOLLAR

3.1 Ribat Han ve Kervansaraylar ile İlgili Tanım ve Kavramlar

Kaynaklarda, tarihi konaklama yapılarının en eski örneklerinin konaklama dışında ayrıca askeri ve dini misyonlara sahip olarak ribat adı altında adlandırıldıkları; ana kervan yolları üzerinde, yolcuların ihtiyaçlarının karşılandığı büyük ölçekli yapıların genel olarak kervansaray şeklinde nitelendirildikleri, şehir içi ticaret ve konaklama yapılarının ise han olarak isimlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Kelimelerin kökenleri ve içerdikleri anlamlar, araştırmacılara göre farklılık göstermektedir. Köprülü'ye göre ribat; cihada hazır bulunan süvarilerin atlarını bağladığı yerdir. İslamın ilk asırlarında servet sahibi Müslümanlar, Hristiyanlara karşı küçük ribatlar yaptırarak dini cihad farzını yerine getirmek istemişlerdir. Ribatlar, bu nedenle önemli hudutlara yerleştirilmiştir. Burada yaşayan ve murabat adı verilen gaziler genellikle gönüllülük esasına göre burada cihad vazifesini gördükten sonra yurtlarına dönerlerdi. Ribatlardaki ateş kuleleri ile uzaklara haber verilir, tehlike için davul çalınırdı. Bu durumda ribatlar birer toplanma alanı olarak kullanılırdı. X. asır sonları ile XI. asrın ilk yarısında ribatın tamamıyla hanakah olarak kullanıldığı görülür. XI.-XII. yüzyıllarda ribat, bir şeyhin veya şeyhe mensup mezarın etrafında toplanmış derviş zümresinin yaşadığı bir zaviye, tekke haline gelmiştir. Büyük yollar üzerinde, bozkır veya dağ alanlarındaki tehlikeli yerlerde yolcuları ve kervanları barındıran ve koruyan ribatlar ise sonradan kervansaray, han, menzil gibi isimlerle adlandırılan hayır ve emniyet kurumlarına dönüşmüştür. Selçuklu dönemi devlet adamlarından Nizamülmülk, yaşadığı dönemde hükümdarların büyük yolların mühim noktalarında ribatlar yaptırmaları gerektiğini, ordunun yollarda yiyecek sıkıntısı çekmemesi ve bölge halkına eziyet edilmemesi için menziller civarındaki arazinin devlet malı olmasını ve buradan alınacak mahsulün ribatlar ve köyler yakınındaki anbarlarda toplanmasını tavsiye etmektedir (Köprülü, 1942).

Turan'a göre; kervansaraylar ribatların devamından başka bir şey değildir. Han ve kervansaray kelimeleri ile aynı anlamı taşırlar. İlk olarak İslam dünyası sınırlarında askeri amaçlarla yapıldıklarında gönüllü askerler cihad farzı için buralarda barınırlardı. İçlerinde yatma alanları, yiyecek yerleri, anbarlar, mescit, hamamlar ve ahırlar yer alırdı. İslam sınırlarının zamanla gelişmesi ile ribatlar askeri özelliklerini kaybederek vakıfları ile yolculara mahsus bir konaklama halini almıştır. Kervansarayların ribat adını alması bu durumla ilgilidir (Turan, 1946).

Pakalın'a göre ribat, sınırlarda düşman saldırılarına açık yerlerde karakol türü binalarla, tekke, imaret ve kervansaray yapıları için de kullanılan bir ifadedir (Pakalın, 1972).

Berkol; ulaşımın kervanlarla sağlandığı zor ve tehlikeli noktalarda içerisinde muhafızların da olduğu emniyetli konaklama alanlarına kervansaray denildiğini belirterek, buna ilk benzeyen yapıların, Roma döneminde sınırlarda ve stratejik güzergahlarda içinde daima asker bulunan kale şeklindeki yapılar olduğunu belirtmiştir. İslam coğrafyasında VIII. yüzyılda ribat adıyla inşa edilen yapıların XII. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'da yapılmaya başlandığını belirtmiştir. Bu yapılar başlangıcından itibaren padişah himayesi altına alınmışlardır. Berkol ayrıca, mimarlık tarihinde kervansaray ve hanların üç tip halinde inşa edildiğini aktarmıştır.

I. Tip: Yol güzergahları üzerinde 40 km.lik menziller arasındaki yerlere yapılmış olan dikdörtgen veya kare planlı, avlulu-avlusuz yapılardır.

II. Tip: I. tip biraz daha geliştirilerek kapalı kısmın önüne yüksek kalın duvarlı bir avlu ilave edilerek içine ihtiyacı karşılayan arabalıklar, hamam, köşk mescit, odalar, çeşmeler gibi bazı yapılar eklenmiştir.

III. Tip: Şehir içi hanlarını kapsamaktadır. Bunların biri, günlük ticari hayatın yapıldığı, tüccar-sanatçı gruplarının olduğu hanlardır. Bir diğeri ise; uzun yol ve şehirlerden gelenlerin ücretini ödeyerek konakladıkları genellikle iki katlı olan yapılardır. Alt katları hayvan ve eşyalarını yerleştirmeleri, üst kat ise uyuma ve dinlenme mekanları amacı ile kullanılmıştır (Berkol, 1973).

Cezar'a göre; İlk Türk İslam devletlerinde kervansaraylar, ribat adı ile karşımıza çıkmaktadır. Kervansaraylar Arap değil Orta Asya kaynaklıdır. Kervansarayların ribat şeklinde adlandırılması, Arapların askeri ribatları ile kervansaraylarda

güvenlik ve savunmaya ait durumların ortak bir şekilde değerlendirilmesinden ileri gelmiştir. İlk Arap ribatları askeri amaçlı tesisler olarak hudud boylarında, stratejik yerlerde cihada hazır İslam kuvvetleri ile onların binek hayvanlarının hazır bulundurulması için inşa edilirdi. Ribatın etrafı savunma duvarı ile çevrilir ve tek kapıdan girilir, içerisinde ahırlar, anbar, yatak alanları ve gözetleme kulesi bulunurdu. Araplar Maveraünnnehir'e geldiklerinde onların askeri amaçlı ribattan anladıkları şeylere uyan yapı türleri Orta Asya'da zaten mevcuttu. Bunlar, ticaret yolları üzerindeki menzil yapıları yani kervansarayların prototipini teşkil eden hanlardı (Cezar, 1976).

Güran'a göre han ve kervansarayların en eski örnekleri olan ribatlar, dini ve askeri amaçlı kullanılan resmi vakıf kuruluşlarıdır. Dini ve askeri yapı olma özelliğini zamanla kaybeden ribatlar, şehirlerarası yolculuklarda bünyelerinde barındırdıkları hamam, çarşı, ahır gibi mekanlarla yolcuların ihtiyaçlarının karşılandığı kompleks bir yapı görünümüne kavuşmuştur. Mimari ve fonksiyon yönlerinden kervansaraylardan ayrılan han yapılarında bazı örnekler dışında hamam, çarşı ve ahır gibi mekanlar ortadan kalkar ve yapılar ölçek olarak kervansaraylara kıyasla daha küçük tutulur (Güran, 1976).

Yiğit'e göre; İslam dininde ve hadis açıklamalarında kullanımı ile karşılaşılan ribat ifadesi, Allah yolunda savaşmak için atların hazır tutulmasının yanı sıra daha çok saldırılar karşısında nöbet tutmak ve sınır muhafızları anlamındadır. Cihad için sürekli hazır tutulan atların ve savaşçıların konakladığı basit çadırlardan meydana gelen ribatlar, zamanla büyük ölçekli yapılara dönüşmüşlerdir. Öncelikle Bizans'a karşı Suriye ve Kuzey Afrika sınırlarında yapılmaya başlanan bu yapılar, Emeviler ve Abbasiler döneminde kale gibi askeri yapılar şeklinde oluşturulmuştur. Abbasiler döneminden Tunus Münestir Ribatı (882) kare planı, dört köşesinde ve duvarlarında yer alan destek kuleleri ile ilk ribat örneklerinden sayılmaktadır. İslamın yayılması ve düşman saldırılarının azalması ile ribat yapıları tekke ve zaviyelere dönüşerek hankah anlamına kullanılmış, zamanla kervan yolları üzerinde kervanların can ve mal güvenliklerinin sağlandığı kervansaraylara dönüştürülmüşlerdir (Yiğit, 2008).

Kaynaklardan, ribat teriminin İslam coğrafyası ile ilişkili olarak ortaya çıktığı ve zamanla dönüşerek kervansaray olarak bilinen yapıların en eski örneklerini oluşturduğu, Anadolu'da kervansaray ismi verilen yapıların genel olarak kervan

yolları üzerinde kurulan büyük ölçekli yapılara verilerek XII.-XIII. yüzyıllara tarihlendirildikleri, han yapılarının ise şehiriçinde kalan konaklama ve ticaret yapıları için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Aslanapa da, Türk mimarisinde görülen en eski kervansarayların Karahanlılar'dan kalma olduğunu ve bu yapılara ribat adının verildiğini, ilerleyen dönemlerde ise plan ve mimarilerinin geliştirilerek Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemleri kervansaraylarına dönüştürüldüklerini belirtmiştir (Aslanapa, 1990:32).

İslam coğrafyasında en erken tarihli ribat yapıları örneklerine; Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Mezopotamya çevresinde, Filistin ile Kuzey Afrika Akdeniz sahil şeridinde, Endülüs ve Sicilya bölgesinde, İran ve Orta Asya topraklarında ulaşılmaktadır (Arapoğlu, 2020).

Abbasi dönemi Sus Ribatı ve Manastır Ribatı; Karahanlı dönemi Manakeldi Kervansarayı, Ribat-ı Melik, Day Hatun Kervansarayı, Akça Kale Kervansarayı; Gazneliler dönemi Ribat-ı Mahi (Ribat-ı Çähe); Büyük Selçuklu dönemi Ribat-ı Anuşirvan, Ribat-ı Zafarani ve Ribat-ı Şerif yapıları bilinen en eski tarihli ribat ve kervansaray yapıları örnekleridir (Aslanapa, 1990; Baş, 1989; Çetinkaya, 2003). İslam coğrafyasında olduğu gibi, Anadolu topraklarında da Anadolu Selçuklu dönemine tarihlendirilen ve kitabelerinde ribat oldukları ifadeleri yer alan yapılar yanında, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen sayısız han ve kervansaray yapısı mevcuttur.

3.2 Anadolu'daki Tarihi Yollar Üzerinde Bulunan Ribat Han ve Kervansaraylar

Anadolu'da Eskiçağ'lardan itibaren kullanıldığı tespit edilen tarihi yollar, sürekli bir gelişim ve değişim halinde kendilerinden sonra varlık gösteren topluluklar tarafından kullanılmıştır. Aynı coğrafya üzerinde yaşayan Hitit, Frig, Urartu, Lidya, Geç Hitit Devletleri, Asur Ticaret Kolonileri, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemleri şeklinde özetlenebilecek sayısız medeniyet, mevcut tarihi yolları ticaret, savaş, göç, hac yolculuğu gibi farklı pek çok nedenle kullanarak yolların günümüze aktarılmasına yardımcı olmuştur.

Özergin'e göre; çivi yazılı tabletler, abideler, mezar anıtları ve heykeller kaynak olarak kullanıldığında ulaşılabilen Hitit dönemi Anadolu yolları, başkent Hattuşa

merkez olmak üzere, Hattuşa'dan kuzeye, batıya ve doğuya doğru şekillenen bir güzergahta gelişmiştir. Hattuşa'dan kuzeye çıkan iki yoldan biri Höyük, Çorum, Amasya ve Samsun; diğeri ise Höyük, Karaburun, İskip, Boyabat ve Sinop'a ilerlemekteydi. Hattuşa'dan doğuya devam eden yollar Zile'den Turhal ve Kumanni'ye, Akdağ'dan Sivas'a; batıya devam eden yollar ise, Ankara, Eskişehir ve Afyon'a ulaşmaktaydı (Özergin, 1959).

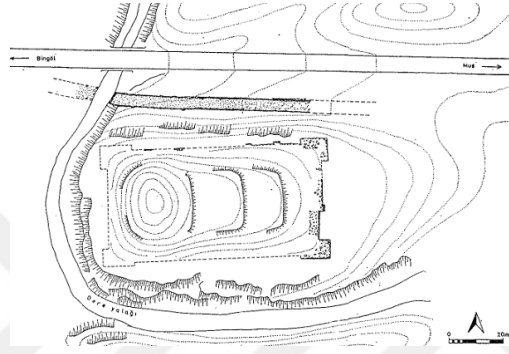
Batı Anadolu toprakları üzerinde, Lidya uygarlığı döneminde başkent Sardes'ten başlayarak doğuya doğru devam edip Pers İmparatorluğu'nun başkenti Susa'ya ulaşan tarihi yol, Herodot tarafından Kral Yolu olarak tanımlanmıştır. Herodot'a göre; Kral Yolu güzergahı, üzerinde çok sayıda kervansaray benzeri kraliyet konutunun yer aldığı, yerleşim alanları ile bağlantılı güvenli bir yoldur. Sardes'ten Frig içlerine kadar 20 konak, Halys (Kızılırmak) geçildikten sonra Kilikya sınırlarına kadar Kapadokya içinde 28 konak, Kilikya içinde ise 3 konak geride bırakılır. Kilikya ile Ermenistan sınırında Fırat nehri bölgesinde 15 konak ve 4 ırmak geçilir, Ermenistan'dan Mateien'ler ülkesine geçerken 4 konak ve buradan üzerinde Susa kentinin kurulduğu Khoaspes'e 11 konak geçildikten sonra Susa'ya varılır. Herodot, Sardes'ten Susa'ya kadar olan yolculukta toplam 111 konak geçildiğini ve yolculuğun 90 günde tamamlandığını belirtmiştir (Herodot, 1973).

Özergin'e göre muhtemel Kral Yolu ise; Sardes'ten başlayarak Apanea (Dinar), Pessinus (Sivrihisar), Gordion (Sazılar), Ankara, Tavion (Nefesköy), Gaziura (Turhal), Comana (Gümenek), Sebasteae (Sivas), Melitene (Malatya) ve Amida (Diyarbakır) üzerinden Susa'ya devam etmekteydi (Özergin, 1959).

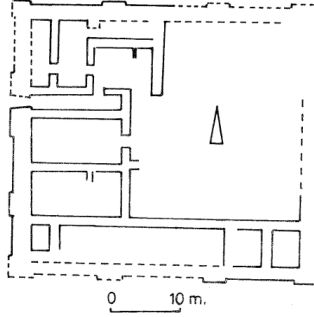
Urartu uygarlığı dönemi yolları, Anadolu'da Van Gölü havzası çevresinde şekillenmiştir. Belli'ye göre Urartuların başkenti olan Tuşpa çevresinde gelişen yollar doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine doğru ilerlemekteydi. Van, Gürpınar, Hoşap, Başkale, Kelişin yolları üzerinden doğuya; Muradiye, Ağrı, Doğubeyazıt, Aras Vadisi ve Erzurum, Erzincan kolları ile kuzey ve kuzeybatıya; Van, Erciş, Malazgirt, Muş, Bingöl, Elazığ ve Malatya yolu ile batıya; Van, Muradiye, Erciş, Adilcevaz, Tatvan, Muş ve Bitlis yolu ile de Urartu uygarlığı güneye doğru açılmaktaydı (Belli, 1977).

Sevin'e göre Doğu Anadolu yollarının gelişmesinde öncü olan Urartu döneminde, bölgenin en eski karayolu Bingöl ve Elazığ arasında oluşturulmuştu. Van Gölü

havzasında geniş bir alana yayılan Urartu döneminde, doğudan batıya ilerleyen yollar ve üzerinde inşa edilen konaklama istasyonları olarak adlandırılabilir yapılar sayesinde dönemin ticari faaliyetlerinin sürekliliği sağlanmıştır. Sevin ayrıca; Van-Bingöl arasındaki tarihi karayolu arasında 25-30 km. mesafe aralıklarla kurulmuş olduğunu düşündüğü konaklama istasyonlarının birbirlerinden bağımsız şekilde gelişen plan özelliklerine sahip olduklarını aktararak (Şekil 3.1), Bingöl Solhan ile Harput arasında çok sayıda konaklama tesisi olarak değerlendirilebilecek mimari kalıntılara ulaşmıştır (Sevin, 1987; Sevin 1989).



Zulumtepe



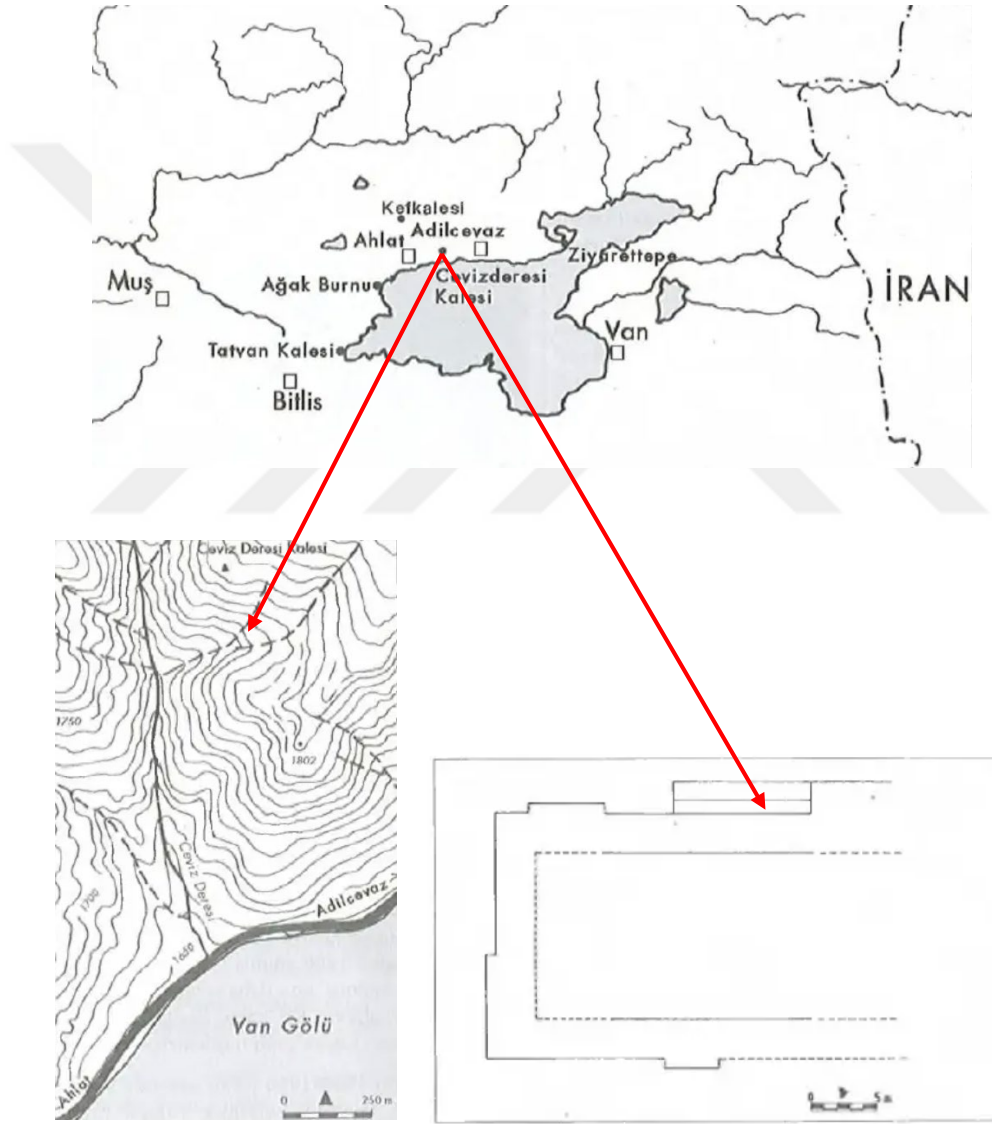
Norşuntepe



Bahçecik

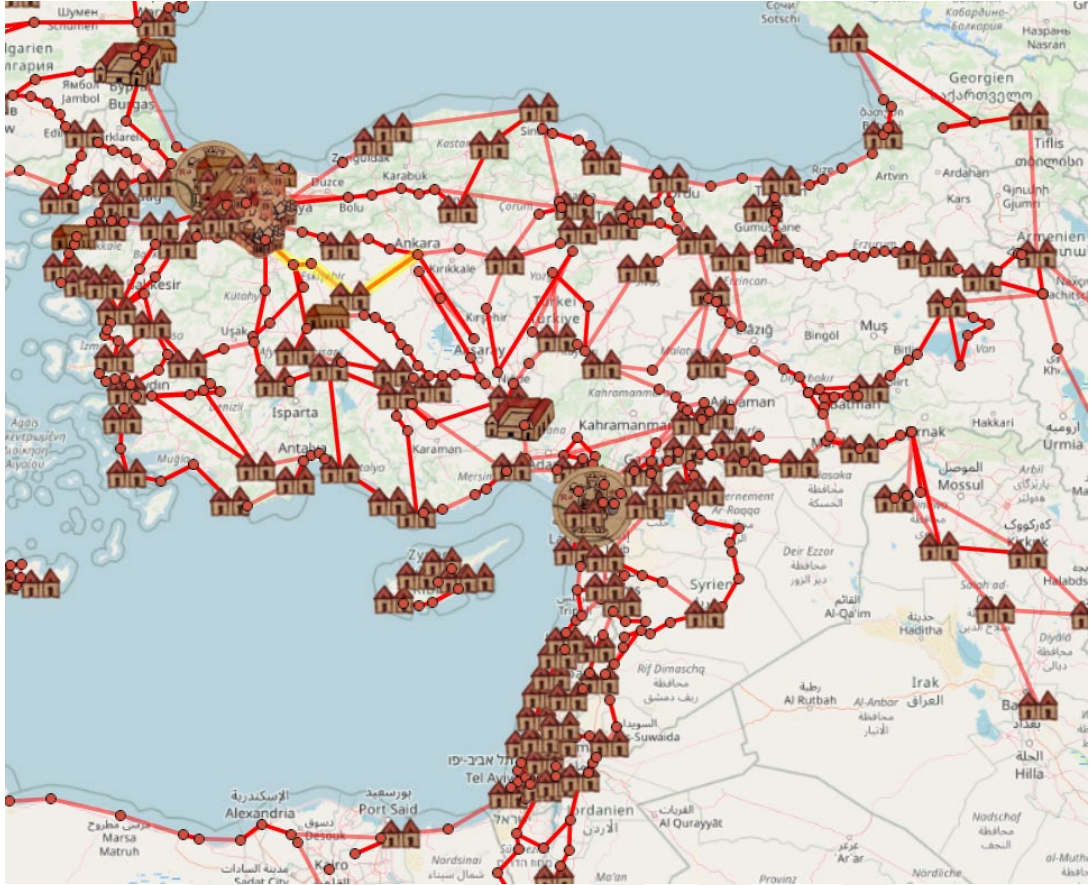
Şekil 3.1 Bingöl-Harput arasındaki Urartu dönemi konaklama tesisleri planları
(Sevin, 1989)

Özfırat, Urartu dönemi yerleşim alanları içerisinde kalan ve Sevin tarafından planları çizilen Urartu dönemi konaklama istasyonlarının benzer bir örneğini günümüz Bitlis il sınırları dahilinde Adilcevaz ve Ahlat arasında tespit etmiştir. Cevizderesi Kalesi olarak adlandırılan alanda yer alan dikdörtgen planlı, kalınlığı her yönde 3 m.'yi bulan, üzerinde düzenli aralıklara sahip olmayan 0.70 m. çıkıntıları ve 4.10 m., 5.60 m. ve 7.70 m. genişliğindeki üç destek çıkıntısına sahip yapı kalıntısı, Özfırat'a göre; Urartu dönemi konaklama istasyonlarının Van Gölü batısında kalan örneklerindendir (Özfırat, 2002:22) (Şekil 3.2).



devam etmiştir. Roma döneminde kullanılan yol ağını gösteren ve Antik bir kaynak olarak değerlendirilen Tabula Peutingeriana, Rahip Colmar tarafından 1265'te kopyalanmıştır. Haritanın ilk olarak ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekte, ancak I. ve III. yüzyıllar arasında oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Uzatılmış bir dikdörtgen formunda olan harita, İngiltere'den Hindistan'a kadar oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Harita, Anadolu topraklarında da çok sayıda kent ile birlikte yol güzergahının işaretlendiği, Roma ve Bizans dönemi yol ağı'nın aktarıldığı önemli bir kaynaktır (Harita 3.1). İstanbul ile birlikte Antakya'nın önemli bir merkez olarak işlendiği haritada, doğudan Anadolu'ya doğru ilerleyen yolların Nahçıvan üzerinden Ağrı'ya, oradan Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Çorum, Çankırı, Bolu ve Sakarya üzerinden İstanbul'a ulaştığı görülmektedir. Merkez olan İstanbul'un ayrıca; Ankara, Bilecik, Balıkesir ve Bursa arasında işleyen yollara sahip olduğu, Karadeniz, Ege ve Akdeniz sahillerine kıyısı olan kentlerin de Roma dönemi Anadolu yol ağı üzerinde yer aldıkları anlaşılmaktadır (Britannica, 2023).

Anadolu'da Akdeniz kıyılarından Çin'in iç kesimlerine kadar olan alanı ticari bir yol ağı ile birbirine bağlayan "İpek Yolu" olarak tanımlanan bir diğer güzergah da doğudan İran üzerinden giriş yaptığı Anadolu topraklarında Van, Ağrı, Erzurum ve Trabzon yönlerine doğru devam ederek Batı ile bağlantıyı sağlamaktaydı. Aynı yol hattının güneyde Antakya ile de bağlantılı olduğu bilinmektedir (Eravşar, 2017; Güner, 1995).



Harita 3.1 Tabula Peutingeriana üzerinde Anadolu yol ağı (Omnes Viae, 2023)

Özergin'e göre; IX. ve X. yüzyıllarda Anadolu'dan geçen muhtemel ticaret yolu, Bağdat'tan gelerek kuzeye doğru ilerleyip Malatya ve Sivas'ı geçerek Zigana Boğazı üzerinden Trabzon'a varmaktaydı. Anadolu Selçuklu döneminde, Anadolu yolları doğudan batıya ve güneye doğru gelişim göstermiştir. İran ve Nahçıvan üzerinden Anadolu'ya ulaşan yollardan kuzey yolu; Azerbaycan üzerinden Çoruh Vadisi, Bayburt, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya üzerinden Kızılırmak havzasına ilerlemiştir. Yukarı Fırat yolu; İran üzerinden Aras Nehri, Pasinler Ovası, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Malatya'ya ulaşırken Murat Nehri'nden Ağrı, Malazgirt ve Muş'a devam etmekteydi. Selçuklu birliklerinin Anadolu'ya ulaştığı ilk dönemlerde önemli bir merkez olan Ahlat, Malazgirt Savaşı hazırlıklarında ve savaş sonrasında bir hareket noktası olarak kullanılmıştır. Silvan'dan Diyarbakır, Urfa, Kuzey Suriye topraklarına ve oradan Anadolu içlerine ulaşan yollar, Selçuklu birliklerinin Anadolu içlerine ilerlemesine olanak sağlamıştır (Özergin, 1959).

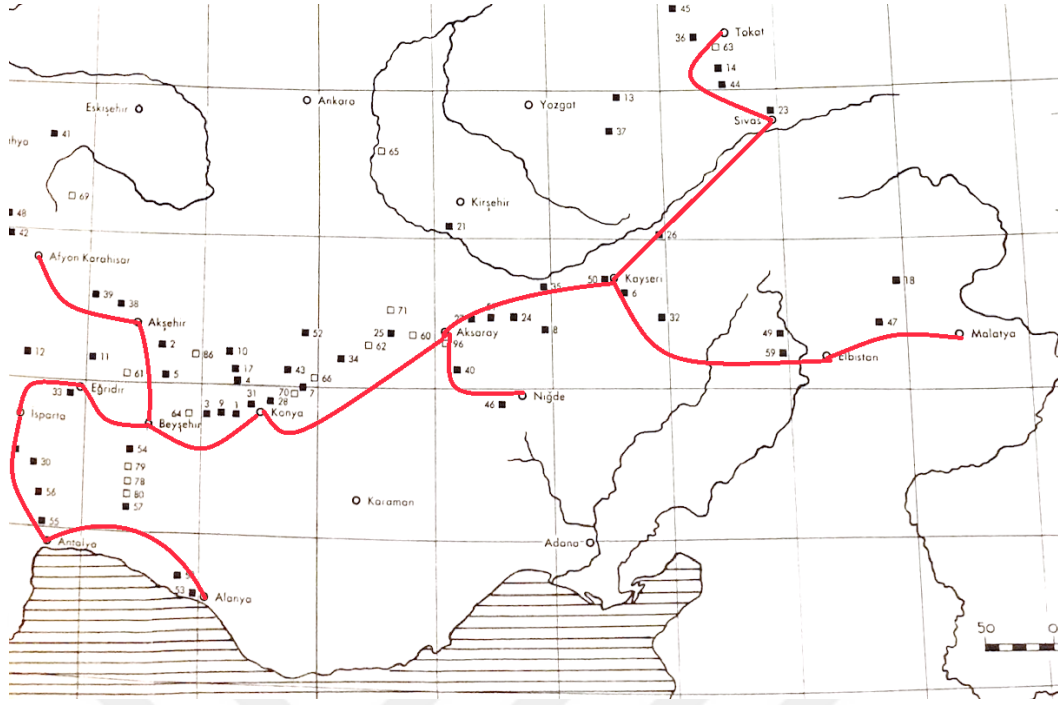
Ayça'ya göre Hititler döneminde Boğazköy merkezli yollar Anadolu'nun dört yönüne doğru açılarak, doğu ve batı medeniyetleri ile bağlantı halinde varlık göstermiştir. V. yüzyıl sonlarından ilk İslam topluluklarının Anadolu'da görülmeye

başlandığı VII. yüzyıla kadar kullanımı devam eden yollar XI. yüzyılda beş ana güzergahtan ilerlemekteydi. Karadeniz sahili, Çoruh-Kelkit yolu, Aras-Yukarı Fırat Vadileri, Murat Suyu Vadisi ve son olarak Hoy-Bargiri'yi takip eden yollar Anadolu Selçuklu döneminde en gelişmiş kullanım ağı haline dönüştürülmüştür. Ticari faaliyetlerin gelişmiş bir ulaşım ağı üzerinde sürdürülmesine önem veren Anadolu Selçuklu sultanları mevcut yolları ayrıca; ordu yolu olarak askeri seferlerde de kullanmışlardır. Sultan Rükneddin, Gürcistan Seferi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan, Erzurum yolunu; Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Teodoriaskaris'e karşı yürüyüşünde Konya, Eğridir, Denizli, Menderes Antakyası'nı; Sultan I. İzzeddin Keykavus Suriye Seferi'nde Konya, Kayseri, Elbistan, Raban, Telbeşer, Buzaga yolunu; Sultan I. Alaaddin Keykubat, Celalettin Harzemşah ile mücadelesinde Sivas, Erzincan yolunu; II. Gıyaseddin Keyhüsrev Tatarlar'a karşı Sivas, Erzincan yolunu takip etmiştir (Ayça, 1945).

Günümüze farklı dönem ve uygarlıkla ilişkili olarak sürekli bir gelişim halinde ulaşan Anadolu'nun tarihi yolları, özellikle ticari faaliyetlerin kolaylıkla sürdürülebileceği bir şekilde merkez olan ana güzergahlar ve onlara bağlantılı olan yollardan oluşmaktadır. Kaynaklardan tarihi yolların, Eskiçağ uygarlıklarından başlayarak sonrasında da kullanıldığı, merkez olarak kullanılan önemli şehirlerin üzerinde yer aldığı tarihi yolların bağlantılarının ana ve ara bağlantı yolları ile geliştirildiği, farklı dönem ve uygarlıklara bağlı olarak konaklama istasyonu, konak, menzil, ribat, han veya kervansaray olarak adlandırılabilen yapıların Anadolu yolları üzerinde inşa edilen sayısız örneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu döneminde, bölgenin ticari ulaşım ağının güçlendirilmek istenmesi ile yolların geliştirildiği ve bu nedenle yollar üzerinde sayısız han ve kervansaray inşa edildiği bilinmektedir (Harita 3.2, Harita 3.3).





Harita 3.4 Erdmann'a göre Anadolu yol ağı üzerindeki kervansaraylar
(Erdmann, 1961)

Erdmann'a göre Anadolu'daki han ve kervansaraylar; kapalı kısmı ve avlusu olan hanlar, avlusuz hanlar ve avlulu hanlar olmak üzere üç plan tipinde inşa edilmişlerdir (Erdmann, 1961).

Altun'a göre; Anadolu Selçuklu kervansarayları genellikle önde açık avlu ve gerisinde şekillenen kapalı hol denilen bölümlerden oluşmaktadır. Altun, Sultan Hanı olarak adlandırılan avlulu yapıların merkezinde dört kemerle taşınan köşk mescitlerin yer aldığı, mescitlerin bazı örneklerde girişin üzerine yerleştirildiği, avlu ve bölüm sayılarının yapılara göre değişiklik gösterebileceğini aktarmıştır (Altun, 1988).

Yetkin'e göre; çoğu Anadolu Selçuklu sultanları I. Keyhüsrev, I. Keyvakus ve I. Alaeddin zamanından kalarak 1204-1243 arasına tarihlendirilen kervansaraylar; yazlık denilen avlulu, kışlık olarak adlandırılan avlusuz ve her iki plan tipinin oluşumundan meydana gelen karma tipler olarak üç plan tipi üzerinden inşa edilmişlerdir. Kervansaraylarda uygulanan plan tipleri de, kendi aralarında farklı özelliklere sahip bazı değişikliklerle farklılık gösterebilir (Yetkin, 1970).

Acun editörlüğünde hazırlanan Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları çalışmasında Anadolu Selçuklu dönemi hanları; klasik planlı hanlar, yalnız kapalı

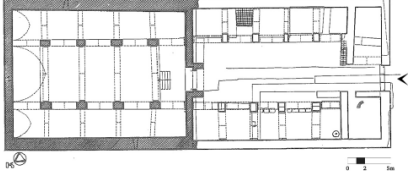
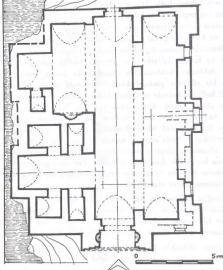
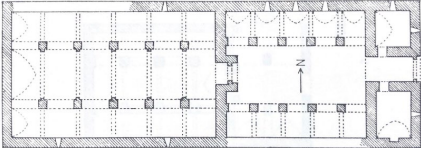
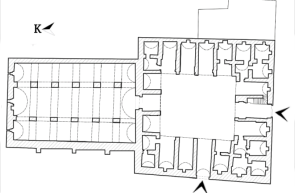
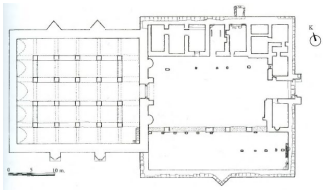
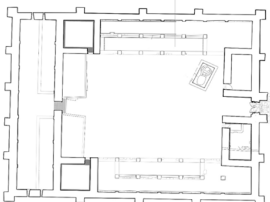
kısımdan oluşan hanlar, yalnız avludan oluşan hanlar ve münferit planlı hanlar olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir (2007).

İslam coğrafyasında ribat olarak karşılaşılan yapı örneklerinden Anadolu Selçuklu döneminden kalan ve kaynaklarda han olarak değerlendirilen ancak; kitabesinde ribat ifadesine ulaşılan XIII. yüzyıl yapılarından Konya-Beyşehir yolu üzerinde Kuruçeşme Hanı (Ribatı), Konya-Akşehir yolu üzerinde Dokuzun Hanı (Ribatı), Eğridir-Denizli yolunda Çardak Hanı (Ribatı), Malatya-Sivas yolunda Hekim Hanı (Ribatı), Antalya-Isparta yolunda Kırkgöz Hanı (Ribatı) ve Afşin’de Eshab-ı Kehf Ribatı yer almaktadır.

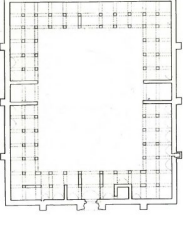
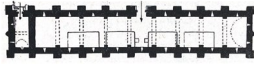
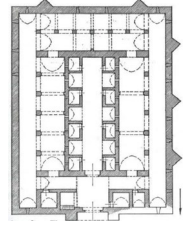
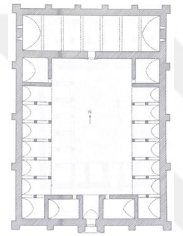
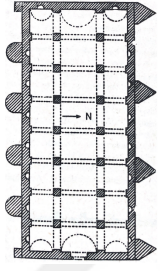
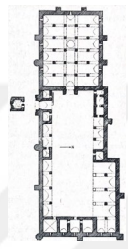
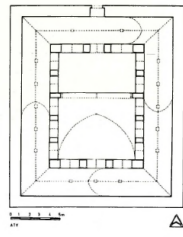
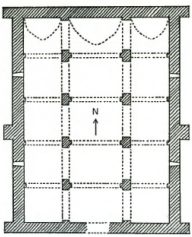
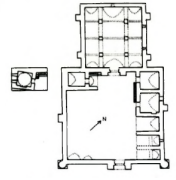
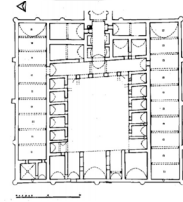
Yapıların genel bir değerlendirme ile plan özellikleri açısından (Tablo 3.1), avlulu çok mekanlı, avlusuz çok mekanlı ve eş odaklı plan özelliklerine sahip oldukları anlaşılmaktadır (Tükel Yavuz, 1976; Baş, 1989; Arapoğlu, 2020).

Anadolu Selçuklu dönemi kervansaray ve han yapıları incelendiğinde avlulu, avlusuz, karma ve eş odaklı (münferit) planlı olarak yapıların farklı plan tipleri ile inşa edildikleri söylenebilir (Tablo 3.2). Yapıların planları tipleri bölgeye, yapının konumuna, inşa edildiği dönem ve banisinin özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir (Erdmann 1961; Yetkin, 1970; Altun, 1988; Altun, 1990; Görür, 2007).

Tablo 3.1 XIII. yüzyıl Anadolu ribatları plan tipleri

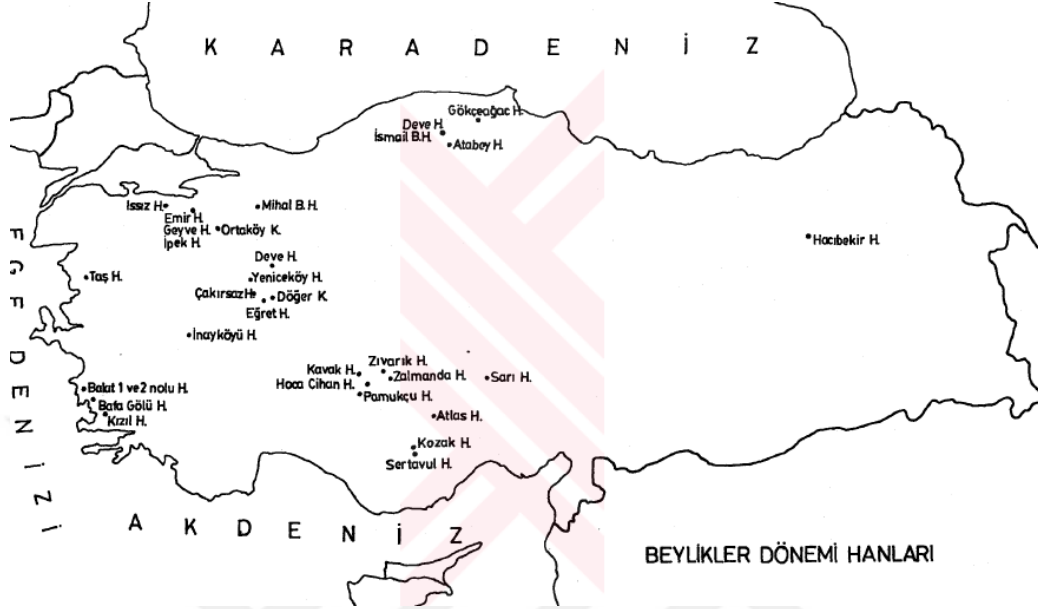
Avlulu Çok Mekanlı	Eş Odaklı
 Dokuzun Hanı (Ribatı) (Konya-Akşehir)	 Eshab-ı Kehf Ribatı (Afşin)
 Kuruçeşme Hanı (Ribatı) (Konya-Beyşehir)	
 Hekim Hanı (Ribatı) (Malatya-Sivas)	
 Çardak Hanı (Ribatı) (Eğridir-Denizli)	
 Kırkgöz Hanı (Ribatı) (Antalya-Isparta)	

Tablo 3.2 Anadolu Selçuklu dönemi han ve kervansaray yapıları plan tipleri

Avlulu Çok Mekanlı	Avlusuz Çok Mekanlı	Karma Planlı	Eş Odaklı Planlı
 Evdir Han (Antalya-Isparta)	 Şerefza Hanı (Alanya)	 Sultan Hanı (Konya-Aksaray)	 Alara Han (Antalya-Alanya)
 Kırkgöz Han (Burdur-Antalya)	 Ezinepınar Hanı Amasya-Tokat	 Zazadin Hanı (Ankara Konya)	 Mirçinge Han (Kemah-Erzincan)
	 Çiftlik Han (Tokat-Sivas)	 Akhan (Denizli-Eğirdir)	 Mama Hatun Kervansarayı (Erzincan)

Baş'a göre, XIII. yüzyıl sonları ile XV. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilebilecek Beylikler dönemi ile Erken Osmanlı dönemi Anadolu hanları batı, kuzeybatı ve iç Anadolu'da inşa edilmişlerdir (Harita 3.5). Yapılar, kapalı mekandan oluşan avlusuz hanlar ile kapalı ve açık kısmı bir arada olan avlulu hanlar olmak üzere iki ana grupta incelenebilir. Avlusuz hanlar genellikle menzil tipi denilen hanlardan oluşmakta; kat sayısı ve ayrıldığı mekana göre kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmaktadır. Avlulu hanlar ise, şehir içi hanlarını oluşturmaktadır. Bu yapılar da

yine kat sayısına ve yapının ayrıldığı mekan sayısına göre kendi içerisinde bölümlere ayrılabilir (Baş, 1989).

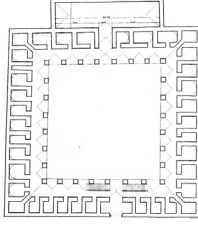
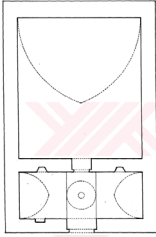
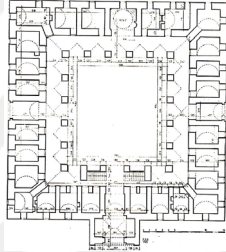
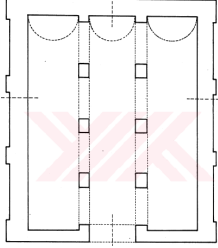
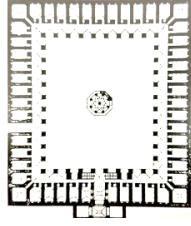
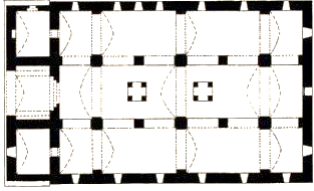


Harita 3.5 Anadolu’da Beylikler Dönemi hanları (Baş, 1989)

Beylikler ve Osmanlı döneminde, şehirlerarası güzergahlardan ziyade daha çok şehir içi han mimarisi geliştirilmiş, menzil noktalarında Anadolu Selçuklu döneminden kalma yapılar kullanılmıştır. XIII. ve XV. yüzyıla tarihlenen bu dönem yapı örneklerinde farklı plan türleri kullanıldığı görülmektedir (Erdmann, 1961; İltis, 1969; Ayverdi, 1976; Güran, 1978; Baş, 1989; Tanman, 1995; Karakaya, 1999) (Tablo 3.3). Anadolu tarihi yol güzergahları ticaret yolları, padişahların seferleri boyunca kullanılan ordu yolları, göç ve seyahat amaçlı kullanılan yollar olmak üzere, Osmanlı döneminde XVI. yüzyılda gelişerek varlığını sürdürmüştür.

Taeschner’e göre Osmanlı dönemi Anadolu yol ağı içerisine kıyı bölgeleri olan İzmit, Gemlik ve İzmir körfezlerini alacak şekilde doğuya, batıya, kuzey ve güneye doğru yayılarak gelişim göstermektedir. İstanbul’dan Suriye’ye uzanan hac yolu, sahip olduğu çok sayıda güzergah ile en önemli ulaşım rotasını oluşturmaktaydı (Taeschner, 2010).

Tablo 3.3 XIII.-XV. yüzyıla tarihlenen han ve kervansaray yapıları plan tipleri

Avlusuz Hanlar	Avlulu Hanlar
 Sarı Han (Niğde)	 Bursa Emir Hanı
 Deve Hanı (Kastamonu)	 Bursa Geyve Hanı
 Pamukçu Hanı (Konya-Hatunsaray)	 Bursa Koza Hanı
 Issız Han (Bursa-Karacabey)	

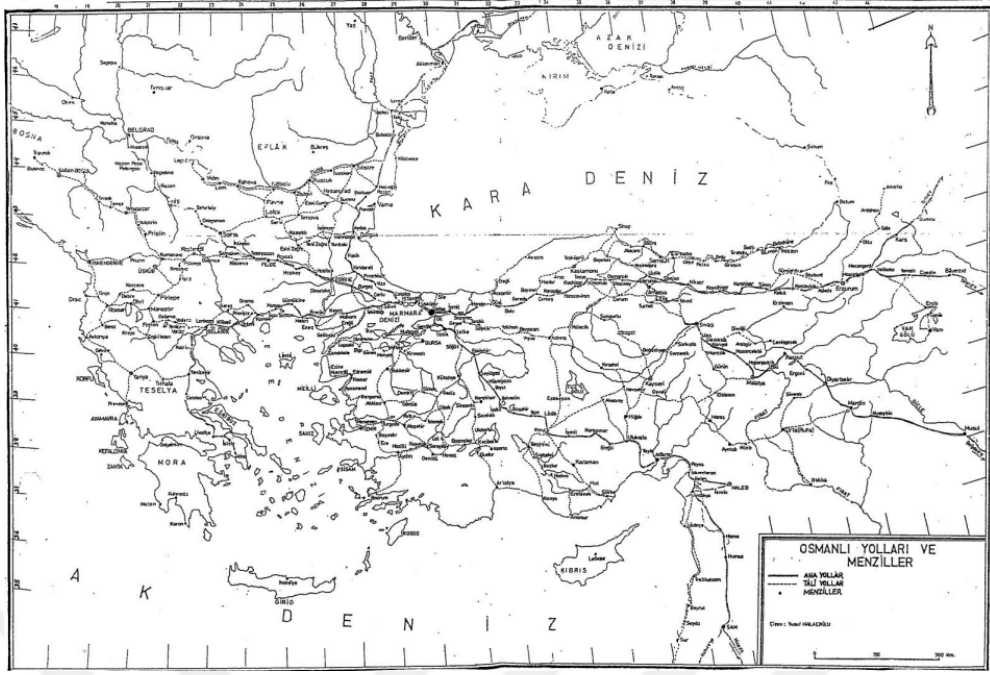
Ulaşım ve haberleşmenin hızlı bir şekilde kesintisiz sürdürülmesi, resmi evrakların merkez ile taşra teşkilatları arasında sağlıklı bir şekilde taşınması, görevlilerin güvenli bir yolculuk geçirmeleri nedenleri ile menzilhanelere oldukça önem verilen Osmanlı döneminde, yolların gelişmesi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda menzil noktaları üzerinden gerçekleştirilmiştir (Çetin, 2013). (Harita 3.6).



Harita 3.6 XVII. ve XVIII. Yüzyılda Anadolu’da faaliyet gösteren menziller
(Çetin, 2013)

Menzil alanları üzerinde yer alan kervansaray ve han yapılarının bu dönemde menzil veya konak noktaları olarak kullanıldıkları bilinmektedir (Halaçoğlu, 1982) (Harita 3.7).

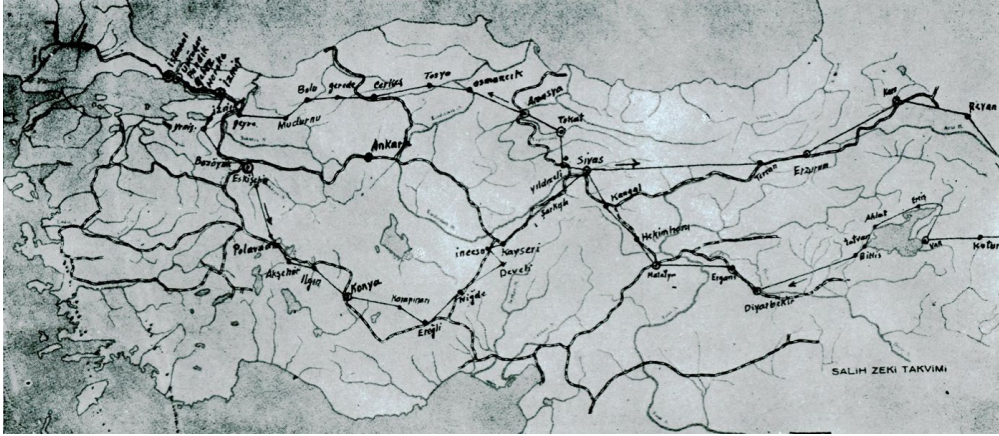
Osmanlı dönemi yol ağı ve konak merkezleri hakkında en önemli veriler padişahların seferleri esnasında kullandıkları güzergahlardan edinilmektedir. Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi (1514–15), Sultan Selim’in Memluk Seferi (1516–17), Kanuni Sultan Süleyman’ın İran Seferleri (1534-36) (Harita 3.8), IV. Murat’ın Revan Seferi (1635) (Harita 3.9) ve Bağdat Seferi 1638-39) esnasında kullanılan yollar, Anadolu menzillerini gösteren en önemli kaynaklardır.



Harita 3.7 Osmanlı dönemi yolları üzerinde menziller
(Halaçoğlu, 1982)



Harita 3.8 Yurdaydın tarafından hazırlanan Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi güzergahları (Matrakçı Nasuh, 2014)



Harita 3.9 Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi güzergahı (Ünver, 1952)

Anadolu Selçuklu döneminde ana kervan yolları üzerine konumlandırılan han ve kervansaray yapılarının Osmanlı döneminde kent merkezlerinde yer aldığı, yapıların açık avlulu plan tipinde büyük ölçekli yapılara dönüştükleri, cephe ve bezeme özelliklerinin değiştiği söylenebilir. İstanbul'un fethi ile birlikte imparatorluk sınırları içerisindeki alanlarda çok sayıda han inşa edilmiştir. Yetkin'e göre; Osmanlı döneminde inşa edilen hanlar Anadolu Selçuklu dönemi yapılarından daha büyük ölçekli olarak inşa edilmeleri dışında plan, cephe ve bezeme anlayışı açısından ortaya bir yenilik çıkaramamıştır (Yetkin, 1970:222).

Güran'a göre; XV. yüzyılda, ikinci bir avlunun ortaya çıkışı, plan şemasında düzgün bir geometrik form aranmaması, ahırlar için bir bodrum oluşturulması ve avluda mescitlere yer verilmesi dönemin özelliklerindendir. XVII. yüzyılda plan şemasında oluşturulmaya başlanan daha düzenli formlar, ahırların üçüncü avlunun bodrumuna alınması, ilk defa ahırsız hanların ortaya çıkışı görülürken; XVIII. yüzyılda üç katlı hanlar ile misafirhane hanları inşa edilmiş, plan eğrilikleri çıkmalarla düzeltilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılda çok katlı ve çok avlulu hanlar inşa edilmiş, ahırlar bir rampa ile inilen bodrumlara alınmış, avluya geçişler tonozlu bir geçişle bağlanmış, yapıların girişleri ve cephe düzenlemeleri araziye göre şekillendirilmiştir (Güran, 1976).

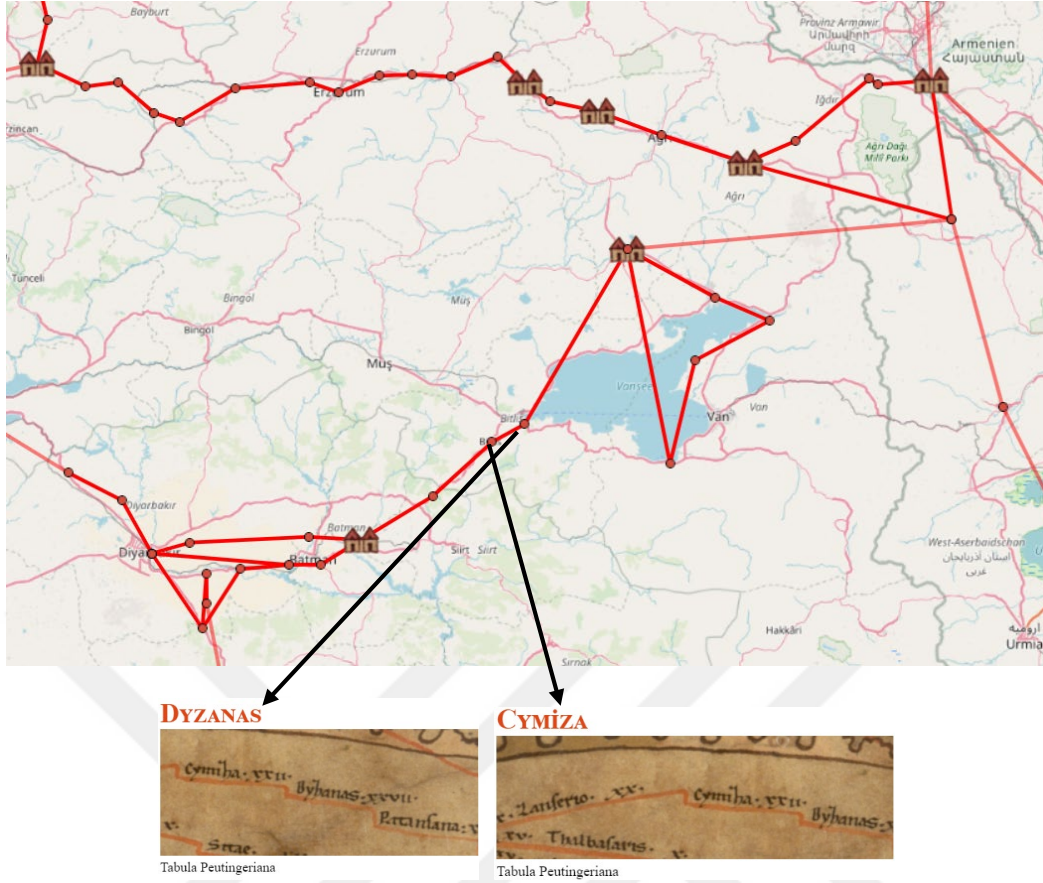
devam ederek Elazığ-Bingöl-Malatya veya güneye doğru Bitlis üzerinden kuzey Suriye topraklarına dek devam etmekteydi (Belli, 1977).

Maden sanatında üst düzeyde eserler ortaya koyan Urartular, aynı zamanda maden ve değerli eşyaların taşınmasını da sağlamaktaydılar. Urartular döneminde obsidyen malzemenin ticari bir ürün olarak doğuya taşındığı, Bingöl-Muş hattı üzerinden Bitlis geçilerek doğuya Kafkasya'ya götürüldüğü bilinmektedir. Van Gölü havzasından doğu, batı, kuzey ve güneye doğru açılarak ilerleyen tarihi yolların kullanımının Urartular döneminde devam ederek ve büyük ölçüde korunarak ilerleyen dönemlerde de genişletilip onarılarak aktif olarak işlenmiştir. Göl çevresindeki kalelerle ilişkili olarak geliştirilen iskeleler, özellikle ulaşımın gerçekleşmesine imkan sağlanamayan kış koşullarında, arazi şartlarının uygun olmadığı, güvenliğin sağlanmak istendiği durumlarda veya zamandan kazanmak amacı ile kullanılmış olmalıydı (Belli, 1977).

Urartu döneminden sonra Bitlis yolları ile ilişkili olarak Roma dönemi kaynaklarından Tabula Peutingeriana'da Van Gölü çevresi ve Bitlis'in yol ağına dahil edildiği, Siirt yönünden kuzeye doğru hareket edildiğinde Bitlis kent merkezine ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Kent merkezinden günümüz Tatvan yerleşimine doğru devam eden yolun, göl çevresinde şekillendiği, Bitlis'in Cymiza, Tatvan'ın Dyzanas olarak adlandırıldığı görülmektedir (Harita 3.11).

Eravşar'a göre; İpek Yolu olarak adlandırılan ticaret yolunun bir kolunu oluşturan Tebriz-Erzurum yol aksı İran üzerinden giriş yaptığı Van şehrinden Erzurum yönüne ilerleyerek Trabzon'a ulaşmaktaydı. Yol ağı, Van kenti üzerinden güney yönünde devam eden bir güzergah oluşturarak Rahva Ovası'nda toplandıktan sonra batıda Muş üzerinden Hınıs-Erzurum hattı ile; güneyde ise Bitlis kenti geçilerek Diyarbakır ile bağlantılı olarak varlık göstermiştir. Bir diğer hat, Ani kenti üzerinden güneye inerek Van, Ahlat, Bitlis, Erzen, Silvan, Diyarbakır üzerinden Urfa'ya ilerlemekteydi (Eravşar, 2017:34).

Arslan'a göre, Ahlat'ın belirgin yol güzergahı, Tatvan tarafından Harabeşir iç kalesi doğusundan İki Kubbe mahallesine doğru uzanmaktadır. Bu güzergah ana yol güzergahı olarak düşünülmektedir. Bilinen önemli yapılar ve kümbetler bu yol üzerinde bulunmaktadır (Arslan, 2018:10).



Harita 3.11 Tabula Peutingeriana üzerinde Bitlis ve çevresi (Omnes Viae, 2023)

Eskiçağlar’da maden ticaretinin yoğun olarak görüldüğü bölge, Ortaçağ’da tarım ürünlerinin ticaretinin yapıldığı bir merkez haline dönüşmüştür. Bitlis üzerinden batıya gönderilen ürünler Erzurum’a ulaştırılmaktaydı. Erzurum üzerinden gönderilen Muş ve Bitlis ürünleri, kırmızı kitle, beyaz kitle, cehre, çiriş (ayakkabı ustaları, kitap cildi yapanlar ve karton kutu üreticileri tarafından yapıştırıcı olarak kullanılırdı), keçi postu, öküz ve inek derisi, sülük, tavşan derisi, tütün, incir ve bademden oluşmaktaydı (Küçükuşurlu, 2020:24).

Bitlis kentinde günümüzde tespit edilen tarihi yol kalıntıları geniş bir alanda olamasa da, bazı yerlerde korunarak günümüze ulaşabilmiştir. Tarihi kervan yolunun geçtiği güzergahlarda olduğu tespit edilen yol kalıntılarından biri; Ahlat Taşharman Köyü’nden Nazik Gölü’ne ilerleyen bozulmamış yol üzerinde yer almaktadır (Şekil 3.3).



Şekil 3.3 Taşharman Köyü’nde tespit edilen tarihi yol dokusu
(Kişisel Arşiv, 2021)

Tatvan Rahva Ovası bölgesinde, Rahva Kervansarayı karşı yönünde, Benekli Köyü girişinde küçük taşlarla döşeli tarihi yol kalıntıları mevcuttur (Şekil 3.4). Bölge halkından, günümüze ulaşan bu alandaki tarihi yolun, Muş üzerinden gelerek Ahlat yönüne doğru devam etmek isteyen kervan ve yolcular tarafından kullanıldığı bilgisi edinilmiştir.



Şekil 3.4 Benekli Köyü’nde tespit edilen tarihi yol dokusu (üstte) ve döşeme detayı (altta) (Kişisel Arşiv, 2020)

Bitlis'te Döşeman Antik Geçidi olarak tescillenen tarihi kalıntıların yer aldığı alanda, bir kısmı bozulmadan günümüze ulaşabilmiş tarihi yol dokusu tespit edilmiştir (Şekil 3.5).

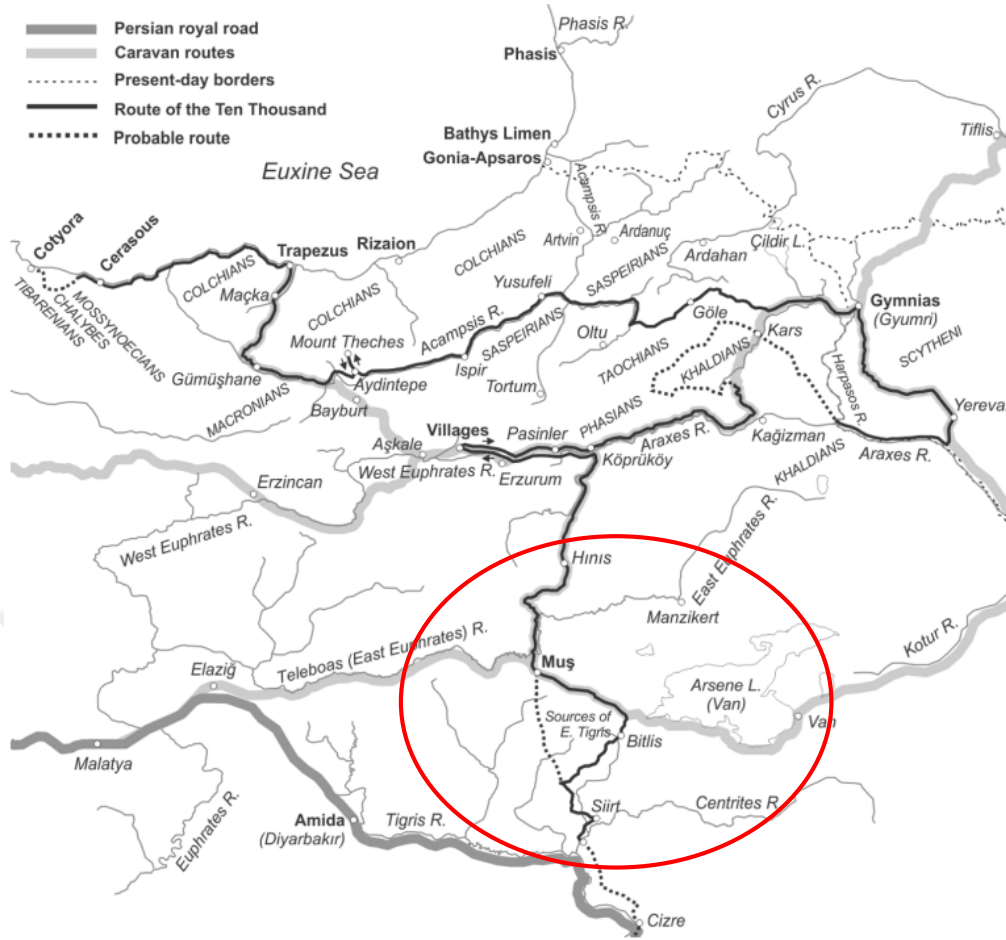


Şekil 3.5 Döşeman Antik Geçidi yol dokusu (B. Zenderlioğlu, 2021)

Van ve Diyarbakır ile Muş-Van arasında bir geçit gibi kullanılan Bitlis, özellikle doğuya seyahat ederek İran'a veya Kafkasya'ya geçmek isteyen ya da doğudan gelerek Van zerinden Adilcevaz, Ahlat, Tatvan hattından güneye inmek isteyen seyyahların anlatımlarında sıklıkla karşımıza çıkan yol tasvirlerinde yer almaktadır. Bu açıdan, farklı zaman dilimlerinde bölgeden geçen seyyahların anlatımları tarihi ve ticari yol aksı hakkında günümüze ışık tutacak veriler içermektedirler. Seyyahlar ayrıca; çok detaylı olmasa da dönemin konaklama mimarisi hakkında değerlendirme imkanı sunan ifadeler de aktarmaktadırlar.

Çalışma kapsamında ele alınan yapıların değerlendirilmesinde başvurulan yardımcı tarihi kaynaklar ve seyyah anlatımları, tarihi güzergahların hangi yönlere doğru ilerleyerek geişim gösterdiğini, Bitlis'in diğer hangi kentler, yol ağları ve dolayısı ile hangi kültürel ve ticari ağlarla bağlantılı olduğunu aktarmaları açısından önemle değerlendirilmelidirler.

Xsenophon, M. 400 dolaylarında Pers tahtını ele geçirmek için babasının ölümü ardından kardeşi Artakserkses'e savaş aan Kyros'un yanında Kunaksa'da gerçekleşen savaşa katılmış ve Kyros'un savaşı kaybetmesinin ardından öldürülmesi üzerine geride kalan orduyu Dicle (Tigris) Vadisi üzerinden geri döndürmeye çalışmıştır. Günümüz Siirt-Bitlis-Muş-Hınıs-Erzurum-Trabzon ve oradan sahil hattının takip edilerek ulaşıldığı Trakya bölgesini Onbinlerin Yürüyüşü olarak bilinen Anabasis eserinde detaylıca aktaran Xsenophon, hem Anadolu hem de Bitlis ve çevresi yol güzergahını aktaran en eski tarihli kaynaklardan biri olma özelliği taşımaktadır (Harita 3.12). Dar ve zorlu Bitlis geçidinin aşılmasının ardından Muş Ovası ve günümüz Bitlis Güroymak alanına ulaşıldığı anlaşılan yolculuk, buradan kuzeye, Hınıs zerinden Erzurum'a doğru devam etmiştir (Ksenophon, 1944; Paradeisopoulos, 2013).



Harita 3.12 Anabasis yol güzergahında Bitlis çevresi (Paradeisopoulos, 2013)

Bitlis'te IX. ve X. yüzyıllara dek indirilebilen zaman dilimlerinden XX. Yüzyıl başına dek çok sayıda tarihi kişilik veya seyyah varlık göstermiştir. Anlatımları günümüze ulaşan kaynaklardan, bilinen tarihi yol aksının hangi amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bitlis'e bağlı Ahlat, tarih boyunca askeri, dini ve ticari açılarından önemli bir konumda bulunmaktaydı. Hacca gitmek isteyen yolcuların kullandığı yol aksı, 1046 da Nasr-ı Hüsrev'in Hoy üzerinden hareketle Van şehrine, ardından Vestan'a (Gevaş) ve Ahlat'a gelmesi, burada konakladıktan sonra Bitlis üzerinden güneye doğru devam etmesini aktardığı seyahat notlarından anlaşılmaktadır. Nasr-ı Hüsrev XI. yüzyıl, Van, Gevaş, Adilcevaş, Ahlat üzerinden Bitlis'i geçerek Kırşehir, Ziyaret noktalarından güneye inmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1967). Gevaş'tan Ahlat'a geçen Nasır-ı Hüsrev, muhtemelen Gevaş Ahlat arasında göl ulaşımından yararlanmıştır.

Charles Grey, Pers topraklarına geçmek isteyen İtalyan bir seyyahın XV. ve XVI. yüzyıllara tarihlendirilen seyahatinde (1450 dolayları) Kefender Kalesinin yakınlarında çayın aktığı alanda bulunan handa (Küfündür Hanı olduğu tahmin edilmektedir) 1 ay kaldığı, Bitlis'i geçerek Tatvan üzerinden Gevaş'a oradan Van a devam ettiği aktarılmıştır (Charles Grey, ?).

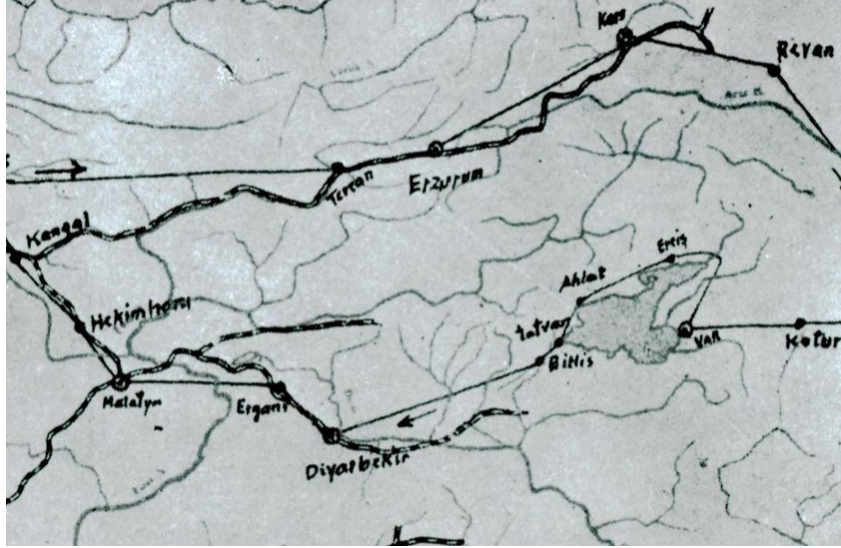
Matrakçı Nasuh, Kanuni Sultan Süleyman ile çıktığı İran Seferinde 1535'te Ahlat üzerinde Tatvan, Güzeldere, Bitlis ve Duhan menzillerini geçerek Diyarbakır'a devam eden ordunun kullandığı güzergahı minyatürleri ile aktarmaktadır. Nasuh'un hem menzilleri aktardığı, hem de kent tasvirlerini aktardığı eseri Bitlis'in en önemli tarihi kaynaklarından. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi güzergahlarında, dönüş yolunda Erciş üzerinden Ahlat, Tatvan, Bitlis geçilerek Diyarbakır'a gidilmiştir (Harita 3.13) (Matrakçı Nasuh, 2014).



Harita 3.13 İrakeyn seferi dönüşünde kullanılan Bitlis güzergahı

(Matrakçı Nasuh, 2014)

Sultan IV. Murad'ın 1635 tarihli Revan Seferi dönüşünde ordu, Van üzerinden Erciş, Ahlat, Tatvan ve Bitlis'i geçerek Diyarbakır'a devam etmiştir (Harita 3.14). Ahlat, Tatvan ve Bitlis sefer dönüşünde menzil olarak kullanılmıştır (Ünver, 1952).



Harita 3.14 Revan Seferi dönüşünde kullanılan Bitlis güzergahı (Ünver, 1952)

Evliya Çelebi, Seyahatname eserinde XVII. yüzyıl Bitlis kenti, kent mimarisi ve yolları için oldukça ayrıntılı tasvirler çizmiştir (Bölüm 2.2). Çelebi, askeri ve siyasi amaçlı gerçekleştirilen yolculuğunda güneyden, Diyarbakır yönünden gelerek Bitlis içerisinden Rahva Ovası'na ulaşmış, Tatvan üzerinden Ahlat'a geçerek Van'a ulaşmıştır. Kısa bir süre sonra döndüğü Bitlis'ten ikinci ayrılışında Tatvan'dan sonra farklı bir güzergah tercih ederek bu sefer Gevaş üzerinden Van kentine varmıştır (Evliya Çelebi, 2010).

Tavernier, XVII. yüzyılda gerçekleştirdiği yolculuğunda Diyarbakır'dan Bitlis'e ulaştıktan sonra Tatvan-Ahlat-Adilcevaz üzerinden Van kentine ulaşmış, ardından İran topraklarına geçmiş, Bitlis'te kaldığı kısa zaman diliminde kentin içinde yağışlardan ve su baskınlarından etkilenen bir han yapısından bahsederek kent dışında olan yapıda kalmayı tercih ettiğini, değiş tokuş yöntemi ile gerçekleştirdiği alışveriş tecrübesini aktarmıştır (Tavernier, 1681).

Olfert Dapper, Bitlis'e Diyarbakır üzerinden ulaşmış, ardından Van'a geçmiştir. Bitlis'in XVII. yüzyıla ait önemli bir garvürünü çalışmasında kullanmıştır (Şekil 3.6). Tavernier gibi Dapper de, biri şehirde tepenin eteğinde, diğeri şehrin dışında iki kervansaray yapısı olduğunu, tüccarların sel baskınlarından dolayı ve ulaşımı kolaylaştırdığı için şehir dışında yer alan yapıda kalmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir (Dapper, 1680).



Şekil 3.6 Bitlis gravürü (Dapper, 1680:253)

Jhon Macdonald Kinneir, XIX. yüzyılda (1810'lu dolayları), Erzurum'dan Bitlis'e ve oradan Siirt'e giden güzergahı kullanmıştır (Kinneir, 1818).

Yarbay Shiel, 1836'da Temmuz ayında Tebriz'den sonra ulaştığı Van'dan Gevaş'ı takip ederek 26 Temmuz'da Elmalı (Hanelmalı?) geçildikten sonra Rahva Ovası ve ardından Bitlis'e ulaşmıştır (Harita 3.15). Shiel, Bitlis Kalesi'ne tek bir girişle girildiğini, kalın duvarlı olarak çok sayıda burcu ve 60 fit yükseklikte Arapça bir yazıtı sahip olduğunu belirtmiştir. Kalenin Muhammed'den 300 yıl önce inşa edildiğini yazan başka bir yazıt daha olduğu bilgisini bölge halkından edinmiştir. Bitlis'te 4 kervansaray, 3'ü büyük 12 cami, 3 hamam, 1'i Nestoryan 8 Ermeni kilisesi bulunmaktadır. 27 Temmuz'da güneye doğru yolculuğuna devam eden Shiel, arazinin zor ve engebeli olduğunu, insan yapımı olduğu anlaşılan bir kayanın içerisindeki oyuktan geçildikten sonra (Deliklikaya Tüneli olmalı), 12. milde yolun karşısında bir kale ve yıkık bir kervansaray (Küfündür Hanı olmalı) ile karşılaştığını aktarmıştır. Harç kullanılarak kesilmemiş büyük taşlardan yapılan kare planlı kalenin burçları vardır. Eski görünen kalenin kim olduğu ve ne zaman yaptırdığı bilinmeyen Ka'i Fenduk adında biri tarafından yaptırıldığını öğrenmiştir. Yazarın, Siirt sınırları yakınlarında işaretlediği "Varkhan" ın bir yerleşim yeri mi yoksa bir

yapı ismi mi olduğu anlaşılamamıştır. Yarbay Shiel buradan Şirvan'dan Siirt yönünde güneye doğru devam etmiştir (Shiel, 1838).



Harita 3.15 Yarbay Shiel'in yolculuğunda Bitlis kenti güzergahı (Shiel, 1838)

James Brant, İngiltere'nin Erzurum konsolosu olarak çalışmış, Erzurum-Muş hattından Güroymak, Tatvan, Gevaş, Van, Erciş, Ahlat ve göl çevresini ziyaret etmiştir (Harita 3.16) (Brant, Glascoot: 1840).



Harita 3.16 Brant'in yolculuğunda Bitlis ve Van Gölü güzergahı (Brant, 1840)

Hell'in çalışmasında ayrıca ressam Laurens'in Bitlis kentini tasvirlediği çizimler oldukça ilgi çekicidir. Merkezde kale ve kale çevresine yerleştirilen mimari dokunun aktarıldığı çizim, XIX. yüzyıl Bitlis kentini gösteren önemli bir belgedir (Şekil 3.8).

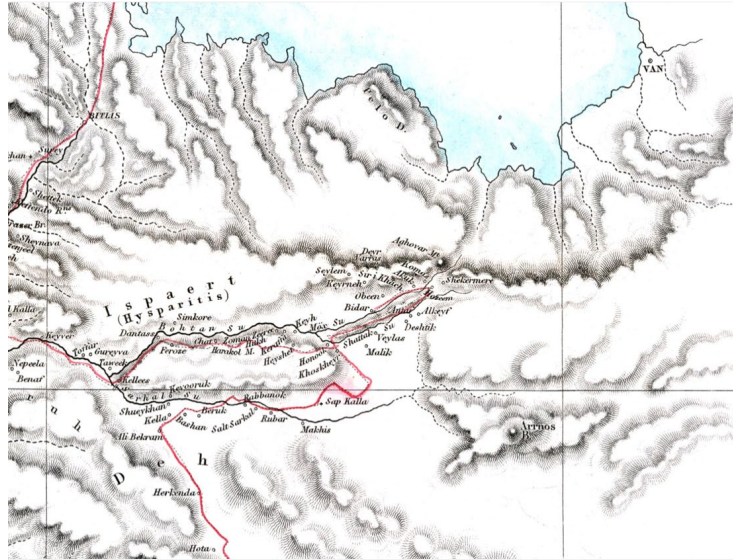


Şekil 3.8 Ressam Jules Laurens çiziminden Bitlis görünümü (Hommaire, 1856)

J. G. Taylor, 1861-1863 arasında bölgeyi gezerek Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Mardin kentlerini ziyaret etmiştir. Bitlis'e Muş kenti üzerinden ulaşan Taylor, çalışmasında kent ile ilgili detaylı bilgi vermemiştir ancak; geçtiği Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Mardin kentlerini birbirine bağlayan güzergahlar ile Siirt'ten Van'a olan güzergahları yer isimleri, yollar ve üzerindeki yapılarla bir harita üzerine aktardığı önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir (Harita 3.17, Harita 3.18). Taylor, Muş'tan kervan yolu takip edildiğinde beş saatlik bir yolculuğun ardından Bitlis'e, burada birkaç gün dinlendikten sonra Bitlis Suyu'nu takip ederek Siirt'e ulaşmıştır (Taylor, 1865).



Harita 3.17 Taylor'ın Muş-Bitlis-Siirt arasında kullandığı güzergah
(Taylor, 1865)



Harita 3.18 Taylor'ın Siirt-Bitlis-Van arasında kullandığı güzergah
(Taylor, 1865)

Isabella L. Bird (Mrs. Bishop), Kasım 1890 tarihinde Hakkari üzerinde Van ve ardından sırasıyla Gevaş, Akdamar, Koyluca, Tuğ'a (Tatvan) ulaşmıştır. Kısa bir süre Tuğ'da dinlenen Bird, ardından Rahva Ovası'nda büyük kesme taş bloklarla inşa edilen ve muhteşem olarak tanımladığı bir binanın kalıntılarından övgüyle bahsetmiştir. Pers Hanı olarak bilinen bu yapının bir kısmı kar fırtınaları sırasında barınak olarak kullanılmakta ve yapı, görkemli girişleri, kubbeleri, kemerleri, tonozlu odaları, avluları ile oldukça çarpıcı bir görünüm sergilemektedir (Rahva Kervansrayı olduğu tahmin edilmektedir). Bu alandaki diğer iki han ise, Bitlis'e yakın vadiye yerleştirilmiştir. Buradan kısa bir mesafede Muş Ovası'na, Van Gölü'ne ve Bitlis'e giden üç yolun buluşma noktasına ulaşılmıştır. Bird'ün üç yol olarak tanımladığı alan, günümüzde de aynı isimle anılmakta, bir kavşak noktası olarak Bitlis-Muş-Van arasında merkezi bir hareket noktası alanı olarak kullanılmaktadır.

Rahva Ovası'nda Xenophon'un Onbinlerin yürüyüşünün izlerini gördüğünü, eserde Van Gölü'nden hiç bahsedilmemesinin nedeni olarak da ova ile göl arasında uzanan dağların, gölün görülmesini engellediğini düşündüğünü belirtmiştir (Harita 3.19). Bitlis sosyal yaşamı, insan tasvirleri, iklimi, coğrafyası hakkında gözlemlerini detaylıca aktaran Bird, daha sonra tekrar Tatvan'a gelerek Ahlat'a ulaşmıştır. Ahlat'ın özellikle kümbetleri ve Harabeşehir yerleşimi Bird'ün ilgisini çekmiş, buradan Pikhruz'a (Ovakışla) devam etmiştir. Ovakışla'da kaldığı bir han yapısının oldukça kötü bir durumda olduğunu, içerisinin atlar, öküzler ve erkeklerle dolu, hayvansal yakıt ve tütün dumanlarıyla kararmış bir halde görüldüğünü aktarmıştır. Yolculuk Ovakışla'dan sonra Bulanık, Muş, Erzurum üzerinden Trabzon'a devam etmiştir. Bitlis, merkezi yönetimden çok uzak olmasına rağmen Bird'e göre Osmanlı'nın en önemli ticaret yollarından biri üzerinde yer alan bir merkezdir (Bird, 1891).



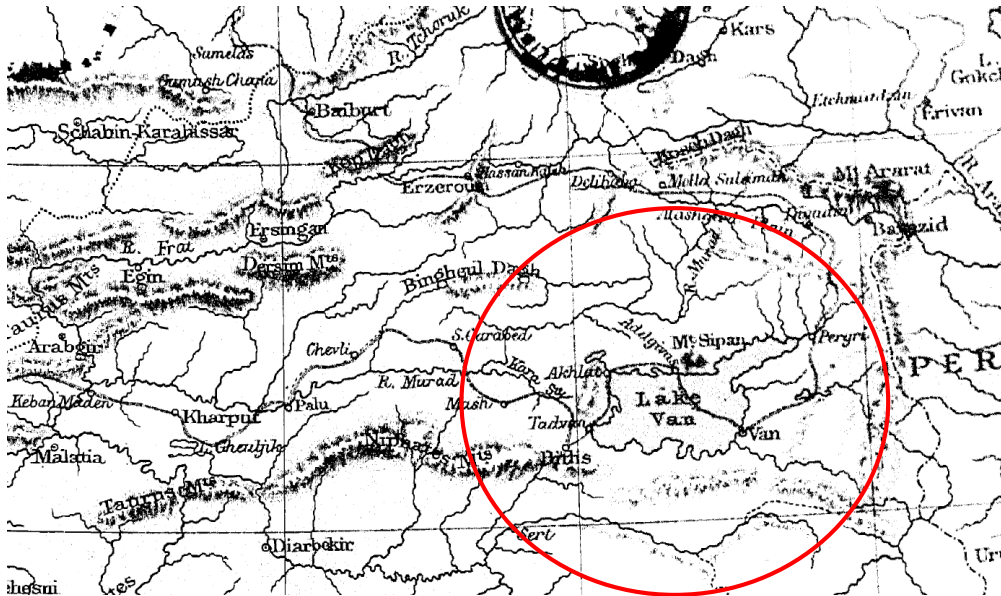
Harita 3.19 Isabella Bird'ün gezisinde kullandığı güzergahta Bitlis çevresi (üstte) ve detay (altta) (Bird, 1891)

Müller Simons, XIX. yüzyıl'da Van üzerinden Erciş, Adilcevaz'a geçerek Süphan Dağı'nı gördükten sonra Adilcevaz, Ahlat ve Tatvan yerleşimleri ile ilgili olarak gerçekleştirdiği Ahlat planı, Adilcevaz yerleşim alanını gösteren çizimi, Ahlat Emir Bayındır Köprüsü ve Türbesi çizimi, Süphan Dağı çizimi, Tatvan'da bir ev çizimi ile seyyahlar arasında kentin dokusu ve mimarisi verilerini aktaran en önemli çalışmaların başında gelmektedir (Müller Simons, 1892). Simons'ın çalışmasında, Bitlis kentinin tasvirlendiği bir çizime yer verilmiştir (Şekil 3.9).



Şekil 3.9 Bitlis görünümü (Simons, 1892)

Henry Fanshawe Tozer, XIX. yüzyıl ortalarında Bitlis, Tatvan, Ahlat'tan sonra Adilcevaz Kalesi'nin arkasından devam ettiği güzergahında (Harita 3.20), Van hattı üzerinden doğuya devam etmiştir (Tozer, 1881). Adilcevaz Kalesi surları ve gerisinde Süphan Dağı çizimlerini aktaran Tozer, yerleşimlerle ilgili detaylı açıklamalar gerçekleştirmiştir (Şekil 3.10).



Harita 3.20 Tozer'in yolculuğunda Bitlis güzergahı (Tozer, 1881)



Şekil 3.10 Adilcevaz'dan (?) görünüm (Tozer, 1881)

F. R. Maunsell, 1892'de Erzurum, Van, Bitlis, Cezire, Batman, Kerkük hattını takip ederek ilerlemiştir (Maunsell, 1901).

Horatio Southgate XIX. yüzyılda, Muş üzerinden Noshem (Norşin?) takip ederek Rahva Ovası'ndan güneye doğru devam etmiştir. Gün içerisinde eski ve sağlam bir mimariye sahip dört eski ve terkedilmiş hanın yanından geçen Southgate, hanların mimarisine ilişkin gözlemlerde bulunarak yapıların, yanlarda ve köşelerde kuleleri veya dayanakları olacak şekilde kesme taştan inşa edildiğini aktarmış ancak, yapı ismi vermediği için hangi yapılardan bahsettiği anlaşılamamıştır. Han yapıları geçildikten sonra dağların arasında girilen yoldan bir kayanın altı metre derinliğinde oyulmuş dar geçitten geçilerek Bitlis'e ulaşılmıştır. Kentin ticari hayatı üzerine önemli bilgiler veren Southgate, ticaretin Van üzerinden İran, Erzurum, Diyarbakır, Musul ve Bağdat ile yapıldığını, Musul yolunun 80 saat (15 gün), Cizre ve Diyarbakır'ın 48 saat, Bağdat'ın 220 saat olduğunu ancak; mesafelerin tahmini olduğunu belirtmiştir. Başlıca ticaret ürünleri ise yünlüler, tütün ve mazıdır. Kentte büyük boyahaneler ve bir o kadar da tabakhane vardır. Van Gölü'nden önemli miktarda balık getirilir ve tuzlanır. Arap sakızı basit bir ticaret maddesidir, başlıca Avrupa pazarlarına yöneliktir ve her yıl götürülür. Şehirde, ikisi yalnızca tüccarlar için olmak üzere yedi han vardır. Ticaret, bölgedeki çok sayıda kervan atı ile sağlanmaktadır. Southgate ayrıca, pazarların elma, armut, dut, kiraz, üzüm, ayva, kayısı, şeftali, kavun, incir, nar, fındık, ceviz ve adını daha önce duymadığı birçok

güzel meyve çeşitleriyle dolu olduğunu belirterek kentin zengin bir pazara sahip olduğunu aktarmıştır (Southgate, 1840).

Rus General Mayevski, Doğu Anadolu’da Erzurum, Bitlis kentlerini coğrafi, sosyal, kültürel açılardan detaylıca incelemiştir. Bitlis izlenimleri kent tarihi açısından önemli veriler içermektedir (Mayewsky, 1997).

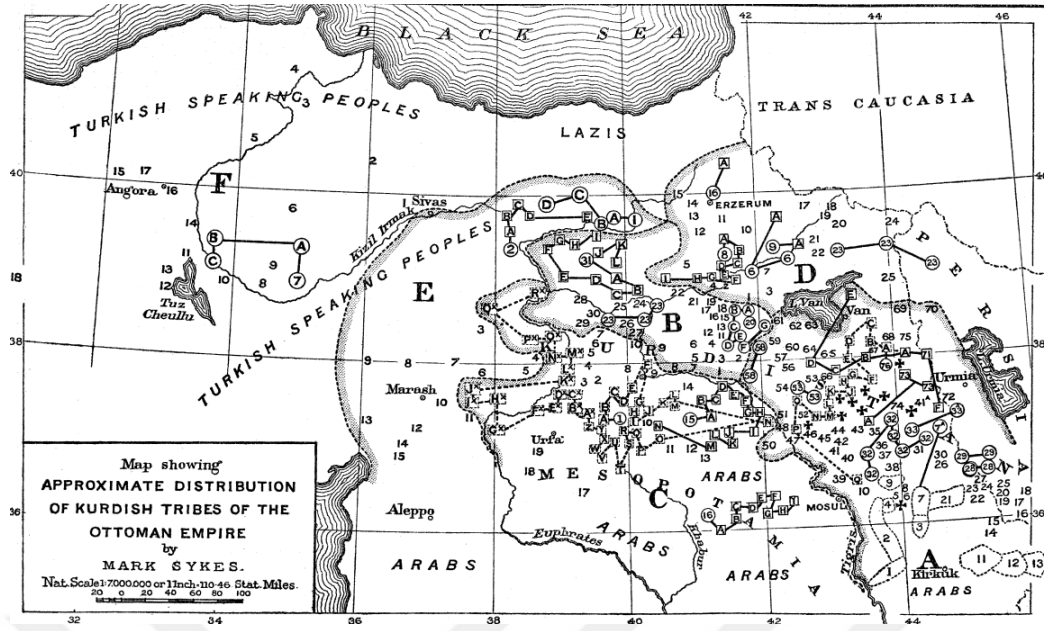
Henry Finnis Blossie Lynch, 1890’ların sonlarında Van üzerinden Bitlis’e, Bitlis’ten Muş’a, Muş’tan Erzurum’a ve Erzurum’dan Hınıs-Tutak-Malazgirt üzerinden Ahlat’a geçmiştir (Harita 3.21). Ahlat’tan Nazik Gölü, Süphan Dağı, Bingöl yol hattını kullanan Lynch, Doğu Anadolu kentlerini oldukça detaylı bir gezi ile inceleyerek kentlerin, önemli dağ ve göllerin çizimlerini gerçekleştirmiştir (Lynch, 1901) .



Harita 3.21 Lynch yolculuğunda Bitlis ve çevresi

(Yale Library Collections, 2023)

Mark Sykes, XX. yüzyıl başında, Diyarbakır’dan Bitlis’e gelerek Van Gölü Havzası’nda yer alan kentleri incelemiştir (Harita 3.22) (Sykes, 1908).



Harita 3.22 XX. yüzyıl başında Bitlis Çevresi (Sykes, 1908)

Seyyahların anlatımlarında, eski kervan yolları ağını destekleyen bir ulaşım ağının varlığı tespit edilmiştir. Kentin konumu; İran bağlantılı Van, Trabzon bağlantılı Muş-Erzurum ve Kuzey Suriye bağlantılı Urfa ile Diyarbakır kentleri arasında bir bağlantı noktası oluşturarak Bitlis'e özgü ayrı bir yol ağının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu şekilde Bitlis, hem güney hem de kuzeyinde ilerleyen tarihi yollarla bağlantılı ancak; kendi koşullarına göre şekillenen bir güzergaha sahiptir.

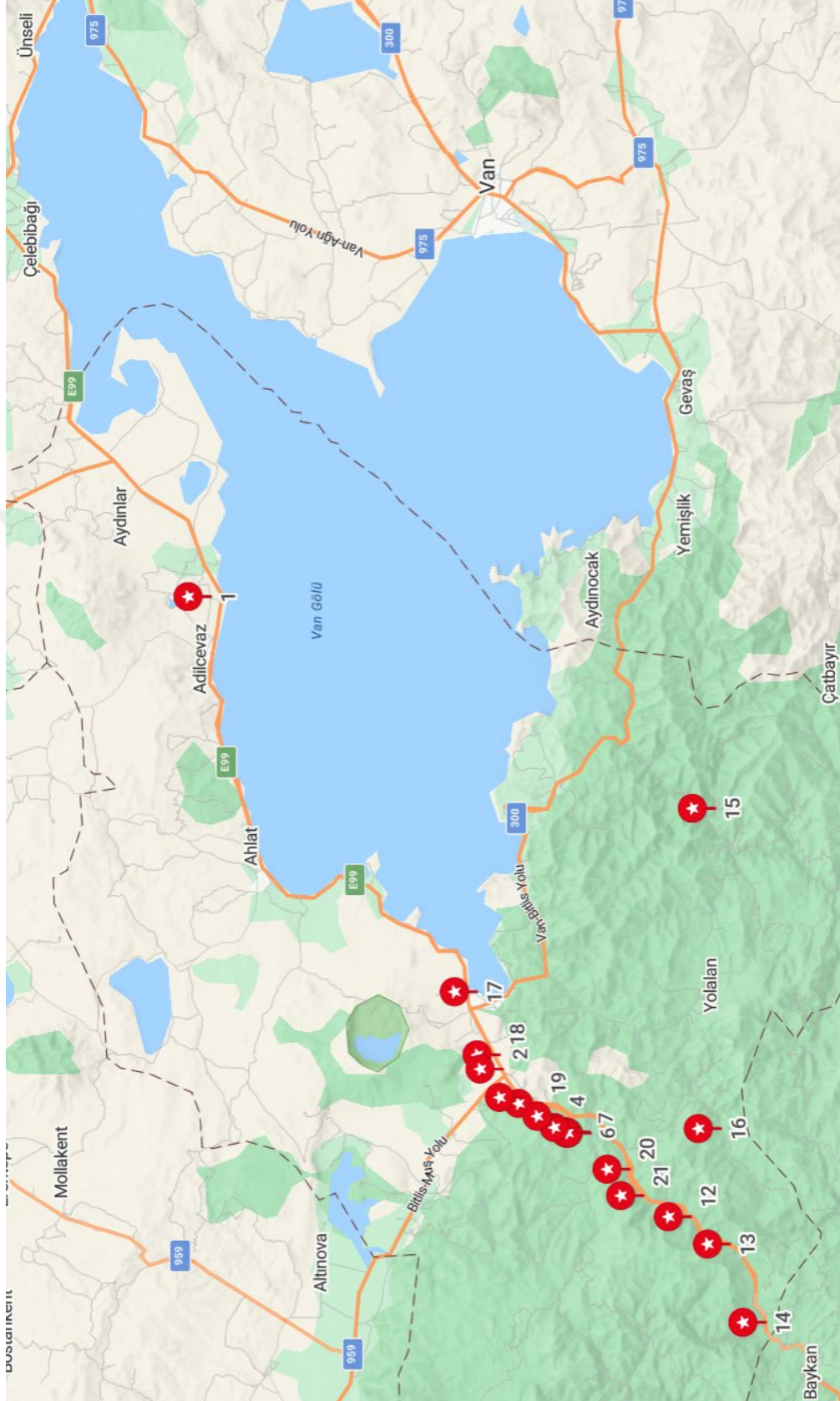
Ulaşılabilen veriler kentte; Bitlis'in üzerinde yer aldığı tarihi yolların; ticaret yolları, göç yolları, hac yolu, kervan yolu, ordunun kullandığı askeri yollar ile ordu ve kervan yolu olmayan güzergahlar olarak kullanıldığını göstermektedir.

Hac yolculuğu, ticaret, transit geçişler ve seyahatlerde kullanımı yüzyıllarca devam eden, farklı isimlerle adlandırılan tarihi Bitlis yolları üzerinde günümüzde ribat, han ve kervansaray olarak adlandırılan çok sayıda konaklama yapısı inşa edilmiştir. Bu yapılar sayesinde yol ağının sürekli işleyerek yolculuğun güvenli ve sağlıklı bir ortamda gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

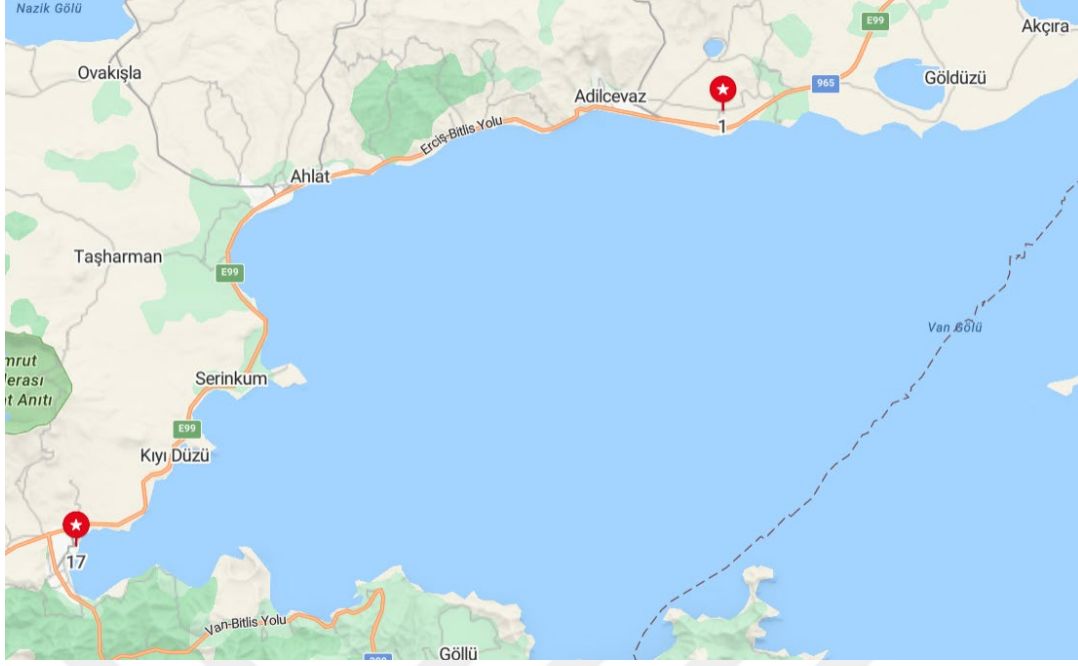
BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAYLARI

Tarihi Bitlis kervan yolları üzerinde gerçekleştirilen çalışma kapsamında günümüze ulaşan 16 (onaltı), günümüze ulaşamayan 6 (altı) ribat, han ve kervansaray yapısı tespit edilmiştir. Yapılar, katalog yöntemi ile günümüze ulaşan yapılar ve günümüze ulaşamayan yapılar olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Her bir yapı için ayrı olarak hazırlanan Tablo çalışmasında yapıların konumları, tarihçeleri, plan özellikleri, cephe ve bezeme özellikleri detaylıca aktarılmıştır.

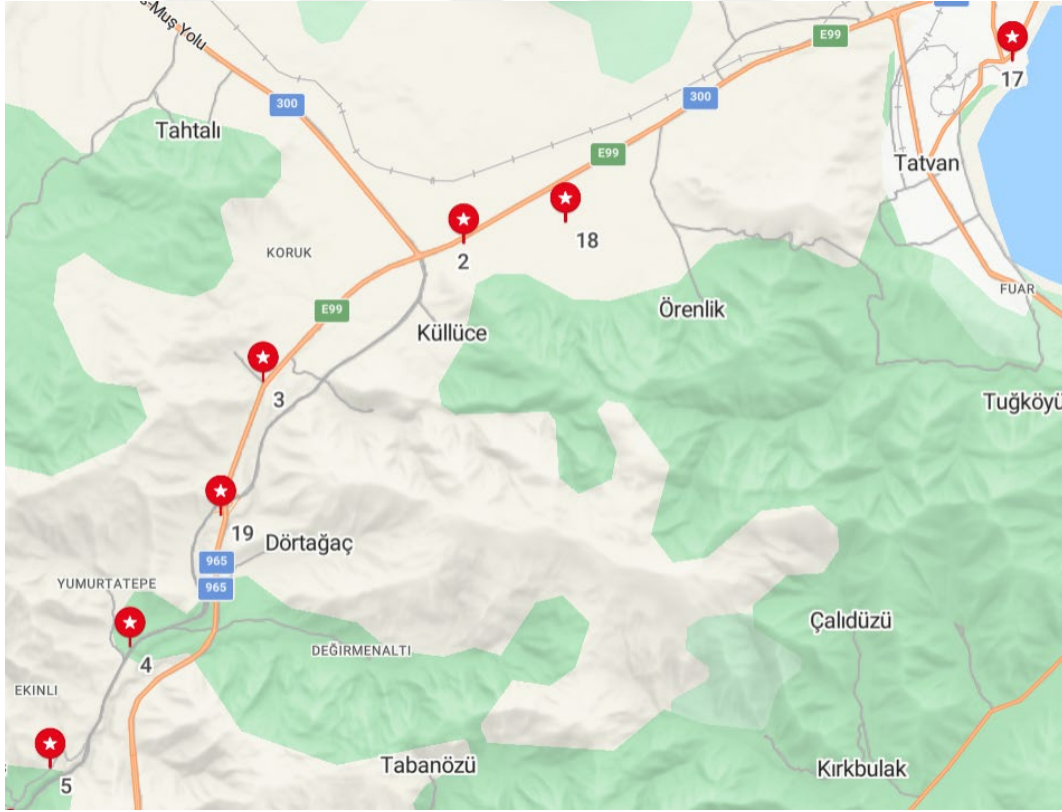
Günümüze ulaşamayan yapılar kataloğu ardından, literatürde han veya kervansaray yapısı olabileceği düşünülen yapılar bir tablo üzerinde işlenmiştir. Bu sayede, tablo yardımı ile günümüze ulaşamayan ve hakkında çok az veriye sahip olunan yapıların da tespit edilmesi sağlanmıştır ancak; tablo üzerinde belirtilen tüm yapıların bir ribat, han veya kervansaray yapısı olup olmadıkları kesin olarak bilinmemektedir.



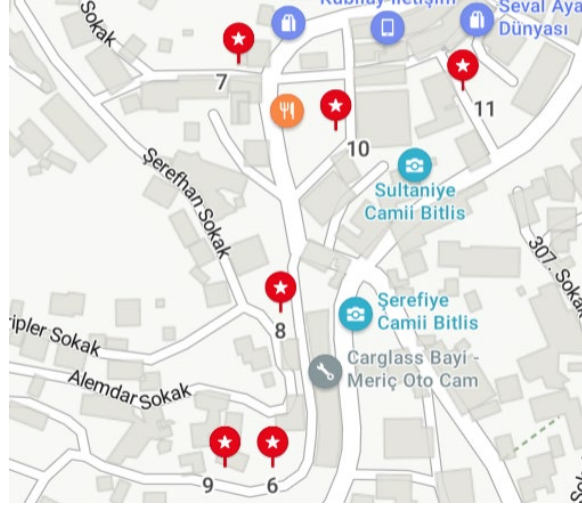
Harita 4.1 Günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapıların konumları (Microsoft Bing Harita üzerine Yazar tarafından oluşturulmuştur)



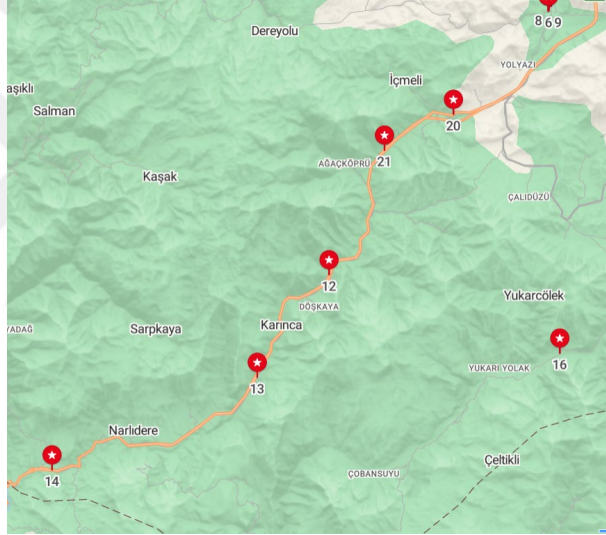
Harita 4.2 Adilcevaz Tatvan arasındaki yapılar (detay)



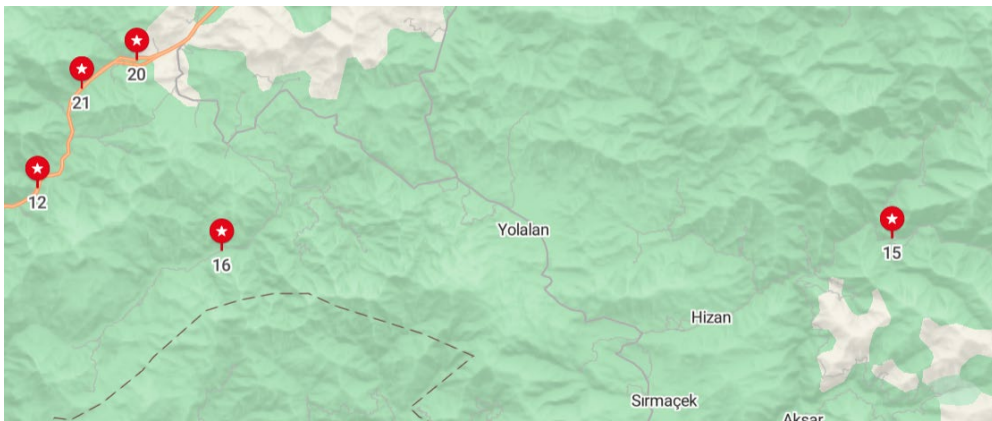
Harita 4.3 Rahva Ovası-Bitlis kent girişi arasındaki yapılar (detay)



Harita 4.4 Rahva Ovası-Bitlis kent girişi arasındaki yapılar (detay)



Harita 4.5 Bitlis çıkışı ile Siirt sınırı arasındaki yapılar (detay)



Harita 4.6 Siirt sınırından Van yönüne doğru yapılar (detay)

4.1 Günümüze Ulaşan Yapılar

Çalışma kapsamına dahil edilen ribat, han ve kervansaray yapıları Bitlis il sınırları dahilinde olan yapılardır. Bu yapılardan bir kısmı günümüze ulaşabilmiş, bir kısmı ise yıkılarak yok olmuştur. Ayakta olan ve günümüze ulaşan yapılar; restorasyon çalışmalarından sonra yeniden işlevlendirilen, bir bölümü yıkılmış harap halde olan veya çok az kalıntısı kalmış ancak; konumu tespit edilebilen, malzemesi seçilebilen veya bulunduğu alanda plan şekli okunabilen yapılardan oluşmaktadır. Plan özellikleri bilinmeyen ve yıkıldığı için günümüze ulaşamayan ancak; yapının girişi olarak tespit edilen Buğday Pazarı Hanı kemer girişi de günümüze ulaşan yapılar grubuna dahil edilmiştir. Bu şekilde 16 (onaltı) yapı günümüze ulaşan yapılar kataloğunda incelenmiştir.

1. Adilcevaz Kervansarayı
2. Rahva Kervansarayı
3. Baş Han
4. Papşin Kervansarayı
5. Mahallebaşı Hanı
6. Hatuniye Ribatı
7. Emir Şeref Han Ribatı
8. Şerefiye Hanı
9. Şeyh Garip Hanı
10. Zülfikarlar Hanı
11. Buğday Pazarı (Yusufoğlu) Hanı
12. Küfündür Hanı
13. Duhan Kervansarayı
14. Kermate Hanı
15. Cemihan Hanı
16. Çeltikli Hanı

Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı (Zal Paşa, Rüstem Paşa, Kohoz, Yolçatı)	Katalog No: 1.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Adilcevaz Mah. Köy: Yolçatı (Kohoz)	Yapının Koordinatları: 38.797405, 42.830009
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 23/02/2015 gün ve 784 S. K.
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 1 Pafta: - Parsel: 171
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmemekte
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde büyük ölçüde yıkık, depo.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2020, Temmuz 2021
Hava Fotoğrafı: 	Hava Fotoğrafı Detayı: 
Harita 4.7 Adilcevaz Kervansarayı konumu (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Harita 4.8 Konum detay

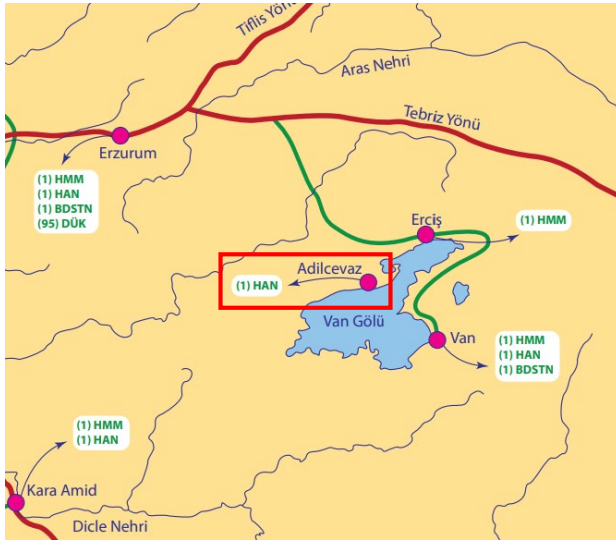
Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.2
 Şekil 4.1 Adilcevaz kervansarayı (Eken, 1977)	Açıklamalar: Günümüzde şahıs üzerine kayıtlı özel bir mülktür (Şekil 4.1). Kuzeyinde Süphan Dağı etekleri ile güneyinde Van Gölü arasında yüksek bir noktaya konumlandırılmıştır (Şekil 4.2).
 Şekil 4.2 Kervansaray ve kuzeyinde Süphan Dağı (Kişisel Arşiv, 2021)	Van gölü çevresinde gelişen tarihi kervan yolunu takiben Ahlat'tan sonra Adilcevaz üzerinden geçerek Erciş-Van-İran, Erciş-Ağrı-Erzurum-Trabzon güzergahına veya Adilcevaz üzerinden Muş'a geçmek isteyen yolcuların konakladığı bir menzil yapısı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.3).
 Şekil 4.3 Adilcevaz kervansarayı kuzeybatı yönünden görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Yapının kitabesi mevcut olmadığından, banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda yapının banisi olarak; Zal Paşa, Köse Hüsrev Paşa, Rüstem Paşa gibi farklı isimler aktarılmaktadır (Pektaş ve Baş:2007:263; Cantay:2016, 175). Tarihlendirme ve bani ismi atfetmede; bölgede idari olarak faaliyet gösteren kişilerin imar faaliyetlerinde bulunmuş olabileceği düşüncesi etkili olmuştur.

Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.3
Açıklamalar: Matrakçı Nasuh, II. İran seferinde Erciş'ten sonra ordunun Adilcevaz'da konakladığını belirtmiştir. Ordunun “fi 27 recep sene 955” (01.09.1548) tarihinde Süphan dağı çevresinde, uzak ve su sıkıntısının yaşandığı bir konak olan Tekke-i Sapan'da (Süphan) konaklarken tozdan ve susuzluktan etkilenen bazı askerlerin atlarını bırakarak bu noktaya yürüyerek ulaştıklarını aktarmıştır. Bu konak noktasından bir gün sonra 02.09.1548 tarihinde ise yakın mesafede Kal-a i Adilcevaz'da sulu ve bataklık olan bir konak noktasında mola verildiği ve ordunun ihtiyacı olan arpanın buradan temin edilmesi dışında Rüstem Paşa'nın da sipahilere un sağladığını ifade etmiştir (Matrikçı Nasuh, 2014:104). Yapının yer aldığı Yolçatı Köyü ve Adilcevaz Kalesi günümüzde ortalama 9 km. olarak ölçülmektedir. Matrikçı Nasuh'un orduya malzeme sağladığını belirttiği Rüstem Paşa'nın, XVI. yüzyılın güçlü devlet adamlarından biri olarak etkili siyasi varlığı dışında farklı pekçok bölgede imar faaliyetlerine önem vererek, çalışmaları desteklediği bilinmektedir. Van gölü çevresinde yaptırdığı yapılardan biri olan Adilcevaz'daki han yapısı da buna örnektir. Rüstem Paşa'ya ait olan ve VGM Arşivi'nde yer alan vakfiye örneklerinden 635/2 no:13'te “...ve <i>nefs-i Adilcevaz'da olan bir hanı ve ...</i>” ifadeleri ile Adilcevaz'da Rüstem Paşa'nın banisi olduğu bir han yapısının (Şekil 4.4) varlığı bilgisine ulaşılmaktadır (Aslantürk, 2011:129). Yüksel'e göre vakfiyesinde belirtildiği gibi Adilcevaz'da Van Gölü kıyısında Rüstem Paşa tarafından yaptırılan han, günümüzde mevcut olmayan bir han yapısını işaret eder (Yüksel, 1995:226). Matrikçı Nasuh'un Tekke-i Sapan (Süphan) olarak belirttiği Adilcevaz yakınlarındaki konaklama yeri Katip Çelebi'de Kitrek, Tavernier'de ise Spanktiere olarak karşımıza çıkmaktadır (Katip Çelebi, 2010; Tavernier, 1681; Tavernier, 2017:290).	

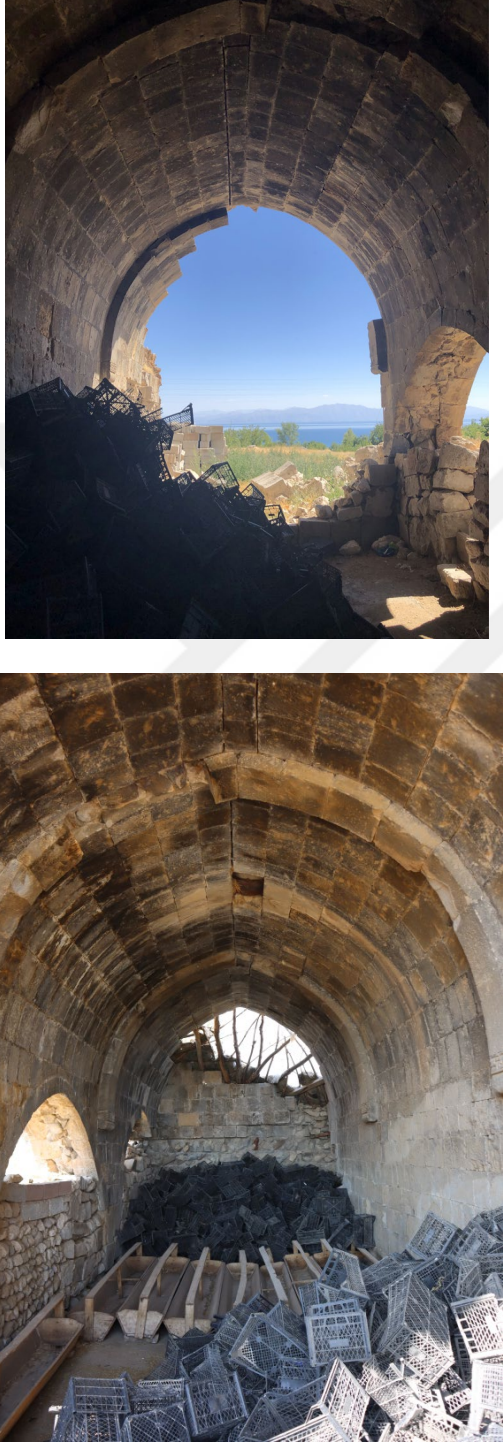
Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.4
Açıklamalar: Cantay, Evliya Çelebi'nin referansıylayapıya varmak için Bitlis'ten çıkıp dört saat Rahova (Rahva) alanı içerisinde yürüyerek yapıya ulaşılabilirdiğini belirtse de bahsedilen yapının Adilcevaz'da bulunan han yapısı olmadığı anlaşılmaktadır (Cantay, 2016:175). Bitlis'ten çıkarak dönemin imkanları dahilinde dört saat gibi bir sürede yürüyerek Adilcevaz'da bulunan yapıya ulaşmak günümüzde de pek mümkün değildir. Buna karşılık Evliya Çelebi Bitlis-Van yolculuğu esnasında Adilcevaz yapılarını sıralarken kalede bir han yapısı olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010:206). Günümüzde kale içerisinde bir han mevcut olmayıp yıkılmış olabileceği ihtimali düşünülebilir. Adilcevaz ve kale çevresinde günümüze ulaştığı bilinen tek han yapısı, Süphan Dağı ile Van gölü arasına yerleştirilen Adilcevaz Kervansarayı'dır. Yapı, konum olarak tarihi Bitlis-Van kervan yolu üzerinde olsa da günümüzde göl kıyısı çevresinde şekillenen mevcut yol hattından ortalama 1.5 km. uzakta, Yolçatı köyü sınırlarında kalmaktadır. Bu durum yapıya ulaşımı ve yapının bilinir olma durumunu etkilemiş olabilir. Kaynaklarda bahsedilen yapı, Adilcevaz'da bulunan tek kervansaray yapısını düşündürse de yapının XVI. yüzyılda Rüstem Paşa tarafından inşa ettirildiği kesin olarak ifade edilemez.	
	
Şekil 4.4 Rüstem Paşa'nın Van Gölü çevresindeki eserlerinden Adilcevaz hanı (Aslantürk, 2011)	

Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.5
Şekil 4.5 Kervansaray plan ve kesit çizimleri (Tuncer, 1979-1980) Şekil 4.6 Kervansarayın ayakta kalan doğu bölümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır (Şekil 4.5). Uluçam tarafından yapının ölçüleri; 18,50x26,30 m. olarak verilmiştir (Uluçam, 2002:181). Yapı günümüzde oldukça harap ve yıkılmış olduğundan yapının gerçek ölçülerini belirlemek mümkün değildir. Bölge halkından edinilen bilgilere göre; zaten harap halde olan yapı, 1983 Erzurum depremi döneminde ciddi hasar alarak büyük ölçüde yıkılmıştır. Ayaklarla üç bölüme ayrılan yapının orta ve batı bölümü yıkılmış, doğu bölümü ise kısmen yıkılarak harap bir halde günümüze ulaşmıştır (Şekil 4.6). Çok ayaklı bir plan şeması ile bölümlere ayrıldığı anlaşılan yapının özgün planında, kaç ayak kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Kısmen ayakta olan doğu bölümü orta bölümden ayıran ayaklar kalın ve kısa tutularak sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır.

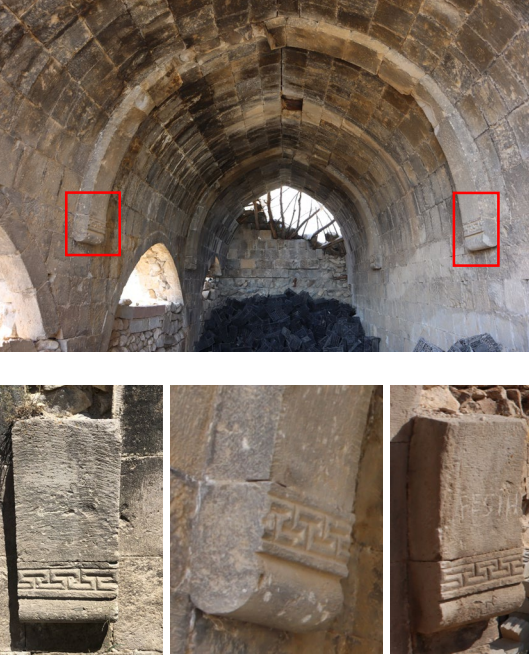
Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.6
 Şekil 4.7 Kervansaray içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: İçten tonoz dıştan teras çatı ile örtülen yapının ayakta olan bölümünün örtü sistemi kısmen yıkık olduğundan tehlike arz etmekte ve olası bir çökme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Tonoz örtü, takviye kemerleri ile desteklenmektedir (Şekil 4.7). Tuncer ve Cantay'ın yapıda gerçekleştirdikleri çalışmalarda, bölge halkından yapının revaklı bir avluya sahip olduğu bilgisini edinmişlerdir. Avlunun varlığına dair izlere günümüzde ulaşamamaktadır. Yapının güney yönüne doğru devam eden büyük ölçekli bir yapı olduğu kalıntılardan ve duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Bölgede gerçekleştirilecek arkeolojik bir çalışma, yapının özgün planına ulaşmaya yardımcı olacaktır. Yapının çevresinde başka bir yapı veya yapı kalıntısına ulaşamamıştır. Kuzey cephesinin olduğu yerde, bir su kaynağı mevcut olup çeşme olarak kullanılmaktadır.

Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.7
 Şekil 4.8 Yapıda tespit edilen taşçı işaretleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Büyük bölümü tahrip olan yapının cephe düzenlemesi ile alakalı olarak genel yorum yapılmasına olanak sağlayan veriye ulaşmak mümkün değildir. Yapının ana giriş mekanı yıkıldığından, anıtsal bir girişe sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Mevcut beden duvarları üzerinde yer alan bazı taşlar üzerinde taşçı işaretleri tespit edilmiştir (Şekil 4.8). Bu işaretler yapıda belli bir bölgede toplanmayıp beden duvarları üzerinde dağınık yerleştirilmişlerdir. Taşçı işaretlerinin kullanımı Bitlis yapılarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Papşin ve Anonim Han (Şeyh Garip türbesi yakınındaki) dışında özellikle Ahlat yapılarında; Emir Bayındır kümbeti, Harabeşehir hamam kalıntıları ve başka kümbet yapıları üzerinde taşçı işaretlerinin kullanımına yer verilmiştir.

Tablo 4.1 Adilcevaz Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Adilcevaz Kervansarayı	Katalog No: 1.8
 Şekil 4.9 Orta bölüm kuzey duvarı kabartmaları (Kişisel Arşiv, 2021)  Şekil 4.10 Takviye kemerleri meander motif örnekleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Kuzey cephede yer alan orta birimin ayakta kalan duvar kalıntısında kemer sırası içerisine işlenmiş ve yüksek kabartma şeklinde işlenerek oluşturulan bir sıra taş dizisi görülür (Şekil 4.9). İçte takviye kemerlerinin başlangıç noktalarında kullanılan meander motifleri ilgi çekicidir (Şekil 4.10). Kullanımı Antik Yunan, Roma, Bizans dönemlerine kadar indirilen bu geometrik motif, Osmanlı döneminde de kullanım alanı bulmuştur. Derin bir şekilde taşa kazınan düzenleme, özenli bir işçilik göstermektedir. Beden duvarlarının moloz örgüleri kesme taş ile kaplanmış, ayrıca kemerlerde, tonoz ve takviye kemerlerinde de aynı şekilde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

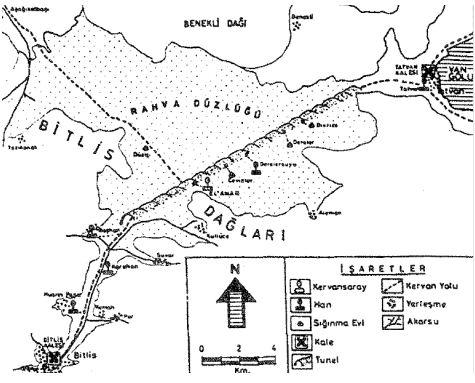
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı (El Aman, Elaman, Rahova)	Katalog No: 2.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Beşminare Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.490623, 42.193295
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 01/12/1989 gün ve 317 S.K. D. Bakır
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 839 Pafta: L48a04b2c-2d Parsel: 1
Mülkiyet Durumu: Vakıflar Genel Müdürlüğü	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Hüsrev Paşa
İşlevi: Özgün işlevi kervansaray, günümüzde Bitlis Eren Üniversitesi'ne bağlı Kültür Merkezi	İnceleme Tarihi: Ağustos 2020, Temmuz 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.9 Rahva Kervansarayı konumu (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.10 Rahva Kervansarayı konum detay

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.2
 Şekil 4.11 Rahva Kervansarayı genel görünüm (DHA, 2023)	Açıklamalar: Bitlis ribat, han ve kervansaray yapıları içerisinde, en büyük ölçekli yapı olma özelliğini taşıyan Rahva Kervansarayı, son derece stratejik bir noktaya konumlandırılmıştır (Şekil 4.11). Bitlis kent merkezine ortalama 14 km. Tatvan’a ise 12 km. mesafededir. Tatvan yerleşimi ile Bitlis kent merkezi arasında ilerleyen tarihi kervan yolu üzerinde, en önemli konaklama yapısı olma özelliğini yüzyıllarca korumuştur. Van-Gevaş, Adilcevaz-Ahlat üzerinden gelerek Tatvan’da birleşen tarihi kervan yolu, Tatvan’da kullanımı Urartular dönemine dek indirilen iskelelimanlardan sağlanan göl ulaşımı ile birleşerek Rahva sahasına doğru ilerlemekteydi. Rahva bölgesi, dağların arasında kalmış, şiddetli rüzgarların yaşandığı, yağın yoğun kar yağışlarından sonra kar örtüsünün aylarca yerde kaldığı (Şekil 4.12), ayrıca kış mevsiminde yoğun sis örtüsünün görme mesafesini çok kısalttığı bir konum olarak bilinmektedir (Şekil 4.13) (Arınç, 2011).
 Şekil 4.12 Rahva Kervansarayı genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.13 Rahva Kervansarayı (Süleymaniye Kütüphanesi Arşivi, Suheylunverdosa, 348)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.3
 Şekil 4.14 Rahva Kervansarayı (Salt, 2023)	Açıklamalar: Sahip olduğu tüm bu olumsuz fiziki koşullara karşın, bölgenin en önemli tarihi kervan yolu da Rahva ovasının içinden geçerek batıda Muş üzerinden Hınıs'ı takip ederek Erzurum'a, güneyde ise Bitlis kent merkezinden Siirt ve Diyarbakır'a doğru ilerlemekteydi (Şekil 4.14).
 Şekil 4.15 Rahva Kervansarayı genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	Günümüzde, aynı güzergahın kullanımı devam etmektedir. Bazı alanlarda tarihi yol kalıntıları günümüze ulaşmış olsa da özgün yol dokusunun büyük bir bölümü yol genişletme ve yenileme çalışmalarında ortadan kalkmıştır (Şekil 4.15). Tarih boyunca geliştirilen yol aksının ilerleyebileceği en elverişli alan olan Rahva bölgesinde, çetin geçen mevsimsel koşullara karşın, bölgede ticari ve insani hareketliliği sürekli hale getirme amacı ile sık aralıklarla han, kervansaray, sığınma evleri gibi yapılar inşa edilmiştir (Şekil 4.16). Bu yapılardan Düziçi, Cevizler Suyu, Divrice Suyu ve Dereler adıyla bilinen bazı sığınma evleri günümüze ulaşamamıştır (Arınç, 2011:40).
 Şekil 4.16 Rahva'da XV. ve XVI. yüzyıllarda ulaşım ve konaklama yapıları (Arınç, 2011)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.4
 Şekil 4.17 1978-79'da Rahva Kervansarayı (Hollis, 2023)	Açıklamalar: Bunların yanında Tatvan istikametinden Bitlis'e doğru sırasıyla Dereler Suyu Hanı (Örenlik Anonim han?), Rahva Kervansarayı, Baş Han, Karahan (Harabe Han) ve Papşin Kervansarayı ile Anonim Han (Mahallebaşı) Rahva bölgesinden Bitlis kent merkezine kadar olan ortalama 14 km.lik yol üzerine yerleştirilmişlerdir. Bölgeye yağan kar örtüsünün metrelerce ölçüldüğü düşünüldüğünde, yaşanan bu olağanüstü kış koşulları bölgede çok sayıda ve sık aralıklarla han yapısı inşa edilmesini zorunlu kılmıştır.
 Şekil 4.18 Rahva Kervansarayı üst kata çıkan merdivenler (Kişisel Arşiv, 2022)	Bitlis'in en büyük han yapısı olma özelliğine sahip Rahva kervansarayı, bir kompleks gibi inşa edilmiştir (Şekil 4.17). Farklı pekçok ihtiyacın giderildiği bu yapı topluluğundan günümüze hamam yapısı, avlusu ve kervansarayı oluşturan farklı plan tiplerindeki yapılar topluluğu ulaşabilmiştir (Şekil 4.18).

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.5
Açıklamalar: Kitabesine ulaşılamayan yapının, inşa tarihi netlik kazanmasa da yapı ve banisi hakkında farklı pekçok tarihi kaynaktan bilgi almaktayız. Arşiv belgelerinde Rahva Hanı olarak adı geçen yapı, günümüzde halk arasında Elaman Hanı olarak bilinmektedir. Kitabesinin bulunmaması, yapının yer aldığı bölgenin çetin kış koşullarına sahip olması veya yapının bulunduğu bölgenin Alemler şeklinde isimlendirilmesi gibi nedenler yapının halk arasında “Elaman, El Aman” olarak adlandırılmasına neden olmuş olabilir. Bitlis VBM Arşivi’nde yer alan ancak; yakın zamanda Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ne aktarılan Bitlis Vakıflar Defteri’nin 15-17. sayfaları arasında Hüsrev Paşa’ya ait 1579 tarihli vakfiyede, yapının Van Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı, kervansarayın akarları, işleyiş tarzı, çalışan görevlilerin kimler olacağı ve göreve nasıl seçilecekleri, alacakları ücretler, vakfın sağlıklı bir şekilde işlemesi için uyulması gerekenler ve işleyişi bozmaya çalışan kişilerin lanetlenmeleri detaylıca aktarılmıştır (Talay, 1996; Oflaz ve Tekin, 2000; Tekin 2021). Bitlis kent merkezi, Rahva, Van ve Erciş’te vakfa gelir getirmesi amacı ile aktarılan çok sayıda akar mevcuttur. Yapının devamlılığını sağlaması düşüncesi ile gelirleri kervansaraya aktarılan bu vakıfların gelirleri, yoğun olarak kervansarayın bulunduğu bölgede, yapıya bağlı birimlerden ve çevredeki arazilerden sağlanmaktaydı. Tekin ve Oflaz’a göre; Hüsrev Paşa vakfiyesinde Rahva kervansarayının Rahva’da bulunan vakıf gelirleri; kervansaray yanında 1 boyahane, 3 dükkan, yoncalık ve zeminler, Rahva’da oturan müslüman halkın ekip biçtiği üründen 1/10, gayri müslim halktan ise 1/8 oranında vergi, 1 hamam, hamam yanında odaları ile birlikte 3 ahır, müteveli için avlu ve odaları ile 1 ev, kilerci için odaları ile 1 ev ve ahır, 1 bezirhane ve Hüsrev Paşa tarafından Van gölünde yaptırılan 1 adet gemi olarak belirtilmiştir.	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.6
Açıklamalar: Rahva dışında Bitlis kent merkezinde 1'i kadın 1'i erkek ve 1'i debbağların kullanımına tesis edilmiş 3 hamam, debbağların hamamı karşısında 29 adet dükkan, 2 han, zanaatkar kullanımına verilen 76 adet dükkan ve 1 salhane; Van ve Erçiş'te ise, İskele kapısında 1 hamam 10 dükkan ve İskele kapısı ile Kayadibi arasında kalan tüm dükkan, ev ve arsalar da Rahva kervansarayının vakıf gelirleri olarak sayılmıştır (Oflaz ve Tekin, 2000:209). Talay'a göre Rahva Kervansarayı'nın Bitlis'teki vakıfları; 3 hamam, misafirhane, 1 halvethane, 3 göz ahır, 1 kiler, 1 bezirhane, 2 yoncalık, günümüze ulaşamayan 14 odalı 1 han, 7 dükkan ve 1 salhaneden oluşmaktadır (Talay, 1996:37). Misafirlerin nasıl ve ne şekilde ağırlanacağı, özel gecelerde yapılacak ikramlar, alınacak yemek ücretleri, yapının aydınlatılması gibi konularda verilen kararlarla oluşturulmak istenen düzen ile yapının sağlıklı bir şekilde yönetilmesi amaçlanmıştır (Şeref Han, 1975:446; Talay, 1996:37; Of laz ve Tekin, 2000:209). Şeref Han'a göre Tatvan Köyü ile Bitlis arasında Rahva imaretini inşa ettiren Hüsrev Paşa, yapının su ihtiyacını karşılamak amacı ile 12.000 zira mesafeden su sağlayarak müslüman ve hristiyan 30.000 ailenin buraya yerleşmesini sağlamıştır. Kervansarayda Türk, Tacik, Arap, Acem beyleri ve ileri gelenleri dışında her kesimden insan ağırlanmıştır. Bölgede, ailesinde kendisinden önce gelen çok sayıda kişinin de, çetin geçen kış mevsimi ile bilinen Rahva'da yaşanan olumsuzluklara karşın bölgede hanlar yaptırmak istediklerini ancak; çeşitli nedenlerle bunların yarım kalarak tamamlanamadıklarını ifade etmiştir (Şeref Han, 1975:448). Yüzyıllarca, aktif bir geçiş noktası olarak kullanılan Rahva'da, günümüze ulaşan veya ulaşamayan han ve kervansaraylar düştüğünde, bu yapıların bir kısmının inşa sürecini ilerleyen dönemlerde tamamlamış olma ihtimali olabileceği gibi bazılarının, düşünülenden daha eski tarihli yapılar olarak geçirdikleri çeşitli onarımlar veya yapıya ilavelerle yeniden şekillendirililerek günümüze ulaşmış olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.	

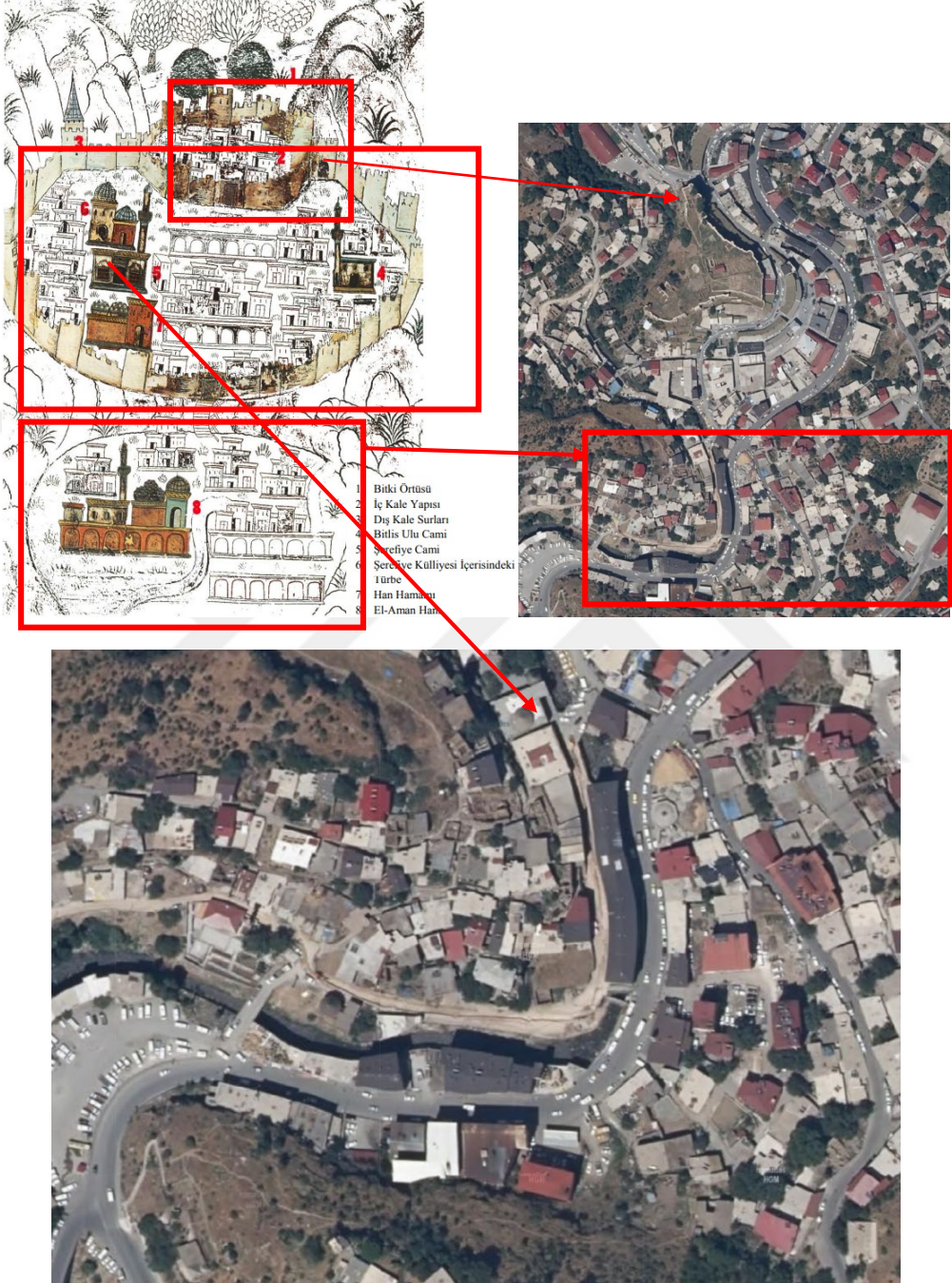
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.7
Açıklamalar: İnşa tarihi bilinmeyen yapı için vakfiyenin tarihi olan 987/1579 tarihi, kervansarayın XVI. yüzyılda yaptırıldığını veya tamamlandığını işaret ediyor olabilir. Nasır-ı Hüsrev, Aralık 1046 tarihinde Ahlat'tan ayrıldıktan sonra çok şiddetli geçen kış mevsiminde bir kervansaraya varmış, ova boyunca yolcuların istikametlerini kaybetmemeleri için ovaya kazıklar çakıldığını aktardıktan sonra Bitlis'e ulaştığını belirtmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1967). Nasır-ı Hüsrev'in bahsettiği yerin Rahva Ovası olduğu anlaşılrsa da hangi yapıdan bahsettiği bilinmemektedir ancak; Rahva Ovası'nın, XI. yüzyılda aktif olarak kullanılan bir güzergah olduğu, şiddetli geçen kış mevsimine karşı alınan önlemler ve bu bölgedeki konaklama yapılarının X. ve XI. yüzyıllarda da varlık gösterdiklerine işaret etmesi açısından Nasır-ı Hüsrev'in hac yolculuğu seyahati gözlemleri son derece önemlidir. Matrakçı Nasuh'un Kanuni Sultan Süleyman'a eşlik ettiği I. İran seferinin (1533-36) dönüş yolculuğunda Erçiş üzerinden Adilcevaz, Ağustos- Eylül 1535 tarihlerinde de Ahlat ve ardından Güzelcedere üzerinden Bitlis'e geçilerek Diyarbakır'a varılmıştır. Matrakçı Nasuh'un bu yolculuktan günümüze ulaşan Ayn-ı Tatvan, Güzelcedere ve Güzelcedere Köprüsü ile Bitlis minyatürleri (Yurdaydın, 2014) üzerinden yapılan çalışmalarda, İrepoğlu'na göre Güzelcedere minyatüründe, Gelişkan'a göre ise Bitlis minyatüründe, Rahva kervansarayı çizimi yapılmış olmalıdır (İrepoğlu, 1983; Gelişkan, 2015; Gelişkan, 2021). Vakfiyesinin tarihi 1579 olan yapı ile Matrakçı Nasuh'un çizimleri gerçekleştirdiği tarih aralığı (1535) arasında yaklaşık olarak 44 yıl olabileceği düşünüldüğünde, Rahva Kervansarayı'nın olduğu bölgede adı ve konumu netlik kazanmayan bir konaklama yapısı veya yapılar topluluğunun varlığı anlaşılmakla birlikte, tarihi kaynaklar Van-Bitlis-Diyarbakır yolunun ayrıca askeri seferlerde ordu yolu olarak da kullanıldığını göstermektedir.	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.8
Açıklamalar: Bitlis kent merkezine uzaklığı ortalama 14 km. olarak ölçülebilen Rahva Kervansarayı, Gelişkan’a göre Matrakçı Nasuh’un Bitlis minyatürü değerlendirmesinde kalenin hemen altında bir köprü ile bağlanılan en alt bölüme yerleştirilmiştir (Şekil 4.19). Matrakçı Nasuh’un Rahva’dan geçtiği dönemde, Rahva Kervansarayı’nın var olup olmadığı kesinlik kazanmadığı gibi yakın dönem çalışmalarında okunan vakfiyesine göre de yapı XVI. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir. Minyatüre göre; 1529 tarihli Şerefiye külliyesinin yapı elemanlarından cami ve türbeye ait olan çizimlerin ardından güneye doğru devam eden dere yatağı boyunca inşa edilen köprülerden biri, en altta ise; Hatuniye (Hazo) Ribatı ile alanda yer alan cami, çarşı, dükkan ve han yapılarının kıvrımlı bir hat çizerek kent içinden geçen dere yatağı ile resmedildiği düşünülmektedir. Evliya Çelebi, 07.05.1655’e tarihlenen yolculuğunda Bitlis şehrinden üç saat mesafede bulunan Rahova’ya gelerek etrafında yerleşim yeri ve yapı olmayan Hüsrev Paşa Hanı menziline ulaşmıştır. Yolculuğunu bu noktadan Tatvan’a doğru sürdüren Evliya Çelebi, Hüsrev Paşa’nın Rahova alanı içerisinde ciddi bir servet harcayarak Van şehrine doğru devam eden bu kervan yolu üzerinde han dışında içi boş kemerler yaptırarak yolcuların mal ve can güvenliklerinin sağlanmasına yardımcı olduğunu aktarmıştır. Yapıyı harap ve nice kısımları yıkılmış olarak betimleyerek, bu durumu evkafının zayıflamasına bağlamıştır (Evliya Çelebi, 2010:181). Kağıthane Devlet Arşivi ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde gerçekleştirilen çalışmalarda Bitlis’in ribat, han ve kervansaray yapıları içerisinde hakkında veriye ulaşılabilen sayılı yapılarından biri Rahva Kervansarayı olmuştur. Yapının, Osmanlı devlet adamlarından Hüsrev Paşa’nın himayesinde olması, vakıf sistemi içerisinde işleyişinin ve gelirlerinin belirlenmesi yapıya resmi bir kimlik kazandırmıştır. Yapı ile ilgili detaylı bilgiler içermeyen bu belgeler, genel anlamda birer yazışma niteliği taşımaktadırlar.	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.9
 Şekil 4.19 Gelişkan'ın Bitlis minyatürü üzerinde kent merkezindeki yapıları gösteren çalışmasının (üst solda Gelişkan, 2015) Yazar tarafından yeniden değerlendirilmesi	

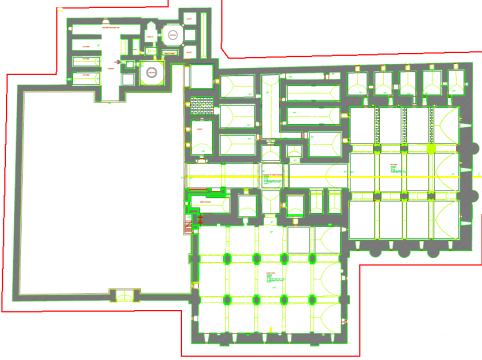
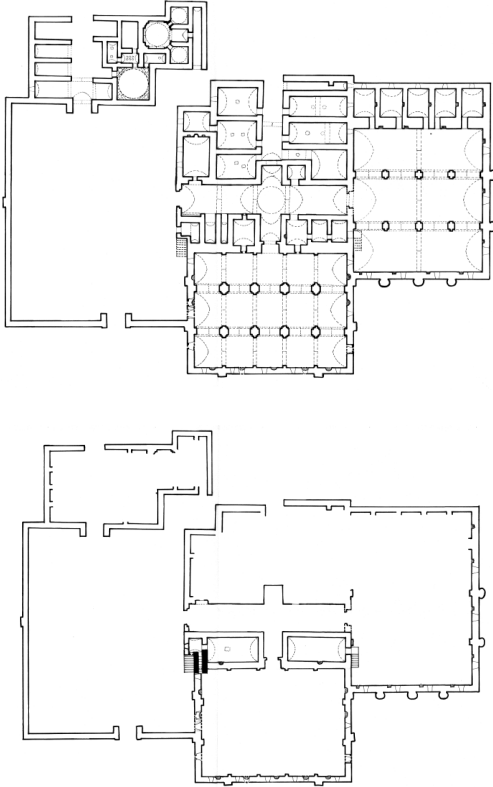
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.10
Açıklamalar: Devlet Arşivleri'nde yer alan BOA. EV. MKT. 01303.00058 nolu 4 Zilhicce 1312 (29 Mayıs 1895) tarihli belgede (Şekil A.1), Bitlis kasabasına iki saat mesafede bulunan ve gelen geçenin kış aylarında korunması için Rahva'da Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan Rahva Hanı'nın evkaf gelirlerinin mütevellisi Van'da bulunduğundan hakkıyla idare edilmediği, vakıf gelirlerinin bu sene de mahvolmasına meydan verilmemesi amacı ile yapılması gerekenlerin görülmesi isteği aktarılmıştır. Devlet Arşivleri'nde yer alan I.EV.00023.00054.001.001 nolu 19 Receb 1317 (23 Kasım 189)8 tarihli belge (Şekil A.2), Hüsrev Paşa vakfından Bitlis civarında Rahva adlı mevkinin ortasında olup kış mevsiminde yolcuların fırtına ve soğuktan kurtulmasını sağladığı halde şimdi yıkılmış olduğundan tamirinin mutlaka gerekli olduğu, Rahva Hanı'nın 50 bin kuruş harcamasıyla tamirinin gerçekleşeceği, vakfın gelirinin bunu karşılamaya imkanı olmasına karşın kimsenin talep etmediğinin mahalli yazışmalardan anlaşılmasıyla gerekli ücretin vakıftan alınması ile ilgilidir. Devlet Arşivleri'nde yer alan SD. 00188.00047.002.001 nolu 8 Cemaziyelahir 1326 (8 Temmuz 1908) tarihli belge (Şekil A.3), Hüsrev Paşa tarafından kış mevsiminde gelip geçenin fırtınadan korunması için önceden inşa edilen bu defa da tamir edilen Bitlis'te Rahva adlı mevkide bulunan hanın mamur olmasını sağlamak için günlük 5 kuruş ücretle bir adamın bulundurulması, bu hanın şehir dışında olmasından dolayı bir bekçinin bulunması gerekli olduğundan kapıcılık vazifesinin tahsil edilerek vakıf gelirlerinden karşılanmak şartı ile ödenmesine dair isteği bildirmektedir.	

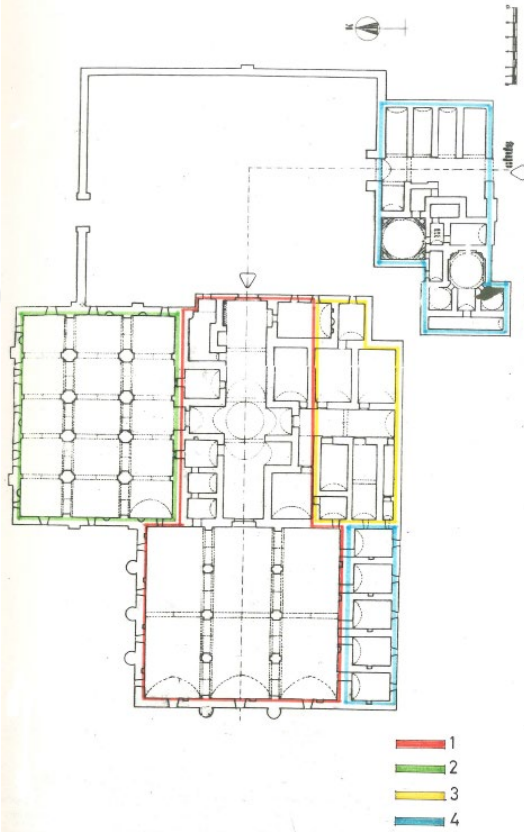
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.11
Açıklamalar: Devlet Arşivleri’inde yer alan I.EV. 00048.00050.001.001 nolu 7 Recep 1326 (5 Ağustos 1908) tarihli belge (Şekil A.4), Merhum Hüsrev Paşa tarafından şiddetli kış mevsiminden ve kar yağışından yolcuları muhafaza etme için bina ve inşa olunan Rahva mevkinde bulunan hanın tamir edilmesi ve karbansarayın şehir dışında bulunması nedeni ile bir bevvab (bekçi) istihdam edilmesi gerekliliğini aktarmaktadır. Devlet Arşivleri’inde yer alan I.EV. 00048.00050.002.001 nolu 16 Receb 1326 (14 Ağustos 1908) tarihli belge (Şekil A.5), Hüsrev Paşa tarafından Rahva’da inşa edilen ve tamiri gerçekleştirilen hanın bekçiliği için aylık 100 kuruş vazife tahsisıyla senelik 100 kuruşun vakıf gelirlerinden bütçeye ek olarak ödenmesi hakkında Sadrazam Kamil Paşa’dan gelen yazıya Padişah tarafından olur verildiğini belirtmektedir. VGM. 04693. 00105 nolu ve 16 Teşrinievvel 1326 (30 Ekim 1910) tarihli belge (Şekil A.6), Hüsrev Paşa’nın Rahva Hanı içerisinde bulunan camisinin imamlık ve müezzinlik vazifeleri için görevlilere aktarılması gereken ücretler ile ilgilidir. VGM. 04963.00157.25 nolu 25 Teşrinievvel 1326 (7 Kasım 1910) tarihli belge (Şekil A.7), Rahva Hanı camisinin imamlık ve müezzinlik evrakları hakkında bilgi vermektedir. Arşiv çalışmalarından, Rahva Kervansarayı’nın, Rahva ovasında yaşanan zorlu kış koşullarına karşı zorunlu bir ihtiyaçtan doğarak inşa edildiği, yapının banisi olan Hüsrev Paşa’nın yapıya gelir getirmesi amacı ile tahsis ettiği vakıf gelirlerinin süreç içerisinde azaldığı, yapının ilgisiz ve bakımsız kaldığı anlaşılmaktadır. Yapının konumu ve öneminden dolayı, sürekli olarak açık bir şekilde işlemesi istendiğinden, yapıda çalışacak kişilerin belirlenmesinin istenmesi ve alacakları maaşların da belirlenerek güvence altına alınması istekleri arşiv belgeleri yazışmalarında ifade edilmiştir.	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.12
 Şekil 4.20 Rahva Kervansarayı vaziyet planı (Bitlis VBM Arşivi)	Plan Özellikleri: Kervansarayın tarihi kaynak ve belgelerden bir kompleks halinde inşa edilen yapılar topluluğuna dahil olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kervansaray ile birlikte; bir zaviye, bir hamam, bir cami ve on adet dükkan inşa edilmiştir. Yapıların kitabelerine ulaşamadığından inşa tarihleri netlik kazanmamış ayrıca; yapıların aynı dönem aralıklarında mı inşa edildikleri veya, mevcut bazı yapıların onarımlardan geçirilerek komplekse dahil edilip edilmedikleri de bilinmemektedir (Şekil 4.21). Günümüze hamam ve avlusu ile ulaşabilen kervansaray yapısı yakın dönemde restorasyondan geçirilmiştir (Şekil 4.20). Restorasyon çalışmalarından sonra bir süre işletme olarak kullanılmış, ardından Bitlis Eren Üniversitesine bağlı Osmanlı Selçuklu kütüphanesi olacak şekilde kullanılması düşünülmüştür. Günümüzde yeniden işlevlendirme çalışmaları devam etmektedir.
 Şekil 4.21 Rahva Kervansarayı alt ve üst kat plan çizimleri (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.13
 Şekil 4.22 İrepoğlu'na göre Rahva Kervansarayı plan çizimleri batı bölümü (1), kuzey bölümü (2), güneydeki arasta odaları (3) hamam (4) (İrepoğlu, 1983)	Plan Özellikleri: Rahva Kervansarayı birbirinden farklı plan özellikleri gösteren bölümleri, avlusu ve hamamı ile değerlendirildiğinde bulunduğu bölgenin en büyük yapısı olmakla birlikte Anadolu'nun da en büyük ölçekli kervansaraylarından biridir. 7000 metrekarelik bir alanın yaklaşık 3000 metrekaresini kaplayan kervansaray, doğu batı doğrultusunda uzanan, iki katlı, dikdörtgen bir plana sahiptir (Öztürk ve Özeke Tökmeci, 2013:190). Avlu ve hamamı dışında ana kütle; batı, kuzey, koridor ve hizmet alanı olmak üzere farklı plan özellikleri gösteren bölümlere ayrılmıştır. İrepoğlu'na göre yapının en eski bölümü, girişin açıldığı kubbe ile örtülü haçvari planlı mekan ve devamında yer alan ribat görünümünde olan batı bölümüdür (Şekil 4.22). Buna ilave edilen kuzey bölümü, güneydeki odalar ve hamam yapısı da ilerleyen dönemlerde inşa edilmiştir (İrepoğlu, 1983:27; Uluçam, 2002:313).

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.14
 Şekil 4.23 Rahva Kervansarayı girişinden genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Dikdörtgen planlı avluya kuzey cepheden açılan kapı ile girilmektedir (Şekil 4.23). Aydemir’e göre yapıya giriş, kuzey cephe dışında ayrıca güneyden ve güneybatı köşelerinde de sağlanabilmekteydi (Aydemir, 1970:14).
 Şekil 4.24 Rahva Kervansarayı genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Avluya girişin karşısında hamam, avlunun batı cephesinde ise kervansaray yapısı yer almaktadır (Şekil 4.24). Avlu duvarları, kervansaray yapısına göre daha alçak tutulmuştur (Şekil 4.25). Bu uygulama ile kervansarayın taçkapılı girişi etkili bir görünüme kavuşmuştur. Üzerinde yer aldığı arazi yapısı düz olmasına rağmen, bazı noktalarda eğimli bir yapıya dönüşmesi nedeni ile kervansaray yapısının beden duvarları arasında bazı cephelerde yükseklik farkı olduğu göze çarpmaktadır. Avluya girişten sonra sağ tarafta yer alan kervansaraya giriş, oldukça yüksek tutulmuş bir taçkapı düzenlemesinden sağlanmaktadır. Aynı şekilde üst kata çıkışı sağlayan merdivenler de beden duvarına bitişik olarak bu cephe üzerine yerleştirilmiştir.
 Şekil 4.25 Rahva Kervansarayı avlusu (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.15
 Şekil 4.26 Rahva Kervansarayı koridor ve hizmet bölümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Girişten itibaren koridor ve hizmet bölümü olarak değerlendirilen bölüm, doğu batı doğrultusunda uzun, kuzey güney doğrultusunda kısa tutulan kolları ile haçvari bir plan şekli göstererek merkezde bir kubbe ile örtülmüştür (Şekil 4.26, Şekil 4.27). Batı, kuzey ve güneydeki bölümlerine geçişe imkan sağlayan bu koridorun doğu kolu avluya, batı kolu batı bölümüne, kuzey kolu kuzey bölümüne ve güney kolu ise farklı plan özellikleri gösteren hizmet odalarına açılmaktadır. Koridorun güney kısmında girişin solunda yer alan mescit, kare planlı olarak üzeri tonozla örtülüdür. Güney duvarına yerleştirilen mihrap nişi (Şekil 4.28), yanında daha küçük nişlerle düzenlenmiştir (Arık, 1971:87).
 Şekil 4.27 Rahva Kervansarayı koridor bölümü ve kubbe örtüsü (Kişisel Arşiv, 2021)	Kuzey ahır olarak değerlendirilen bölüm, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen plan şeklinde sekiz adet haç planlı ayakla üç bölüme ayrılmıştır. Duvarlarının alt bölümlerinde ocak nişleri ile beraber yatma sekileri yer almaktaydı (İrepoğlu, 1983:32).
 Şekil 4.28 Mihrap nişi (solda Kişisel Arşiv, 2021; sağda Aydemir 1970)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.16
 Şekil 4.29 Rahva Kervansarayı kuzey bölümü içten (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Kuzey duvarında beş, doğu ve batı duvarlarında üç niş bulunmaktadır. Sivri kemerlerle birbirlerine bağlanan kalın kısa ayakların oluşturduğu bölümler sivri beşik tonozla örtülmüştür (Şekil 4.29). Bölümler arasına denk gelecek şekilde açılan mazgal pencereler ile yapıya aydınlık sağlanmış, kuzey, batı ve doğu duvarları dıştan destek kuleleri ile güçlendirilmiştir. Kuzey bölümüne girişin iki yanında yer alan kapıdan doğu kapısı ile hizmet bölümüne, batı kapısı ile de doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanlara ulaşılmaktadır. İki katlı olarak tasarlanan bu bölümün üç sivri tonozla örtülü alt katında doğu, üst katında ise kuzey duvarına birer ocak nişi yerleştirilmiştir (Öztürk ve Özeke Tökmeci, 2013:192). Altı adet haçvari ayakla doğu batı doğrultusunda üç bölüme ayrılan batı bölümü, dikdörtgen planlı olarak şekillenmiştir (Şekil 4.30, Şekil 4.31). Ayakları birbirine bağlayan sivri kemerler, tonozla örtülmüştür.
 Şekil 4.30 Rahva Kervansarayı batı bölümü (Kişisel Arşiv, 2021)	
 Şekil 4.31 Rahva Kervansarayı batı bölümü (Salt, 2023)	

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.17
 Şekil 4.32 Rahva Kervansarayı hamam yapısı (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: İrepoğlu'na göre, batı bölümünün duvar diplerinden 2 m. olacak şekilde dışarıya doğru yapılan sekiler yolculara yatma ve dinlenme imkanı sağlamaktaydı (İrepoğlu, 1983:31). Kuzey ve batı cephelerinde silindirik takviye kuleleri ile beden duvarları desteklenmiştir.
 Şekil 4.33 Hamam soğukluk bölümü (Aydemir, 1970)	Avlunun güney cephesine yerleştirilen hamam (Şekil 4.32), İrepoğlu'nun kalıntıları üzerinden ve bölge halkından edildiği izlenimlere göre, batı tarafındaki kubbeli mekan ve odaları kadınlara ayrılmak üzere çifte hamam olarak inşa edilmiştir (Şekil 4.33, Şekil 4.34) (İrepoğlu, 1983:19).
 Şekil 4.34 Hamam sıcaklık bölümüne giriş tonozu (Aydemir, 1970)	Restorasyon çalışmalarından sonra ortaya çıkarılan plan şekline göre hamam; merkezi kubbe ile örtülü, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olarak, tek eyvan ve iki halvetten oluşmaktadır. Kuzey cepheden girilen koridorla, doğuda üç adet soyunmalık bölümüne geçiş sağlanmaktadır.

Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.18
Plan Özellikleri: Koridorun batısından açılan kapıdan kare planlı, kubbe ile örtülü soğukluk bölümüne devam edilmektedir (Şekil 4.35). Güney cepheye doğru gelişen planlamada tek eyvanlı, kubbe ile örtülü sıcaklık bölümü yer almaktadır. Soğukluk, sıcaklık bölümleri ile sıcaklık bölümünün batı duvarına yerleştirilen iki halvetli bölümü kubbe ile bunların dışında kalan diğer tüm birimler sivri tonozla örtülmüştür. Hamamın batısına dikdörtgen planlı külhan ve su deposu yerleştirilmiştir (Öztürk ve Özeke Tökmeci, 2013:190-191). Vakfiyesinde ve arşiv belgelerinde bahsedilen cami yapısı ile alakalı herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Girişin sağında yer alan ve bir mihrap nişi ile mescit olarak kullanıldığı anlaşılan bölüm cami olarak değerlendirilmiş olabilir. Aynı zamanda, kervansaray yakınında bağımsız bir yapı olarak inşa edilen ancak; yıkılarak günümüze ulaşamayan bir yapı olma ihtimali de değerlendirilebilir. Rahva ovasının işlek bir kervan yolu olarak, ticaret dışında ayrıca bir hac yolu olarak yüzyıllarca kullanıldığı ve nüfus yoğunluğu düşünüldüğünde, konaklama yapıları dışında alanda bir caminin inşa edilmiş olma ihtimali çok kuvvetli görünmektedir.	
	
Şekil 4.35 Hamam örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2021)	

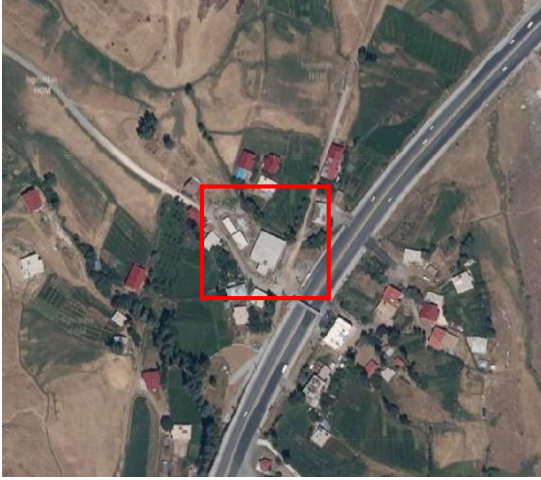
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.19
 Şekil 4.36 Kervansaray giriş cephe düzenlemesi (Aydemir, 1970)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Kervansarayın doğu cephesinde açılan sivri kemerli giriş, sahip olduğu ölçüleriyle taçkapı görünümünde olmasına karşın üzerinde hiçbir bezeme unsuru olmadığı gibi son derece sade bir formda düzenlenmiştir (Şekil 4.36). Kapladığı alan ile bölgenin en büyük ölçekli yapısı olduğundan, giriş düzenlemesi üzerinde bezeme unsurlarının ön plana çıkarılarak tasarlandığı bir taçkapı düzenlemesine sahip olduğu ancak (Şekil 4.37); bunun günümüze ulaşamadığı düşünülmektedir. Bu nedenle, özgün yapısı bilinmeyen taçkapının, günümüze ulaşan en eski tarihli görsel belgeleri bir onarım veya yeniden örülmüş bir girişe ait olabilir.
 Şekil 4.37 Kervansaray girişi (Kişisel Arşiv, 2021)	Yapıya girişin olduğu bölümün sağ tarafında, duvarın alt kısmında üç sıra halinde bindirme konsollar yer almaktadır. Bu uygulama dışında bazı takviye kemerlerinin başlangıç noktalarında, taşın keskin hatlarını yumuşatacak şekilde basit bir düzenlemeye yer verilmiştir (Şekil 4.38).
 Şekil 4.38 Kervansaray girişi iç sağ düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2021)	

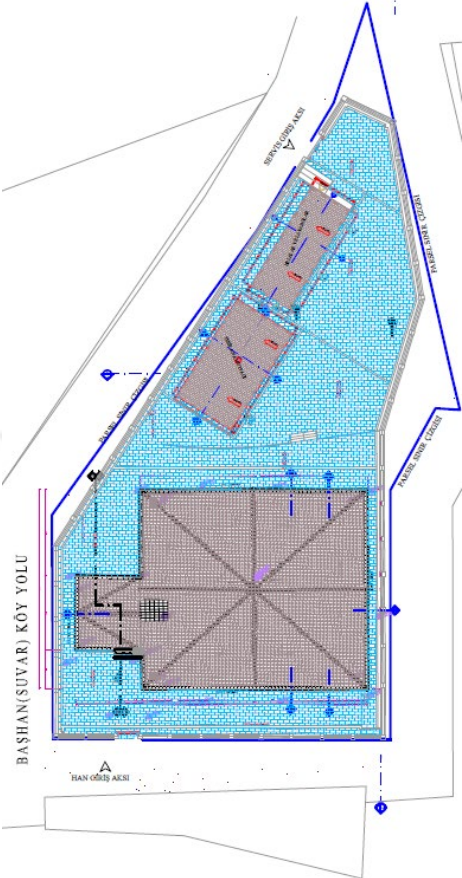
Tablo 4.2 Rahva Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Rahva Kervansarayı	Katalog No: 2.20
 Şekil 4.39 İç mekan özgün yer döşemesi ve malzeme kullanımı (Kişisel Arşiv, 2021)  Şekil 4.40 Takviye kemer düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Doğu cephesinde; üst kata ve gözetleme kulesine ulaşımı sağlayan merdivenlere yer verilmiştir. Cephelerde yapının ağır kütsel görünümünü hareketlendiren tek unsur, batı ve kuzey bölümlerinde beden duvarları üzerinde yer alan silindirik destek kuleleridir. Yapının bölümleri ile cephe ve iç mekan düzenlemesinde bezeme unsuru olarak sayılamayacak birkaç uygulama dışında herhangi bir bezeme unsuru kullanılmamış veya kullanılan bezeme unsurları günümüze ulaşamamıştır. Kervansarayın kubbe, kubbeye geçiş elemanları ve tonoz örtü sisteminde tuğla (Şekil 4.39), kemer ayakları, takviye kemerleri ve yapı inşasında ise kesme taş malzeme kullanılmıştır (Şekil 4.40).

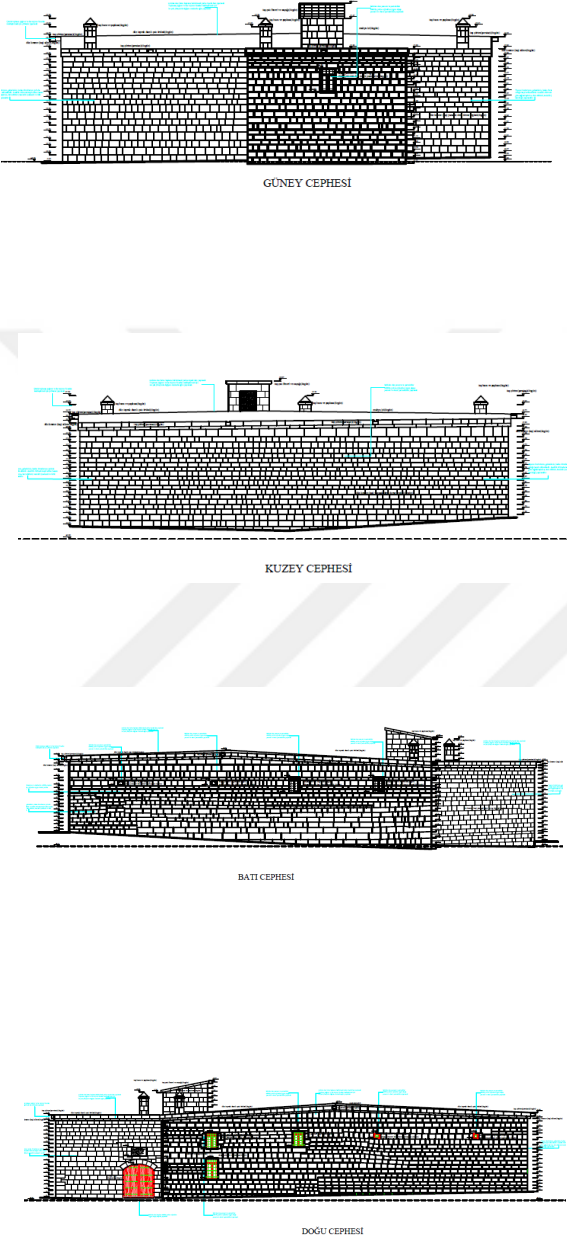
Tablo 4.3 Baş Han

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Merkez Mahalle-Köy: Suvar Köyü	Yapının Koordinatları: 38.470085, 42.155186
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 20/12/1996 gün ve 1918 S.K. D. Bakır
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 637 Pafta: L48a04bd1a Parsel: 1
Mülkiyet Durumu: Vakıflar Genel Müdürlüğü	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Var	Banisi: Bilinmemekte
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde cafe restoran olarak kullanılmakta.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2020, Temmuz 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.11 Baş Han konum (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.12 Baş Han konum detay

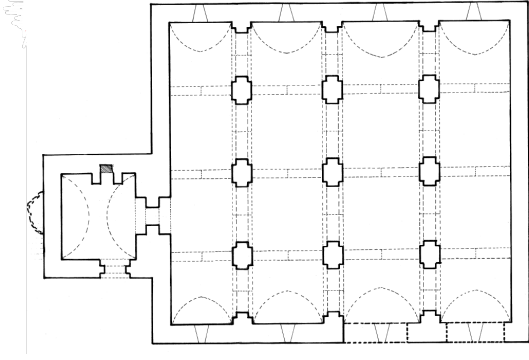
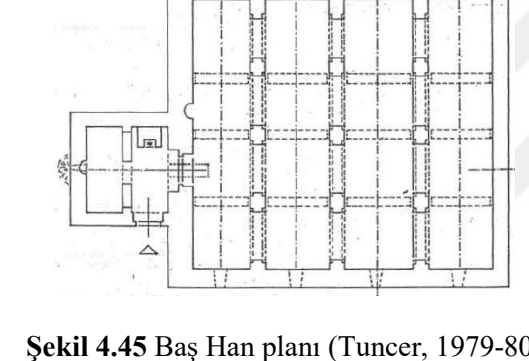
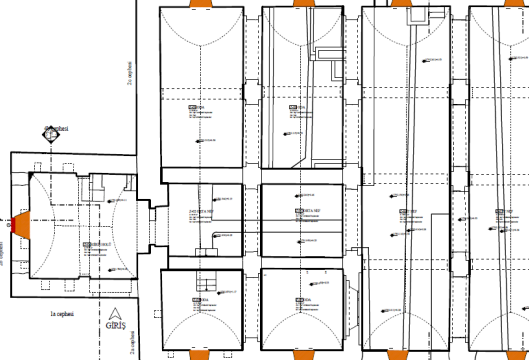
Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.2
 Şekil 4.41 Baş Han vaziyet planı (sırasıyla han, mutfak ve lavabolar) (Bitlis VGM Arşivi)	Açıklamalar: Rahva kervansarayından sonra Bitlis kent merkezine devam edilmek istenildiğinde yolun sağ tarafında, eski kervan yolunun geçtiği güzergah üzerinde inşa edilmiştir (Harita 4. 11). Yakın dönemde restorasyondan geçirilen yapı, yakınına bir tandır ve lavabo yapısı eklenerek günümüzde bir restoran işletmesi olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.41). Restorasyondan önce, farklı dönemlerde çeşitli amaçlarla kullanılmış ve değişen ihtiyaçlara göre, yapının hem içinde hem de cephesi üzerinde birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Yapının özgün dokusunu koruyarak günümüze ulaştığını belirtmek bu nedenle mümkün değildir (Şekil 4.42, Şekil 4.43).
 Şekil 4.42 Baş Han genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Güney cephenin duvarına eklenen kare planlı mekanın batı duvarındaki giriş üzerinde yer alan kitabe taşı, okunamayacak derecede yıprandığından yapının banisi ve hangi döneme ait olduğu bilinmemektedir.

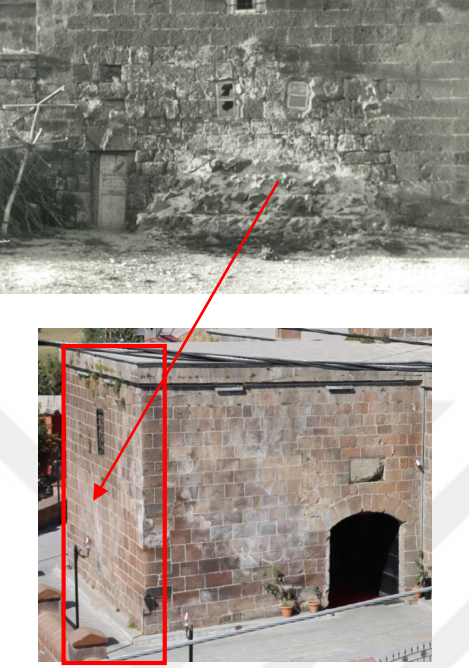
Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.3
 Şekil 4.43 Baş Han cephe çizimleri (Bitlis VGM Arşivi)	Açıklamalar: Bazı kaynaklarda, Hüsrev Paşa'nın Rahva bölgesinde yaptırdığı yapılardan biri olarak XVI. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Cantay, 2016:134; Uluçam, 2002:130). Eyice, Köse Hüsrev Paşa'nın Eski Van şehrinde cami, çarşı ve çeşme gibi yapılar yanında aynı zamanda Bitlis ile Tatvan arasında iki kervansaray, cami, hamam ve zaviye gibi yapılar inşa ettirdiğini aktarmıştır (Eyice, 1969:186). Araştırmalardan Hüsrev Paşa'nın Bitlis'in imar faaliyetlerine sağladığı katkılar bilinse de Rahva Kervansarayı dışında bu bölgede hangi han veya kervansarayı yaptırdığı netlik kazanmamıştır. Bölgede günümüze ulaşamayan yapıların da varlığı bilinmekle birlikte, bu noktada Rahva çevresinde kitabesi olmayan mevcut tüm yapıların Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığını ifade etmek mümkün değildir.

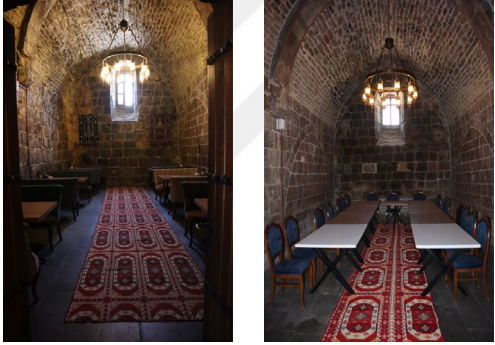
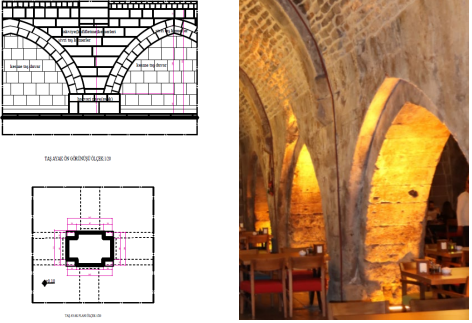
Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.4
 Şekil 4.44 Baş Han planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır (Şekil 4.44). Güney duvarına eklenen ve giriş olarak kullanılan kare bir bölüm ile güney yönüne doğru uzatılan plan şeması, Bitlis han yapıları içerisinde örneği olmayan bir düzenleme gösterir (Şekil 4.45). Kare mekanın batı duvarında açılan basık kemerli, üzerinde kitabe taşı bulunan bir kapıdan yapıya giriş sağlanmaktadır (Şekil 4.46). Günümüze ulaşamayan ancak; giriş mekanının güney cephesinde bir yıkıntı halinde duran ve ne olduğu anlaşılamayan kalıntılar tespit edilmiştir (Aydemir, 1970). Bu alandaki kalıntılar ve güney duvarında gerçekleşen müdahalelerin olduğu duvar örgüsü, pencere ve kapı açıklıkları yapının özgün planının günümüzde bilinenden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.
 Şekil 4.45 Baş Han planı (Tuncer, 1979-80)	
 Şekil 4.46 Baş Han günümüzdeki planı (Bitlis VBM Arşivi)	

Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.5
 Şekil 4.47 Güney duvarı kalıntısı (üstte Aydemir, 1970) ve günümüzdeki hali (altta Kişisel Arşiv 2020)	Plan Özellikleri: Bir dönem işçi ve makinaların kullanımına ayrılan yapı, ciddi tahribata uğramıştır. İş makinalarının geçebileceği bir açıklığın oluşturulmak istenmesi ile yapının doğu cephesi üzerinde açılan iki giriş ilerleyen dönemlerde örülerek yeniden kapatılmıştır. Yapılan çalışmalar, yapının özgün dokusunu bozarak zarar verdiği gibi yapıya ait verilerin kaybolmasına da neden olmuş olabilir (Şekil 4.47). Kare planlı girişte üst kata çıkışı sağlayan açıklığın üzerinde yer alan ve bir gözcü noktası olarak işlevlendirildiği düşünülen kule, Tuncer'e göre fırın bacası olarak kullanılmış olabilir (Şekil 4.48) (Tuncer, 1979-80:326). Özgün ve tek giriş bu mekandan sağlanmış ise, bahsedilen giriş mekanının hem yiyecek hazırlanmasına, hem de insan ve hayvan girişlerine aynı anda cevap vermesi pek olası görünmemektedir.
 Şekil 4.48 Baca ve kulenin görünümü (solda Aydemir, 1970; sağda Kişisel Arşiv 2020)	

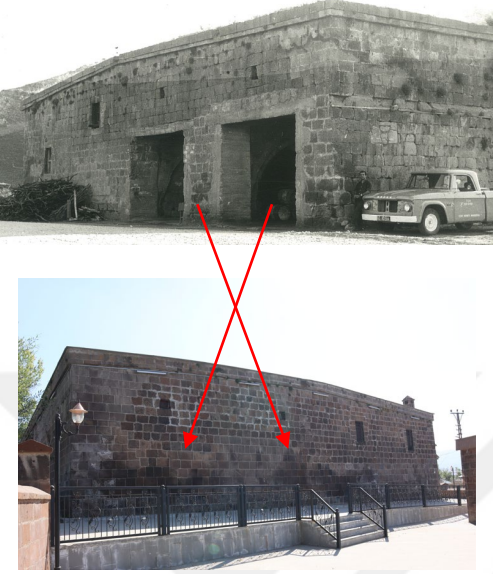
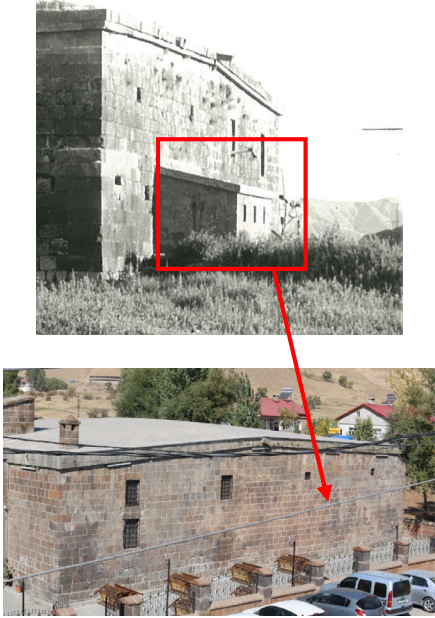
Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.6
 Şekil 4.49 Yapının girişi (solda Aydemir, 1970; sağda Kişisel Arşiv 2020)	Plan Özellikleri: Yakın dönemde geçirdiği restorasyon çalışmaları sonucunda yapı yeniden işlevlendirilmiştir. Günümüzde bir işletme olarak kullanılan yapının büfe haline getirilen girişinden sonra basık kemerli bir ikinci kapıdan ana mekana geçilmektedir (Şekil 4.49).
 Şekil 4.50 Odaya çevrilen bölümler (Kişisel Arşiv 2020)	Özgün planında içten toplam dokuz adet ayakla üç sıra halinde dört mekana ayrılmaktadır. Kısa ve kalın tutulan ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmış ve takviye kemerleri ile desteklenmişlerdir.
 Şekil 4.51 Ayak ve kemer örnekleri (solda Bitlis VGM Arşivi, sağda Kişisel Arşiv 2020)	Dört mekan halinde planlanan özgün şemada, girişin solunda yer alan kemer açıklıklarının örülmesi ile oluşturulan dikdörtgen planlı mekanlar, günümüzde toplantı odalarına dönüştürülmüştür (Şekil 4.50). Bu mekanlara basık kemerli birer kapıdan basamakla çıkılarak girilmektedir (Şekil 4.51).

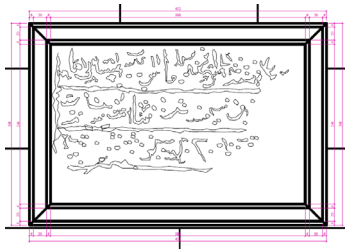
Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.7
 Şekil 4.52 İçten görünüm (Kişisel Arşiv 2020)	Plan Özellikleri: Girişten itibaren kuzey yönündeki üçüncü ve dördüncü mekanlara denk gelen kısımlar basamakla yükseltilmiş durumdadır (Şekil 4.52). Bu şekilde girişin hemen önünde bir ara koridor oluşturulmuştur.
 Şekil 4.53 İçten görünüm (Kişisel Arşiv 2020)	Yapı, içten beşik tonoz, dıştan eğimli düz teras çatı ile örtülmüştür (Şekil 4.53). İç mekanda ocak ve nişler kullanılmıştır (Şekil 4.54). Yapıda aydınlatma doğu ve batı cepheleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Güney yönlerinde daha büyük tutulan pencere açıklıkları kuzeye doğru iyice daralarak küçük birer kare pencerelere dönüştürülmüştür.
 Şekil 4.54 Ocak ve niş örnekleri (Kişisel Arşiv 2020)	Yapının bulunduğu alana, restorasyon çalışmalarından sonra içerisinde tandır bulunan bir mutfak ve hemen gerisine lavabo yapıları eklenmiştir. Özgün planda var olup olmadıkları anlaşılamayan bu birimler, yeniden işlevlendirilen yapının ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuş olmalıdır.

Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.8
 Şekil 4.55 Doğu cephesi (üstte Aydemir, 1970; altta Kişisel Arşiv 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Farklı dönemlerde çeşitli amaçlarla kullanılan yapının cepheleri üzerinde birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Şekil 4.55). Özellikle doğu cephesi üzerinde açılan iki giriş, yeni açılan veya genişletilmek istenen pencere açıklıkları, ortadan kaldırılan yıkıntı halindeki kalıntılar ile yapının cephe düzenlemesi özgünlüğünü kısmen koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Güney cephesi giriş olarak kullanılmakla birlikte, ana mekana eklenen küçük kare mekan ile yapının ağır kütsel görünümü kesintiye uğratılmıştır. Doğu ve batı cepheleri üzerinde yer verilen pencere açıklıklarına karşılık kuzey cephesi sağır tutulmuştur. Batı cephesine yapıyı bir dönem kullanan müteahhidin elektrik motoru için eklenen kulübe, sonradan kaldırılmıştır (Şekil 4.56) (Aydemir, 1970:23). Yapı malzemesi olarak, Bitlis kent mimarisinde görülen kesme taş malzeme kullanılmıştır.
 Şekil 4.56 Batı cephesi (üstte Aydemir, 1970; altta Kişisel Arşiv 2020)	

Tablo 4.3 Baş Han (devamı)

Yapının Adı: Baş Han	Katalog No: 3.9
 şekil 4.57 Güney cephesi (üstte) ve kuzey cephesi (altta) (Kişisel Arşiv 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Cephe üzerinde farklı dönemlerde kullanılan yeni taş örgülerine ait izleri, farklı ton ve şekillerdeki taş örneklerinden okumak mümkündür. Yapının beden duvarlarında, kemer örgüleri ve ayaklarında, takviye kemerlerinde, örtü sisteminde düzgün kesme taş kullanımı görülür. Yapının cepheleri üzerinde ve iç mekanda herhangi bir bezeme unsuruna ulaşılamamıştır. Bezeme unsurları müdahalelerde ortadan kaldırılabilirdi gibi aynı zamanda hiçbir bezeme unsurunun kullanılmaması da tercih edilmiş olabilir. Güney cephenin batı ucunda yer alan giriş üzerinde (şekil 4.57), dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınan kitabe taşının günümüzde bir kısmı tahrip olmuş (şekil 4.58), üzerindeki yazıları okunamayacak derecede silinmiş durumdadır (şekil 4.59).
 şekil 4.58 Kitabe taşı (solda Aydemir, 1970; sağda Kişisel Arşiv 2020)	
 şekil 4.59 Kitabe çizimi (Bitlis VGM Arşivi)	

Tablo 4.4 Paşin Kervansarayı

Yapının Adı: Paşin Kervansarayı (Paşen, Paşin, Başin, Hüsrev Paşa)	Katalog No: 4.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Yumurtatepe Köyü	Yapının Koordinatları: 38.430649, 42.129879
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 20/12/1996 gün ve 1918 S.K. D. Bakır
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 675 Pafta: L48a08b4d Parsel: 23
Mülkiyet Durumu: VGM	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmemekte
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde kafe restoran olarak kullanılmaktadır.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2020, Temmuz 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.13 Paşin Kervansarayı konum (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.14 Paşin Kervansarayı konum detayı

Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.2
 Şekil 4.60 Yapının 1900'deki görünümü (Percy, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri)	Açıklamalar: Rahva ovasından Bitlis kent merkezine doğru devam eden tarihi kervan yolu üzerinde (Harita 4.13), Başhan yapısı geçildikten sonra yolun sağında yer alan yapı, yakınında bulunan Bapşin (Papşin, Papşen) (Yumurtatepe) Köyü ile aynı adı taşımaktadır (Şekil 4.60, Şekil 4.62). Kitabesi bulunmadığından yapının tarihi ve banisi ile alakalı kesin veri olmamakla birlikte bu konuda farklı görüşler mevcuttur. Değerlendirmeler, yapının kuruluş şeması, bezeme düzeni veya bölgede imar faaliyetlerini destekleyen devlet adamı Hüsrev Paşa'nın Van gölü havzasında yapmış olduğu çalışmalar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gabriel; kitabesi bulunmayan yapıyı, yapının üzerinde yer alan taşçı işaretlerine dayanarak XIII-XIV. yüzyıllara tarihlendirmiştir (Şekil 4.61) (Gabriel, 2014:208).
 Şekil 4.61 1930'larda kervansarayın görünümü (Gabriel, 1940)	
 Şekil 4.62 1979-80'de kervansarayın görünümü (Hollis, 2023)	

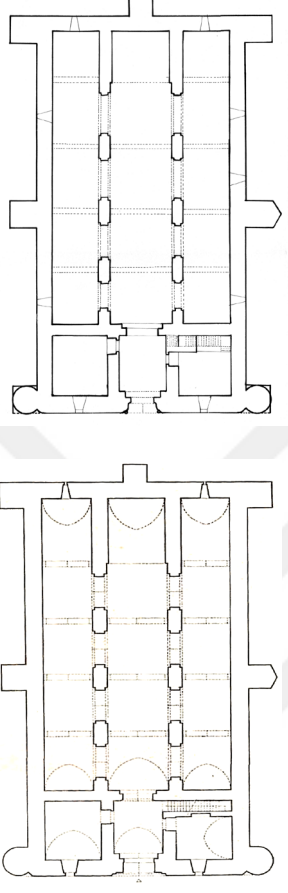
Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No:4.3
Açıklamalar: Erdmann; Gabriel’e atıfta bulunarak hanın taşçı işaretleri incelendiğinde Selçuklu yapılarına benzediğini ancak; bu işaretlerin bazı Osmanlı dönemi yapılarında da görülebileceği konusuna dikkat çekerek plan özellikleri açısından bir Osmanlı yapısı olabileceğini belirtmiştir (Erdmann, 1961:203). Nasır-ı Hüsrev (Azamat, 2006), 1045 tarihinde hacca gitmek üzere gerçekleştirdiği seyahatinde Van şehrinden sonra Kasım 1046 tarihinde Ahlat’ta verdiği kısa bir molanın ardından Diyarbakır yönüne doğru devam etmek için buradan ayrılmıştır. Konaklamak için bir (ribat) kervansaray yapısını kullanan ve ardından Bitlis’e geçen Hüsrev, çok çetin geçen bir kış ikliminden, yoğun kar yağışı nedeni ile ova boyunca (Rahva?) belirli mesafelerde yerleştirilen kazıkların karlı ve sisli günlerde yön bulmaya yardımcı olmaları amacıyla kullanıldığından bahsetmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1967). Özergin çalışmasında, Nasır-ı Hüsrev’in Ahlat-Bitlis yolu üzerinde ribat olarak bahsettiği kervansaray yapısının hangi yapıyı ifade ettiğinin anlaşılmadığını aktarmıştır. Gabriel’e atıfta bulunarak yapının XIII. veya XIV. yüzyıllarda yapılmış bir Selçuklu yapısı olabileceğine vurgu yaparak, kesin olmamakla birlikte Nasır-ı Hüsrev’in ribat olarak bahsettiği kervansaray yapısının Papşin olabileceğini belirtmiştir (Özergin, 1959). Arık; yapıya verilen “Hüsrev Paşa” ismi üzerinden bir okuma yaparak, bu hanın Van ve Bitlis bölgelerinde yoğun bir imar faaliyeti gösteren Hüsrev Paşa tarafından inşa edilmiş olabileceği ihtimaline göre, yapının XVI. yüzyıl sonlarına tarihlendirilebileceğini belirtmiştir (Arık, 1971:85). Tuncer; Bitlis VBM kayıtlarında bu hanın Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa’ya ait olduğunu ve yapının kesin olarak XVI. yüzyılın dördüncü çeyreğinde inşa edildiğini aktarmıştır (Tuncer, 1979-80: 326).	

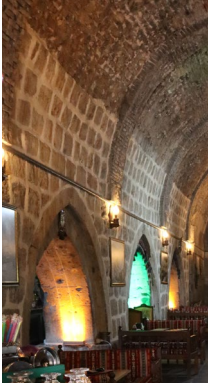
Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.4
 Şekil 4.63 Papşin Kervansarayi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Açıklamalar: Tuncer gibi Oflaz ve Tekin, Bitlis VBM arşivinde yer alan belgelere göre; Papşin Kervansarayı'nın Rahva Kervansarayı ile birlikte Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmişlerdir (Oflaz ve Tekin, 2000:204; Tekin, 2021:185).
 Şekil 4.64 Papşin Kervansarayi giriş cephesi (Aydemir, 1970)	Girişin sağlandığı güney cephe üzerindeki taçkapı üzerinde bir kitabe taşı yer almamakla birlikte (Şekil 63, Şekil 64), yapıya ait eski görsel belgelerden, taçkapı üzerine yazılan “Hüsrev Paşa Hanı” ifadesi (Şekil 4.65), yapının bir süre bu isimle anılmasına neden olmuştur.
 Şekil 4.65 Taçkapı detay (Aydemir, 1970)	Gabriel'in 1930'ların başında oldukça bakımsız gördüğü ve bir ahır olarak kullanıldığını aktardığı yapı (Gabriel, 1933:139), ilerleyen dönemlerde askeri amaçlı bir yapı, depo olarak kullanılmış ve yakın dönemde restore edilerek kafe işletmesi haline dönüştürülmüştür.

Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.5
 Şekil 4.66 Papşin Kervansarayı plan örnekleri (üstte Aydemir, 1970; altta Arık, 1971)	Plan Özellikleri: Yaklaşık olarak 35 m. uzunluğa ve 18 m. genişliğe sahip dikdörtgen planlı yapıya giriş (Şekil 4.66), güney cephede açılan taçkapılı girişten sağlanmaktadır. Girişin olduğu bölüm, doğu ve batı yönlerine eklenen birer oda ile tamamlanarak kuzey yönünde yapının geliştiği çok ayaklı ana mekana ilerlemektedir. Beşik tonozlarla örtülen odalar, güney cephe üzerinde açılan ve sonradan genişletilerek eklemeler yapılan pencerelerle aydınlatılır. Düz teras çatı ile örtülen yapının terasına çıkış (Şekil 4.67), doğu yönündeki odanın olduğu alanda bir merdiven yardımı ile sağlanmaktadır. Giriş ve odaların yer aldığı bölümden, altı adet ayakla üçe ayrılmış ana mekana geçilmektedir (Şekil 4.68).
 Şekil 4.67 Papşin Kervansarayı düz teras çatı örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2021)	

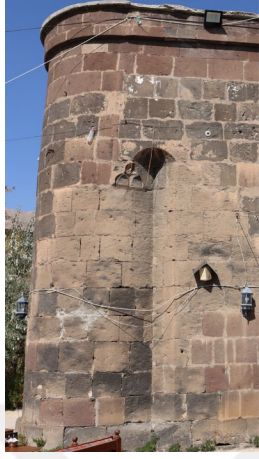
Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.6
 Şekil 4.68 Girişte sağda ve solda yer alan odalar (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Beşik tonoz ile örtülen ana mekandaki kare planlı ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlanarak takviye kemerleri ile desteklenmektedir. Üç mekandan ortada yer alan, yan mekanlara kıyasla göre daha geniş ve alçak tutulmuştur. Kuzey yönündeki kemer sıraları kuzey duvarından güneydeki kemer ayaklarına doğru oluşturulan iki duvar ile tamamlanarak bir eyvan görünümüne kavuşturulmuştur (Şekil 4.69) (Arık, 1971:85). Yapının 1930’lu yılların başına tarihlenen görsellerinde, yapının hemen sağında kervansaray yapısının özgün bir ögesi olup olmadığı belirlenemeyen bir çeşme tespit edilmekte ancak; zaman içerisinde ortadan kalkan bu yapıya ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamaktadır.
  Şekil 4.69 İçten görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	

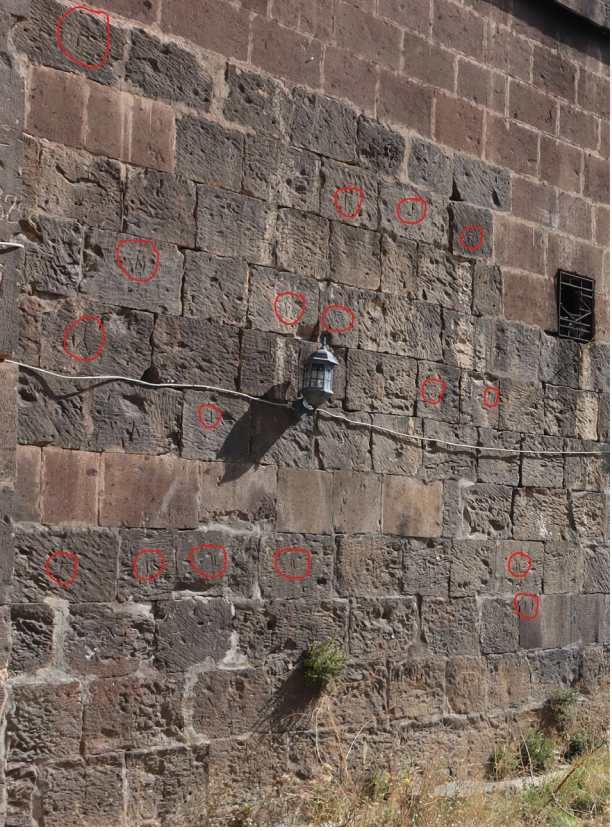
Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.7
 Şekil 4.70 Taçkapıdan görünüm üstte (Hollis, 2023); altta (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Bir menzıl yapısı olarak inşa edilen yapının abidevi görüntüsü, değişen ve gelişen kent dokusu ve yükselen yol seviyesi nedeni ile kesintiye uğramaktadır. Güney cephe üzerinde merkezde, sivri kemer içerisine alınan basık kemerli bir düzenlemeye sahip taçkapılı giriş, geometrik geçmelerle birbirine bağlanan bir bordür kuşağı ile çevrelenmiştir (Şekil 4.70). Bordür kuşağının içine alındığı dikdörtgen formlu içbükey silme düzenlemesinin oluşturduğu derinliğin bordür kuşağı ile yarattığı etki Arık’a göre erken Selçuklu yapılarında sıklıkla kullanılan cephe düzenlemelerini andırır (Arık, 1971:86). Kitabe taşının kapı üzerinde yer alabileceği bir alan veya açıklık tespit edilememiştir.

Tablo 4.4 Paşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Paşin Kervansarayı	Katalog No: 4.8
 Şekil 4.71 Giriş cephesi silindirik kule düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Sivri kemerli düzenlemenin içerisinde kalan alınlık bölümü üç sıra mukarnas dolgu ile tamamlanmıştır. Kemerin üzengi taşları sağ ve solda yer alan küçük ince sütuncuklar üzerinde bir başlık oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Cephe mimarisinde silindirik, kare ve çokgen olmak üzere çeşitli formlarda destek kuleleri kullanılmıştır (Şekil 4.71).
 Şekil 4.72 Yapının takviye kemerleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Güney yönde köşelere yerleştirilen iki adet silindirik kule, beden duvarı ile kuleyi ayıracak şekilde uzun ince bir niş sırası üzerinde üst köşede bir mukarnas dolgu ile tamamlanmıştır. Kuzey cephede iki köşede kare formlu kuleler, doğu cephenin ortasında çokgen bir kule ve batı cephe ortasında da kare bir destek kulesinin yerleştirildiği görülmektedir (Şekil 4.72).

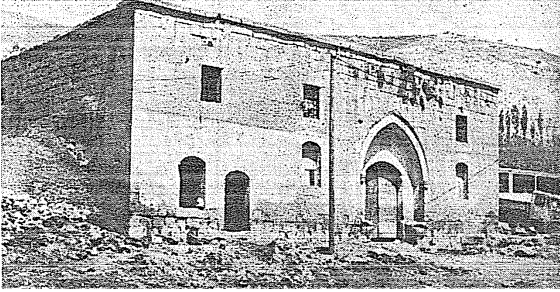
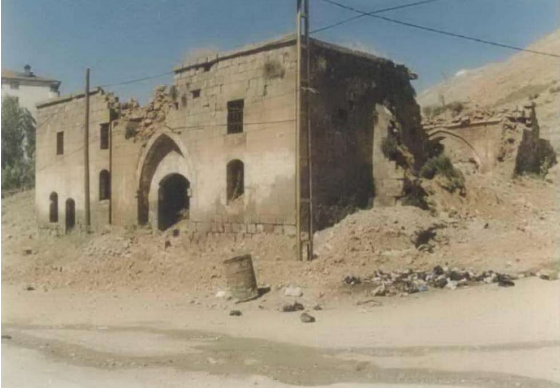
Tablo 4.4 Papşin Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Papşin Kervansarayı	Katalog No: 4.9
 Şekil 4.73 Kervansaray üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri (Gabriel, 2014)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Güney cephede yer alan daha yumuşak, kıvrımlı hatlarla geçişlerin sağlandığı görüntünün karşılığında; kuzey, doğu ve batı cepheler üzerinde daha keskin ve ağır bir cephe görüntüsü oluşturulmuştur. Yapı, yöre mimarisinde karşılaşılan koyu renkli düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Güney cephe düzenlemesi dışında yapı üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiştir ancak; Gabriel ve Erdmann'ın dikkati çektiği farklı pekçok taşçı işareti cephe üzerindeki taşlara kazıma yöntemi ile uygulanmıştır (Şekil 4.73). Taşçı işaretlerinin kullanımı (Şekil 4.74), Adilcevaz Kervansarayı ve kent merkezinde Şeyh Garip Hanı ile benzerlik göstermektedir.
 Şekil 4.74 Özgün duvar örgüsü üzerinde taşçı işaretleri (Kişisel Arşiv, 2021)	

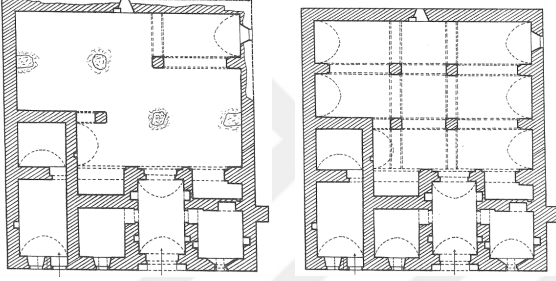
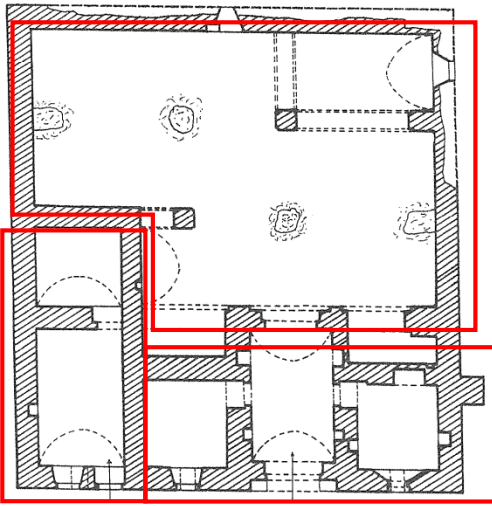
Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı (Paşo Barut Hanı)	Katalog No: 5.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Atatürk Mah.	Yapının Koordinatları: 38.412643, 42.114708
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 01/12/1989 gün ve 317 no.
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 34 Pafta: 11 Parsel: 62
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde büyük ölçüde yıkık, kullanılmamaktadır.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2020, Temmuz 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.15 Mahallebaşı Hanı konumu (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.16 Konum detayı

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.2
 Şekil 4.75 Mahallebaşı Hanı (Tuncer, 1979-80)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinden çıkılarak Rahva düzlüğüne doğru ilerleyen yol aksında karşılaşılan ilk han yapısıdır (Harita 4.15). Konum olarak kent merkezine yakın bir mesafede yer alması yapının, bir ara konak ve dinlenme noktası olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Eğimli bir arazinin eteğinde, zeminin elverdiği bir düzlükte, günümüzde de işlek olan bir yol aksı üzerinde inşa edilmiştir (Şekil 4.75).
 Şekil 4.76 Mahallebaşı Hanı (Van KVKBK Arşivi, 1989)	Kent merkezinde yer alan ve yapıların arasında sıkışan diğer han yapılarının aksine özgünlüğünü büyük ölçüde koruyarak ancak; harap bir halde günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 4.76). Bulunduğu konum itibari ile yapılaşmadan ve insan yoğunluğundan uzak, korunaklı bir noktada bulunması, yapının tamamen yıkılmadan günümüze ulaşabilmesine imkan sağlamıştır (Şekil 4.77).
 Şekil 4.77 Mahallebaşı Hanı (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.3
 Şekil 4.78 Mahallebaşı Hanı'nın konumu (solda) ve batı cephesinden görünümü (sağda) (Kişisel Arşiv, Ağustos 2020)	Plan Özellikleri: Doğu batı doğrultuda uzanan ve kalıntılardan dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılan yapıya (Şekil 4.78), doğu cephe üzerinde merkezde yer almayarak hafifçe sağa doğru yanaştırılarak açılan taçkapılı girişten girilmektedir.
 Şekil 4.79 Mahallebaşı Hanı planı (solda) ve restitüsyon (sağda) çizimleri (Pektaş, 2001)	Pektaş, ikinci bir giriş olarak aynı cephe üzerinde taçkapının solunda da bir giriş olduğunu aktarmıştır (Pektaş, 2001:127). Plan tipi incelendiğinde (Şekil 4.79), yapının bir bütün içerisinde farklı mekanlar halinde tasarlandığı görülmektedir (Şekil 4.80).
 Şekil 4.80 Pektaş'ın planı üzerinden yapının farklı mekanlara ayrılması	Doğu cephe üzerinde solda açılan yuvarlak kemerli kapı açıklığından girilen iki birimli mekan, ana girişten bağımsız olarak ayrı bir girişe sahiptir. Bu mekan özel misafirlerin konaklamasına ayrılmış izlenimi uyandırdığı gibi, mekanın güney duvara yerleştirilen niş örneği de, bu alanın bir mescit olarak değerlendirilmiş olabileceğini göstermektedir (Şekil 4.81).

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.4
 Şekil 4.81 Taçkapının solunda yer alan mekanın ön cephe ve içten görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Pektaş, kalan izlerden bu alanın beşik tonoz ile örtüldüğünün anlaşıldığını belirtmiştir (Pektaş, 2001:128). Aydınlatma, kapının sol alt tarafına yerleştirilen yuvarlak kemerli pencere açıklığından ve üstteki mazgal pencereden sağlanmaktadır.
 Şekil 4.82 Taçkapı girişi önden (üstte) ve içten (altta) görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Taçkapılı ana girişin olduğu ara mekan, ortasında uzunlamasına dikdörtgen plan gösteren bir birimin sağına ve soluna yerleştirilen kare planlı iki odadan oluşmaktadır (Şekil 4.82). Odalara, karşılıklı yerleştirilen yuvarlak kemerli birer kapıdan girilmektedir. Kapı girişlerinin sağına ve soluna nişler yerleştirilmiştir (Şekil 4.83).
 Şekil 4.83 Girişlerin yanında yer alan niş ve ocak örnekleri (Kişisel Arşiv, 2020)	Bu mekandan yapının içerisine doğru ilerlendiğinde, batı yönünde Pektaş'ın restitüsyon planı örneğinde belirttiği dört ayakla üçe bölünen mekana girilmektedir. Günümüzde, moloz yığınları altında kalan bu mekanda yer alan ayakları tespit etmek mümkün olmamıştır.

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.5
 Şekil 4.84 Batıda yer alan bölüme geçiş sağlayan kemerli düzenleme (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Ayakların birbirlerine sivri kemerlerle bağlandığı bu mekana, basık kemer üzerine örülen sivri kemerli bir açıklıktan geçilerek ulaşılmaktadır. Kemer düzeni, diğer han yapılarında görülmeyen bir tarzda üç sıralı kademeli taş örgüsü ile tamamlanmıştır (Şekil 4.84). Çok ayaklı ana mekandaki mevcut kalıntılardan, ayakların sivri kemerlerle birbirine bağlandığı (Şekil 4.85), kuzey güney yönünde enlemesine gelişim gösterdiği ve mekanın tonozla örtüldüğü tahmin edilmektedir (Şekil 4.86). Ana mekanın batı beden duvarları yıkılmış, kuzey duvarı onarılmış, güney duvarları ise kısmen ayaktadır. Batı ön cephe dışında yapının nasıl aydınlatıldığı anlaşılamamaktadır. Doğu cephe beden duvarlarının üst kısımlarına yakın noktalara açılan pencereler nedeni ile iki katlı izlenimi yaratılsa da, han tek katlı olarak inşa edilmiştir.
 Şekil 4.85 Sivri kemer örnekleri (Kültür Portalı, 2023)	
 Şekil 4.86 Sivri kemerlerin günümüzdeki hali (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.6
 Şekil 4.87 Doğu cepheden genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Cephe düzenlemesi açısından ön plana çıkan doğu cephesi (Şekil 4.87), sivri kemer içerisine alınan basık kemerli girişi ve girişin hem sağına hem de soluna simetrik olarak yerleştirilen altta basık kemerli, üstte düz atkılı ikişer pencere ile hareketlendirilmiştir (Şekil 4.88). Doğu cephe üzerine yerleştirilen pencere düzenlemeleri ile taçkapı ön plana çıkarılmıştır. Taçkapının solunda yer alan ikinci giriş açıklığı ve bu bölümün pencere düzenlemesi, doğu cephe üzerinde karmaşık bir görünüm oluşmasına neden olmuştur. Taçkapı girişi, basık kemer üzerine yerleştirilen kare formlu bir kitabe taşına sahipti ancak; kitabe taşı yerinden sökülmüştür. Bu nedenle yapının banisi, tarihi veya ismi ile alakalı verilere ulaşılamamıştır. Silmeli sivri kemer kuşağı ile içerisine alınan basık kemer, sağ ve solda yer alan dekoratif yastık taşlarına bindirilerek tamamlanmıştır.
 Şekil 4.88 Taçkapı görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	
 Şekil 4.89 Batı cephesi (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.5 Mahallebaşı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Mahallebaşı Hanı	Katalog No: 5.7
 Şekil 4.90 Güney cepheden görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Batı cephe tamamen (Şekil 4.89), güney cephe ise kısmen yıkılmıştır (Şekil 4.90). Güney cepheden günümüze beden duvarlarının doğu ucunda yer alan küçük bir bölümü ulaşabilmiştir. Kuzey cephe yıkılmış ve yıkılan duvarların bir kısmı ile beden duvarına destek sağlaması amacı ile eklendiği düşünülen bir paye sonradan yeniden örülmüştür (Şekil 4.91). Duhan Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı, Papşin Kervansarayı ve Rahva Kervansarayı'nda görülen silindirik destek kuleleri bu yapıda mütevazî ölçülerde, dikdörtgen bir formda tasarlanmıştır. Kullanılan düzgün kesme taş malzeme, son derece muntazam bir işçilik göstermektedir. Yapının mevcut yapısında içte ve dış cephe üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmediği görülmektedir.
  Şekil 4.91 Kuzey cepheden görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı (Hazo Kervansarayı)	Katalog No: 6.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Müştakbaba Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.398426, 42.107368
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 20/12/1996 gün 1918 S.K. D. Bakır 01/12/1989 gün ve 317 S.K. D.Bakır
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 404 Pafta: 63 Parsel: 20, 22
Mülkiyet Durumu: VGM	Türü: Menzil Ribatı
Kitabesi: Var, Onarım (H.1039/1629-30)	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde restorasyon çalışmaları devam etmektedir.	İnceleme Tarihi: Eylül 2021, Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.17 Hatuniye Ribatı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.18 Konum detayı

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.2
 Şekil 4.92 Hatuniye Ribatı (Aydemir, 1970)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinde Müştakbaba Mahallesi'nde dere yatağı kenarında köprü yakınında yer almaktadır (Şekil 4.92). Eski Bitlis-Diyarbakır kervan yolu üzerinde konumlandırılmıştır (Şekil 4.93, Şekil 4.94). Mevcut kitabe üzerinde yer alan ifadeden, yapının ribat olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi; 1655'te Bitlis'i ziyaret ettiği süre zarfında Hatuniye Ribatı olduğu tahmin edilen yapı hakkında son derece ilginç bilgiler paylaşmıştır. Şehir içinde kale dibinde Hatuniye Köprüsü başındaki Büyük Han'ın içerisinde ibret verici bir mağara olduğunu ve mağara içerisinde sesler duyulmasına rağmen kimsenin seslere anlam veremediğini belirtmiştir. Esrarengiz olayların yaşandığı bu handa, insanların gördükleri hayret verici olaylar karşısında yapıdan nasıl kaçtıklarını detaylıca aktarmıştır.
 Şekil 4.93 Hatuniye Ribatı (Van KVKBK Arşivi, 1989)	
 Şekil 4.94 Hatuniye Ribatı genel (Bitlis VGM Arşivi, 2008)	

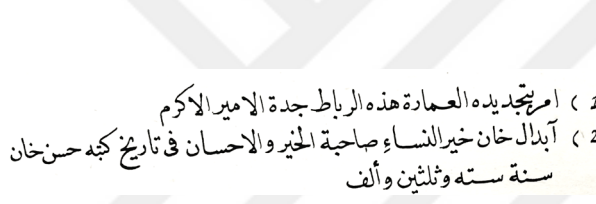
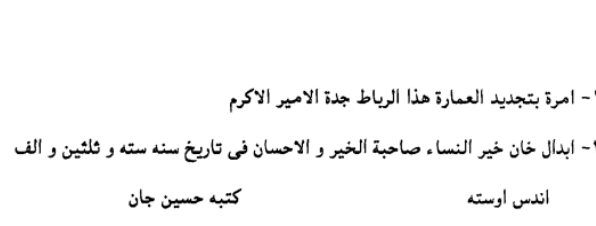
Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.3
 Şekil 4.95 Güney cephe genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Açıklamalar: Hem han, hem de yakınındaki köprüyü Abbasi Sultanlarından Evhadullah'ın kızı Hüma Hatun'un yaptırdığını yazmıştır (Evliya Çelebi, 2010:138-139). Çelebi'nin Büyük Han olarak aktardığı yapının konumu ve özellikleri incelendiğinde bahsedilen yapının Hatuniye Ribatı'nı işaret ettiği anlaşılmaktadır. 1664 (1666?) tarihlerinde Diyarbakır ve Van dolaylarından geçerek Tebriz'e ulaşmaya çalışan Johan Baptista Tavernier, Bitlis'te konakladığı yapıyı tasvir ederken tüccarların biri kent içerisinde, diğeri kent dışında olmak üzere iki kervansaray yapısında konakladıklarını aktarmıştır. Kent içerisinde kalan kervansaray, çayların kabarması nedeni ile sular altında kalmaktaydı (Şekil 4.95, Şekil 4.96).
 Şekil 4.96 Güney cephe (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.97 Yapının genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4. 6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.4
 Şekil 4.98 Hatuniye Ribatı taçkapısı (Kişisel Arşiv, 2020)	Açıklamalar: Tavernier, yaşanan su baskınlarından korunmak amacı ile tüccarların konaklama için kent dışında kalan yapıyı tercih ettiklerini belirtmiştir (Tavernier, 2006:289). Ribatın konumu dikkate alındığında, Tavernier'nin sözünü ettiği kervansarayın Hatuniye Ribatı olmasının muhtemel olduğu görülmektedir. Hafif eğimli bir noktada, kalenin eteğinde ve çay kenarında inşa edilen bu yapı, kış mevsiminin yoğun yağış koşulları ve bahar aylarında yaşanan olası su taşkınlarında kısmen sular altında kalmış olabilirdi.
 Şekil 4.99 Hatuniye Ribatı kitabe (Kişisel Arşiv, 2020)	Günümüzde restorasyon çalışmaları devam eden yapının güney cephesinde (Şekil 4.97), taçkapılı ana girişin üzerinde yer alan kitabe (Şekil 4.98), yapının banisinin belirlenmesi noktasında araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır (Şekil 4.99).

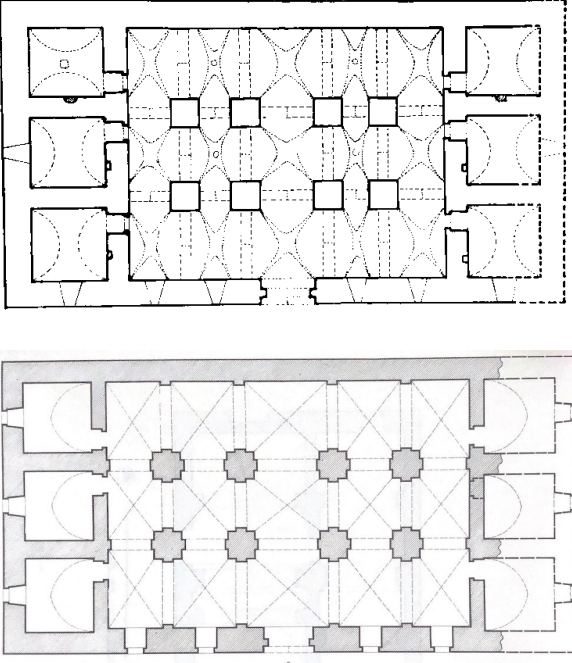
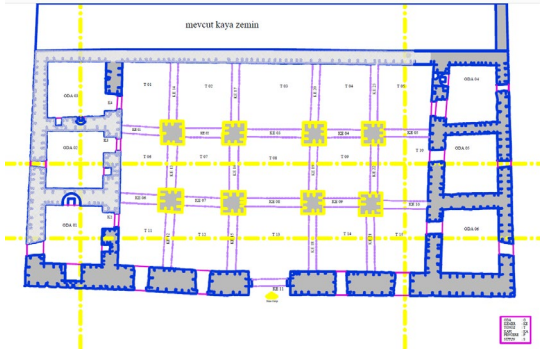
Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.5
 Şekil 4.100 Hatuniye Ribatı kitabesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Açıklamalar: Kitabenin (Şekil 4.100), bir onarıma ait olduğunu belirten araştırmacılar yanında onarım olmayıp inşa kitabesi olduğunu ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Aydemir ve Cantay yapıyı 1036 (1639-40) tarihinde Şerefhanlar sülalesinden IV. Şemseddin'in oğlu olan Abdal Han'ın emirliğe başlamasından sonra yaptırdığını aktarmışlardır (Aydemir, 1970:37; Cantay, 2016:97)).
 Şekil 4.101 Kitabe yazı kuşağı (Arık, 1971:76)	Arık, Uluçam ve Güneş; yapının 1036 (1626-27) da Abdal Han'ın ninesi tarafından yenilendiğini belirtmişlerdir (Şekil 101, Şekil 102) (Arık, 1970:76; Uluçam, 2002:135; Güneş, 2003:145).
 Şekil 4.102 Kitabe yazı kuşağı ve transkripsiyonu (Güneş, 2003:145)	Tekin, kitabesine göre 1036 (1626)'da yenilenen yapının Huma Hatun tarafından yaptırıldığının anlaşıldığını belirtmiştir.

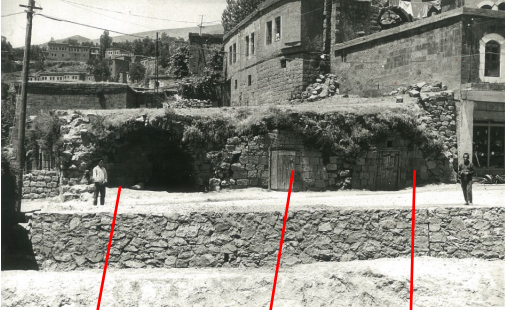
Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.6
 Harita 4.19 Hatuniye Ribatı'nın (altta) Şerefiye külliyesi (üstte) ile konum ilişkisi (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Açıklamalar: Tekin ayrıca; Bitlis Vakfiye Kayıt Defterinde Şerefhanlar dönemine ait Şerefiye Camisi yakınında ribatiye olarak adlandırılan bir han ve çarşı içinde birer dükkanlar hanı bina ve tamir edildiğini aktarmıştır (Harita 4.19) (Tekin, 2021:177). Tekin'in aktardığı belgede ifade edilen ve ribatiye olarak adlandırılan han yapısı, Şerefhanlar döneminde yenilenen Hatuniye (Hazo) Ribatı olmalıdır.
 Şekil 4.103 Kitabeden detay (Kişisel Arşiv, 2020)	Arapça, kabartma şeklinde iki sıra halinde yazılan kitabenin ilk satırında yer alan “tecdid” kelimesi yenileme anlamı içermektedir. Mevcut kitabe bir onarıma ait olmakla birlikte, kitabeyi yazan “Hüseyin Can” ile yapıda çalışan “Ondes (Öndes) Usta” isimlerinin yazılı olması ve üst satırın köşesinde yer alan bir lale motifi kitabeyi önemli kılmaktadır (Şekil 4.103).

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.7
 Şekil 4.104 Hatuniye Ribatı planı (üstte Aydemir, 1970; altta Arık, 1971)	Plan Özellikleri: Dikdörtgen planlı yapı, doğu batı doğrultusunda gelişim göstermektedir (Şekil 4.104). Üç mekanlı olarak tasarlanan yapının doğusunda ve batısında yer alan üçer oda, ortada sekiz ayakla onbeş bölüme ayrılan ana mekana açılmaktadır. Girişin gerçekleştirildiği ana mekan, sağında ve solunda yer alan diğer iki mekana göre daha geniş tutulmuştur (Şekil 4.105).
 Şekil 4.105 Hazo Ribatı restitüsyon çizim örneği (Bitlis VGM Arşivi, 2022)	Doğu cephede yer alan odalar, yol genişletme çalışmalarında yeni yol aksı üzerinde kaldığından, beden duvarları yıkılarak ve üç odanın bir kısmı da yola dahil edilerek kısmen ortadan kaldırılmıştır. Toprakla doldurularak yola katılan odaların günümüze ulaşan izlerinden, tonoz örtü sistemi okunabilmektedir.

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.8
 Şekil 4.106 Doğuda yer alan odalar (Aydemir, 1970)  Şekil 4.107 Doğudaki odaların görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Doğu ve batıda yer alan odalara giriş (Şekil 4.106, Şekil 4.107), orta mekan içerisinden açılan düz atkılı kapılardan sağlanmaktaydı. Tonozla örtülü odalardan yalnızca; batı cephenin kuzey ucuna yerleştirilen odanın örtü sistemi diğerlerinden farklı bir yönde örülmüştür. Orta mekanın örtü sistemi sivri çapraz tonozdur. İç mekanı ayıran iki sıralı ayak dizisinde ayaklar kısa, kalın, haçvari bir formda yapılmış olup, sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Sivri kemerler duvarlardan taşan konsollara bindirilerek sonlandırılmıştır. Aydınlanma güney cephede, taaçkapının sağında ve solunda açılan pencerelerle, doğu ve batı cephede ise odalarda açılan mazgal pencerelerle sağlanmaktadır (Aydemir, 1970:37).
 Şekil 4.108 Doğu bölüm restorasyon çalışmaları (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.9
 Şekil 4.109 İçten görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: İç mekanda (Şekil 4.109), ayakları birbirlerine bağlayan kemer açıklıklarının örüldüğü ve bu şekilde yeni bölümler oluşturulmak istendiği tespit edilmiştir. Örgülerde kullanılan yeni malzeme, özgün duvar dizisi içerisinde kolaylıkla seçilebilmektedir (Şekil 4.110).
 Şekil 4.110 İçten duvar örgüsü (üst solda), pencere (üst sağ) ve ayak örneği (altta) (Kişisel Arşiv, 2021)	Güney cephe üzerinde aydınlık sağlamak amacı ile yeni pencere açıklıkları oluşturulmuştur. Batı ucuna sonradan eklenen bir bölüm ile oldukça harap ve bakımsız bir görünüm sergileyen yapıda, 2022 yılı itibarı ile restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Güney ve batı cepheleri sağlam olan yapının tamamlanacak doğu cephesi ile özgün planına ulaşması sağlanacağı gibi, yeniden işlevlendirilmesi sayesinde de işleyecek yapının sağlam bir şekilde ayakta kalması mümkün olacaktır.

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.10
 Şekil 4.111 Yapının kuzey cephesine bitişik yapı (solda) ve düz teras çatısı (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Kuzey cephesi, toprağa gömülü bir halde, çevresine sonradan yerleştirilen yapıların altında kalmış görünümü vermektedir (Şekil 4.111). Doğu cephesi de tahrip olan yapının batı ve güney cephesi görülebilmektedir. Batı cephe üzerinde değerlendirilebilecek herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır (Şekil 4.112).
 Şekil 4.112 Batı cepheden görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Güney cephe üzerinde yer alan taçkapı düzenlemesinde, sivri kemerin görkemli bir şekilde düz teras çatıyı geçecek bir yükseklikte tasarlandığı görülmektedir (Şekil 4.113).
 Şekil 4.113 Taç kapının taşkın sivri kemeri (Kişisel Arşiv, 2021)	Kapının sağ ve soluna yerleştirilen alt kısımları dört sıra yivli iki adet konsol, cephe üzerinde göze çarpacak bir çıkıntı şeklinde düzenlenmiştir.

Tablo 4.6 Hatuniye Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Hatuniye Ribatı	Katalog No: 6.11
 Şekil 4.114 Taç kapının sağında ve solunda yer alan konsollar (üstte) ve detay (altta) (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Aydemir'e göre taç kapı yanındaki konsollar (Şekil 4.114), ahşap bir gölgelik veya yağmurluk taşıyıcısı olarak koruma amaçlı kullanıldığı gibi ayrıca; birer fener yerleştirilerek aydınlatmaya yardımcı bir öğe olarak da işlev görmüş olabilir (Aydemir, 1970:36). Girişin sağına ve soluna yerleştirilen dikdörtgen formlu pencereler ile güney cephenin aydınlatılması sağlanmaktadır. Yapı üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiştir. Yine güney cephe üzerinde, oldukça deforme olan ve devşirme malzeme olabileceği tahmin edilen bir taş örneği yer almaktadır (Şekil 4.115). Mevcut taş, üzerinde yüksek kabartma şeklinde işlenen bir yazı kuşağının parçası görünümündedir. Yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır.
 Şekil 4.115 Güney cephe üzerinde yer alan kabartmalı devşirme taş (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı (Arasa Hanı, Eski Arasta Hanı, Kalealtı Ribatı)	Katalog No: 7.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Gazibey Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.400547, 42.10714
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 20/12/1996 gün ve 1918 S. K. D. Bakır
Tescil Türü: Anıt/Çarşı	Ada: 112 Pafta: 29 Parsel: 75-80
Mülkiyet Durumu: Şerefiye Vakfı?	Türü: Şehiriçi Ribatı
Kitabesi: Var (1001)(1592/93)	Banisi: Emir Şeref Han
İşlevi: Özgün işlevi ribat, alt iki bölüm manav ve züccaciye dükkanı. Üst kat kısmen ayakta.	İnceleme Tarihi: Haziran 2020
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.20 Kalenin güneyindeki Emir Şeref Han Ribatı konumu (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.21 Konum detay

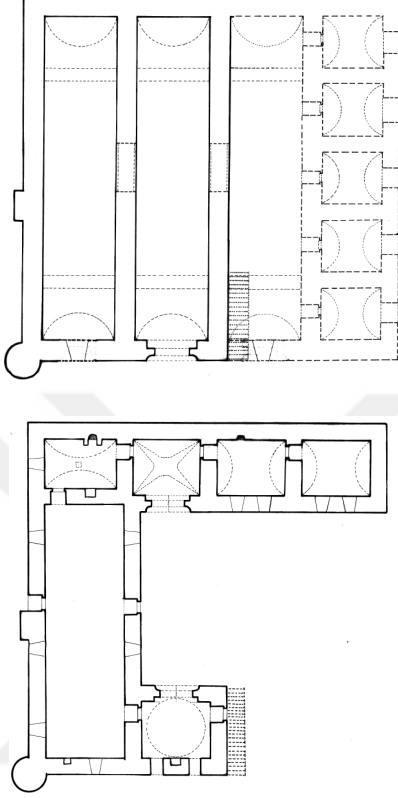
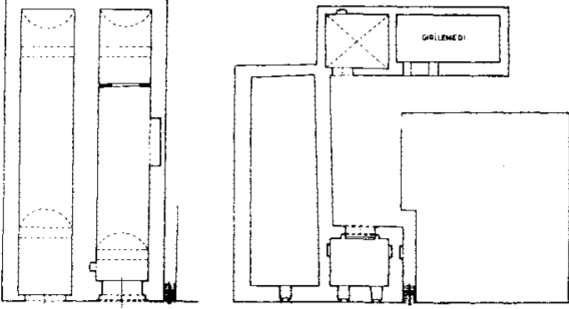
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.2
 Şekil 4.116 Emir Şeref Han Ribatı genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinde, kalenin güneyinde yapıların yoğun olduğu, işlek bir noktada inşa edilmiştir (Şekil 4.116). Eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmış yapı, günümüzde yeni yapılanma içerisinde kalarak batı ve kuzey cepheleri kapanmış durumdadır (Şekil 4.117).
 Şekil 4.117 Yapının güney cephesi görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Farklı isimlerle adlandırılan yapı, kent kalesinin hemen güneyinde yer aldığından Kalealtı Hanı olarak, çarşığı oluşturan yapılar grubu içerisinde kaldığından Arasta Hanı olarak adlandırılmaktadır. Mevcut kitabesinde ise 1001(1592-93) tarihinde Emir (V.) Şeref Han tarafından yaptırıldığı yazıldığından bani ismine atfen, Şerefiye Hanı olarak da isimlendirilmiştir. Gabriel ise yapının sağlamlaştırılmış bir dini yapı ve kışla olan bir ribat olduğunu belirtmiştir (Gabriel, 2014:207).

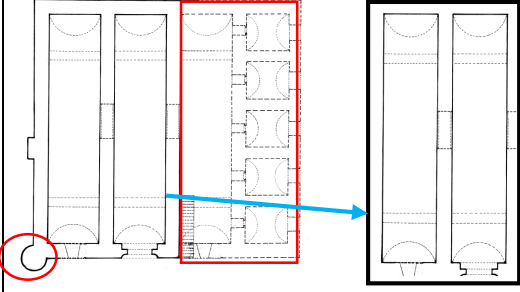
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.3
 Şekil 4.118 Yapının güney cephesi (Gabriel, 1940)	Plan Özellikleri: İki katlı yapı günümüze alt katı sağlam ancak, özgün dokusu değiştirilmiş ve bazı bölümleri yıkılmış; üst kat ise, örtü sistemi yıkılarak plan okuması yapmayı zorlaştıracak kadar tahrip olmuş bir şekilde ulaşmıştır. Yapıya ilişkin en eski görsel kaynaklardan birine Gabriel'den ulaşmaktayız (Şekil 4.118, Şekil 4. 119) (Gabriel, 1940). Sonrasında yapıyı inceleyen Aydemir ve Cantay'ın hazırlamış oldukları planlar ve yapıya ait görsel malzemeler yardımı ile yapının özgün planının önemli ölçüde değiştiği anlaşılmaktadır (Aydemir, 1970; Cantay, 2016).
 Şekil 4.119 Güney sol bölüm ve yıkılan destek kulesi (Aydemir, 1970)	Kareye yakın bir dikdörtgen plana sahip iki katlı yapının duvar kalınlığı 1.30 m. yüksekliği 13 m. olarak ölçülmüştür.

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.4
 Şekil 4.120 Yapının alt (üstteki) ve üst (alttaki) kat planları (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Yıkılan ve dükkan olduğu düşünülen kalıntıların yer aldığı doğu cephenin tamamı ile düşünüldüğünde yapının 24 m. genişliğine ulaştığı tahmin edilmekteydi (Aydemir, 1970:32; Cantay, 2016:143). Aydemir'in hazırlamış olduğu plana göre yapının alt katı üç mekana ayrılmıştır (Şekil 4.120). Doğudaki mekandan üst kata çıkış sağlayan merdivenler kullanılmaktaydı ayrıca; oda veya dükkan olabileceği tahmin edilen sıralı beş adet mekan da yine doğudaki bu mekan ile ilişkilendirilmiştir. Aydemir, beş mekanlı bölümün yapının diğer bölümleri ile bağlantısını sağlayacak duvar izleri tespit etmiştir.
 Şekil 4.121 Özgün planı değişen yapının mevcut alt (solda) ve üst kat (sağda) planları (Pektaş, 2000)	Yapıya ait plan ve eski görsellerde, tek bir girişten yani; ortadaki mekanda açılan sivri kemerli bir kapıdan yapıya girildiği anlaşılmaktadır.

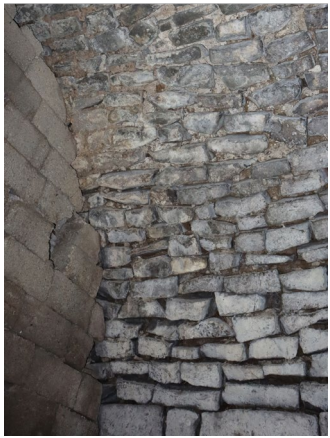
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.5
 Şekil 4.122 Aydemir'in planı üzerinden yapının alt kat mevcut hali (Yazar tarafından oluşturuldu)	Plan Özellikleri: Mekanlar arasında geçişi sağlayan 3 m.lik kemer açıklıkları zamanla örülmüş, doğuda yer alan beş mekan sırası ortadan kalkmış ve üst kata çıkışın sağlandığı bölüm de yıkılınca günümüze alt katı iki mekandan oluşan bir plan ulaşabilmiştir. (Aydemir, 1970:32).
 Şekil 4.123 Orta bölüm ana giriş ve soldaki pencere (Gabriel, 2014)	Günümüzde iki mekanlı yapının özgün ve tek girişi olan orta bölümü yanında, solda kalan ve güney cephesi kapalı olan bölüm için sonradan açılan kapı, özgün halinde bir pencere açıklığı olan alanın genişletilmesi ile elde edilmiştir (Şekil 4.121, Şekil 4.122).
 Şekil 4.124 Manav ve züccaciye olarak kullanılan mekanlar (Kişisel Arşiv, 2020)	Genişletilerek bir kapı girişine dönüştürülen bu alan ve içte örülerek kapatılan kemer açıklıkları sayesinde soldaki bu mekan ve sivri kemerli girişi olan mekan birbirlerinden bağımsız iki mekana dönüştürülmüşlerdir (Şekil 4.123, Şekil 4.124).

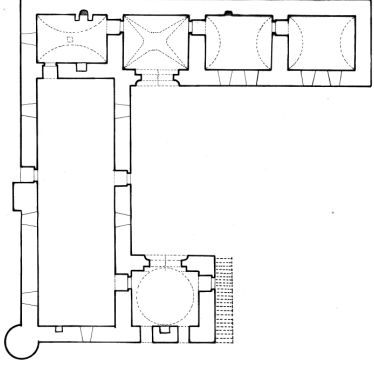
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.6
 Şekil 4.125 Ribat (a), yeni yapılan merdiven (b) ve beş mekanlı bölüm yerine inşa edilen bina (c) (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Kemerli girişi olan mekan günümüzde züccaciye, yanındaki mekan ise manav olarak kullanılmaktadır. Yıkılan beş mekanlı bölüm yerine bir bina inşa edilmiştir. Batı ucundaki silindirik takviye kulesi de zamanla yıkılmış ve yapıya bitişik inşa edilen bu yeni yapı ribatın özgün görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir (Şekil 4.125).
 Şekil 4.126 Manav bölümü içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Solda manav olarak kullanılan mekanın içinde sonradan genişletilerek açılan bir kapıdan, uzunlamasına yönelik gösteren ana mekana girilir. Tonozla örtülü mekan içerisinde duvarlar kısmen sıva badana ile kapatılmıştır. Beden duvarları ve örtü sisteminde kullanılan taş malzemenin nem ve rutubetten etkilenerek yıpranmış olduğu görülmektedir (Şekil 4.126).

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.7
 Şekil 4.127 Ana mekan (züccaciye dükkanı) içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Mekan içerisinden kuzey yönüne doğru devam edildiğinde arka bölümde örtü sistemini destekleyen kesme taş sıralı bir takviye kemer dizisi yer almaktadır. Örülen ve tamamen sağır bırakılan duvarlarda herhangi bir ocak kalıntısı tespit edilememiştir.
 Şekil 4.128 Takviye kemeri (Kişisel Arşiv, 2020)	Ana mekan olan ve züccaciye olarak kullanılan bölüme (Şekil 4.127), basamaktan inilerek girilmektedir. İç mekanın zemin seviyesi yandaki bölüme göre daha alçak tutulmuştur. Özgün planında ortada yer alan bu alan, sağında ve solunda yer alan bölümlerden daha alçak bir kotta yapılmak istenmiş olabilir. Bitişindeki tek bölüm ile aynı şekilde, kuzey güney doğrultusunda uzunlamasına yöneliş göstermektedir. İç mekan duvar örgüsü kısmen kapatılmış olsa da kuzey yönde iyi korunmuş duvar örgüsü (Şekil 4.128) ve kesme taş örgülü takviye kemeri düzenlemesi seçilebilmektedir (Şekil 4.129).
 Şekil 4.129 Örülmüş açıklıklar (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.8
 Şekil 4.130 Üst kat planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Alt sıralarında büyük kesme taşlarla örülen beden duvarları ve tonoz örtüyü destekleyen takviye kemeri iyi korunmuş bir şekildedir. Yan bölüme geçişin sağlandığı bir kemer açıklığının örülerek kapatıldığı görülmektedir.
 Şekil 4.131 Sağda merdivenle çıkılan üst kat avlu ve mescit düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Üst kata çıkış ribata sonradan eklenmiş ve yakın zamanda yenilenmiş merdivenlerden sağlanmaktadır (Şekil 4.130). Günümüzde züccaciye dükkanı olarak kullanılan ancak; özgün planda yapının ana giriş mekanının hemen üstünde güney cephede Aydemir ve Cantay tarafından mescit olabileceği belirtilen kare planlı bölüm yer almaktadır (Şekil 4.131). Duvarında yer alan dikdörtgen mihrap nişi, kubbe ya da kubbemsi tonoz örtü sistemi bu bölümün mescit olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 4.132) (Aydemir, 1970:33; Cantay, 2016:144). Ayrıca kitabe taşı, mescit olduğu düşünülen bölümün güney duvarı üzerine yerleştirilmiştir.
 Şekil 4.132 Üst kat mescit girişi (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.9
 Şekil 4.133 Mescide bitişik batıdaki bölümün güney yönü görünümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Girişi bir kapı ile kapatıldığı ve yanındaki batı mekanlarına geçişin sağlanacağı açıklığının örülmesi nedeni ile mescit olabileceği belirtilen bu mekana giriş sağlanamamıştır.
 Şekil 4.134 Üst kat avlu ve kuzey duvarı görünümü (Aydemir, 1970)	Yanındaki silindirik kulesi yıkılan batı mekanı, kuzey güney doğrultuda uzanmaktadır. Güney duvarında pencere ile ocak nişi tespit edilmiştir (Şekil 4.133). Kuzey cephede birinin giriş kapısı mescitin karşısında kalan, biri batı bölümünün ucunda yer alan yanyana dizilmiş toplam dört oda yer almaktaydı (Şekil 4.134). Mescitin karşısında kalan mekan yıldız tonoz diğerleri ise beşik tonozla örtülmüştü ve her mekana giriş ayrı kapılardan sağlanmaktaydı (Şekil 4.135) (Aydemir, 1970:33; Cantay, 2016:144). Bu mekanlar günümüze ulaşamayarak yıkılmışlardır.
 Şekil 4.135 Üst kat yıldız tonoz görüntüsü (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.10
 Şekil 4.136 Üst kat güney cephesi pencere düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Aydemir ve Cantay’a göre üst katta (Şekil 4.136); güneydeki mescit, batıdaki mekan ve kuzeydeki odaların ortasında kalan alan, bir avlu olarak kullanılmış olmalıydı. Avlunun kapalı veya açık planda olduğunu belirtmek güç olsa da bölgenin çetin kış koşulları, yağın yoğun kar yükü, düşük sıcaklık ortalamaları ve uzun devam eden kış mevsimi dikkate alındığında kapalı bir avlunun olması daha muhtemel gibi gözükmemektedir. Aksi takdirde yapının üst katının kullanılması ve mekanlara girişin sağlanması mümkün olmayabilirdi. Üst kat beden duvarlarının bazılarında üst sıralarda içbükey olarak yöneliyormuş gibi görünen taş sırası, tonozla örtülü kapalı bir avlu olabileceği fikrini doğurmaktadır (Şekil 4.137).
 Şekil 4.137 Güney ve batı duvarları üzerinde tespit edilen ocak ve niş örnekleri (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.11
 Şekil 4.138 Güney cepheden genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Kuzey güney doğrultusunda uzanan yapının günümüzde yalnızca güney ve doğu cepheleri görülebilmektedir (Şekil 4.138). Batı cephesine bitişik yapılanmalar ve kuzey cephenin eğimli arazi koşulları nedeni ile yapılar arasında kalması ribat yapısının abidevi görünmesini engellemektedir. Günümüze ulaşamasa da Emir Şeref Han Ribatı’nda kullanılan destek kuleleri, Duhan, Papşin ve Rahva yapılarında görülen silindirik destek kuleleri ile benzerlik göstermekteydi.
 Şekil 4.139 Sivri kemerli giriş (Kişisel Arşiv, 2020)	Sivri kemerli ana giriş kapısı (Şekil 4.139), kitabe kuşağı, yapıyı aydınlatan pencere açıklıkları, mescit düzenlemesi güney cephe üzerinde toplanmıştır. Girişin sağlandığı kemer açıklığının sağ ve solunda, özgün olup olmadığı anlaşılamayan seki benzeri oturma amaçlı kullanıldığı düşünülen alanlar mevcuttur.

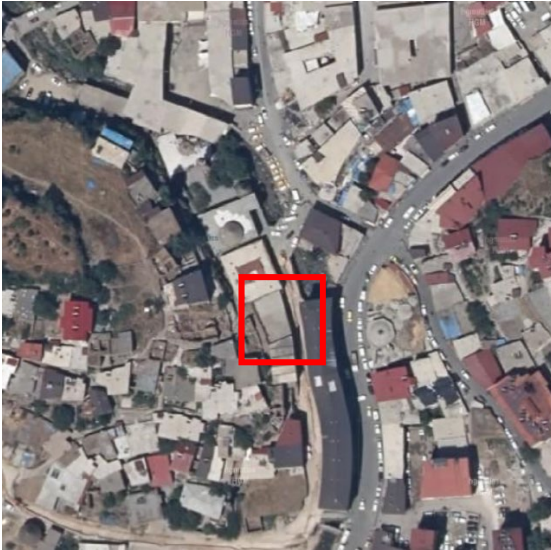
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.12
 Şekil 4.140 Kitabe kuşağı (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Girişin üzerine, sülüs yazılı mermer kitabe kuşağı, üç satır halinde üç parça olarak cepheye gömülü şekilde yerleştirilmiştir. Kitabe taşı (Şekil 4.140), etrafı altıgen motiflerden oluşan geometrik bir bezeme kuşağı ile çerçeve içerisine alınmıştır. Kitabeyi koruması için yerleştirilen beş adet taş saçak, kitabe kuşağının üzerindedir. Bu uygulama ile kitabenin olduğu alan vurgulanmak ve korunmak istemiştir.
بسملة وبه ثققتي أنشأ وأمر بعمارة هذا الرباط الأمير الكبير الأكرم الأعدل الأعظم الأعلم الأعز الأعظم شرف خان بن المرحوم الأمير شمس الدين في تاريخ سنة احدى وألف Şekil 4.141 Kitabe yazı kuşağı (Gabriel,2014)	
 Şekil 4.142 Kitabe çevresi altıgen bezeme örneği (Kişisel Arşiv, 2020)	Kitabe üzerindeki “... çok asil, çok adil, çok alim, çok şerefli, çok saygıdeğer merhum Emir Şemsettin’in oğlu Büyük Emir Şeref Han bu ribatın temelini atulmasını ve inşaatının yapılmasını 1001 tarihinde emretti” ifadeleri bani bilgisi ve inşa tarihini belirtmesi açısından önemli bir belge niteliğindedir (Şekil 4.141, Şekil 4.142) (Aydemir, 1970:34).

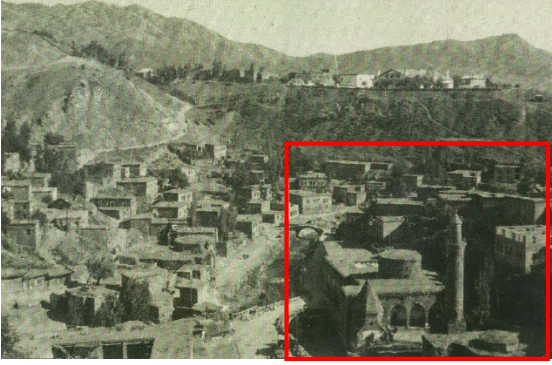
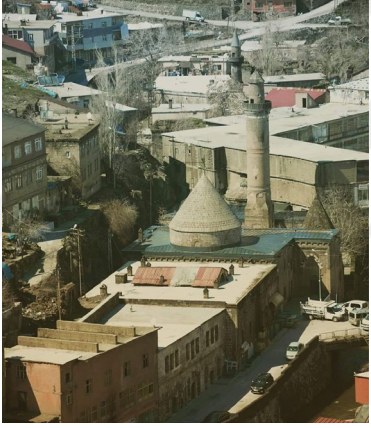
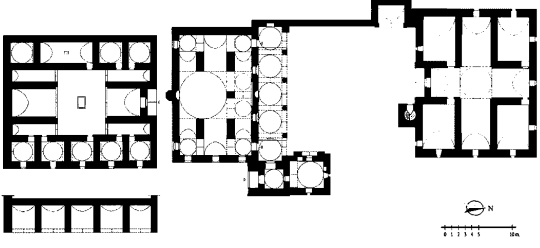
Tablo 4.7 Emir Şeref Han Ribatı (devamı)

Yapının Adı: Emir Şeref Han Ribatı	Katalog No: 7.13
 Şekil 4.143 Saçak örnekleri (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Saçak kullanımı kitabe üzerinde ve ayrıca; güney cephe duvarı boyunca kullanılmıştır (Şekil 4.143). Kitabenin solunda yer alan pencerenin üzerinde silik, belli belirsiz bir bezeme göze çarpmaktadır. Yapıda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Sivri kemerli ana giriş daha koyu, kırmızı kahverengi bir malzemeden, kitabe ise mermer taşından düzenlenmiştir. Bunun dışında kent inşasında karşılaşılan yöresel taş malzeme kullanımı ribat yapısının genelinde uygulanmıştır. Doğal taş malzeme, diğer yapılarda olduğu gibi farklı renk tonlarda olabilmektedir (Şekil 4.144). Güney cephe dışında yapının diğer cepheleri ve iç mekanda herhangi bir bezeme unsuru görülmemiştir.
 Şekil 4.144 Ana giriş taş malzeme kullanımı (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı

Yapının Adı: Şerefiye Hanı (Şerefiye Arastası, Tüccarlar Hanı)	Katalog No: 8.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Müştakbaba Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.39924, 42.10742
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 20/12/1996 gün ve 1918 S. K. D. Bakır
Tescil Türü: Anıt/Çarşı	Ada: 473 Pafta: 64 Parsel: 2
Mülkiyet Durumu: VGM	Türü: Şehiriçi Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Şerefhanlar
İşlevi: Özgün işlevi han (?) kagir dükkan, günümüzde ticari dükkanlardan oluşmakta.	İnceleme Tarihi: Eylül 2021, Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.22 Şerefiye Hanı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.23 Konum detay

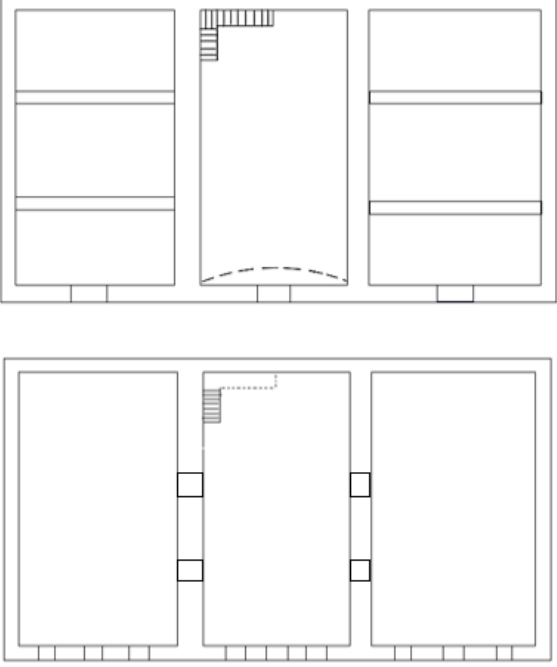
Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.2
 Şekil 4.145 Şerefiye Külliyesi, 1960 (Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi, 2023)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinde, kaleye yakın bir konumda bulunan Şerefiye külliyesi (Şekil 4.145); cami, türbe, zaviye, minare, şadırvan, hamam, medrese ve medreseye bitişik iki katlı arasta, han, çarşı gibi farklı isimlerle anılan bir yapıdan oluşmaktadır (Harita 4.22, Şekil 4.146). Caminin kitabesinde, 1529 tarihinde IV. Şeref Han tarafından inşa edildiği ifadeleri yer almaktadır. Külliyei oluşturan diğer yapıların kitabelerine ulaşamadığından, yapı topluluğu net olmamakla birlikte XVI. yüzyıla tarihlendirilebilir (Şekil 4.147). Zaman içerisinde yapılar onarım görmüş, ihtiyaca göre şekillendirilmiş ya da yıkılarak yeniden inşa edilmiş olabilir.
 Şekil 4.146 Şerefiye Külliyesi genel görünüm (B. Gündoğdu)	Şerefiye Hanı, XVI. yüzyıla tarihlendirilebilir (Şekil 4.147). Zaman içerisinde yapılar onarım görmüş, ihtiyaca göre şekillendirilmiş ya da yıkılarak yeniden inşa edilmiş olabilir.
 Şekil 4.147 Şerefiye Külliyesi solda medrese, ortada cami ve bitişisindeki türbe ile sağda imaret yapısı (Arık, 1971)	Şerefiye Hanı, XVI. yüzyıla tarihlendirilebilir (Şekil 4.147). Zaman içerisinde yapılar onarım görmüş, ihtiyaca göre şekillendirilmiş ya da yıkılarak yeniden inşa edilmiş olabilir. Şerefiye Hanı, XVI. yüzyıla tarihlendirilebilir (Şekil 4.147). Zaman içerisinde yapılar onarım görmüş, ihtiyaca göre şekillendirilmiş ya da yıkılarak yeniden inşa edilmiş olabilir. Şerefiye Hanı, XVI. yüzyıla tarihlendirilebilir (Şekil 4.147). Zaman içerisinde yapılar onarım görmüş, ihtiyaca göre şekillendirilmiş ya da yıkılarak yeniden inşa edilmiş olabilir.

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.3
 Şekil 4.148 Han yapısı genel görünüm (B. Gündoğdu)	Açıklamalar: İlter’in IV. Emir Şeref dönemine ait olduğunu belirttiği 917/1511 tarihli Tüccarlar Hanı yapısı çalışma kapsamında incelenen, özgün adı bilinmeyip Şerefiye Hanı olarak adlandırılan yapıyı işaret ediyor olabilir (İlter, 1969:108). Merkezi bir konumda ve bölgesel ticari faaliyetlerin katkısı düşünülerek külliye gelir getirmesi amacıyla inşa edilen yapı (Şekil 4.148), ticari konaklama yapılarının kent merkezinde ve bir külliye topluluğuna dahil olarak nasıl ele alındığını gösteren önemli bir örnektir (Şekil 4.149). Külliyeinin çevresinin insan potansiyeli açısından canlı tutulmak istenmesi, özellikle dükkanlar arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde yoğun insan trafiğinin bu ticari yapı çevresinde toplanması ile sağlanmıştır. Günümüzde de yapı, aynı özelliğini korumaktadır (Şekil 4.150).
 Şekil 4.149 Medreseye bitişik yapının külliye konumu (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.150 Hanın görünümü (Açıkyıldız Şengül, 2018)	

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.4
 Şekil 4.151 Şerefiye Hanı zemin (üstte) ve I. kat (altta) restitüsyon önerisi (Yazar tarafından Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu danışmanlığında oluşturulmuştur)	Plan Özellikleri: Yapı, caminin güney ucuna yerleştirilen açık avlulu medrese yapısına bitişik, iki katlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 4.151). Bir dönem otel olarak kullanıldığı bilinmektedir (Arık, 1971:20). Aynı şekilde medrese yapısı da, yakın dönemde konaklama yapısı ve sonrasında mobilya atölyesi olarak kullanılmıştır (Öztürk, 1970:27). Arasta, han, çarşı olarak adlandırılan yapının külliye içerisindeki konumu da tartışmalıdır. Caminin güneyindeki medrese yapısı, bazı araştırmacılar tarafından han olarak değerlendirilmiştir (Uluçam, 2002:14; Dağtekin vd, 2008:964-965). Medresenin zaman içerisinde özgün işlevini kaybetmesi ve yapıda gerçekleştirilen onarımlar özgün plana ait okumaları etkileyerek planın yanlış yorumlanmasına neden olmuştur (Şekil 4.152).
 Şekil 4.152 Han yapısı günümüzdeki görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.5
 Şekil 4.153 Soldaki çay ocağı girişi (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Üst katlar, barınma veya dükkanların depolama işlemleri için zaman içerisinde yeniden işlevlendirilerek bir şehir içi hanı gibi kullanılmıştır. Akalın'a göre medresenin doğu cephesine yerleştirilen oda ve dükkanlar, geçirdiği tahribat sonucunda yenilenerek özgün karakteri değiştirilmiştir (Akalın, 1983:53). Alt kat dükkan sırası, cami yönüne doğru devam edildiğinde medrese yapısının altındaki dükkan sırası ile cephe tasarımı açısından benzerlik gösterir. Medreseye göre biraz daha geriye konumlandırılan hanın mekanlarından solda olan çay ocağı (Şekil 4.153), ortada yer alan demirci atölyesi ve sağdaki ise döner salonu olarak kullanılmaktadır. Üst kata çıkış, orta mekan içerisindeki merdivenlerden sağlanır. Üst kat doğu cephesinde her mekan üçer pencere ile aydınlatılmaktadır.
 Şekil 4.154 Çay ocağı içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.155 Çay ocağı içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.6
 Şekil 4.156 Demirci atölyesi içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Çay ocağı olarak kullanılan mekana, basık kemerli bir kapıdan girilir (Şekil 4.154). İç mekan duvarları, örtü sistemi ve peşpeşe sıralanan iki sivri kemer plastik malzeme ile kaplanarak üzeri kapatılmıştır (Şekil 4. 155). Girişin sağ
 Şekil 4.157 Demirci atölyesi içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	yanında camlı bir bölüm ile oda benzeri bir mekan oluşturulmuştur. İç mekanda, girişin iki yanında açılan pencereler ile aydınlık sağlanmaktadır. Sağ ve solunda yer alan diğer mekanlar için referans oluşturan ortadaki demirci atölyesi, alt katın en özgün bölümüdür (Şekil 4.156). İç mekanı aydınlatan pencere dizisi dışında önemli bir değişiklik veya eklemenin yapılmadığı anlaşılan orta mekan (Şekil 4.157), diğer iki mekan gibi dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. Örtü sistemi tonozdur. Üst kata çıkışı sağlayan tek merdiven, koridorun sonuna
 Şekil 4.158 Üst kata çıkış sağlayan merdivenler (Kişisel Arşiv, 2022)	yerleştirilmiştir (Şekil 4.158).

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.7
 Şekil 4.159 Demirci atölyesi üst kat (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Üç pencere ile aydınlatılan üst katın sağından bir koridor ile yan mekana geçildiğinde çay ocağı olarak kullanılan bölümün üst katına ulaşılmış olur (Şekil 4.159). Üst katın bu sayede, bir kapı ve koridor geçişi ile birbirine bağlandığı görülür ancak; döner salonu olarak kullanılan bölümün üst katına geçiş buradan sağlanamamaktadır. Duvarlar bir örgü ile kapatılmış gibi görünmektedir. Üst katın ortak çıkış noktası olarak kullanılan orta bölümün merdivenlerinden çıkıldığında hem sağ (çay ocağı bölümü üstü) hem de soldaki (döner salonu üstü) duvarlarda pencere açıklıkları mevcuttur (Şekil 4.160). Aynı şekilde sağda açılan kapı açıklığının sol bölümde de olması beklenmektedir. Bozuk duvar örgüsü, bu kapının örülerek kapatıldığına işaret ediyor olabilir.
 Şekil 4.160 Orta bölümün sağ ve solunda yer alan bölümlerin pencere açıklıkları (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.161 Çay ocağı üst kat odaları (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.8
 Şekil 4.162 Döner salonu bölümü (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Doğu cephesi dışında diğer cephelerin sağır olan duvarları üzerinde havalandırma amaçlı kullanılan küçük pencere açıklıkları görülmektedir. Düzensiz ve simetrik olmayan bir düzenleme ile bölümlere ayrılan üst katın hangi amaçla kullanıldığı anlaşılamamaktadır (Şekil 4.161).
 Şekil 4.163 Döner salonu iç mekan görüntüsü (Kişisel Arşiv, 2022)	Örtü sisteminin kısmen yenilendiği üst katta ocak tespit edilememiştir. Bakımsız ve harap bir halde olmakla birlikte, bazı duvarlar sıvalarla kaplansa da altta özgün taş duvar örgüsü seçilebilmektedir. Yapının sağında yer alan ve döner salonu olarak kullanılan mekanın iç tasarımı ile çay ocağı olarak kullanılan soldaki mekan birbirleri ile benzerlik göstermektedir (Şekil 4.162).
 Şekil 4.164 Döner salonu iç mekan görüntüsü (Kişisel Arşiv, 2022)	Basık kemerli bir kapı açıklığından girilen mekan, içte iki sivri kemer dizisi ile bölünerek üstte tonozla örtülmüştür (Şekil 4.163). Özgün yapısı üzerine müdahalelerle kaplamalar yapılmış, kesme taş örgü dizisi gizlenmiştir (Şekil 4.164).

Tablo 4.8 Şerefiye Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şerefiye Hanı	Katalog No: 8.9
 Şekil 4.165 Doğu cephesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Yapının sadece doğu cephesi görülebilmektedir (Şekil 4. 165) Doğu cephesi üzerinde alt kattaki üç kapı ve kapıların yanlarında yer alan pencereler ile üst kat pencereleri ve iki kat arasındaki silme kuşağı cepheyi hareketlendirir (Şekil 4.166). Kuzey cephesi medreseye, güney cephesi ise başka bir yapıya bitişiktir. Batı cephesi, eğimli bir araziye konumlandığından kör cephedir. Yapının kitabesi yoktur. Yapı üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiştir. Aynı şekilde iç mekanda da bezeme unsuru mevcut değildir. Yapı, düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının hem iç hem de dış cephesi üzerinde görülen müdahaleler, özgün planın değişmesine neden olmuş gibidir. Özellikle üst kat biçimlenişi, örülen duvarlar ve açılan yeni kapı açıklıkları ile simetrik olmayan bir görünüm sergiler.
 Şekil 4.166 Silme kuşağı (üstte) ve pencere düzenlemesi (altta) (Kişisel Arşiv, 2022)	

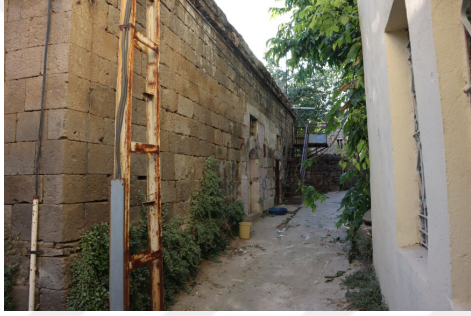
Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Müştakbaba Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.398426, 42.107048
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: Yok
Tescil Türü: Yok	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Şehiriçi Hanı
Kitabesi: Mevcut, okunamamakta.	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han (?), günümüzde alt kat depo-barınak, üst kat dernek.	İnceleme Tarihi: Eylül 2020, Temmuz 2021, Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.24 Şeyh Garip Hanı (solda) ve Hatuniye Ribatı (sağda) (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.25 Şeyh Garip Hanı konum detayı

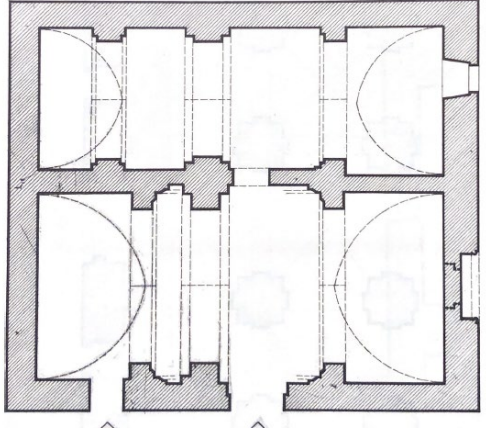
Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.2
 Şekil 4.167 Şeyh Garip Hanı (solda) ve Hatuniye Ribatı (sağda) (Kişisel Arşiv, 2022)	Açıklamalar: Kent merkezinde Hatuniye Ribatı ve hemen yanındaki Şeyh Garip Türbesi ile Alemdar Cami arasında, Bitlis çayı kenarında yer almaktadır (Harita 4. 24) (Şekil 4.167). Doğu cephesinde yer alan kitabe okunamayacak derecede tahrip olduğundan, yapının hangi tarihte kim tarafından yapıldığı bilgilerine ulaşamamaktadır. İsmi bilinmeyen yapı, konumu dolayısı ile Şeyh Garip türbesinin batısında yer aldığı için “Şeyh Garip Hanı” olarak anılmaktadır (Şekil 4.168).
 Şekil 4.168 Hanın güney cepheden görünüşü (Kişisel Arşiv, 2022)	Gerçekleştirilen alan çalışmalarında bölge sakinlerinden, yapının isminin “Mutaflar Hanı” olabileceği bilgisine ulaşılmış, bu isimle aynı zamanda Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde de karşılaşılmıştır. Evliya Çelebi, kent merkezinde olduğunu belirttiği han isimleri arasında aynı isimli bir yapıdan bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2010:133) .

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.3
 Şekil 4.169 Batı cephesi (solda) ve yapı kalıntıları (sağda) (Kişisel Arşiv, 2020)	Açıklamalar: Her iki ifadenin aynı yapıyı işaret ettiğini belirtmek güç olsa da, bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. İki katlı planlanan yapının alt katı günümüzde hayvan barınağı, üst katı ise yakın zamana kadar konut olarak kullanılmış ve ardından bir derneğin faaliyetlerini sürdürdüğü mekan olarak dönüştürülmüştür.
 Şekil 4.170 Kuzey cephesi ikinci kat girişi (Kişisel Arşiv, 2020)	Yapının özellikle üst katında, her birinde ikişer pencere açıklığı olan üç mekana ayrılmış görüntüsü ile Şerefiye Hanı cephesi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.
 Şekil 4.171 Doğu cephesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Batı cephesi yönünde yıkılarak moloz yığını haline gelen bazı yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Şekil 4.169). Bu kalıntılar bölge halkının ifadesi ile yapıya bitişik olarak inşa edilen bir hamam yapısıydı. Kalıntılar üzerinden gerçekleştirilen çalışmalarda, bu ifadeyi destekleyecek herhangi bir kalıntıya ulaşılamamıştır.

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.4
 Şekil 4.172 Güney cephe görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Eski Diyarbakır kervan yolu üzerinde inşa edilen yapı, Arık ve Uluçam'a göre; kentin ticaret amacı ile yapılan şehiriçi hanlarından biridir (Arık, 1971:76; Uluçam, 2002:137).
 Şekil 4.173 Hanın alt kat planı (Arık, 1971)	Basamakla inilerek girilen alt katın güney cephede yer alan girişleri günümüz yol seviyesinin altında kalmaktadır. Batı ve doğu cepheleri kısmen, kuzey cephesi ise eğimli araziye konumlandırıldığı için tamamı toprağa gömülü şekildedir (Şekil 4.170, Şekil 4.171, Şekil 4.172).
 Şekil 4.174 Güney cephe girişleri (Kişisel Arşiv, 2020)	İki katlı yapının alt katına giriş, güney cephe üzerinden açılan biri merkezde diğeri solda iki düzenleme ile sağlanır (Şekil 4.173). Ana giriş bölümü kapalı tutulmaktadır. Günümüzde, duvar örgüsü ve müdahale izlerinden sonradan açılmış olabileceği düşünülen soldaki kapıdan yapı içerisine girilmektedir (Şekil 4.174). Pek çok müdahale ile orijinal planı bozulan yapı, kareye yakın dikdörtgen planlı olarak ayaklarla iki mekana ayrılacak şekilde tasarlanmıştır.

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.5
 Şekil 4.175 Sol giriş kapısı içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: İç mekana eklenen yeni duvarlar, örülen kemer açıklıkları ve yerinden sökülen taşlar yapının iç mekan tasarımında bozulmalara neden olarak, karmaşık bir görünümün oluşmasına neden olmuştur (Arık, 1971:76; Uluçam, 2002:137).
 Şekil 4.176 Sol bölüm giriş iç mekan (Kişisel Arşiv, 2020)	Güney cephesindeki iki girişten soldaki kullanıldığında (Şekil 4.175), girişin hemen sağında hayvanların barınması için sonradan oluşturulan iki birim yer alır (Şekil 4.176).
 Şekil 4.177 Sol mekan içi (Kişisel Arşiv, 2020)	Batısında sivri bir kemer içerisine alınarak örülen duvar, tonoz örtü ile sonlandırılmıştır. Bu bölümden doğudaki yan bölüme geçildiğinde, yapı içerisinde toprak yığını ve birtakım aletlerle doldurulduğu, kemer açıklıklarının ve ocakların taş malzeme örgülerle doldurulduğu görülmektedir (Şekil 4.177). Planında çok ayaklı olarak bölündüğü anlaşılan yapının, gerçekleştirilen tüm bu müdahalelerle özgün yapısı zarar görmüştür (Şekil 4.178).

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.6
 Şekil 4.178 Ana giriş bölümü (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: Tonoza örtülü alt kat üç pencere açıklığı ile aydınlatılır. Bunlardan biri, güney cephede ana giriş üzerinde; diğer ikisi ise doğu cephede çeşme üzerinde şekillenen kemer üzerinde ve yanındaki ocak olarak kullanılan mekanın üzerinde şekillenmiştir (Şekil 4.179).
 Şekil 4.179 Doğu cephesi içten görünüm (Kişisel Arşiv, 2020)	Yapıya ait en ilgi çekici bölüm ise, doğu cephe üzerinde bir çıkma şeklinde sokağa taşan ikinci kat düzenlemesidir. Planda olmadığı anlaşılan ve beton malzeme ile alt kattaki kesme taş duvara bindirme ile yükseltelen bu oda, yapının üst katının ev olarak kullanılmaya başlaması ile ihtiyaca göre şekillenmiş bir durum göstermektedir (Şekil 4.180).
 Şekil 4.180 Doğu cephesi ikinci kat düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Güney cepheden ayrı iki kapı ile girilen alt kat düzenlemesi, mesken olarak kullanıldığı düşünülen ikinci katın kuzey cephesinde tekrarlanmaktadır. Basık kemerli soldaki ana kapının yanında açılan ikinci bir kapı ile ikinci kata giriş sağlanmaktadır.

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.7
 Şekil 4.181 İkinci kat çıkması ve duvar örgüsü (Kişisel Arşiv, 2020)	Plan Özellikleri: İkinci katın içerisine girilemediğinden, plan özellikleri bilinmemektedir. Uluçam’a göre ikişer pencere ile üç bölüme ayrılan üst kat mesken olarak inşa edilmiştir (Uluçam, 2002:137). Güney cephesinde açılan altı adet pencere ile aydınlatılan, doğu cephesi geleneksel konutlarda karşımıza çıkabilecek bir çıkma odayla genişletilen ikinci katın; yapının özgün plana dahil olup olmadığı veya geçirdiği değişimler bilinmemektedir (Şekil 4.181). Yapının mevcut planı ikinci katın, değişen koşullar ve ihtiyaçlara göre yeniden şekillendirilmek istendiği ve bu amaçla; cephe, malzeme ve plan üzerinde bazı değişiklikler yapılarak bu katın kısmen yenilenmiş olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 4.182). Ayrıca; hemen yakınında yer alan Hatuniye Ribatı kalabalık insan gruplarını barındırma potansiyeline sahip iken, Şeyh Garip Hanı’nın daha özel, üst düzey ve varlıklı ziyaretçilerin kullanımı için tasarlanmış olma ihtimali de değerlendirilebilir.
 Şekil 4.182 Kuzey cephe ikinci kat girişleri (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.8
 Şekil 4.183 Ana giriş düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Alt kat güney cephesinin giriş kapısı, yapının merkezinde yer alacak şekilde yerleştirilmiştir. Basık kemerli düzenlemeyle girilen ana girişin sol üstünde, küçük pencerenin üzerine kazınmış sivri kemer bezemesi içerisine kabartma şeklinde bir çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir (Şekil 4.183). Alt kat doğu cephesinde, büyük bir bölümü toprak altında kalarak gömülen çeşme düzenlemesinde nişin hemen üstünde okunamayacak derecede bozulan siyah taş malzemeli dikdörtgen bir kitabe taşı yer alır (Şekil 4.184). Kitabe taşının sol üst kısmında, yapının ustasına ait olabileceği ifade edilen imza kitabesi mevcuttur (Arık, 1971:77). Sivri kemer içerisine alınan bu düzenlemenin üzerindeki mazgal açıklığı kemer motifi oyulmuş bir düzenleme ile tamamlanmıştır. Çeşme düzenlemesinin sivri kemerlerinde üzengi taşlarının iç yüzlerinde mukarnas bezemeler yer alır (Şekil 4.186).
 Şekil 4.184 Doğu cephe çeşme nişi (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.9
 Şekil 4.185 Çeşme üzerindeki kitabe düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Dikdörtgen çerçeveli silmeli çeşme nişinin büyük bir bölümü günümüzde toprak altında kalmıştır (Şekil 4.185). İkinci katın kuzey cephesinde yer alan iki kapı düzenlemesinden solda olanı basık kemer içerisine alınmıştır. Üzerinde herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Sağdaki kapı ise sadedir. Batı cephesine bitişik duvarda nişler tespit edilmiştir. Yıkılarak günümüze ulaşamayan yapının doğu cephesi iç duvarında yer alan bu niş örnekleri, han yapısı ile ilişkili başka yapı veya yapılar topluluğunun olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Eski Diyarbakır kervan yolu üzerinde cami, türbe ve ribat gibi yapılarla aynı hat üzerinde inşa edilmesi, doğu cephede sahip olduğu iki kitabe ve bir çeşmesiyle Bitlis kent mimarisini oluşturan önemli yapılardan biri olduğu anlaşılmaktadır.
 Şekil 4.186 Çeşme üzerindeki mukarnas düzenlemesi (Kişisel Arşiv, 2020)	
 Şekil 4.187 Batı duvarı üzerinde niş örnekleri (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.9 Şeyh Garip Hanı (devamı)

Yapının Adı: Şeyh Garip Hanı	Katalog No: 9.10
Cephe ve Bezeme Özellikleri: Yapının doğu ve batı duvarları üzerinde çok sayıda taşçı işareti tespit edilmiştir (Şekil 4.188). Düzgün kesme taş örgülü beden duvarları üzerine işlenen taşçı işaretleri, Adilcevaz Kervansarayı ve Papşin Kervansarayı'nda karşılaşılan taşçı işaretleri ile benzerlik göstermektedir. Kent merkezi yapılarında görülen düzgün kesme taş malzeme kullanımına Şeyh Garip Hanı yapısında devam edilmiştir.	
	
Şekil 4.188 Doğu cephe üzerindeki taşçı işaretleri (Kişisel Arşiv, 2020)	

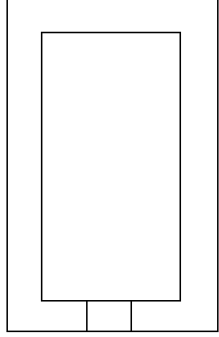
Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Gazibey Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.400196, 42.10779
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: Yok
Tescil Türü: Yok	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Şehiriçi Hanı
Kitabesi: Var (1934?)	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han (?), günümüzde işleyen ticari dükkanlar bulunmakta.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.26 Kalenin (üstte) güneyinde yer alan Zülfikarlar Hanı (altta) konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.27 Zülfikarlar Hanı konum detayı

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.2
 Şekil 4.189 1950’de (?) Zülfikarlar Hanı	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinde çarşı içerisinde, yapılaşmanın yoğun olduğu merkezi bir noktada inşa edilmiştir (Şekil 4.189). Yapı ile alakalı veri sunan kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Günümüze özgün dokusu büyük ölçüde değişerek ulaşabilmiştir. Hemen bitişiğindeki yapılaşmalar, yapının özgün plan özelliklerinin okunmasını zorlaştırmaktadır (Şekil 4.190). Görkemli taçkapılı giriş üzerinde yer alan kitabenin orjinal olmadığı, sonradan yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapının isminin ve inşa tarihinin kesin olarak bilinmediği söylenebilir. Bir şehiriçi han yapısı olarak konumu ve Bitlis yapıları içerisinde tasarlanmış en görkemli taçkapılardan birine sahip olması, yapının banisinin, yapıldığı dönem ve üslubunun kent mimari tarihi açısından önemli olduğu izlenimini uyandırmaktadır (Şekil 4.191).
 Şekil 4.190 Hanın genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.191 Hanın giriş cephesi (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.3
 Şekil 4.192 Zülfikarlar Hanı plan taslağı (Yazar tarafından Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU danışmanlığında oluşturulmuştur)	Plan Özellikleri: Bitlis Kalesi'nin güneyinde, merkezi bir alana yerleştirilen yapı, üstü açık dikdörtgen planlı bir avlu etrafına dizilen oda benzeri küçük mekanlı bölümlerden oluşmaktadır (Şekil 4.192). Avlu etrafına dizilen mekanların içerisine girilemediğinden nasıl bir gelişim gösterdikleri anlaşılamamıştır (Şekil 4.193). Yapıyla ilgili ulaşılabilen en eski görselde yapının tek katlı olarak inşa edildiği görülür. Günümüzdeki çok katlı görünümüne, girişin soluna yerleştirilen merdiven yardımı ile çıkılan ikinci ve üçüncü katların yapıya sonradan ilave edilmesiyle sahip olmuştur (Şekil 4.194). Üst katlarda yer alan dükkanlar, avlu etrafına simetrik olmayan bir düzende yerleştirilmişlerdir (Şekil 4.195). Yapının özgün planında avlu etrafına kaç adet bölüm açıldığı ve fonksiyonlarının ne olduğu bilinmemektedir.
 Şekil 4.193 Üst kattan avlunun görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	 Şekil 4.195 Dükkanların görünümü (Kişisel Arşiv, Ağustos 2022)
 Şekil 4.194 Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler (sağda) (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.4
 Şekil 4.196 Taçkapı düzenlemesi (Kişisel Arşiv,2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Giriş cephesi anıtsal bir taçkapıyla tasarlanmış olmasına rağmen, günümüzde yapıya bitişik sağ ve solunda yer alan yeni yapılanmalar ve yapıya sonradan eklenen iki kat, ön cephede vurgulanmak istenilen görkemli girişin etkisini bozmaktadır (Şekil 4.196). Yapının özgün planında, yapıya ilave başka birimlerin olup olmadığı bilinmemektedir.
 Şekil 4.197 Taçkapının sağ ve solunda kemer ayakları (Kişisel Arşiv, 2022)	Silmeli sivri kemerin içerisine yerleştirilen basık kemerli taçkapı düzenlemesi, girişin sağında ve solunda üzengi taşlarını takiben çokgen kemer ayakları üzerinde şekillenmiştir. Kemer ayakları köşelerinde iç ve dış bükey hareketlenmeler mevcuttur (Şekil 4.197). Taçkapı üzerindeki kilit taşı üzerine taş kabartma bir gülbezek madalyonu yerleştirilmiştir.

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.5
 Şekil 4.198 Kemer detayı (üstte) ve kilit taşı (altta) (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Kilit taşının üzerinde yer alan kitabe taşı üzerinde, üç sıra halinde “Zulfukar Oğulları R 1350 M 1934” ifadeleri yazılmış ve aralarında üstteki daha geniş tutulmuş iki sıra bitkisel bordür bezeme kullanılmıştır. Bu düzenlemenin üzerinde bir kısmı tahrip olan ay yıldız tasviri yer alır (Şekil 4.198). Taçkapının hemen üzerinde devam eden ikinci katın pencere düzenlemesinin altında yapının isminin yazıldığı ve özgün olmayan dikdörtgen formlu yazı kuşağı mevcuttur. İkinci katın taş örgüsünden ve burada kullanılan malzemeden, yapıyı büyütmek üzere gerçekleştirilen müdahalelerin izleri kolayca okunabilmektedir.

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.6
 Şekil 4.199 Giriş bölümü örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Taçkapıdan içeriye geçildiğinde, üzeri tonoz örtülü bölümün sağ ve solunda iki adet oda bulunur (Şekil 4.199). Odaların avluya bakan cephelerinin köşeleri pahlanmıştır. Tonoz örtünün oturduğu üzengi taşları üzerinde silmeler yer almaktadır (Şekil 4.200).
 Şekil 4.200 Tonoz altından devam eden silme kuşağı (Kişisel Arşiv, 2022)	Hem sağ hem de solda bulunan bu odaların beden duvarları boyanmış olsa da avluya bakan odalarda mevcut boyaların dökülmüş olduğu yerlerde özgün taş duvar örgünün muhafaza edildiği görülmektedir (Şekil 4.201).
 Şekil 4.201 Siva altında kalan duvarlar (Kişisel Arşiv, 2022)	Yapının iç cephesinde, alt kat dükkanları üzerinde badana yapılarak, duvarlara bir takım müdahalelerde bulunulsa da yapılacak bir çalışma ile avlu etrafına sıralanan mekanların eski özgün görünümüne kavuşması sağlanabilir.

Tablo 4.10 Zülfikarlar Hanı (devamı)

Yapının Adı: Zülfikarlar Hanı	Katalog No: 10.7
 Şekil 4.202 Tonoz örtü malzeme kullanımı (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Tüm yapıda, düzgün kesme taş kullanılmıştır (Şekil 4.202). Taşlar, alındıkları taş ocağı kaynaklarına göre farklı renk tonlarında olabilirler. Taçkapı ve cephede aynı tonda düzgün kesme taş, girişin iç kısmındaki tonoz örtüde bej, grinin tonları, kahverengi tonlarında taş malzeme kullanımı göze çarpar.
 Şekil 4.203 Girişte sağda bulunan oda (Kişisel Arşiv, Ağustos 2022)	Girişin sağ ve sol bölümlerinde yer alan oda benzeri alanlar günümüzde bir pencere düzeni ile kapatılmış olsa da, bu alanların kemerli girişe sahip mekanlar olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.203). Yapıda, taçkapı düzenlemesi dışında diğer alanlarda herhangi bir bezeme unsuruna rastlanılmamıştır. Avlu ortasında, yapıya sonradan eklenip eklenmediği anlaşılamayan havuz benzeri bir su kaynağı mevcuttur.

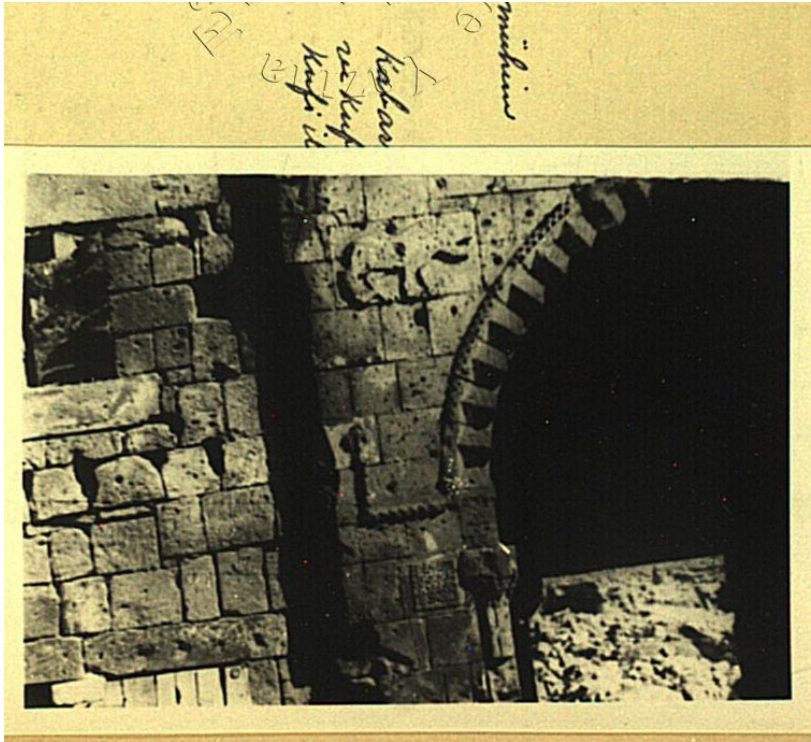
Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Gazibey Mahallesi	Yapının Koordinatları: 38.400406, 42.108646
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: GEEAYK 14.03.1980 Tarih ve 11789 sayılı karar
Tescil Türü: Kemerli Giriş	Ada: 100 Pafta: 29 Parsel: 98
Mülkiyet Durumu:	Türü: Şehiriçi Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Yıkılmış, yerine banka binası yapılmıştır.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2021
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.28 Buğday Pazarı Hanı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.29 Buğday Pazarı Hanı konum detayı

Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.2
 Şekil 4.204 Buğday Pazarı Hanı taçkapılı girişi (Kişisel Arşiv, 2021)	Açıklamalar: Bitlis Merkez ilçesi Gazibey Mahallesi’nde Buğday Pazarı içerisinde yer almaktaydı (Harita 4.28). Yakın zamanlarda ortadan kalkan han yapısı ile ilişkili olarak yalnızca 29 Pafta, 100 Ada ve 48 Parsel ile kayıtlı Buğday Pazarı kemerli girişi ayaktaadır. Her iki yanda duvarlara yaslanan tonoz örtülü giriş çökme ve yıkılmaya karşı koruma altına alınmıştır (Şekil 4.204). Kemerli girişin bulunduğu alandaki han veya kervansaray yapısının ortadan kaldırılarak (?) yerine bir banka binası yaptırıldığı bilinmektedir. Kemerli girişin hem sağında hem de solunda özgün yapıya ait olabilecek duvar örgüsü devam etmekte gibi görünse de, yeni yapılanma çalışmalarında yapının ciddi biçimde tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.3
Açıklamalar: Bakış vd. göre; yapı XVI. yüzyılda Hacı Yusuf tarafından yaptırılarak Şems-i Bitlisi'ye vakfedilmiş, 1916 Rus işgalinde yıkıldıktan sonra yerine günümüzdeki banka binası inşa edilmiştir (Bakış vd, 2015:66). Lynch, Arap stilli güzel kapısıyla eski bir hanın, iki yanında hırlayan aslan kabartmaları ile eski püskü dükkanların yarattığı monotonluğu bozduğunu yazmıştır (Lynch, 1901:155). Lynch'ten sonra Bitlis'i ziyaret eden Gabriel, Lynch tarafından bahsedilen bu kervansarayın yerini bulamadığını belirtmiştir (Gabriel, 2014:207). Lynch'in bahsettiği yapının cephe düzenlemesini aktaran en eski görseline, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Arşivi'nde suheylunver84 numara ile kayıtlı bir fotoğraf albümü olarak hazırlanan dosyada ulaşılmıştır. M. Mesut Korsan (?) tarafından Bitlis Vakıflar Müdürü olduğu zaman diliminde hazırlanan ve 1957 tarihi düşülen bu çalışmada, kaynaklarda han yapısının girişine ait olduğu belirtilen giriş cephesine ait bir görsel yer almaktadır (Şekil 4.205).	
	
Şekil 4.205 Hanın taçkapı düzenlemesi ve üzerindeki aslan kabartması (Korsan (?), 1957)	

Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.4
 Şekil 4.206 Han girişi detay (Baş, 2002)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Baş, Bitlis İl Kültür Müdürlüğü'nden aldığı bilgilere göre yapının XVII. yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir ancak; yapının dönemi ile alakalı yorum yapılmasına olanak sağlayan kaynaklara ulaşamamıştır (Baş, 2002: 63). Süleymaniye Arşivi kayıtlarındaki görselde yapının görkemli bir cephe düzenine ve taçkapıya sahip olduğu ancak; zamanla tahrip edilerek bütünlüğünün bozulduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde yalnızca kemerli girişin beden duvarları üzerinde yer alan iki aslan kabartmalı taş ve kemer açıklığının iki yanında kısmen tahrip edilen giriş düzenlemesi ulaşmıştır (Şekil 4.206).
 Şekil 4.207 Han girişindeki aslan kabartmalı taş (Kişisel Arşiv, 2021)	Aslan kabartmalı iki taş örneği günümüzde Bitlis İl Halk Kütüphanesi bahçesinde yer almaktadır (Şekil 4.207). Taşlar, koruma amaçlı olarak ön yüzeyleri birbirlerine bakacak şekilde üst üste konulmuşlardır (Şekil 4.208).
 Şekil 4.208 Han girişindeki aslan kabartmalı taşlar (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.5
 Şekil 4.209 Hanın taçkapılı girişi (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: İki taş örneğinden biri ortadan kırık vaziyette, bir diğeri ise deforme olmuş, ön yüzeyinde bazı kırık ve kopmalar gerçekleşmiştir. Taş yüzeyine yüksek kabartma şeklinde işlenmiş aslan figüründe ağız ve dişler kolaylıkla seçilmesine rağmen figür, genel olarak kabaca işlenmiş, detaylara yer verilmemiştir.
 Şekil 4.210 Girişin sol iç düzenlemesi ve detayı (Kişisel Arşiv, 2021)	Taçkapı kemerinin iç kısmında, duvarların birbirlerine bakan iç yüzeylerinde karşılıklı olarak niş oldukları tahmin edilen düzenlemeler mevcuttur (Şekil 4.209). Bu düzenlemeler her iki cephe üzerinde de zarar görmüş, çevrelerinde ve iç kısımlarında yaşanan malzeme kayıpları nedeni ile içleri yeniden doldurulmuş durumdadır (Şekil 4.210). Girişin sağında yer alan nişin üst kısmında içte kalarak tahrip olmaktan kurtulan bir istirdiye motifi seçilmektedir (Şekil 4.211).

Tablo 4.11 Buğday Pazarı Hanı (devamı)

Yapının Adı: Yusufiye Hanı	Katalog No: 11.6
 Şekil 4.211 Girişin sağ iç düzenlemesi ve istiridye motifi detayı (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Aynı cephe üzerinde alt kısımda, üzerinde geometrik bir bezeme düzenlemesinin olduğu bir taş sırası mevcuttur. Bu taş devşirme olabileceği gibi özgün yapının bir parçası da olabilir. Girişin solunda yer alan düzenlemede ise, nişin iç kısmı taş dolgu malzeme ile kapatıldığından karşısında yer alan diğer düzenleme ile benzer bir bezeme programına sahip olup olmadığı anlaşılamamıştır. Kemerli girişten geçilerek varılan avlunun etrafında sıralanan bazı dükkanların duvarlarında kesme taş malzemenin üstünün sıva ile kapatıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4.212).
 Şekil 4.212 Taçkapının açıldığı avlu (Kişisel Arşiv, 2021)	Hanın olduğu alanda nasıl bir tahribatın gerçekleştiği ve yapının hangi oranda ortadan kalktığı bilinmemektedir. Bu nedenle girişin sağında ve solunda devam eden örgü sırası ve avlu etrafına sıralanan dükkanların olduğu bölgede kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmelidir.

Tablo 4.12 Küfündür Hanı

Yapının Adı: Küfündür Hanı (Kefendur, Kefender, Kifendur, Kifunzur)	Katalog No: 12.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Sizer (Döşkaya) Köyü	Yapının Koordinatları: 38.29224, 41.994041
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi:-
Tescil Türü: Yok	Ada: Pafta:4 Parsel: 75
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde harap bir şekilde, kullanılmamaktadır.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.30 Küfündür Hanı konum (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.31 Konum detay

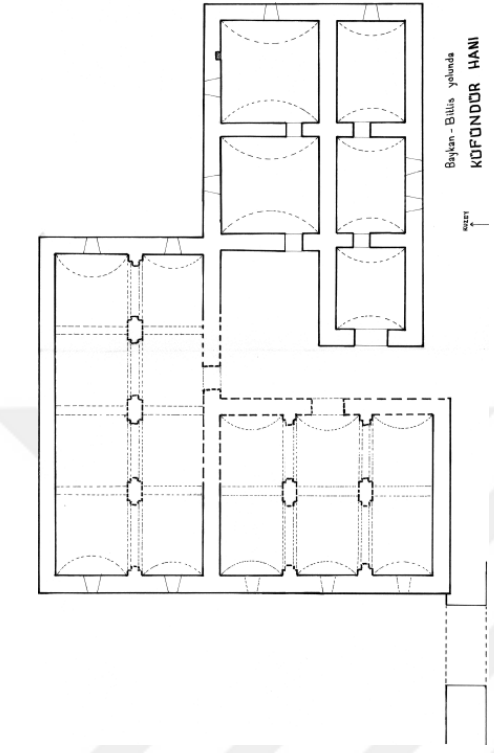
Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.2
 Şekil 4.213 Küfündür Hanı güneydoğudan görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezinden çıkılıp Siirt-Diyarbakır yönünde devam edildiğinde yolun sağında, D�şyaka Köyü yolu üzerinde, dağ yamacına inşa edilmiştir (Harita 4.30).
 Şekil 4.214 Küfündür Hanı görünümü (Kişisel Arşiv, 2022)	Günümüzde çitlerle kapatılan özel mülk üzerinde ceviz ağıaçları arasında kalan yapının olduğu alan, askeri koruma noktası olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.213).
 Şekil 4.215 Dere yatağı kenarında yapının konumu (Kişisel Arşiv, 2022)	Yapının kitabesine veya banisi ve tarihlendirmesini öğrenmeye imkan sağılayan herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Yapının bulunduğu noktada (Şekil 4.214), yıkılarak sadece ayaklarının kalıntıları günümüze ulaşan bir köprü ile, yapının yanından akan dereden geçiş sağılanmaktaydı (Şekil 4.215). Tuncer, köprünün tek gözlü olduğunu belirtmiştir (Tuncer, 1995: 14). Kaynaklarda yapının, Kıfunzur, Kıfunsur, Kefendur, Küfündür gibi çok sayıda farklı ismin ile adlandırıldığı görülmektedir.

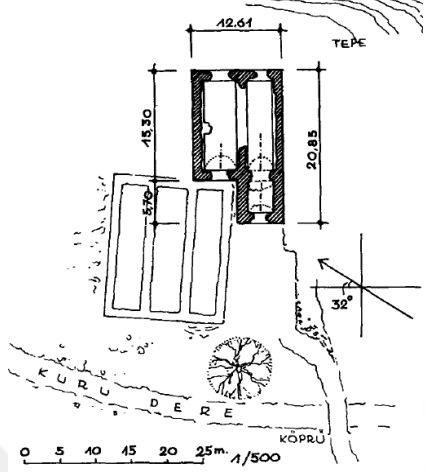
Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.3
 Şekil 4.216 Yapının ayakta kalan doğu bölümü (Aydemir, 1970)	Açıklamalar: Tarihi kaynaklar ve seyyahların anlatımlarından edinilen veriler (Bölüm 3.3), Küfündür Hanı yapısının çalışma kapsamında incelenen yapıların en geç tarihli yapılarından biri olabileceği yönünde ifadeler içermektedirler. Bölge halkından edinilen, han yapısı yakınlarında bir kale kalıntısının olduğu ifadeleri tarihi kaynak verileri ile benzerlik göstermiş ancak; güvenlik nedenleri ile bölgede arazi çalışmaları detaylıca ger�ekleştirilemeyerek kale kalıntısının konumu belirlenememiştir. Nasır-ı Hüsrev; Ahlat, Rahva Ovası ve Bitlis ardından adına Kıfunsur “dur da bak” (Kefend�r) anlamına gelen bir kaleye vardıktan sonra Veysel Karani konak noktasına ulaşmıştır (Nasır-I Hüsrev, 1967). Matrakçı Nasuh, fi 15 şevaal sene 955’te (17.11.1548) Deliklikaya (Deliklitaş) ve hemen ardından Kefend�r Kalesi geçilip altındaki köyde konaklandığını belirtmiştir (Matrakçı Nasuh, 2014:105).
 Şekil 4.217 Yapının ayakta olan ve örtü sistemi yıkılan doğu bölümü (Kişisel Arşiv, 2022)	
 Şekil 4.218 Doğu bölümden detay (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.4
 Şekil 4.219 Küfündür Hanı planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Büyük ölçüde yıkılarak ciddi zarar gören yapının mevcut hali, yapıya ilişkin plan özelliklerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Aydemir, Cantay ve Tuncer birbirlerine yakın zaman dilimlerinde yapıyı incelemiş olsalar da, yapıya dair birbirlerinden farklı iki tür plan okuması ortaya çıkarmışlardır (Şekil 4.219, Şekil 4.221). Aydemir, yapının üç mekandan oluşan bir yapı topluluğu olduğunu aktarmıştır. Yapı, doğuda iki mekana, batı ve kuzeyde ise üçer mekana ayrılmış yapılardan oluşmaktaydı (Şekil 4.216, Şekil 4.217, Şekil 4.218). Kuzey ve batı mekanları birbirlerinden kemer sıraları ile ayrılmışlardır (Şekil 4.220). Moloz taş malzeme kullanılan yapının bazı kemer örgülerinde tuğla malzeme kullanımı tespit edilmiştir. Kalıntılardan yapının tonoz ile örtüldüğü ve küçük pencere açıklıkları ile aydınlatıldığı anlaşılmaktadır (Aydemir, 1970:41; Cantay, 2016:190).
 Şekil 4.220 Küfündür Hanı batıdan görünüşü (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.5
 Şekil 4.221 Küfündür Hanı planı (Tuncer, 1995)	Plan Özellikleri: Aydemir, birbirinden bağımsız ancak, kapı açıklıkları ile birbirlerine bağlanan bu yapı topluluğunun ortasında üzeri açık bir avlunun varlığından ve kuzeydoğudaki odada yer alan bir ocaktan bahsetmiştir (Aydemir, 1970:40). Tuncer, doğu ve batıda birbirleri ile bağlantılı olmadığı izlenimi veren iki yapıdan oluşan bir yapı topluluğu olduğunu aktarmıştır. Doğu batı yönünde uzanan iki mekandan meydana gelen doğudaki yapı, yüksek duvarları ile batıdaki yapıya nazaran daha sağlam kalmış beden duvarlarına sahipti. Yapının asıl planını oluşturan ve subasman katına kadar yıkılan batı yapısı ise yıkılmasına rağmen, temel izlerinden anlaşıldığı kadarı ile doğu batı yönünde uzanan üç mekandan oluşmakta ve tonozla örtülmekteydi (Şekil 4.222) (Tuncer, 1995:14).
 Şekil 4.222 Küfündür Hanı batıdan görünüşü (Tuncer, 1995)	

Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.6
 Şekil 4.223 Küfündür Hanı iki bölümlü yapı ve ocak (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Yapılardan birinin yolcuların kullanımına, bir diğerrinin ise hayvan ve yüklerin bağlanmasına yönelik kullanıldığı düşünülse de, mevcut planlar yapının özgün plan özelliklerini yansıtmaktan uzaktırlar (Şekil 4.223). Çok yapılı bir diğerr örnek olan Duhan Kervansarayı incelendiğinde yapının, farklı ölçeklerde iki yapı olarak, ortak bir beden duvarı kullanılacak şekilde tasarlandığı ve yapının kütleli olarak bir bütünlük gösterdiği söylenebilir. Aynı durumun Küfündür yapısı için geçerli olup olmadığı bilinmemektedir. Yapının ayakta olan bazı beden duvarları da günümüzde tamamen yıkılmış ve yapının bir bölümü moloz yığınınadır dönüşmüştür (Şekil 4.224). Bu şekilde yapının plan özelliklerinin belirlenmesi oldukça güçtür.
 Şekil 4.224 Küfündür Hanı iki bölümlü yapının beden duvarları (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.7
 Şekil 4.225 Doğu bölümü önünde ilerleyen köprü kalıntısı (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Yapı kalıntılarından, han yapısının farklı plan tipi özellikleri gösteren ya da farklı dönemlerde inşa edilerek büyüyen bir yapı topluğu olduğu belirtilebilir. Bitlis'in diğer han, kervansaray ve ribat örneklerinin sahip olduğu plan tipinden farklı bir gelişim göstermektedir. Konum itibari ile insan erişiminin kolay olmadığı ana yol hattından uzak olduğu için, zaman içerisinde doğal olarak tahrip olmuştur. Bu nedenle yapının bulunduğu alanda hem han yapısı hem de köprü kalıntısı için gerçekleştirilecek bir arkeolojik kazı çalışması ile yapının hem özgün planına ulaşmak hem de yapıyı restore ederek Bitlis kent mimarisine kazandırmak mümkündür (Şekil 4.225, Şekil 4.226, Şekil 4.227).
 Şekil 4.226 Yapının güneydoğudan görünümü ve köprü ayakları (Aydemir, 1970)	
 Şekil 4.227 Köprü ayakları kalıntısı (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.12 Küfündür Hanı (devamı)

Yapının Adı: Küfündür Hanı	Katalog No: 12.8
 Şekil 4.228 Yapıda taş ve tuğla malzeme kullanımı (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Yapının cephe özelliklerini aktaracak veriler oldukça kısıtlıdır. Yapı topluğunun bölümlerine giriş kısımları saptanamamıştır. Kalıntılardan yapıların birbirlerinden bağımsız olarak mı, koridorlar veya açıklıklarla bağlantılı olarak mı inşa edildiğini belirtmek güçtür.
 Şekil 4.229 Moloz taş örgü (Kişisel Arşiv, 2022)	Mevcut olan beden duvarlarından malzeme olarak düzensiz taş örgü, moloz taş kullanımı ve ayakta olan kemer düzenlerinde tuğla malzeme kullanımı tespit edilmiştir (Şekil 4.228). Tuğla malzeme diğer Bitlis yapılarında sıklıkla karşımıza çıkan bir durum değildir (Şekil 4. 229, Şekil 4.230).
 Şekil 4.230 Moloz taş örgüde harç kullanımı (Kişisel Arşiv, 2022)	Yapı üzerinde ve duvarlarda herhangi bir bezeme unsuruna, taşçı işaretine rastlanmamıştır.

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı (Du Han)	Katalog No: 13.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Sarıkonak (Duhanşen, Şetek) Köyü	Yapının Koordinatları: 38.250816, 41.957577
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 25/05/2015 gün ve 878 S.K.
Tescil Türü: Anıt	Ada: Pafta: 4 Parsel: 149
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Menzil Kervansarayı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, batı bölümü yıkık, harap halde ullanılmamaktadır.	İnceleme Tarihi: Ağustos, 2021, Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.32 Duhan Kervansarayı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.33 Duhan Kervansarayı konum detayı

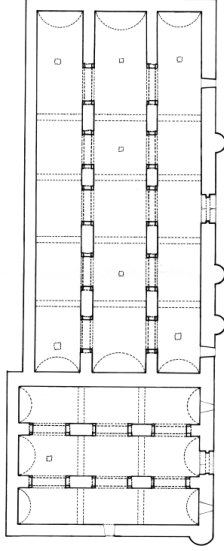
Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.2
 Şekil 4.231 Bitlis yönüne doğru yapının konumu (Kişisel Arşiv, 2021)	Açıklamalar: Bitlis-Diyarbakır karayolu üzerinde Diyarbakır yönüne devam edildiğinde yolun solunda Bitlis çayı kenarında, eğimli bir araziye inşa edilmiştir (Harita 4.32). Yapıya ulaşımın bir köprü yapısı ile sağlandığı ve Duhan'ın bir menzil noktası olarak kullanıldığı tarihi kaynaklarda tekrar edilmektedir (Şekil 4.231). Matrakçı Nasuh, I. ve II. İran seferlerinde Bitlis'ten Diyarbakır yönüne ilerleyen ordunun, Duhan köprüsünü geçip çok sayıda deve ve at ile Cısr-i Dühan konak noktasında kaldığını aktarmıştır (Matrakçı Nasuh, 2014:107).
 Şekil 4.232 Bitlis Çayı üzerindeki köprü ile bağlantılı yapı (Kişisel Arşiv, 2021)	Günümüzde yeniden inşa edilen köprü üzerinden devam eden yol, yapının güney cephesinden doğuya ilerleyerek köy yoluna bağlanır (Şekil 4.232). Bu yol, çalışma kapsamında olan Şeyh Ciman Hanı'nın bulunduğu Çeltikli Köyü ile de bağlantılıdır. Eski kervan yolu olarak da bilinen bu güzergah, dağ yolundan doğuya doğru devam edildiğinde Siirt'e ve Bahçesaray üzerinden Van şehirlerine ulaşmaktadır. .

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.3
 Şekil 4.233 Duhan Kervansarayı genel görünümü (Aydemir, 1970)	Açıklamalar: Bitlis kentinde yer alan diğer han yapılarından farklı olarak birbirine bitişik ancak; birbiri ile herhangi bir bağlantısı olmadan farklı ölçeklerde inşa edilen iki handan oluşan yapı, Veysel Karani türbesinden sonraki menzil noktasında yer almaktadır (Şekil 4.233).
 Şekil 4.234 Duhan Kervansarayı genel görünüm (Bektaş, 1989)	Tuncer'e göre yapının Duhan olarak anılmasının nedeni, iki yapıdan küçük olanın Siirt yolcularına, büyük olanın ise Bitlis yolcularının kullanımına verilerek iki yönü tasvir etmesindendir (Şekil 4.234) (Tuncer, 1995:15).
 Şekil 4.235 Diyarbakır yönünden Duhan Kervansarayı (Tuncer, 1995)	Uluçam ve Ünal, benzer şekilde, küçük yapının insanlara büyük yapının ise hayvan ve yüklere ayrıldığını belirtmişlerdir (Şekil 4.235) (Uluçam, 2002:133; Ünal, 1978:461). Aydemir'e göre doğudaki han yapısı daha önce inşa edilmiştir (Aydemir, 1970:43). Cantay'a göre yapı bir XVII. yüzyıl Osmanlı menzil yapısıdır (Cantay, 2016:180).

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.4
 Şekil 4.236 Yapının genel görünüşü (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Bitlis kent merkezine uzaklığı ortalama 30 km. olan yapı (Şekil 4.236), doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olarak biri diğerinden daha büyük ölçekli tasarlanan iki yapının birleşiminden oluşmaktadır (Şekil 4.237). İsmi bilinmeyen yapı, iki yapının birleşiminden meydana geldiği için bölge halkı tarafından “Du” (iki) han olarak adlandırılmış olmalıdır. Eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılan yapıya giriş, güney cepheden her yapı için ayrı ayrı açılan birer kapıdan sağlanmaktadır (Şekil 4.238). Doğu ve batı yönlerine yerleştirilen iki kapının kemer alınlıklı girişleri üzerinde kitabe kuşağı yer almamaktadır. Bu nedenle yapıların inşa tarihi ve banisi bilgilerine ulaşılamamaktadır. Toplam uzunluğu 49 m.’ye yaklaşan yapının kuzey cephesi, arazi koşullarına göre şekillendirilmiş olarak kör cephe şeklindedir.
 Şekil 4.237 Duhan Kervansarayı planı (Aydemir 1970)	
 Şekil 4.238 Güneybatı cepheden yapının görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.5
 Şekil 4.239 Giriş kısmı toprakla dolan batı yapısı (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Örtü sistemi yıkılan ve içerisi moloz yığınlarıyla dolan batı yapısı mevcut hali ile tehlike oluşturmakta ve günümüzde bu yapının içerisine girilememektedir (Şekil 4.239). Yapının güney cephesi üzerinde, kitabe kuşağı bulunmayan sivri kemerli niş içerisine alınan basık kemerli bir kapı açılmıştır. Kapının girişi toprak yığını ile kapanmış bir durumdadır. Küçük bir yapı olarak tasarlanan batıdaki bu yapı, enlemesine gelişen bir plan şekli göstermektedir. İç mekan kalın, kısa ve dikdörtgen formlu iki ayak dizisi üzerinde birbirlerine kemerlerle bağlanan, ortası diğer iki mekana göre daha geniş tutulan üç mekana ayrılmıştır (Şekil 4.240). Ayaklar arasındaki sivri kemerlerin dış yüzeylerinde, kemerlerde ve tonoz örtü üzerindeki takviye kemerlerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır (Şekil 4.241).
 Şekil 4.240 Batı yapısı kemerler ve örtü sistemi (Aydemir, 1970)	
 Şekil 4.241 Batı yapısı orta bölümden kemer düzenlemesi (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.6
 Şekil 4.242 Batı yapısı (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Yapının içerisi, güney duvarı üzerinde dışa doğru daralan iki pencere ile batı duvarı üzerinde bozuk satırları nedeniyle sonradan açılmış izlenimi veren üç pencere açıklığı sayesinde aydınlatılmaktadır (Şekil 4.242) (Aydemir, 1970:42; Ünal, 1978:460).
 Şekil 4.243 Batı yapısı örtü sistemi ve bölümleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Beden duvarları üzerinde açılan pencere açıklıkları Ünal ve Uluçam'a göre, bu bölümün insanların, diğer büyük bölümün ise hayvanların kullanımı için inşa edildiğini göstermektedir (Ünal, 1978:461; Uluçam, 2002:133).
 Şekil 4.244 Batı yapısı destek kulesi (Kişisel Arşiv, 2021)	Doğu duvarı, herhangi bir açıklık olmadan sağır bir duvarla doğudaki büyük yapıya bağlanmıştır. Kalıntılardan, içten tonoz, dıştan düz toprak damla örtüldüğü anlaşılmaktadır (Şekil 4.243). Beden duvarlarında moloz taş, giriş kapısı üzerindeki kemerli niş içerisine alınan basık kemerli kapıda ise kesme taş malzeme kullanılmıştır (Şekil 4.244).

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.7
 Şekil 4.245 Doğu yapısı girişi (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Doğudaki büyük yapıya aynı şekilde, güney cephe üzerinde açılan sivri kemerli niş içerisine yerleştirilen basık kemerli bir kapı aralığından girilmektedir (Şekil 4.245).
 Şekil 4.246 Doğu yapısı içten (Kişisel Arşiv, 2021)	Batıdaki yapıya nazaran daha sağlam bir şekilde günümüze ulaşan doğu yapısı (Şekil 4.246), enlemesine yönelik gösteren dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. İçten iki sıralı olarak birbirlerine kemerlerle bağlanan dört ayak ile üç mekana ayrılmıştır. Üç mekandan ortada yer alan diğerlerinden daha geniş tutulmuştur.
 Şekil 4.247 Orta bölüm ayak örneği ve kaçak kazı açması (Kişisel Arşiv, 2021)	Yapı içerisinde gerçekleştirilen çok sayıdaki kaçak kazının zeminde oluşturduğu büyük boşluklar, yapıyı tehdit etmektedir (Şekil 4. 247). Ayrıca; girişin açık olması nedeniyle yapı içerisinde tehlike oluşturacak unsurların yapıya kolayca girmeleri de yapının iyice harap bir hale dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.8
 Şekil 4.248 Tonoz örtülü giriş bölümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Ayakları birbirine bağlayan kemerlerde ve tonozlar üzerindeki takviye kemerlerinde kesme taş, beden duvarlarında ise moloz taş malzeme kullanılmıştır (Şekil 4.248). Beden duvarları üzerinde sonradan açıldığı anlaşılan açıklıklarla, havalandırma ve ışık sağlanmaktadır. Bu durum, yapı içinde açılan kaçak kazı çıkurları nedeni ile zarar gören yapının beden duvarlarında da kayıp ve çökmelerin yaşanmasına neden olabilecek bir durum sergilemektedir.
 Şekil 4.249 Düz teras çatı (Kişisel Arşiv, 2021)	İçten tonoz, dıştan düz teras çatı ile örtülü yapının kuzey ve doğu duvarı, toprağa gömülü bir şekildedir (Şekil 4.249, Şekil 4.250). Yapının güney cephesi üzerine yerleştirilen destek kulelerinden üçü doğu, biri de batıdaki yapıda yer almaktadır.
 Şekil 4.250 Toprağa gömülü doğu bölümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Bakımsız ve harap bir halde olan yapı günümüzde, askeri koruma noktası olarak kullanılmaktadır.

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.9
 Şekil 4.251 Doğu yapısının destek kuleleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Yapı, konum itibarı ile eğimli bir arazide yer almaktadır. Bu nedenle inşa aşamasında, yapının arazinin eğim şartlarına göre şekillenerek, simetrik olmayan bir görünümde planlandığı görülmektedir. Doğu ve kuzey duvarların toprağa gömülü şekilde olması, tüm hareketliliğin güney cephe üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Silindirik destek kuleleri cephe üzerinde hareketlilik oluşturan elemanlardır (Şekil 4.251). Üzerinde hiçbir bezeme unsuruna yer verilmeyen batı ve doğu yapılarının girişleri, tasarım açısından benzer özellikler göstermektedirler. Sivri kemerli bir alınlık içerisine alınan basık kemerli düzenleme, kemer örgüsünde ve alınlığında kullanılan kesme taş malzeme her iki kapı girişinde benzerdir (Şekil 4.252).
 Şekil 4.252 Doğu yapısının duvar ve tonoz örgüsü (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.13 Duhan Kervansarayı (devamı)

Yapının Adı: Duhan Kervansarayı	Katalog No: 13.10
 Şekil 4.253 Doğu (solda) ve batı (sağda) girişleri (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Arada herhangi bir açıklık sağlanmadan kör bir duvarla birbirine bağlanan iki yapının, aynı zaman dilimlerinde mi yoksa farklı zaman aralıklarında mı yapıldıkları bilinmese de yapının kütsel bir bütünlük gösterdiği söylenebilir (Şekil 4.253).
 Şekil 4.254 Doğu (üstte) ve batı (altta) girişleri kemer detayı (Kişisel Arşiv, 2021)	Yapıya ait eski görsel belgelerde seçilebilen batı yapısının kemer alınlığı içerisinde bazı kayıpların olması, bu durumun yapının kitabe taşının kaybı olabileceği düşüncesini doğursa da günümüzde her iki yapıda da kitabe yoktur. Yapının genelinde kullanılan moloz taş kullanımı, kapı düzenlemeleri, ayaklar ve ayakları birbirlerine bağlayan kemerler ile takviye kemerlerinde yerini kesme taş malzemeye bırakmıştır (Şekil 4.254).

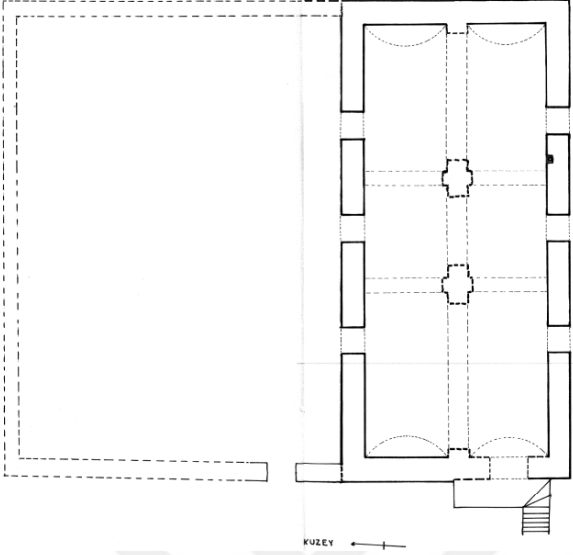
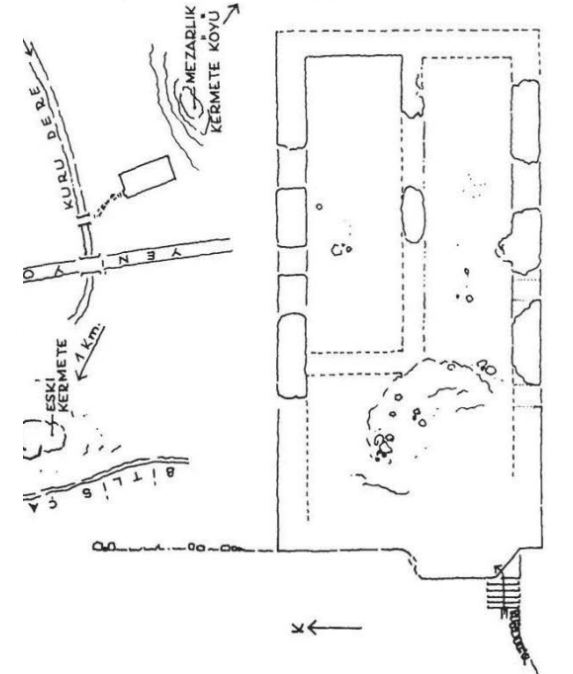
Tablo 4.14 Kermete Hanı

Yapının Adı: Kermete Hanı (Kermate,Kermata, Alaniçi)	Katalog No: 14.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Alaniçi (Kermete) Köyü	Yapının Koordinatları: 38.213455, 41.852093
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 28.11.2022
Tescil Türü: Anıt	Ada: 112 Pafta: L47c03d Parsel: 1
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Menzil Hanı
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde harap bir şekilde, kullanılmamaktadır.	İnceleme Tarihi: Ağustos, 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.34 Kermete Hanı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.35 Kermete Hanı konum detayı

Tablo 4.14 Kermete Hanı (devamı)

Yapının Adı: Kermete Hanı	Katalog No: 14.2
 Şekil 4.255 Kermete Hanı (Kişisel Arşiv, 2022)	Açıklamalar: Bitlis Diyarbakır yolu üzerinde (Harita 4.34), Diyarbakır yönüne doğru yolun sağ tarafında, ağaçlarla kaplanmış bir alanda büyük ölçüde yıkılmış bir haldedir (Şekil 4.255). Yapının etrafını saran asma üzümler, incir ve elma ağaçları yapının ayakta olan beden duvarlarını kısmen sarmıştır. Dağlık bir alanda, tepenin düzlüğe elverdiği bir noktaya konumlandırılan yapı (Şekil 4.256), günümüzde şehirlerarası yol aksının yoğun olarak devam ettiği güzergah üzerinde inşa edilmiştir. Eski adı Kermate olan Alaniçi köyü yakınında yer alan yapı, Bitlis kent merkezine ortalama olarak 40 km. mesafededir. Yakınında köy yerleşimi, eski mezarlık alanı, yöre halkının kale ve cami olarak tanımladıkları birtakım yapı yıkıntıları mevcuttur. Konum itibari ile menzil yapısı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.257).
 Şekil 4.256 Güneybatı yönünden Kermete Hanı (Aydemir, 1970)	
 Şekil 4.257 Güneybatı yönünden Kermete Hanı (Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.14 Kermete Hanı (devamı)

Yapının Adı: Kermete Hanı	Katalog No: 14.3
 Şekil 4.258 Kermete Hanı planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Genel olarak büyük ölçüde yıkık bir halde olan yapının doğu ve batı beden duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Aydemir ve Tuncer'e göre yapı, doğu batı doğrultusunda gelişim gösteren ve ayaklarla iki mekana ayrılan dikdörtgen bir plana sahipti (Şekil 4.258, Şekil 4.259) (Aydemir, 1970:45; Tuncer, 1995:15).
 Şekil 4.259 Kermete Hanı planı (Tuncer, 1995)	Eski tarihli görsellerinde, yapının tarla içerisinde kaldığı ve günümüzdeki mevcut halinden daha büyük ölçekli bir yapı olarak gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Yol genişletme çalışmaları esnasında, yapının bazı bölümlerinin yıkıldığı tahmin edilmektedir. Mevcut durumu, özgün planının anlaşılmasını güçleştirmektedir. Aydemir, yapının kuzey cephesine bitişik olarak verdiği dikdörtgen mekanı, hayvanların toplu halde barınacakları bir avlu olarak değerlendirmiştir (Aydemir, 1970:45).

Tablo 4.14 Kermete Hanı (devamı)

Yapının Adı: Kermete Hanı	Katalog No: 14.4
 Şekil 4.260 Kuzey duvar kalıntıları (Kişisel Arşiv, 2022)	Plan Özellikleri: Aydemir'in avlu olabileceğini belirterek plan çizimde yer verdiği alan Tuncer'e göre sel taşkınlarına karşı yapılan bir duvar olmalıdır. Günümüzde kuzey ve güney cephe duvarları kısmen ayakta kalan yapının kapladığı alanı Aydemir 25x13 m. Tuncer ise 25.50x13.50 m. ve duvar kalınlığı ortalama 1.30 m. olarak vermişlerdir (Şekil 4.260). Yapıya girişi sağlayan ve batı cephenin güney yönüne yerleştirilen yüksek basamaklı merdivenler Tuncer'e göre yapıya sonradan eklenmiş olmalıdır (Şekil 4.261, Şekil 4.262) (Tuncer, 1995:15).
 Şekil 4.261 Yapıya girişi sağlayan merdivenler (Aydemir, 1970)	Konum itibari ile mevsimsel yağışlardan etkilenmesinin önüne geçilmesi ve şu anda kuru olan dereden oluşabilecek olası su taşkınlarına karşı yapı yüksek bir temel üzerine inşa edilmiş olmalıydı.
 Şekil 4.262 Merdivenlerden devam eden duvar kalıntısı (Tuncer, 1995)	

Tablo 4.14 Kermete Hanı (devamı)

Yapının Adı: Kermete Hanı	Katalog No: 14.5
 Şekil 4.263 Güney cephe moloz taş kullanımı (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Yapı büyük ölçüde kayıp olduğundan, yapının ana giriş mekanına ulaşılamamıştır. Yapıya ait bani ve tarihlendirme bilgilerini verecek bir kitabe mevcut değildir.
 Şekil 4.264 Kuzey cephe kemer sırası detayı (Kişisel Arşiv, 2022)	Moloz taş örgü ile örülen beden duvarları (Şekil 4.263), kalıntı örnekleri incelendiğinde üst kısımlara doğru tuğla malzeme kullanımı ile devam etmektedir. Bu durum, yapının tuğla malzemeli tonoz örtüye sahip olduğunu göstermektedir.
 Şekil 4.265 Kemer örgüsünde tuğla kullanımı (Kişisel Arşiv, 2022)	Kuzey beden duvarları içerisinde açılan kemer sıralarının da aynı şekilde tuğla malzeme ile örüldüğü görülmektedir (Şekil 4.264). Kemer örgüsünde tuğla malzeme kullanımı (Şekil 4.265), Rahva bölgesi ve kent merkezinde bulunan Rahva Kervansarayı dışındaki yapılarda karşılaşılmayan bir durumdur. Yapının bezeme düzeni hakkında bilgi verebilecek herhangi bir unsura rastlanmamıştır.

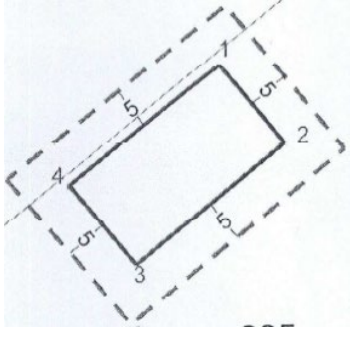
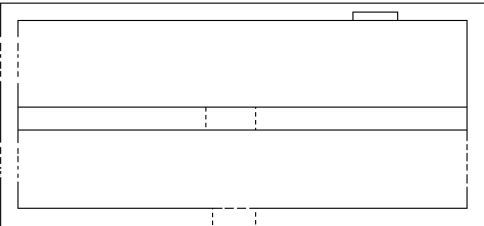
Tablo 4.15 Cemihan Hanı

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Sarıdal Köyü	Yapının Koordinatları: 38.266827, 42.544765
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 23/02/2015 gün ve 785 S. K.
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: Pafta: 2 Parsel: 225
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde kısmen yıkılmış şekilde, kullanılmamaktadır.	İnceleme Tarihi: Nisan, 2021
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.36 Cemihan Hanı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.37 Cemihan Hanı konum detayı

Tablo 4.15 Cemihan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.2
 Şekil 4.266 Cemihan genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Açıklamalar: Bitlis’in Tatvan ilçesine bağlı Sarıdal Köyü’nde Revi Miran denilen alanda, Hizan yönünde devam eden toprak yolun sol tarafında Oraniz deresi kenarında yer almaktadır (Harita 4.36). Kuzeye doğru devam edildiğinde Van-Tatvan yoluna çıkan toprak yol, doğuda Van, batıda Tatvan istikametine devam etmektedir. Bulunduğu konum, ulaşımın güç olduğu, iklimin Bitlis’in diğer noktalarına göre kış koşullarında daha sıcak ve ılıman geçtiği bir yerdedir (Şekil 4.266).
 Şekil 4.267 Doğu yönünden yapının görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	
 Şekil 4.268 Batı yönünden yapının görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	Toprağa gömülü bir halde bulunan yapının (Şekil 4.267), yoldan geçilirken farkedilmesi oldukça zordur. Büyük ölçüde toprak altında kalmış olması ve bulunduğu arazi üzerinde kolayca seçilememesi, yapının inşa aşamasında özellikle tercih edilen bir durum olabilir (Şekil 4.268).

Tablo 4.15 Cemihan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.3
 Şekil 4.269 Cemihan vaziyet planı (Van KVKBK Arşivi)	Plan Özellikleri: Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iki mekanlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 4.269). Bitlis'in diğer han yapılarından oldukça farklı bir görünüme sahiptir (Şekil 4.270). Yapıya asıl giriş tespit edilememiştir. Toprak içerisinde gömülü duran yapıya ulaşmak için yapının farklı noktalarından beden duvarları tahrip edilerek oluşturulan açıklıklarla yapı içerisine girmek mümkündür (Şekil 4.271). Mevcut girişin sağlandığı bölümün doğu ve batı duvarları kısmen yıkılmıştır. Bu alanlardan, yapı içerisine giriş gerçekleştirilir (Şekil 4.272). Birinci mekandan ikinci mekana geçiş yapıyı ikiye ayıran duvarın ortasından açılan kemerli bir açıklıktan sağlanır. Bu alan yük hayvanlarının kolayca geçebileceği bir genişliğe sahip değildir (Şekil 4.273). Bir ocağın tespit edildiği bu alanın doğu duvarı sağlam iken batı duvarı kısmen yıkıktır (Şekil 4.274).
 Şekil 4.270 Cemihan restitüsyon önerisi (Yazar tarafından Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu danışmanlığında oluşturulmuştur)	
 Şekil 4.271 Günümüzde kullanılan giriş (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.15 Cemihan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.4
 Şekil 4.272 İçten görünüm (Kişisel Arşiv, 2021)	Plan Özellikleri: Yapıya ışık sağlayacak herhangi bir açıklık tespit edilememiştir. Bölge halkı tarafından han olduğu belirtilen, yakın zamana değin yoğun olmamakla birlikte, bölgeden geçen yolcuların içerisinde dinlendiği bu yapının özgün yapısının kesin olarak han olup olmadığı bilinmemektedir. Toprak içerisinde bu denli gömülü yapılmış olması yapının bir depo, mahzen olarak kullanılabileceği fikrini doğurmakla birlikte aynı zamanda, F. R. Mansuelli'nin 1901 tarihli bir haritası üzerinde bu alan, Cemihani Tekkesi olarak işaretlenmiştir (Şekil 4.275). Alahan olarak işaretlenen, bir yapıyı mı yoksa yerleşim yerini mi işaret ettiği anlaşılamayan alan Cemihan yapısının kuzeyinde yer almaktadır. Arazi çalışmasında bu alan tespit edilememiştir. Cemihan yapısı ayrıca bulunduğu bölgede yeri tespit edilemeyen bir tekke ile de bağlantılı olabilir.
 Şekil 4.273 Kemer açıklığından geçilen ikinci mekan (Kişisel Arşiv, 2021)	
 Şekil 4.274 Ocak görünümü (Kişisel Arşiv, 2021)	

Tablo 4.15 Cemihan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.5
	
Şekil 4.275 Cemihan Hanı'nın olduğu alanda bir yapının (üstte) F. R. Maunsell 1901 tarihli harita üzerinde tekke olarak gösterilmesi	
Plan Özellikleri: Han olarak tescillenen yapının farklı bir amaç için inşa edilerek sonraki dönemlerde han olarak kullanılmış olabileceği de düşünülebilir. Hizan merkezli olup Bitlis ve çevresinde faaliyet gösteren Şeyh Celaledin'e bağlı kollardan bir tekkenin de Tatvan'a bağlı Yorgalar (Çemihani) mezrasında olduğu bilinmektedir (Çakır, 2016:107). Tekkenin yeri kaynaklarda tespit edilememiştir. Bölge halkından, yapının önünde akan dere üzerinde yıkılarak günümüze ulaşamayan bir köprü olabileceği bilgisine ulaşılmıştır.	

Tablo 4.15 Cemihan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Cemihan Hanı	Katalog No: 15.6
 Şekil 4.276 Tonoz örtü ve kemerli açıklık (Kişisel Arşiv, 2021)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Etrafında hiçbir yapı kalıntısı olmayan, toprak içerisine gizlenecek şekilde gömülü bir halde bulunan yapının hiçbir cephesi görünmemektedir. Bu nedenle cephe düzeni üzerinde yorum yapmaya imkan sağlayacak veri mevcut değildir. Belirtildiği gibi yapı özellikle toprak içerisine gömülü olarak da inşa edilmiş olabilir. Hem beden duvarlarında hem de örtü sistemi olan tonoz örgüde moloz taş malzeme kullanılmıştır (Şekil 4.276, Şekil 4.277).
 Şekil 4.277 Beden duvarlarında moloz taş kullanımı (Kişisel Arşiv, 2021)	Yapının beden duvarları üzerinde veya yapı içerisinde herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiştir. Yapıyı hareketlendiren tek unsur ikinci mekan içerisinde tespit edilen ocak için açılan açıklıktır.

Tablo 4.16 Çeltikli Hanı

Yapının Adı: Çeltikli Han (Şeyh Ciman Hanı)	Katalog No: 16.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Çeltikli Köyü	Yapının Koordinatları: 38.2606 42.1131
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: Yok
Tescil Türü: Yok	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Özgün işlevi han, günümüzde yalnızca bazı beden duvarları izleri görülmekte, büyük ölçüde kayıp.	İnceleme Tarihi: Ağustos 2022
Hava Fotoğrafı:  Harita 4.38 Çeltikli Hanı konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)	Hava Fotoğrafı Detay:  Harita 4.39 Konum detay

Tablo 4.16 Çeltikli Hanı (devamı)

Yapının Adı: Çeltikli Hanı	Katalog No: 16.2
 Şekil 4.278 Çeltikli Köyü çeltik tarlaları (Kişisel Arşiv, 2022)	Açıklamalar: Bitlis kent merkezine bağlı Çeltikli köyü girişinde, Kocaçay kenarında köprü yanında yer almaktadır (Harita 4.38). Konum olarak dağlık ve ulaşılması güç bir noktaya inşa edilen yapı, bölgesel ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesine ve Siirt yönüne geçişlere imkan vermektedir (Şekil 4.278).
 Şekil 4.279 Ulaşım ve taşımada kullanılan katırlar (Kişisel Arşiv, 2022)	Yapıya ulaşım iki farklı güzergahtan sağlanmaktadır. Bilinen en eski yol aksı, Diyarbakır yönünden Bitlis kentine devam edildiğinde Duhan yapısından doğuya doğru devam edilerek ulaşılan dağ yoludur (Şekil 4.279). Yapıya ulaşıldıktan sonra öncelikle Siirt'e ardından Van şehirlerine varılmaktadır (Şekil 4.280). Güvenlik nedenleri ile günümüzde tercih edilmeyen bu güzergaha alternatif olarak; Deliklitaş geçildikten sonra Kireçtaşı Köyü girişinde jandarma kontrol noktasının ardından Hizan'a devam eden yol hattının takip edilmesi ile de yapıya varılabilmektedir.
 Şekil 4.280 Çeltikli Köyü'nden Siirt'e giden eski dağ yolu (Kişisel Arşiv, 2022)	

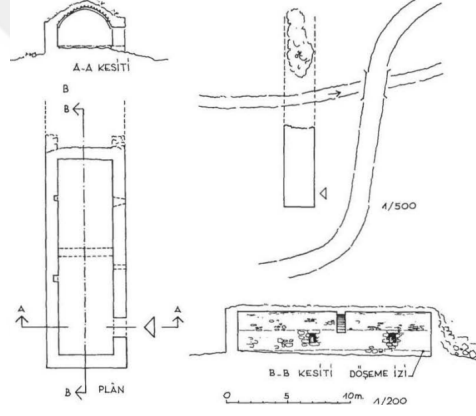
Tablo 4.16 Çeltikli Hanı (devamı)

Yapının Adı: Çeltikli Hanı	Katalog No: 16.3
 Şekil 4.281 Çeltikli Hanı konumu (Kişisel Arşiv, 2022)	Açıklamalar: Şeyh Ciman veya Çeltikli olarak anılan yapı, günümüzde de ekimi devam eden çeltik tarlalarının olduğu, bölgesel ticaretin devamlılığı için gerekli taze sebze, meyve ve tahıl ürünlerinin sayı olarak bol ve çeşitli olduğu zengin bir bölgede yer alır (Şekil 4.281).
 Şekil 4.282 Yıkıntı halindeki han (Kişisel Arşiv, 2022)	Bölgeye adını veren ve iç ticareti canlandıran tarım ürünleri günümüzde üretilmeye devam etse de üretimin artık kısıtlı olarak, sadece bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu söylenebilir.
 Şekil 4.283 Çay kenarındaki yapı (Kişisel Arşiv, 2022)	Duhan'a ve Diyarbakır-Bitlis karayoluna ortalama 12-13 km. mesafede olan yapı, bölgesel ticaretin Bitlis kent merkezine uğramadan Siirt ve Van şehirleri ile sağlanmasına olanak veren bir konumdadır (Şekil 4.282, Şekil 4.283). Bu açıdan yapının, bölgesel ticari faaliyetlerde ve ulaşımında kullanıldığı söylenebilir.

Tablo 4.16 Çeltikli Hanı (devamı)

Yapının Adı: Çeltikli Hanı	Katalog No: 16.4
Plan Özellikleri: Yıkılan veya ciddi bir biçimde tahrip edilen yapıdan günümüze, bazı noktalarda izleri okunabilen beden duvarları kalıntıları dışında plan özelliklerini aktarmaya yardımcı olacak veri ulaşmamıştır (Şekil 4.284, Şekil 4.285). Yapının hemen yanında akan çay, bölge halkının ifadesiyle, geçtiğimiz yıllarda ciddi bir biçimde taşarak yapının örtü sistemini, beden duvarlarını yıkarak yapının kaybına yol açmıştır.	
  Şekil 4.284 Hanın giriş cephesi (solda Fehim Düzce) ve günümüzdeki hali (sağda Kişisel Arşiv, 2022)	
  Şekil 4.285 Hanın arka cephesi (solda Tuncer, 1995) ve günümüzdeki hali (sağda Kişisel Arşiv, 2022)	

Tablo 4.16 Çeltikli Hanı (devamı)

Yapının Adı: Çeltikli Hanı	Katalog No: 16.5
 Şekil 4.286 Hanın girişi (Tuncer, 1995)	Plan Özellikleri: Hakkında sınırlı veriye sahip olunan yapının kitabesi mevcut olmamakla birlikte dönemi ve banisi bilinmemektedir. (Şekil 4.286). Tuncer'e göre iç ölçüleri eni 3.28x4.24 m. ve boyu 15.35x15.58 m. olarak verilmiştir. Tek mekanlı inşa edilen yapı, dikdörtgen planlıdır (Şekil 4.287). Örtü sistemi olarak tonoz kullanılmıştır. Yapının aydınlatılması kapıdan ve sağda yer alan iki menfez deliğinden sağlanmaktaydı (Şekil 4.288). Tuncer, kalıntılardan, yapının bir menfez ile su kaynağının karşısına kadar uzatıldığını ve bu şekilde su kaynağının yapı altından akmaya devam ettiği izlenimi edindiğini aktarmıştır (Tuncer, 1995:16). Bölge halkı ile gerçekleştirilen görüşmelerde, yapının karşıya devam etmediği ancak, bir köprü ile su kaynağının aşılarak eski kervan yoluna bağlandığı bilgisine ulaşılmıştır.
 Şekil 4.287 Hanın plan ve kesit çizimleri (Tuncer, 1995)	
 Şekil 4.288 Hanın içten görünümü (Tuncer, 1995)	

Tablo 4.16 Çeltikli Hanı (devamı)

Yapının Adı: Çeltikli Hanı	Katalog No: 16.6
 Şekil 4.289 Günümüze ulaşan duvar örgüsü (Kişisel Arşiv, 2022)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Moloz taş örgü ile örülen duvar kalıntıları hem yıkıntıların olduğu yapı alanında hem de su kaynağının aşıldığı ve yapı ile aynı istikamette devam eden hat boyunca görülebilmektedir (Şekil 4.289). Yapının devam edip etmediği ancak alanda gerçekleştirilecek bir kazı sayesinde belirlenebilir (Şekil 4.290).
 Şekil 4.290 Çayın karşısında devam eden kalıntılar (Kişisel Arşiv, 2022)	Yapıya ait eski görsellerden, yapının kaba kesme taşlarla örülmüş kemerli bir girişe sahip olduğu görülür. Duvarlar, düzensiz moloz taş örgü ile oluşturulmuştur. Yapı içerisinde kullanılan takviye kemerinde de kesme taş malzeme kullanıldığı seçilmektedir. Yapıda bezeme unsurlarına yer verilip verilmediği anlaşılmamaktadır.

4.2 Günümüze Ulaşamayan Yapılar

Bitlis kentinde günümüze ulaşan çok sayıda ribat, han ve kervansaray yapısı mevcuttur. Buna karşılık hakkında somut verilere sahip olduğumuz ancak; çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamayan 6 (altı) yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan bazılarının planları ve görselleri mevcuttur. Gerçekleştirilen çalışmalarda, bazı yapıların konum bilgilerine ulaşılabilmektedir. Yapıların hangi sıklıkla inşa edildiğinin ve aralarındaki mesafelerin hesaplanabilmesi açısından bu veriler oldukça önemlidir. Katalog çalışmasının, mevcut bölümde devam etmesi nedeni ile katalog çalışması 17 numaradan itibaren devam etmektedir.

17. Tatvan Hanı
18. Örenlik Hanı
19. Harabe Han
20. Meymune Hanı
21. Kara Han
22. Anonim Ribat

Günümüze ulaştığı tespit edilemeyen ancak; literatür çalışmasında sözlü, yazılı bir kaynakta ya da harita üzerinde isim veya konum bilgilerine ulaşılan bazı yapı bilgilerine ulaşılmıştır. Ribat, han veya kervansaray yapılarından biri olup olmadıkları kesin olarak tespit edilemeyen bu yapıların çalışmaya katkı sunacağı, yapıların konum veya isim olarak bilinmelerinin dahi konu ile alakalı gerçekleştirilecek değerlendirmelerde etkili olabileceği düşünülerek farklı kaynaklardan ulaşılan tüm veriler, bölüm sonunda bir tablo içerisinde aktarılmıştır.

Tablo 4.17 Tatvan Hanı

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No: 17.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Tatvan Mah. Köy: -	Yapının Koordinatları: Yok
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: Yok
Tescil Türü: Yok	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu:	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Orjinal hali han, günümüzde mevcut değildir.	İnceleme Tarihi:-

Hava Fotoğrafı:



Harita 4.40 Van Gölü kıyısındaki Tatvan konumu

(Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No:17.2
Açıklamalar: Bitlis Tatvan ilçesi sınırlarında (Harita 4.40), eski köy yerleşiminin olduğu Tuğ'un 5 km. kuzey batısında yer alan yapı, günümüzde tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yapı harap bir halde iken, bazı araştırmacılar tarafından birbirlerine yakın tarihlerde incelenmiş ve gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde yapıya ilişkin plan, kesit çizimleri ile fotoğrafları günümüze ulaşmıştır (Aydemir, 1970; Ünal, 1983; Cantay, 2016). Van şehri üzerinden Tatvan iskelesinin kullanılarak Bitlis ve Muş yönüne doğru ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve bu sayede bölgenin hem ticari hem de ekonomik hayatının sürekliliğinin sağlanmasında kullanılan iskelenin, oldukça önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir. Eski Tatvan yerleşim alanı içerisinde kalan yapı, yerleşim alanının gelişerek büyümesi ve mevcut sınırlarının dışına taşması ile harap bir halde yeni yapılaşma içerisinde kalmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalarda, yapının oldukça harap ve bakımsız bir durumda olduğu ve bu şekilde fazla ayakta kalamayarak kısa sürede yok olacağı öngörülmüştür. Nitekim yapı, yıkılarak ortadan kalkmış ve günümüze ulaşamamıştır. Bölgede gerçekleştirilen çalışmalarda, konumu tespit edilemeyen yapının yerine bir apartman yapıldığı bilgisi edinilmiştir. Yapıldığı dönem ve banisi ile alakalı herhangi bir veri mevcut olmamakla birlikte, Evliya Çelebi 1655'te göl kıyısında liman ağzında kale gibi sağlam bir han olduğu ve Van Paşası'na hizmet eden bir ağanın 200 adamı ile handa varlık göstererek Van Gölü'nden giden gelen gemilerden gümrük vergisi aldığını aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010:181). Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi 30-18-1-1- fon, 24 kutu, 26 gömlek, 2 sıra ile kayıtlı 27.04.1927 tarihli belgede, Tatvan'da yer alan harap han arsasının, doğudan gelen göçmenlerin iskanları amacı ile satılmasına izin verilmesine yönelik talepte, Tatvan'da harap halde bulunan han yapısının yolcuların ihtiyacını karşılamadığı ve bu neden ile konaklama amacı için yeni bir yapı oluşturulmak istendiği anlaşılmaktadır.	

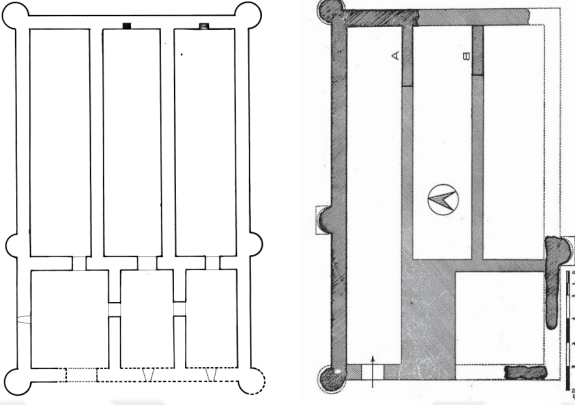
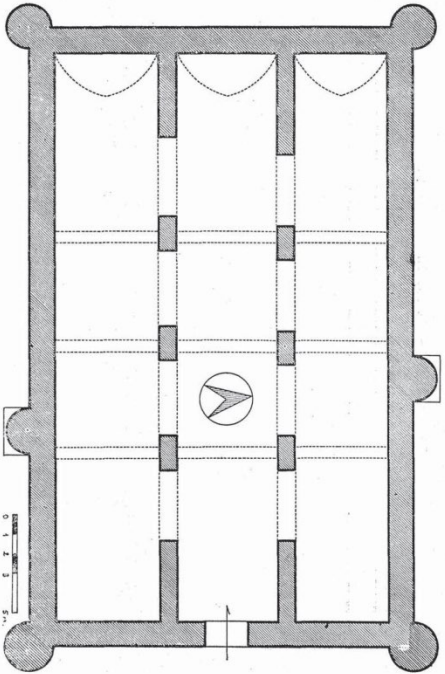
Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No:17.3
Açıklamalar: Bahsedilen belgenin konumuza dahil olan yapı ile alakalı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir ancak; hem tarihi kaynaklardan, hem de yakın dönemlerde yapılan araştırmalardan Tatvan 'da bilinen tek han yapısına ulaşıldığından bahsi geçen belge bu yapı ile ilişkilendirilebilir (Şekil 4.291).	

Şekil 4.291 Tatvan Hanı ile alakalı belge

(Devlet Arşivi, 30-18-1-1- fon, 24 kutu, 26 gömlek, 2 sıra)

Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No: 17.4
 Şekil 4.292 Tatvan Hanı planı (solda Aydemir, 1970; sağda Ünal 1983)	Plan Özellikleri: Ünal, yapıdan kalan son kalıntılar üzerinden ölçü alarak yapının mevcut planını ve restitüsyon çizimini gerçekleştirmiştir (Şekil 4.292). Ünal'a göre; dördü köşelerde, ikisi kuzey ve güney duvarları üzerinde altı destek kulesinin izleri okunmaktadır. Yapıya giriş bölümünü de tespit etmek oldukça güçtür. Örtü sistemi yıkıldığından iyice harap hale gelen yapıdan kalan duvar parçaları üzerinde tonoz izleri tespit edilememiştir (Şekil 4.293) (Ünal, 1983:110-113).
 Şekil 4.293 Tatvan Hanı restitüsyon planı (Ünal, 1983)	Aydemir'e göre; dikdörtgen planı ile uzunlamasına yöneliş gösteren yapı, 30 m. uzunluk ve 19 m. genişliğindedir. 110 cm. genişliğindeki duvarlar destek kuleleri ile güçlendirilmiştir. Batı, kuzey ve güney yönlerinde yer alan kuleler sağlam, doğu yönünde bulunanlar yıkık vaziyettedirler (Aydemir, 1970:10).

Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No: 17.5
 Şekil 4.294 Hanın üst sıradan itibaren doğu, batı, kuzey ve güney cepheleri (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Yapıya girişin sağlandığı 8x6.30 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı mekan doğuda sıralanan üç mekandan en büyüğüdür. Bu alanın yapının özgün girişine ait olup olmadığı bilinmemektedir. Ünal gibi Aydemir de yapının mevcut durumu üzerinden yapının asıl giriş mekanının belirlenmesinin yapıda gerçekleşen müdahaleler nedeni ile zor olduğunu belirtmiştir (Şekil 4. 294). Diğer mekanlar 8x4.20 m. ölçülerine sahiptirler. Doğudaki bu mekanlardan, 4x70 m. genişliğindeki orta ve 4x.90 m. genişliğindeki yan mekanlara geçiş sağlanmaktaydı. Üçe ayrılan bu mekan 18.50 m. uzunluğunda tutulmuştur. Ocak ve baca, yalnızca kuzey bölümün duvarında tespit edilebilmiştir (Aydemir, 1970:11).

Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No: 17.6
 Şekil 4.295 Tatvan Hanı mekanları ve ocak görüntüsü (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Aydemir’e göre yapı, içten ağaç kirişler üzerine dıştan düz dam ile örtülmüş olabilir (Şekil 4.295) (Aydemir, 1970:11).
 Şekil 4.296 Hanın 1969’da kullanılan girişi (Aydemir, 1970)	Cantay, 1969 tarihinde yapının girişinin iki yanında bulunan birer kapı ile solda kahvehaneye, sağda depo olarak kullanılan alanlarına girildiğini ve avlunun bir lokantaya dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Cantay, 2016:179).
 Şekil 4.297 Destek kulelerine örnek (Aydemir, 1970)	Yapının hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir ancak Aydemir’e göre yapı, bölgede XI. ile XII. yüzyılda varlık gösteren Selçuklu veya devamındaki Artuklu ya da XVI. ile XVII. yüzyıl Osmanlı dönemleri ile ilişkilendirilebilir (Şekil 4.296) (Aydemir, 1970:12). Ünal’a göre ise, hanın planı geç Selçuklu ile erken Osmanlı dönemi avlusuz hanlarının klasik plan şemasını tekrarlamakta ve bu şekilde XII. ile XV. yüzyıllar arasında tarihlenen geniş bir zaman dilimine yerleştirilmektedir (Şekil 4.297) (Ünal, 1983:113).

Tablo 4.17 Tatvan Hanı (devamı)

Yapının Adı: Tatvan Hanı	Katalog No: 17.7
 Şekil 4.298 Hanın güney duvarında kullanılan devşirme taş (Aydemir, 1970)	Cephe ve Bezeme Özellikleri: Han yapısı yakınında ve çevresindeki özellikle sivil mimari örneklerinde kullanılan devşirme malzemeler Aydemir ve Cantay’a göre, daha önce bu han yapısının bulunduğu alan veya yakınlarında bir başka yapının varlığını kanıtlamaktadır (Şekil 4.298). Birbirleri ile bezeme düzeni açısından benzerlikler tespit edilen taşların han dışında, hanı çevreleyen evlerin ve bahçe duvarlarının üzerinde kullanıldığı gözlenmiştir (Şekil 4.299). Geometrik ve bitkisel motiflerin yer aldığı bu örnekler, birbirlerini takip eden bir motif örgüsünün devamı niteliğindedirler (Aydemir, 1970: 12; Cantay, 2016: 180).
 Şekil 4.299 Hanın yakınındaki evlerden birinin duvarında tespit edilen taş (Aydemir, 1970)	Kesme ve moloz taş malzeme ile inşa edilen yapıda bölgede bulunan taş ocaklarından elde edilen malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4.18 Örenlik Hanı

Yapının Adı: Örenlik Hanı	Katalog No: 18.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Tatvan Mah. Köy: Örenlik Köyü	Yapının Koordinatları: 38.493778, 42.212646
Tescil Durumu: Evet	Tescil Tarihi: 28/09/2016 gün ve 1338 S. K .
Tescil Türü: Anıt/Han	Ada: 101 Pafta: L48a05a2d Parsel: 15- 16
Mülkiyet Durumu: Şahıs	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Yıkılmış	İnceleme Tarihi: Eylül 2020

Hava Fotoğrafı:



Harita 4.41 Rahva Kervansarayı (solda) ve Örenlik Hanı (sağda)
(Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Tablo 4.18 Örenlik Hanı (devamı)

Yapının Adı: Örenlik Hanı	Katalog No: 18.2
Açıklamalar: Tatvan ilçesi Örenlik Köyü Harabe Han mevkiinde L48a05a1c pafta, 101 ada, 15 ve 16 nolu parsellerde yer almaktaydı. Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 28/09/2016 tarih ve 1338 sayılı karar ekine göre, kalıntılardan geriye iki sıra kesme taştan yapılmış bir duvarın küçük bir kısmı kalabilmişti (Şekil 4.300) Yapının banisi ve tarihi hakkında veriye ulaşılamamıştır ancak; alanda uzmanlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar esnasında ulaşılan seramik parçaları referans alındığında yapı kalıntısının Ortaçağ veya sonrasına tarihlendirilebileceği ifade edilmektedir. Tuncer'e göre Bitlis VBM vakıf kayıt defterinde Hüsrev Paşa'nın Rahva ile Tatvan arasındaki Dereler Suyu Hanı'nı yaptırdığı ifadesinde yer alan konum bilgisi, Örenlik Hanı'nın konumu ile benzerlik gösterse de aynı yapıdan bahsedildiğini ifade etmek için bu veriler yeterli değildir (Tuncer, 1995:19). Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından oluşturulan raporda, kalıntının temeline ait olan duvarın kesme taştan bindirme tekniği ile yapılmış ve iki sıra şeklinde varlığını koruyan bir kısmı bulunmaktaydı. Kalıntının çevresinde ise daha büyük ölçekli bir han yapısına ait olduğu düşünülen ve simetrik olmayan temel izleri tespit edilmiştir. Pektaş vd. tarafından Bitlis ve çevresinde 2009 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Örenlik Köyü sınırları dahilindeki bu yapı kalıntısı incelenmiştir. Rahva Kervansarayı'na oldukça yakın bir noktada; yaklaşık olarak 1.5 km lik bir alanda tespit edilen bu kalıntının sadece kısa kenarlarından birinin düzgün kesme taş cephesinin bir bölümü araştırma esnasında belgelenmiştir (Şekil 4.301) (Pektaş vd, 2011: 463).	

Tablo 4.18 Örenlik Hanı (devamı)

Yapının Adı: Örenlik Hanı	Katalog No: 18.3
 Şekil 4.300 Örenlik Hanı kalıntıları (Van KVKBK Arşivi)	Açıklamalar: Yapının bulunduğu alanda gerçekleştirilen çalışmada, alanın iş makinesi ile tahrip edildiği ve mevcut dokunun bozulduğu gözlenmiştir (Şekil 4.302). Örenlik Köyü muhtarı Kudbettin U. ile 08.09.2020 tarihinde gerçekleştirilen görüşmede muhtar, yapının bulunduğu alanın bölge halkı tarafından “Hanka Hırabe (Harabe Han)” olarak bilindiğini aktarmıştır. Yapıyı, küçük yaşlarından itibaren hatırlayan Kudbettin U.’nun ifadelerine göre; “Yapı on üç odalı, tek katlı bir plan şekli göstermekteydi. Cephe düzenlemesinde kullanılan bezemeli taşlar, yapının kullanım dışı kalarak iyice tahrip olması nedeniyle bölge halkı tarafından inşa faaliyetlerinde kullanılmak üzere alandan taşınmıştır.
 Şekil 4.301 Örenlik Hanı kalıntıları (Pektaş vd., 2011)	
 Şekil 4.302 Örenlik Hanı’nın bulunduğu alan (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.18 Örenlik Hanı (devamı)

Yapının Adı:Örenlik Hanı	Katalog No: 18.4
Açıklamalar: Han yapısının giriş cephesinin olduğu kısımda Tatvan ile bağlantısı olan ve yaklaşık olarak 8 m. genişliğini bulan tarihi yol, hemen ilerideki Rahva kervansarayına doğru devam etmekteydi (Şekil 4.303). Hem bu yapının hem de Rahva Kervansarayı'nın su ihtiyacı alanda bulunan Kekliktepe denilen dağlardan künkler yardımı ile sağlanmaktaydı. Ciddi bir orman ve yaban hayvanı potansiyeline sahip Kekliktepe ve çevresi, plansız gerçekleştirilen orman kesimi nedeni ile günümüzde zenginliğini kaybederek çorak bir görünüm sergilemektedir.	
	
Şekil 4.303 Han kalıntısına ait moloz yığını ve ileride Rahva Kervansarayı (Kişisel Arşiv, 2020)	

Tablo 4.19 Harabe Han

Yapının Adı: Harabe Han (Kara Han)	Katalog No: 19.1
Yapının İli Bitlis İlçesi: Tatvan Mah. Köy: -	Yapının Koordinatları: Bilinmiyor
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: -
Tescil Türü: -	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu: -	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Yıkılmış	İnceleme Tarihi:

Hava Fotoğrafı:

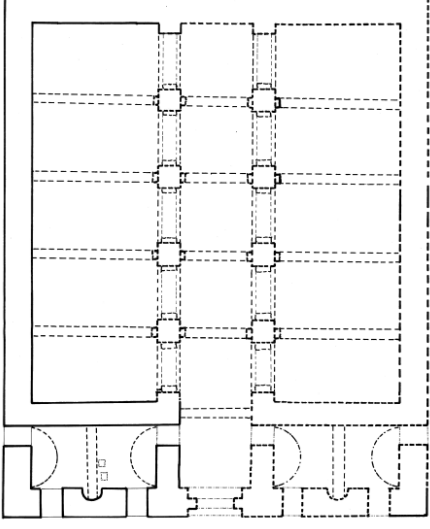


Harita 4.42 Baş Han (üstte) ve Paşın Kervansarayı (altta) arasında bulunan Harabe Hanı'nın tahmini konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Tablo 4.19 Harabe Han (devamı)

Yapının Adı: Harabe Han	Katalog No: 19.2
Açıklamalar: Tatvan'dan Bitlis istikametine doğru devam edildiğinde varlığı bilinen bir diğer yapı Harabe Han olarak adlandırılan ancak günümüze ulaşamayan yapıdır. Yapının, Papşin Kervansarayı ile Baş Han arasında olduğu tespit edilmiştir. Rahva'dan Bitlis'e doğru ilerleyen alanda yaşanan çetin kış koşulları nedeni ile bölgede çok sayıda han yapısı inşa edildiği bilinmektedir. Bitlis'ten hareketle Tatvan istikametine doğru ilerleyen ulaşım ağında Kayaoğlu ve İrepoğlu, yapıları Papşin Hanı, Harabe Han, Baş Han ve Aleman Hanı olarak sıralamışlardır (Kayaoğlu, 1967: 31; İrepoğlu, 1983: 1). Başhan yapısından Bitlis yönüne geçildikten yaklaşık olarak 4 km. sonra yolun sol bölümüne yapıyı konumlandıran Aydemir'in ve aynı yıl çalışma gerçekleştiren Cantay'ın 1969 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalar dışında veri sunabilecek kaynaklar sınırlıdır. Hüsrev Paşa'nın Van ve Bitlis bölgesinde gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinde Rahva olarak anılan bölgede kervanların ve yolcuların kullanabilmeleri amacı ile bölgede birkaç han yapısı, dükkan, zaviye, hamam, mescid yaptırdığı bilinmektedir (Katip Çelebi, 2010: 504). Orhonlu, XVII. yüzyılda Tatvan ve Bitlis arasında kullanılmak üzere inşa edilen çok sayıdaki han yapısının oldukça harap durumda olduklarını aktarmıştır (Orhonlu, 1990: 30). Harabe olarak isimlendirilen bu yapının kitabesine ulaşamadığından yapının tarihlendirilme ve bani sorunu mevcut olmakla birlikte Cantay'a göre yapının iç mekan taş düzeni ve plan özelliklerinin bölgedeki diğer han yapılarına benzerliği yapılacak değerlendirmelere yardımcı olabilir (Cantay, 2016:171) ancak, yalnızca plan ve bezeme düzeni üzerinden yapılacak değerlendirmeler doğru sonuçlara gidilmesini sağlayamayabilir.	

Tablo 4.19 Harabe Han (devamı)

Yapının Adı: Harabe Han	Katalog No: 19.3
 Şekil 4.304 Harabe Han planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Aydemir, yapının son derece kötü bir durumda büyük bir bölümünün ortadan kalktığını belirtmiş ve kalıntıların güneydoğu kısmına denk gelen alandaki kalıntı örneklerinden bu noktada başka bir yapı daha olabileceğini aktarmıştır. Ana mekan kuzey-güney doğrultusunda yönelen iki ayak dizisi ile üç mekana ayrılmış, daha dar olan orta bölümün genişliği 3.50 m. tutulmuştur (Şekil 4.304). Yüksekliği 3 m.'ye yaklaşan batı duvarı, temel halinde bulunan kuzey duvarı ve yer yer kalıntıları seçilebilen doğu duvarı ile yapı son derece harap haldedir. 3.50x6.70 m. ölçülerindeki ana mekan dikdörtgen bir odadır. Mekanlara giriş noktalarının belirlenebilmesi, yapının durumundan dolayı mümkün olmamıştır (Şekil 4.305). Güney duvarı ortasına konumlandırılmış niş, bu alanın bir mescit olarak kullanılmış olabileceği düşüncesi doğurmuştur. Mevcut kalıntılardan yapının düz toprak dam ile örtüldüğü anlaşılmaktadır (Aydemir, 1970: 26).
 Şekil 4.305 Harabe Han yakınından geçen yol aksı (Aydemir, 1970)	

Tablo 4.19 Harabe Han (devamı)

Yapının Adı: Harabe Han	Katalog No: 19.4
 Şekil 4.306 Harabe Han batı duvarı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Yapı, kesme taşlar ile içerisindeki moloz taş örgü düzeni ile oldukça kalın tutulan duvarlara sahipti (Şekil 4.306). Yapıdan sökülün kesme taşların yakında bulunan köy yerleşimindeki inşaa faaliyetlerinde kullanıldığı bilinmektedir (Şekil 4.307) (Aydemir, 1970: 26)
 Şekil 4.307 Harabe Han güney cephesi ve doğu yönü duvar kalıntısı (Aydemir, 1970)	Aydemir, yapıyı ziyaret ettiği 1969 tarihinde bölgede yapılan Tatvan-Bitlis karayolu düzenleme çalışmasında yolun bu yapının bulunduğu alan üzerinden geçeceğini görerek çalışmasını tamamladığı sonraki sene, yapının muhtemelen yıkılarak ortadan kaldırılmış olacağını belirtmiştir (Aydemir, 1970: 27). Nitekim bölgede gerçekleştirilen alan çalışmasında, yapının yol genişletme çalışmaları esnasında ortadan kaldırıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.20 Meymune Hanı

Yapının Adı: Meymune Hanı	Katalog No: 20.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Merkez Mah. Köy: Meymune Köyü	Yapının Koordinatları: Bilinmiyor
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: -
Tescil Türü: -	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu:-	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Yıkılmış	İnceleme Tarihi:-
 Şekil 4.308 Yıkıntı halindeki Meymune Hanı'nın konumu (Aydemir, 1970)	Açıklamalar: Bitlis'in 4 km. güneyinde Deliklitaş yakınlarında, aynı adı taşıyan Meymune Köyü yakınlarında yer almaktaydı. Yapının tarihçesi ve banisini içeren herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Neredeyse tamamı ortadan kalkmış bir vaziyette iken yapıyı inceleyen Aydemir, mevcut kalıntılar üzerinden yapının 20x25 metrelik bir alanı kapladığını tahmin ettiğini belirtmiştir (Şekil 4.308) (Aydemir, 1970:38).

Tablo 4.21 Kara Han

Yapının Adı: Kara Han	Katalog No: 21.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi: Mah. Köy:	Yapının Koordinatları: 38.342433, 42.022941
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi: -
Tescil Türü:	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu:	Türü: Han
Kitabesi: Yok	Banisi: Bilinmiyor
İşlevi: Yıkılmış	İnceleme Tarihi: Ağustos 2021

Hava Fotoğrafı:

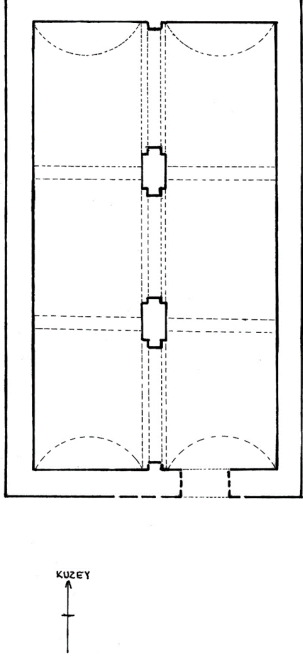


Harita 4.43 Kara Han konumu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2023)

Tablo 4.21 Kara Han (devamı)

Yapının Adı: Kara Han	Katalog No: 21.2
 Şekil 4.309 Kara Han güneydoğudan görünüm (Aydemir, 1970)	Açıklamalar: Bitlis-Diyarbakır yönüne hareket edildiğinde, Meymune Hanı ve Deliklitaş geçildikten sonra yolun sağ kenarında eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştı (Harita 4.43), Bitlis’e uzaklığı yaklaşık 10 km. olarak ölçülmüştür (Tuncer, 1995:17).
 Şekil 4.310 Kara Han konumu (Kişisel Arşiv, 2021)	Tarihlendirilmesi ve banisi hakkında kesin bir veriye ulaşılamayan Kara Han’ı Erdmann; Baş Han, Elaman Hanı ve ismini vermeden yalnızca Bitlis’in kuzey ucunda yer alan ve ihmal edilen bir diğer yapı olarak tanımladığı yapı ile beraber Osmanlı dönemi yapısı olarak saymıştır (Şekil 4.309) (Erdmann, 1961:203).
 Şekil 4.311 Kara Han bulunduğu alan (Kişisel Arşiv, 2021)	Aynı zamanda Başhan ve Papşin arasında yer alan ancak yıkılarak günümüze ulaşamayan Harabe Han için kaynaklarda Kara Han olarak bahsedildiğinden Erdmann’ın hangi yapıdan bahsettiği tam olarak anlaşılamamaktadır.

Tablo 4.21 Kara Han (devamı)

Yapının Adı: Kara Han	Katalog No: 21.3
 Şekil 4.312 Kara Han planı (Aydemir, 1970)	Plan Özellikleri: Kaynaklardan bir kalıntı halinde iken gerçekleştirilen incelemeler neticesinde yapının (Şekil 4.310, Şekil 4.311), 12,50x20 m. ölçülerinde kuzey güney doğrultusunda uzanmış, iki ayakla iki mekana ayrılmış, tonoz örtülü ve dikdörtgen planlı bir şemaya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.312) (Aydemir, 1970: 39; Tuncer, 1995:17). Bölgede gerçekleştirilen çalışmalarda bölge halkından, yıkılan yapının biri diğerinden daha büyük ölçekli olan iki yapıdan meydana geldiği ve yapıların tek katlı olduğu bilgisi edinilmiştir.
 Şekil 4.313 Kara Han kuzeydoğudan görünüm (Aydemir, 1970)	Yapının cephe özelliklerini aktaran herhangi bir veriye ulaşılamamıştır (Şekil 4.313). Karayollarının yol genişletme çalışmaları esnasında, 1970 civarında yıkıldığı düşünülmektedir (Tuncer, 1995:17).

Tablo 4.22 Anonim Ribat

Yapının Adı: Anonim Ribat	Katalog No: 22.1
Yapının İli: Bitlis İlçesi:- Mah. Köy: -	Yapının Koordinatları:
Tescil Durumu: Hayır	Tescil Tarihi:-
Tescil Türü: -	Ada: Pafta: Parsel:
Mülkiyet Durumu:	Türü: Han
Kitabesi: Var (1575)	Banisi: Hüsrev Paşa
İşlevi: Yıkılmış	İnceleme Tarihi:



Şekil 4.314 Anonim Ribat kitabesi
(Kişisel Arşiv, 2021)

Tablo 4.22 Anonim Ribat (devamı)

Yapının Adı: Anonim Ribat	Katalog No:22.2
Açıklamalar: Pektaş ve Baş 2008 yılında Bitlis il merkezinde gerçekleştirdikleri Bitlis ve çevresi yüzey araştırmaları çalışmalarında Şerefiye Cami kapısında XVI. yüzyıla tarihlendirilen bir han yapısına ait kitabe tespit etmişlerdir. Bir tutanakla Bitlis Etnografya Müzesi’ne teslim edilen kitabe, günümüzde müzenin bahçesinde giriş kapısının sağında yer almaktadır. Bir kısmı hasara uğrayan kitabe iki satırlık sülüs yazıyla yüksek kabartma şeklinde mermere işlenmiştir (Şekil 4.314). 47x56x12 ölçülerindeki kitabe üzerinde; “Emere bi-‘imâreti hâze’r-Ribât emîru’l-‘umerâ muhibbu’l-etkiyâ... Hüsrev Bââ fî sene selâse semânîne ve tis’a(mi)e...” “Takva (sahiplerini) seven emirlerin emiri Hüsrev Paşa, 983 yılında bu ribatın yapılmasını emretti”... ifadeleri yer almaktadır (Pektaş ve Baş, 2010: 259; Pektaş, 2010: 88). Bu ifadelerden H. 983-M. 1575 tarihinde Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan bir ribat yapısı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Pektaş ve Baş, bu kitabenin Hüsrev Paşa’nın Bitlis içerisinde yaptırmış olduğu iki han yapısından birisine ait olabileceğini belirtmişlerdir. Evliya Çelebi Bitlis’i ziyaretinde; hepsi toplam 9 adet gelen giden yolcuların konukevleridir diyerek sıraladığı han listesinde; Mutaflar Hanı, Paşa Hanı, Hatuniye Hanı, Şeref Han Hanı, Büyük Han ile beraber Hüsrev Paşa Hanı’nı da saymıştır (Evliya Çelebi, 2010:133). Kitabenin, bahsi geçen yapıya ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte ihtimal dahilinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Günümüzde Papşin Kervansarayı olarak bilinen yapı bazı kaynaklarda Hüsrev Paşa Hanı olarak adlandırılmakta ise de yapının ismi ve tarihlendirilmesi kesinlik kazanmamıştır. Evliya Çelebi’nin Bitlis içerisindeki hanları sayarken bu isimli bir han yapısından bahsetmesi ve halk arasında Hüsrev Paşa hanı olarak ta bilinen Papşin Kervansarayı’nın kent merkezinde yer almayışı kitabenin bu yapıya ait olma ihtimalini azaltmaktadır.	

Tablo 4.22 Anonim Ribat (devamı)

Yapının Adı: Anonim Ribat	Katalog No: 22.3
Açıklamalar: Katip Çelebi, Cihannüma eserinde Hüsrev Paşa'nın Bitlis'te bir çifte hamam, iki han, yüz dükkan, iki yağhane ve gelir getirecek yerleri Rahva'daki zaviyeye vakfettiğini aktarmıştır (Katip Çelebi, 2010: 503). Bahsedilen önemli tarihi kaynaklardan Hüsrev Paşa'nın Bitlis içerisinde yaptırdığı iki han yapısı olduğu öğrenilmektedir. Öztürk tarafından çalışmasına konu edilen vakfiye (VGM Arşivi Def. No:582/1) ve ardından Tekin'in Bitlis Vilayeti Vakıf Defteri'nden alarak çalışmasında ayrıntılı bir şekilde incelediği vakfiyede, Hüsrev Paşa'nın Bitlis merkezde üç hamam, yirmi dokuz adet dükkan, iki han ve hana bitişik umumi zanaatkarlar için altmış yedi adet dükkan ve bir de salhanesi mevcuttu (Öztürk, 1985: 183; Oflaz ve Tekin, 2000: 213; Tekin, 2021: 187). Eldeki veriler değerlendirildiğinde mevcut kitabenin, Bitlis merkezde günümüzde ayakta olmayan ribat yapılarından birine ait olabileceği öngörülmektedir. İl merkezi ve çevresinde gerçekleştirilen çalışmalarda, Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı, Baş Han yapılarının kitabelerinin mevcut olduğu görülmekle birlikte, ayakta olan diğer han yapılarından Papşin, Mahallebaşı Şey Garip Hanı, Duhan gibi yapılarla kitabe ilişkilendirilememiştir. Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı bilinen Rahva Kervansarayı'nın kitabesi mevcut değildir. Kitabenin Rahva Kervansarayı'na ait olabileceği düşünülse de konum itibari ile kitabenin Rahva'dan taşınarak Bitlis merkeze götürülmesi zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilmekte aynı zamanda; kervansarayın girişinde kitabe taşının yerleştirilebileceği bir açıklık tespit edilememektedir. Yapının uzun süre harap olduğu ve bir dönem büyük ölçüde yıkılmış olduğu da gözardı edilmemelidir. Kitabe üzerinde yer alan ifadeler dışında yapı ile alakalı olarak, plan özellikleri, cephe ve bezeme düzeni, malzeme kullanımı ve konum bilgileri hakkında veriye ulaşılamamıştır.	

Bitlis'te varlığı bilinen ve bazı somut verilerle varlıkları desteklenen ancak; günümüze ulaşamayan ribat, han ve kervansaray yapıları dışında, bölgede gerçekleştirilen arazi çalışmalarında, yöre halkından edinilen verilerde ve literatür çalışmalarında detaylı olmayan ancak, isim veya konum olarak belirtilen başka han yapılarının varlıkları da tespit edilmiştir. Adilcevaz, Ahlat, Tatvan, Güroymak ve Hizan'da oldukları düşünülen bu yapıların edinilen verilerle gerçekte bir han yapısı olup olmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Gerçekleştirilen arazi çalışmalarında, bahsedilen tüm yapılara bölgenin koşulları dahilinde ulaşmak mümkün olmamıştır. Kentin gelişmiş bir ulaşım ağına ve bu ağ üzerinde şekillenen sayısız ribat, han ve kervansaray yapısına sahip olduğu düşünüldüğünde ulaşılamayan bu yapıların sadece isim veya konum olarak bilinmeleri bile çalışmaya ciddi katkı sağlayacaktır.

Tablo 4.23 Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan ancak varlıkları tespit edilemeyen han yapıları

Yapının Adı/Konumu	Literatür
Adilcevaz kalesinde 1 han	Evliya Çelebi, 2010:206.
Ahlat kalesinde 1 han (Zal Paşa Hanı?)	Evliya Çelebi, 2010:192; Serdar vd, 2015:66.
Ahlat Belediyesi binasının kuzeyinde 1 han	21 Mart 2021 tarihinde Zübeyde Altıkuşak ile gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmasında, dedesi tarafından işletilen ve 90'lı yılların sonunda yıkılan, alt katı beş dükkân üst katı ise konaklama amacı ile kullanılan iki katlı bir şehir içi hanı olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ücret karşılığı handa konaklayan Antep, Kars, Erzurum, Siirt ve Hizan'dan gelen tüccarlar burada canlı hayvan, odun, pirinç, elma ve tütün satışı gerçekleştirmekteydiler.
Ahlat Harabeşehir çifte hamam yakınlarında 1 han	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır.
Ahlat Çatalağzı Köyü Handüzü mevkiinde 1 han 	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır. Günümüzde patates tarlası içerisinde kalan bu alan Handüzü olarak adlandırılmaktadır (Şekil 4.315).

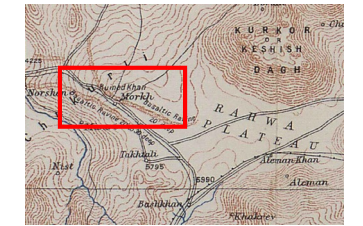
Şekil 4.315 Çatalağzı Köyü anonim hanı (?) (Kişisel Arşiv, 2021)

Tablo 4. 23 Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan ancak varlıkları tespit edilemeyen han yapıları (devamı)

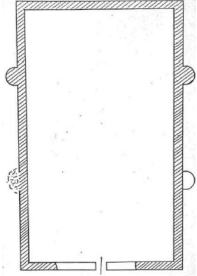
Yapının Adı/Konumu	Literatür
Ahlat Taşharman Köyü yakınlarında 1 han	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır.
Ahlat Serinbayır Köyü yakınlarında 1 han	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır.
Ahlat Ovakışla'da 1 han	Bölüm 3.3 ayrıca; Bird, 1891:362.
Tatvan Benekli Köyü yakınlarında 1 han	8 Eylül 2021 tarihinde köy haklı ile gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmasında, köyün yakınlarında yer alan ancak yıkılan 2 katlı han yapısının Rahva'dan Muş ve Ahlat istikametlerine giden ve gelen yolcular tarafından kullanıldığı bilgisi edinilmiştir.
Tatvan, Gırfaki (Yumurtatepe) yakınlarında 1 han	Arazi çalışmasında bölge haklı tarafından aktarılmıştır.
Hizan, Gökay Köyü yakınlarında 1han 	Bölgede gerçekleştirilen çalışmada Sarıdal Köyü ile Gökay Köyü arasında tescillenen Cemihan Hanı dışında, Cemihan'ın ortalama 5 km. uzaklığında, yıkılarak sadece bazı noktalarda beden duvarları ayakta kalan bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Özlü ve Tiryaki'ye göre Bitlis'in hanları arasında Gökay köyü hanları da sayılmaktadır (Özlü ve Tiryaki, 2019). Tespit edilen kalıntıların bir han yapısına ait olup olmadığı bilinmemektedir. Gerçekleştirilecek bir kazı çalışması yardımıyla yapının özgün planı ortaya çıkarıldığında yapının anlaşılması kolaylaşacaktır (Şekil 4.316).

Şekil 4.316 Gökay Köyü anonim hanı (?) (Kişisel Arşiv, 2021)

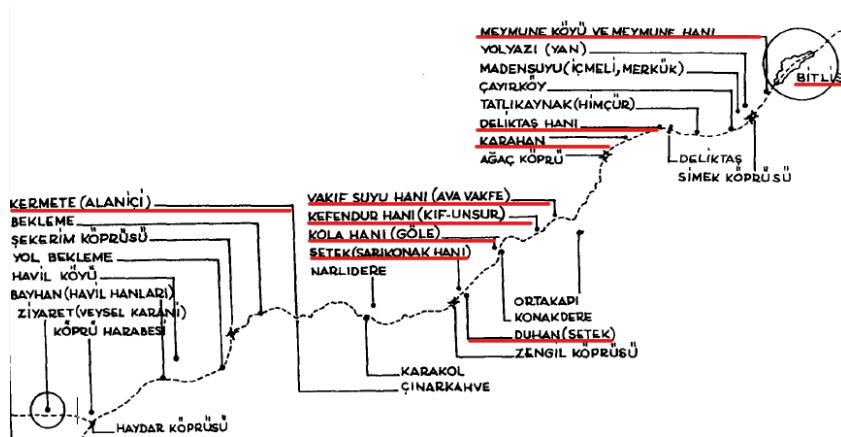
Tablo 4.23 Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan ancak varlıkları tespit edilemeyen han yapıları (devamı)

Yapının Adı/Konumu	Literatür
Tatvan Hanelmalı köyü yakınında 1 han  Şekil 4.317 Elmalı Han konumu (Mansuelli, 1901)	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır. Aynı isimli yer adı 1901 tarihli F.R. Mansuelli haritasında yer almaktadır (Şekil 4.317).
Tahtalıköy ile Güroymak yolu arasında harabe 1 han  Şekil 4.318 Güroymak yakınında 1 han (Taylor, 1865)  Şekil 4.319 Güroymak yakınında 1 han (Mansuelli, 1901)	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından Güroymak yönünde Tahtalıköy yakınlarında harap bir han yapısı olduğu ve yıkıldığı bilgisi aktarılmıştır. Taylor'ın 1865 (Şekil 4.318) ve F.R. Mansuelli'nin 1901 tarihli (Şekil 4.319) haritalarında Tahtalıköy ve sonra gelen Kekliktepe Köyü yakınlarına yerleştirilen bir harap han yapısı işlenmiştir. Bahsedilen yapı ile harita bilgilerinin aynı yapıyı işaret ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Tuncer'e göre ayrıca, Hüsrev Paşa Güroymak'ta bir han inşa ettirmiştir (Tuncer, 1995:19).
Bitlis'te M. Sait Hanı	İlter'e göre, Osmanlı dönemi hanlarından biridir (İlter, 1969:111). İsmine daha önce rastlanmayan bu yapı, farklı bir isimle bilinen bir yapı için kullanılmış olabilir.
Bitlis Devlet Hastanesi karşısında 1 han	Arazi çalışmasında bölge halkı tarafından aktarılmıştır.

Tablo 4.23 Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan ancak varlıkları tespit edilemeyen han yapıları (devamı)

Yapının Adı/Konumu	Literatür
 Şekil 4.320 Şehitderesi Hanı planı (Pektaş, 2006)  Şekil 4.321 Şehitderesi Hanı doğu cephesi kalıntıları (Pektaş, 2006)	Bitlis'e uzaklığı 34 km. olan Şehitderesi'nde günümüze sadece temel seviyesinde kalıntıları ulaşmış ve han olabileceği düşünülen bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Kuzey güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılan yapının kuzey cephesi arazi yapısı nedeni ile eğimli bir yapıda olduğundan girişin güney cephe üzerinden sağlandığı düşünülmektedir (Şekil 4.320) (Tuncer, 1995:15, Pektaş, 2006:116). Hakkında kaynağa ulaşılamayan yapının özgün yapısının han olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Arazi çalışmalarında konumuna ulaşılmayan yapı, bölge halkı tarafından han olarak adlandırılmaktadır (Şekil 4.321).

Tuncer'e göre Bitlis kent merkezinden il sınırlarının olduğu alanda; Meymune, Deliktaş, Karahan, Vakıf Suyu, Küfündür, Kola, Sarıkonak, Duhan ve Kermete hanları yer almaktaydı. Bu yapılardan sadece Meymune, Karahan, Küfündür, Duhan ve Kermete hanları tespit edilmiştir (Şekil 4.322).



Şekil 4.322 Tuncer tarafından Harita Genel Müdürlüğü haritalarından faydalanılarak hazırlanan çalışmada Bitlis-Diyarbakır yolu üzerindeki hanlar (Tuncer, 1995)

BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAYLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bitlis il sınırları dahilindeki ribat, han ve kervansarayların konum özellikleri, plan tipleri, yapılarda malzeme kullanımı ve yapıların cephe düzenlemeleri ile bezeme özellikleri açılarından değerlendirilmeleri kentin ribat, han ve kervansaray yapılarının mimari okumalarını daha anlaşılır kılması açısından önemlidir. Bu sayede, merkezi yönetimden uzak bir konumda olan kentte şekillenen mimari uygulamalarda, Ortaçağ ve Osmanlı dönemi uygulamalarının yerel mimari üslup ile senteze geçerek nasıl ve ne şekilde ele alındığı ortaya çıkarılacaktır. Günümüze yalnızca kitabesi ulaşan ve Anonim Ribat (Tablo 4.22) olarak değerlendirilen yapı hakkında konum, plan özellikleri, malzeme kullanımı, cephe ve bezeme düzeni ile alakalı herhangi bir veriye ulaşılamadığından değerlendirme bölümünde ele alınmamıştır. Katalog çalışmasında günümüze ulaşan ve ulaşamayan olmak üzere iki bölüm halinde incelenen ribat, han ve kervansaray yapıları (Bölüm 4.1., Bölüm 4.2); konum özellikleri, plan özellikleri, malzeme kullanımı ile cephe ve bezeme özellikleri başlıkları altında hazırlanan tablolarda birlikte değerlendirilmişlerdir.

5.1 Konum Özellikleri

Han yapıları genel olarak, bir kervanın sabah gündeğumundan akşam günbatımına kadar olan sürede yolculuk yapabileceği menzil noktalarına inşa edilmektedir. Bunun yanında bölgenin topoğrafya ve iklim koşulları da kervan yollarının düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Bitlis kenti fiziki koşulları gözönüne alındığında, kervan yolları üzerine yerleştirilen han yapıları arasındaki mesafenin bölgenin yüzey şekilleri ve iklimi dolayısı ile kısa tutulduğu düşünülmektedir. Yapılar, yolcuların yük ve binek hayvanları ve yanlarında taşıdıkları eşyaları ile kolayca hareket edebilecekleri şekilde, arazinin ulaşımaya elverdiği en uygun konumda inşa edilmişlerdir. Rahva Kervansarayı, bir kavşak noktası olarak kullanıldığından, yapının yer aldığı konum merkez olarak belirlenerek günümüz şartlarında kara yolu ile ulaşım gerçekleştiğinde Rahva Kervansarayı'na en uzak yapının Adilcevaz Kervansarayı ve dağlık bir bölgede yer alan Cemihan Hanı

olduğu görülmektedir. En yakın yapılar ise, Örenlik Hanı, Baş Han ve Harabe Han'dır. Özellikle iklimin ve yüzey şekillerinin zor ve çetin olduğu Rahva düzlüğü ile engebeli arazi yapısına sahip Bitlis Çayı Vadisi boyunca, yapıların arazi durumu ve mevsim koşullarına göre yerleştirildikleri anlaşılmıştır. Özellikle kış mevsiminin çetin geçtiği Rahva Ovası'nda yapılar arasındaki mesafenin 4-5 km. mesafeye kadar düşürüldüğü gözlenmiştir (Tablo 5.1).

Van Gölü çevresinde göle yakın mesafelerde şekillenen yollar üzerinde hafif eğimli bir araziye yerleştirilen yapılar, Rahva Ovası boyunca düz bir zemin üzerinde, Bitlis kent merkezine ulaşıldığında ise kale çevresinde birbirlerine yakın mesafelerde inşa edilmişlerdir. Kent merkezinden güneye doğru devam eden yol hattında Güneydoğu Toroslar'ın etkisi ile girilen dar ve engebeli arazi boyunca yamaçların etekleri ile inşa faaliyetlerinin yapılabileceği düz alanlar yapıların konumunu belirlemede etkili olmuştur.

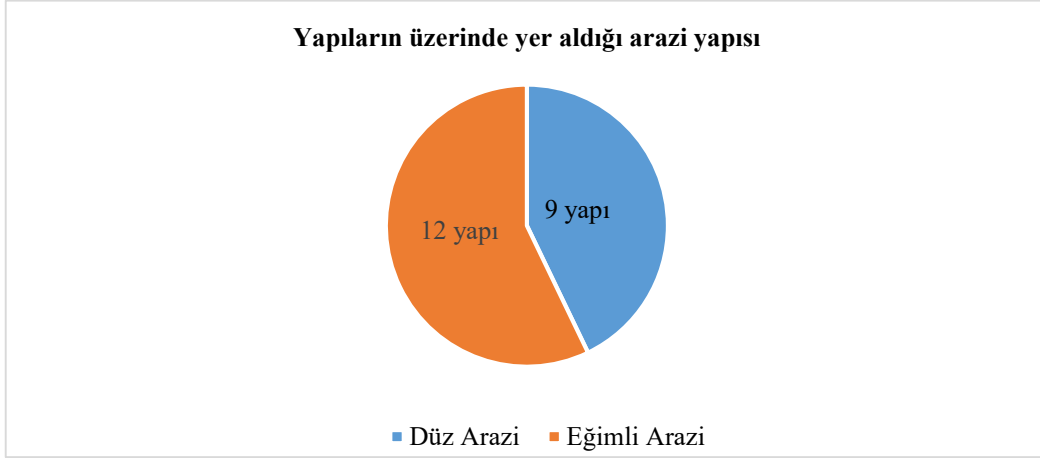
Bu şekilde Adilcevaz Kervansarayı (Tablo 4.1) ve konumu tam olarak bilinmese de yer aldığı alanın yapısı gereği Tatvan Hanı (Tablo 4.17) göl yakınında hafif eğimli bir arazide; Örenlik Hanı (Tablo 4.18), Rahva Kervansarayı (Tablo 4.2), Baş Han (Tablo 4.3), Papşin Kervansarayı (Tablo 4.4), Harabe Han (Tablo 4.19) ve Mahallebaşı Hanı (Tablo 4.5) kısmen daha düz bir zeminde; Hatuniye Ribatı (Tablo 4.6), Emir Şeref Han Ribatı (Tablo 4.7), Şerefîye Hanı (Tablo 4.8), Şeyh Garip Hanı (Tablo 4.9), Zülfikarlar Hanı (Tablo 4.10), Buğday Pazarı Hanı (Tablo 4.11) kent merkezinde tarihi kale çevresinde eğimli arazinin elverdiği daha düz noktalarda; Meymune Hanı (Tablo 4.20), Küfündür Hanı (Tablo 4.12), Kara Han (Tablo 4.21), Duhan Kervansarayı (Tablo 4.13) eğimli bir arazide inşa edilmişlerdir.

Cemihan Hanı (Tablo 4.15) eğimli bir arazide, Çeltikli Hanı (Tablo 4.16) ise düz bir arazi üzerine yerleştirilmişlerdir. Her iki yapıya ulaşım zor ve çetin bir yolculuk gerektirmektedir. Yapılar Tatvan'dan Siirt çıkışına kadar uzanan ve kentleri birbirine bağlayan tarihi Anadolu Selçuklu ve Osmanlı yolları ile direk bağlantılı olmayıp, bölgesel olarak şekillenen yerel yol aksına bağlı olarak şekillenmişlerdir.

Tablo 5.1 Yapıların Rahva Kervansarayı'na uzaklıkları

Yapı Adı \ Mesafe	Rahva Kervansarayı	
	Kara Yolu Mesafesi	Kuş Uçuşu Mesafesi
Adilcevaz Kervansarayı	82 km	71 km
Baş Han	4.8 km	4 km
Papşin Kervansarayı	10.2 km	8.62 km
Mahallebaşı Han	13.2 km	11 km
Hatuniye Ribatı	15 km	12.7 km
Emir Şeref Han Ribatı	15 km	12.5 km
Şerefiye Hanı	14.8 km	12.6 km
Şeyh Garip Hanı	14.7 km	12.7 km
Zülfikarlar Hanı	14,7 km	12.5 km
Buğday Pazarı Hanı	14.5 km	12.4 km
Küfündür Hanı	33.6 km	28.1 km
Duhan Kervansarayı	47 km	33.7 km
Kermete Hanı	51 km	42.9 km
Cemihan Hanı	82 km	39.5 km
Çeltikli Hanı	38.9 km	26.5 km
Tatvan Hanı	11.7 km	9.5 km
Örenlik Hanı	2.1 km	1.7 km
Harabe Han	9 km	6 km
Meymune Hanı	22 km	19 km
Kara Han	25.7 km	22.2 km

Bu şekilde 9 (dokuz) adet yapı düz, 12 (oniki) adet yapı da eğimli arazi üzerinde inşa edilmiştir (Şekil 5.1).



Şekil 5.1 Yapıların üzerinde yer aldığı arazi yapısı durumu (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Temel bir ihtiyaç olan suyun sağlanması, su kaynaklarına kesintisiz ve yeterli düzeyde ulaşım, yapı inşasında konum seçimini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Dereleri ve çayları ile zengin su kaynaklarına sahip kentte, kuzeyinde bir su kaynağı olan Adilcevaz Kervansarayı ve Tatvan Hanı Van Gölü'ne yakın noktadadırlar. Rahva Kervansarayı ve Örenlik Hanı yapılarına su ihtiyacı yakın su kaynaklarından sağlanmaktaydı. Papşin Kervansarayı yakınında akan bir çay mevcuttur. Kent merkezinin zengin dere yatakları Hatuniye Ribatı, Şerefiye Hanı ve Şeyh Garip Hanı yapılarının giriş cepheleri yönünde, yapı önlerinden kıvrılarak güneye doğru devam etmektedir. Aynı şekilde Duhan Kervansarayı Bitlis Çayı kenarında, Küfündür ve Kermete hanları günümüzde kurumuş olan dere yatağı yanına, iç kısımda kalan Cemihan Hanı Oraniz Deresi, Çeltikli Hanı ise Kocaçay kenarında bulunmaktadır. Dere ve çay yatakları ile ilişkili yapılardan Çeltikli, Cemihan ve Küfündür hanları yakınlarında varlıkları bilinen ancak yıkılarak ayak kalıntıları günümüze ulaşmış; Duhan Kervansarayı yakınında yıkılan ve sonradan yenilenen; Hatuniye Ribatı, Şerefiye ve Şeyh Garip Hanları yakınında ise aktif olarak kullanılan köprü yapıları mevcuttur.

Yapıların inşasında tercih edilen konum özelliklerinin, arazi yapısına göre farklılık göstermekle birlikte, ana yol güzergahları ile ilişkili olmaları, su kaynağı ya da

köprülerle bağlantılı olmaları gibi tercih edilen bazı belirleyici unsurlar çevresinde şekillendiği görülmektedir (Tablo 5.2).

Bitlis'in üzerinde bulunduğu tarihi kervan yolu, gerçekleştirilen karayolları yapım çalışmalarında ciddi bir şekilde tahrip edilmiştir. Tarihi yol kalıntıları kısmen bazı alanlarda sınırlı noktalarda tespit edilmiştir. Yol dokusu bozulsa da, güzergahlar büyük ölçüde korunmuştur. Bunun kentin sahip olduğu yüzey şekilleri ile alakalı olduğu söylenebilir. Toroslar arasından açılan derin bir vadiye kurulan kent, farklı güzergahlar üzerinde yeni yolların açılmasına elverişli bir konumda olmadığından mevcut yollar üzerinden, yeni yol yapım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bitlis ribat, han ve kervansarayları Anadolu Selçuklu döneminde ve sonrasında gelişen tarihi Osmanlı yolları üzerinde yer almayarak, bölgesel bir gelişim gösteren kervan yolları üzerinde inşa edilmişlerdir. Bitlis kervan yolları çevresindeki Van, Muş, Siirt ve Diyarbakır kentleri ile Anadolu kervan yollarına bağlanmıştır.

Tablo 5.2 Yapıların konum özellikleri

Yapı Adı	Arazi Yapısı		Bulunduğu Alan			Su ile İlişkisi	
	Düz	Eğimli	Şehiriçi	Menzil	Menzil Dışı	Dere/Çay	Köprü
Adilcevaz Kervansarayı		•		•			
Rahva Kervansarayı	•			•			
Baş Han	•			•			
Papşin Kervansarayı	•			•		•	
Mahallebaşı Hanı	•			•			
Hatuniye Ribatı		•	•	•		•	•
Emir Şeref Han Ribatı		•	•				
Şerefiye Hanı		•	•			•	
Şeyh Garip Hanı		•	•			•	
Zülfikarlar Hanı	•		•			•	
Buğday Pazarı Hanı		•	•				

Tablo 5.2 Yapıların konum özellikleri (devamı)

Yapı Adı	Arazi Yapısı		Bulunduğu Alan			Su ile İlişkisi	
	Düz	Eğimli	Şehiriçi	Menzil	Menzil Dışı	Dere/Çay	Köprü
Küfündür Hanı		•		•		•	•
Duhan Kervansarayı		•		•		•	•
Kermete Hanı		•		•		•	•
Cemihan Hanı		•			•	•	•
Çeltikli Hanı	•				•	•	•
Tatvan Hanı	•			•			
Örenlik Hanı	•			•			
Harabe Han	•			•			
Meymune Hanı		•		•			
Kara Han		•		•		•	

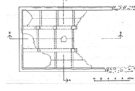
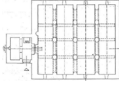
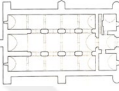
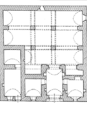
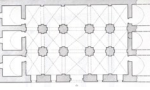
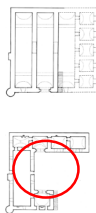
5.2 Plan Özellikleri

Bitlis kentinin ribat, han ve kervansarayları plan özellikleri açısından değerlendirildiğinde, birbirinden farklı plan şemalarının kullanıldığı görülmektedir (Tablo 5.3). Tarihi ana yollar ile kent merkezinde inşa edilen yapıların, genel olarak ayaklarla ayrılan mekanlardan oluşan bir plan şemasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Merkezden ve ana yol aksından uzakta olan yapıların Çeltikli Hanı (Katalog 16.4) ve Cemihan Hanı (Katalog 15.3) örneğinde olduğu gibi ölçek olarak küçüldüğü ve tek mekan veya kemer açıklığı ile ayrılan iki mekan halinde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında Rahva Kervansarayı (Katalog 2.2), Küfündür Hanı (Katalog 12.4) ve Duhan Kervansarayı (Katalog 13.4) yapıları birbirinden farklı plan tiplerini tek bir şema üzerinde toplamışlardır.

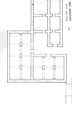
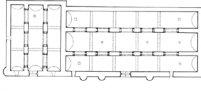
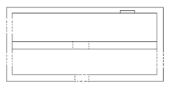
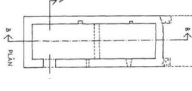
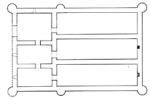
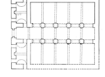
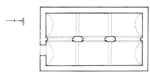
Zülfıkarlar Hanı (Katalog 10.3), günümüze ulaşan yapılar içerisinde açık bir avlu etrafında sıralanan birimlerden oluşan plan şeması ile benzeri olmayan bir örnektir. Rahva Kervansarayı (Katalog 2.12), Emir Şeref Han Ribatı (Katalog 7.3) ve Kermete Hanı (Katalog 14.3) yapılarının avluları vardır. Küfündür Hanı (Katalog 12.4) çok harap olduğundan mevcut kalıntıları üzerinden gerçekleştirilen yorumlarda yapının bir avluya sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Yapılarda avlunun yaygın olmayışı, genel olarak kapalı plan tipinin benimsenmesi bölgenin iklim koşulları ile ilgilidir.

Rahva Kervansarayı, Harabe Han (Katalog 15.3) ve Emir Şeref Han Ribatı'nda (Katalog 7.3) mescit tespit edilmiştir. Rahva Kervansarayı ve Baş Han (Katalog 3.4) yapılarında gözcü kuleleri vardır. Tatvan Hanı (Katalog 17.4), Rahva Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı, Papşin Kervansarayı (Katalog 4.5) ve Duhan Kervansarayı yapıları destek kuleleri ile güçlendirilmişlerdir. Rahva Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı, Şerefiye Hanı (Katalog 8.4) ve Şeyh Garip Hanı (Katalog 8.4) yapıları iki katlı; planları bilinen diğer yapılar tek katlı olarak inşa edilmiştir (Tablo 5.4). İki katlı yapılarda üst katların konaklama amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tespit edilen ve incelenen yapılarda örtü sistemi olarak içten tonoz örtü, dıştan düz teras çatı kullanıldığı gözlenmiştir. Kubbe örtüsünün, Rahva Kervansarayı'nda ve Emir Şeref Han Ribatı mescit bölümünde kullanıldığı görülmektedir. Emir Şeref Han Ribatı üst katında yıkılarak günümüze ulaşamayan bir odada yıldız tonoz kullanımı tercih edilmiştir (Tablo 5.5).

Tablo 5.3 Yapıların plan tipleri

Plan Tipi Yapı Adı	Avlulu		Avlusuz	
	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı
Adilcevaz Kervansarayı				
Rahva Kervansarayı				
Baş Han				
Papşin Kervansarayı				
Mahallebaşı Hanı				
Hatuniye Ribatı				
Emir Şeref Han Ribatı				
Şerefiye Hanı				
Şeyh Garip Hanı				

Tablo 5.3 Yapıların plan tipleri (devamı)

Plan Tipi Yapı Adı	Avlulu		Avlusuz	
	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı
Zülfikarlar Hanı				
Buğday Pazarı Hanı				
Küfündür Hanı				
Duham Kervansarayı				
Kermete Hanı				
Cemihan Hanı				
Çeltikli Hanı				
Tatvan Hanı				
Örenlik Hanı				
Harabe Han				
Meymune Hanı				
Kara Han				

Tablo 5.4 Yapılarda kat sayısı

Yapı Adı	I Kath	II Kath
Adilcevaz Kervansarayı	•	
Rahva Kervansarayı		•
Baş Han	•	
Papşin Kervansarayı	•	
Mahallebaşı Han	•	
Hatuniye Ribatı	•	
Emir Şeref Han Ribatı		•
Şerefiye Hanı		•
Şeyh Garip Hanı		•
Zülfikarlar Hanı	•	
Buğday Pazarı Hanı		
Küfündür Hanı	•	
Duhan Kervansarayı	•	
Kermete Hanı	•	
Cemihan Hanı	•	
Çeltikli Hanı	•	
Tatvan Hanı	•	
Örenlik Hanı		
Harabe Han	•	
Meymune Hanı		
Kara Han	•	

Tablo 5.5 Yapılarda örtü sistemi kullanımı

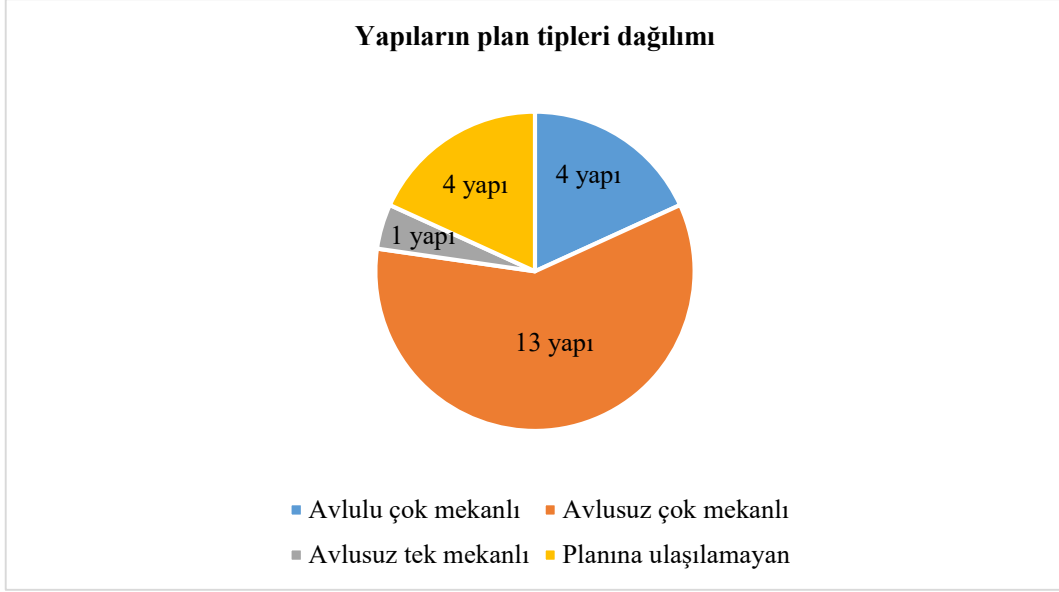
Yapı Adı	Beşik Tonoz	Yıldız Tonoz	Kubbe	Düz Teras
Adilcevaz Kervansarayı	•			•
Rahva Kervansarayı	•		•	•
Baş Han	•			•
Papşin Kervansarayı	•			•
Mahallebaşı Han	•			•
Hatuniye Ribatı	•	•		•
Emir Şeref Han Ribatı	•	•	•	•
Şerefiye Hanı	•			•
Şeyh Garip Hanı	•			•
Zülfikarlar Hanı	•			•
Buğday Pazarı Hanı	•			
Küfündür Hanı	•			•
Duhan Kervansarayı	•			•
Kermete Hanı	•			•
Cemihan Hanı	•			•
Çeltikli Hanı	•			•
Tatvan Hanı	•			•
Örenlik Hanı				
Harabe Han	•			•
Meymune Hanı				
Kara Han	•			•

İncelenen yapılardan bazılarında farklı fonksiyonlara göre şekillenen mekanlar yer verilmişken (Tablo 5.6); Emir Şeref Han Ribatı, Şerefiye Hanı, Zülfikarlar Hanı, Buğday Pazarı Hanı, Küfündür Hanı, Kermete Hanı, Cemihan Hanı, Çeltikli Hanı, Örenlik Hanı, Meymune Hanı ve Kara Han yapılarında benzer mekan kullanımına yer verilmemiştir. Bu nedenle bu yapılar Tablo 5.6’te yer almamaktadır.

Tablo 5.6 Yapılarda farklı fonksiyonlu mekanlar

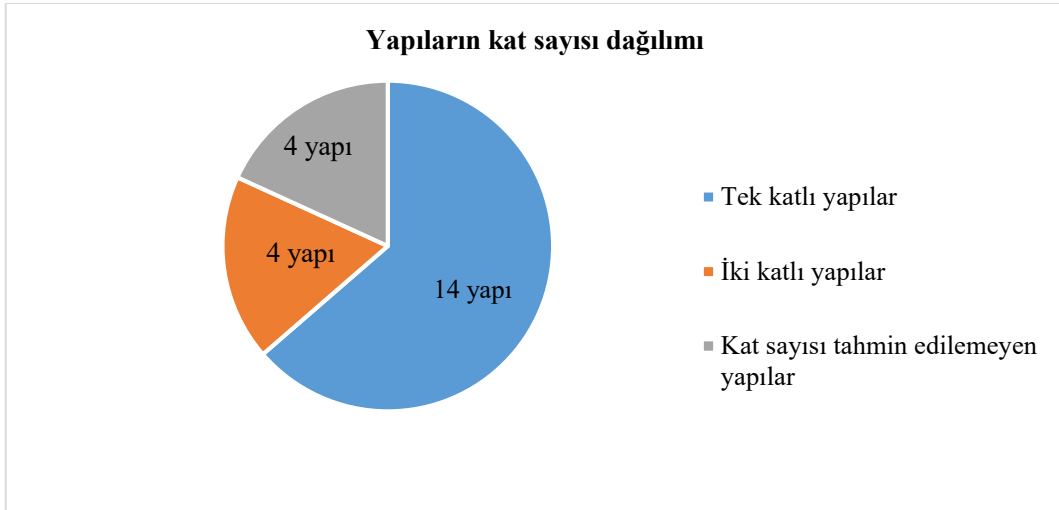
Yapı Adı	İçinde Farklı Fonksiyonlara Göre Şekillenen Mekanlar						
	Cami	Mescit	Hamam	Fırın	Destek Kulesi	Gözcü kulesi	Çeşme
Adilcevaz Kervansarayı							•
Rahva Kervansarayı	•	•	•		•	•	
Baş Han				•		•	
Papşin Kervansarayı					•		
Mahallebaşı Han					•		
Hatuniye Ribatı		•			•		
Duhan Kervansarayı					•		
Tatvan Hanı					•		
Harabe Han		•			•		

Tablolar değerlendirildiğinde (Tablo 5.3), yapılardan 4’ü (dört) avlulu çok mekanlı, 13’ü (onüç) avlusuz çok mekanlı, 1’i (bir) avlusuz tek mekanlıdır. 4 (dört) yapının planına ulaşılammaktadır (Şekil 5.2).



Şekil 5.2 Yapıların plan tipleri dağılımı (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

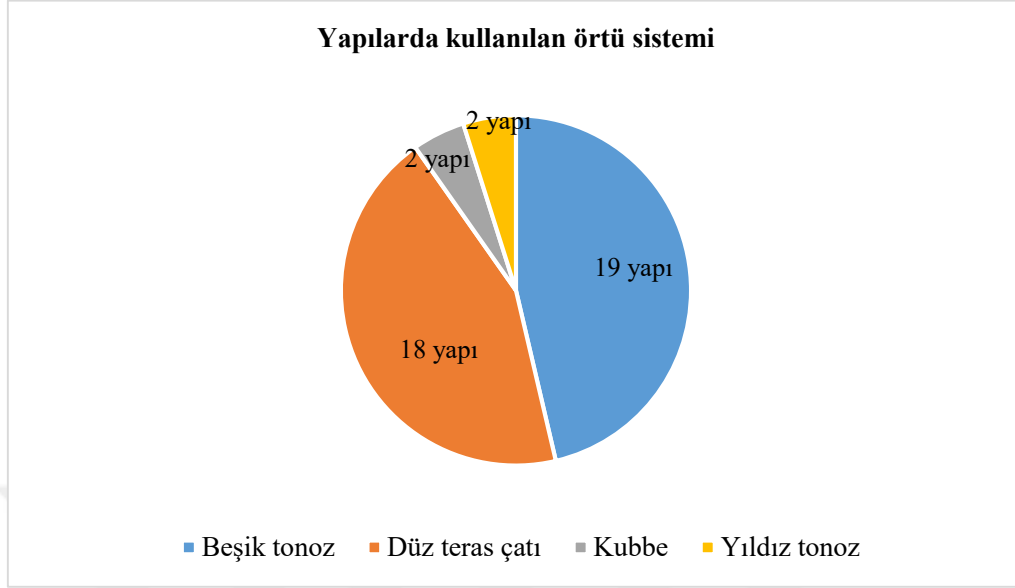
Ribat, han ve kervansaraylardan 4’ü (dört) iki katlı, 14’ü (ondört) ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. 4 (dört) yapı hakkında kat sayısının anlaşılmasına olanak sağlayacak veriye ulaşılammıştır (Tablo 5.4). Yapıların birbirlerine yakın mesafelerde inşa edilmesi, kalabalık ve yoğun olmayan yolcu potansiyeli gibi nedenlerle yapıların genellikle tek katlı yapılardan oluştuğu söylenebilir (Şekil 5.3)



Şekil 5.3 Yapıların kat sayısı dağılımı (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yapılarda kullanılan örtü sistemi incelendiğinde, yapılardan veya yapı kalıntılarından ulaşılan sonuçlarla Meymune Hanı ve Örenlik Hanı dışındaki yapılardan 19’unda (ondokuz) beşik tonoz kullanımı tercih edildiği görülmektedir.

Yapılardan 18'i (onsekiz) dıştan düz teras çatı ile örtülmüştür. 2 (iki) yapıda kubbe örtü, 2 (iki) yapıda ise yıldız tonoz kullanıldığı tespit edilmiştir (Şekil 5.4).



Şekil 5.4 Yapılarda kullanılan örtü sistemi (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

5.3 Malzeme Kullanımı

Nemrut Dağı çevresi, Ahlat Ovakışla bölgesi, Güroymak, Hizan ve Bitlis merkeze yakın noktalarda çok sayıda taş ocağı yer almaktadır (Şahin ve Balcı Akova, 2019:343). Bitlis kenti inşa faaliyetlerinde yüzyıllardır kullanılan ve genel bir tabirle Ahlat taşı (ignimbrit) olarak isimlendirilen volkanik tüf kökenli taş, Nemrut Dağı eteklerinde geniş bir alana yayılan taş ocaklarından elde edilmektedir (Boran, 1997). Günümüzde Ahlat'a bağlı Ovakışla köyünden Nazik Gölü'ne doğru ilerleyen alanda hala aktif olarak varlık gösteren taş ocakları mevcuttur. Taş ocaklarından büyük taş blokları halinde alınarak taş işleme merkezlerine getirilen taşlar, burada kesilip şekillendirildikten sonra kullanıma hazır hale getirilecek şekilde satışa sunulmaktadır (Şekil 5.5). Osmanlı döneminde Ahlat taşının bir inşa malzemesi olması dışında bölge için önemli bir gelir kaynağı yarattığı da arşiv kayıtlarından bilinmektedir (Boran, 1999:55).

Bölgenin sert geçen kış mevsimi koşulları nedeni ile genellikle sonbahar ayları içerisinde kapanan taş ocakları ilkbahar mevsimi ortalarında yeniden açılarak faaliyetlerine yoğun bir şekilde yaz mevsiminde devam etmektedir. Ocaktan çıkarılan taşlar yumuşak ve gözenekli bir dokuya sahip olduğundan kolay işlenebilir bir yapıdadır (Kazancı ve Gürbüz, 2014:24; Sökmen, 2015).



Şekil 5.5 Ahlat Ovakışla yolu üzerinde yer alan taş ocağından alınan taşların taş işleme atölyesinde işlenerek kullanıma hazır hale getirilme aşamaları
(Kişisel Arşiv, 2020)

Bu sayede elde edilen malzemenin inşa faaliyetleri için hazır hale dönüştürülmesi kolaylıkla sağlanmaktadır. Buna karşılık gözenekli yapısından dolayı bünyesine fazla su aldığı için bu durum, taş yapısını olumsuz etkileyerek taş üzerinde rutubetin artması ile yosunlaşmaların, nemden dolayı tuzlanma ve kabuklaşmaların taş yüzeyinde yayılmasına neden olmaktadır (Şimşek ve Erdal, 2004:76). Kentin aldığı yoğun kar yükü düşünüldüğünde, yapıların farklı noktalarında bahsedilen olumsuzluklar sıklıkla göze çarpmaktadır.

Açık kahverengi bej tonlarından, kırmızının tonları, kızıla yakın kahverengi ve kül rengi tonlarına kadar çeşitli renk örneklerine sahip taşın en çok bilinen ve tercih edilen türü kırmızının tonlarına sahip olanı; en dayanıklı aynı zamanda sert yapısından dolayı işlemesi de en zor olan türü ise beyazımsı krem renkli olanlarıdır (Şahin ve Balcı Akova, 2019:343).

Sahip olunan çok sayıdaki taş ocağı sayesinde inşa malzemesi tedarik edilmesinde avantajlı olan kent, inşa faaliyetlerinde ön plana çıkarak sayısız eserin meydana getirildiği bir açık hava müzesine dönüşmüştür. Kentte yer alan cami, kilise, han, hamam, türbe, kümbet, medrese, köprü, konut, çeşme, kale gibi dini, askeri ve sivil mimari örnekleri yanında özellikle Ahlat'ta yer alan Selçuklu Meydan Mezarlığı içerisindeki Ahlat taşı ile ince bir işçilik göstererek hazırlanmış eşsiz mezar taşları, Ahlat taşı olarak adlandırılan yerel malzemenin yüzyıllarca nasıl bir ustalıkla kullanıldığını kanıtlar.

Bölgede yetişen önemli taş ustalarının bölgenin imar ve inşasında önemli katkıları olmuştur. Osman bin Hasan, İbrahim bin Kasım, Hasan bin Yusuf, Muhammed Davud, Ahmed el-Müzeyyin, Veys bin Ahmed, Esed bin Eyyüb, Esed el Müzeyyin, Esed el Vasi, Cum'a bin Muhammed, Hoyeng, Asil bin Veys, Havend bin bergi, Esed bin Havend, Hacı Yusuf bin Miran, Hacı Miran bin Yusuf, Hacı Mirçe bin Miran, Yusuf, Muhammed bin Miran, Üstad Ali, Kasım bin Üstad Ali, Ahmed ve Kasım bin Muhammed gibi isimleri bilinen mezar taşçıları kentin kültür sanat ortamında varlık göstermişlerdir. Taş işçiliği mesleği ile de ön plana çıkan kentte yetişen önemli ustaların bölgenin farklı noktalarında inşa çalışmalarında yer aldıkları bilinmektedir. Divriği Ulu Cami'de Ahmed Nakkaş Hılati, Mama Hatun Türbesi'nde Ebu'n-Nema bin Mufaddalu'l-Ahval el-Hilati, Alay Han'da el Hılati, Ahlat Erzen Hatun Kümbeti'nde Kasım bin Üstad Ali, Gevaş Halime Hatun Kümbeti'nde Üstad Ali, Emir Bayındır Kümbeti, Mescidi ve Zaviyesi'nde Baba

Can Beg, Ahlat kalesindeki bir burcun inşasında Kara Kuş el-Hesabi Ahlat kökenli oldukları bilinen sanatçılardır (Sönmez, 1995).

Kitabeleri günümüze ulaşan Hatuniye Ribatı üzerinde “Hüseyin Can ve Ondes (Öndes) Usta isimleri okunabiliyorken Şeyh Garip Hanı kitabelerinden sol üstte yer alan kitabede taşında yapı ustasına atıfta bulunulması kentte varlık gösteren mimar isimlerinin bilinmesi açısından oldukça değerlidir.

Taş malzemenin ustalıklı kullanıldığı kentin ribat, han ve kervansaraylarında özellikle büyük ölçekli, ana kervan yolu üzerinde ve kent merkezinde yer alan yapılarda düzgün kesme taş kullanımı göze çarparken, merkezden uzaklaşıldıkça veya yapılar ölçek olarak küçüldükçe yapı malzemesinin moloz taş kullanımına dönüştüğü gözlenmiştir.

Moloz taş kullanımı, Bitlis kent çıkışından Diyarbakır yönüne doğru ilerleyen kervan yolu üzerinde sıralanan Kara Han dışındaki, Küfündür Hanı, Duhan Kervansarayı, Kermete Hanı, Cemihan Hanı ve Çeltikli Hanı yapılarında uygulanmıştır. Adilcevaz Kervansarayı, Rahva Kervansarayı, Baş Han, Harabe Han, Papşin Kervansarayı, Mahallebaşı Hanı, Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı, Şerefiye Hanı, Şeyh Garip Hanı, Zülfikarlar Hanı, Tatvan Hanı ve Kara Han'da düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

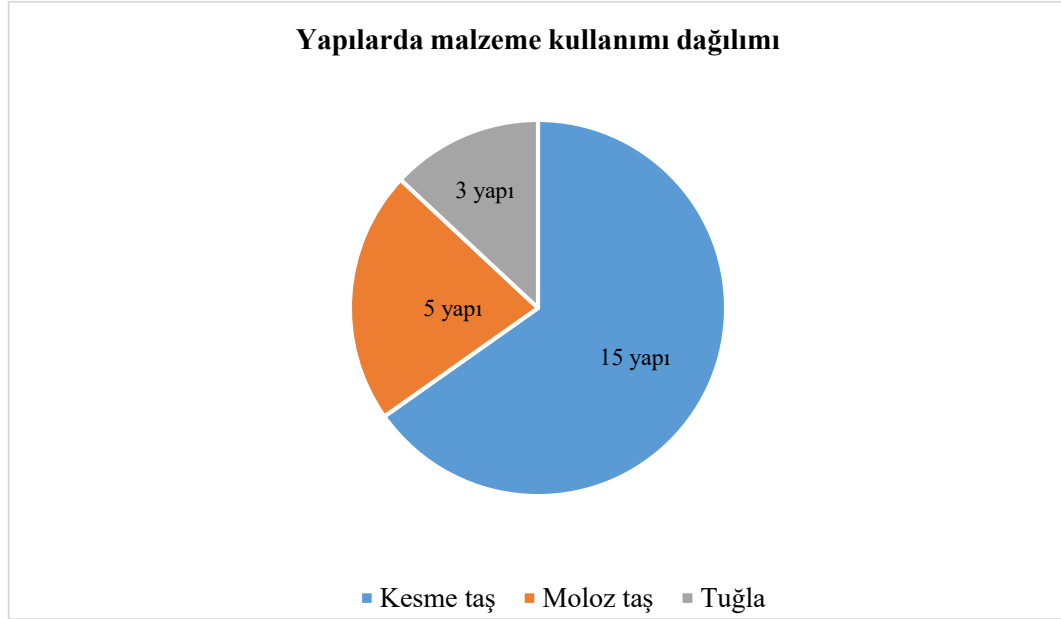
Beden duvarlarındaki düzgün kesme taş kaplaması, aynı şekilde yapıların girişlerinde, ayaklar, kemerler ve tonoz örtüyü destekleyen takviye kemerlerinde de kendini göstermektedir.

Kesme taş malzeme yapı inşası dışında; Adilcevaz Kervansarayı, Rahva Kervansarayı, Baş Han, Papşin Kervansarayı, Mahallebaşı Hanı, Hatuniye Ribatı, Şeyh Garip Hanı, Tatvan Hanı yapılarında yapıyı bölen ayaklarda, kemer örgüsünde ve tonoz örtüyü destekleyen takviye kemerlerin oluşturulmasında kullanılmıştır. Tuğla kullanımı sınırlı yapıda; Rahva Kervansarayı örtü sisteminde, Kermete ve Küfündür hanlarında kemer atkı örgülerinde kullanılmıştır (Tablo 5.7).

Tablo 5.7 Yapılarda malzeme kullanımı

Yapının Adı	Kesme Taş	Moloz Taş	Tuğla
Adilcevaz Kervansarayı	•		
Rahva Kervansarayı	•		•
Baş Han	•		
Papşin Kervansarayı	•		
Mahallebaşı Han	•		
Hatuniye Ribatı	•		
Emir Şeref Han Ribatı	•		
Şerefiye Hanı	•		
Şeyh Garip Hanı	•		
Zülfikarlar Hanı	•		
Buğday Pazarı Hanı	•		
Küfündür Hanı		•	•
Duhan Kervansarayı		•	
Kermete Hanı		•	•
Cemihan Hanı		•	
Çeltikli Hanı		•	
Tatvan Hanı	•		
Örenlik Hanı	•		
Harabe Han	•		
Meymune Hanı			
Karahan Hanı	•		

Malzeme kullanımı açısından çalışma kapsamına alınan yapılar incelendiğinde (Tablo 5.6); yapıların 15'inde (onbeş) kesme taş, 5'inde (beş) moloz taş, 3'ünde (üç) ise tuğla malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir (Şekil 5.6).



Şekil 5.6 Yapıların malzeme kullanımı dağılımı (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

5.4 Cephe ve Bezeme Özellikleri

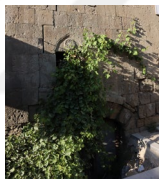
Bitlis ribat, han ve kervansaray yapılarından günümüze ulaşan ve özellikle kent merkezinde yer alanlarının görkemli girişlere ve taçkapılara sahip oldukları görülmektedir. Rahva Kervansarayı, Papşin Kervansarayı, Mahallebaşı Hanı, Hatuniye Ribatı, Şeyh Garip Hanı, Zülfikarlar Hanı, Buğday Pazarı Hanı ve Duhan yapılarında taçkapı ve giriş cepheleri düzenlemeleri özenli bir şekilde hazırlanmıştır (Şekil 5.7).

Bezeme unsurları kullanımı, yapılara özgü bir şekilde ortaya konulmuştur (Tablo 5.8). Bezeme unsurları tespit edilemeyen Rahva Kervansarayı, bölgenin en büyük ölçekli yapısıdır. Farklı plan özellikleri gösteren bölümlerin oluşumundan meydana gelen yapıya giriş, tek bir alandan sağlanmaktadır. Özgün hali günümüze ulaşamayan taçkapı, mevcut hali ile oldukça sade bir görünümde, beden duvarlarından dışarı taşan dikdörtgene yakın kare bir formda şekillenmiştir. Beden duvarlarından daha yüksek tutularak vurgulanan taçkapı düzenlemesi bu açıdan, Hatuniye Ribatı ve Zülfikarlar Hanı ile benzerlik göstermektedir.

Papşin Kervansarayı taçkapısı, geometrik bezemeli bir bordürün giriş düzenlemesi etrafında bir çerçeve oluşturacak şekilde dolanmasıyla tamamlanmıştır. Geometrik bordür kuşağının kullanımı, Emir Şeref Han Ribatı'nın kitabe kuşağı etrafında da karşımıza çıkmaktadır. Bordür kuşağı üzerinde yer alan desenler, Papşin Kervansarayı'nda düğüm motifinin geometrik bir düzenlemesi iken Emir Şeref Han Ribatı'nda altı kollu yıldızların merkezde olduğu bir düzenleme benimsenmiştir. Basık kemerli giriş kapısının üzerine yerleştirilen mukarnas düzenlemesi yapının sağ ve solunda yer alan kulelerin içbükey düzenlemelerinde daha minyatür bir düzenleme içerisinde kullanılmıştır. Taçkapı düzenlemesinde yoğun bezeme programının kullanımı ile en ön plana çıkan yapılardan biridir.

Mahallebaşı Hanı taçkapı düzenlemesi, sivri kemerin içerisine alınan basık kemerli girişin sağ ve soluna yerleştirilen konsol düzenlemesi şeklindedir. Bitkisel veya geometrik bir bezeme düzeni olmadan sade şekilde tasarlanmıştır. Girişin sağ ve solunda yer verilen, yük veya eşya indirmeye yarayan ve dinlenme alanı olarak kullanılmış olabileceği düşünülen düzenleme, Emir Şeref Hanı Ribatı girişinde de tekrar edilmiştir. Hatuniye Ribatı, beden duvarlarından daha yüksek tutulan bir taçkapı düzenlemesine sahiptir.

Zülfıkarlar Hanı'nda olduğu gibi basık kemer üzerinde şekillenen sivri kemerin dışarıya taşırılması taçkapının daha görkemli bir görünüme kavuşmasını sağlamıştır.

Rahva Kervansarayı 	Başhan Hanı 	Papşin Kervansarayı 
Mahallebaşı Hanı 	Hatuniye Ribatı 	Emir Şeref Han Ribatı 
Şerefiye Hanı 	Şeyh Garip Hanı 	Duhan Kervansarayı 
Zülfikarlar Hanı 	Buğday Pazarı Hanı 	

Şekil 5.7 Yapıların giriş cepheleri ve taçkapı kullanımı

Yol yapım çalışmaları nedeni ile günümüz yol kotunun oldukça altında kalan Şeyh Garip Hanı girişi diğer yapılara göre daha küçük ölçekli tutulan bir basık kemerli düzenlemeye sahiptir. Bu yapının girişi üzerinde yer alan çarkıfelek kabartmalı rozet ile Bitlis hanlarında karşılaşılan tek örnek olarak doğu cephesi üzerinde yer verilen çeşme yapısına ait mukarnaslı nişi ve etrafındaki kitabe kuşakları ile farklı bir görünüm sergilemektedir. Rozet kullanımına ayrıca Zülfikarlar Hanı taçkapısı üzerinde de yer verilmiştir.

Sonradan eklenen katlarla çok katlı bir yapıya dönüştürüldükten sonra cephe üzerindeki baskın görünümü kesinteye uğrayan Zülfikarlar Hanı taçkapısı, geç tarihli görsellerinde ön cephe üzerinde oldukça baskın bir karakterde, sütunceler üzerinde yükselen ve yoğun bir silme kuşağının kullanıldığı sivri kemerin dışarıya taşırılması ile tasarlanmıştır. Burada uygulanan düzenlemeye, başka han yapılarında yer verilmemiştir.

Figürlü bezemeye yer verilen tek han yapısı, Buğday Pazarı Hanı'dır (Katalog 11.2). Ulaşılabilen tek eski görselinde, yapının Bitlis yapıları genelinden ayrılacak bir bezeme anlayışı ile tasarlandığı anlaşılmaktadır. Oldukça özenli hazırlanan kemerli düzenlemenin sağ ve soluna yerleştirilen aslan kabartmalı taşlar, Bitlis han yapılarında karşılaşılan tek örnektir. Taçkapı düzenlemesinin ön yüzünde yer verilen aslan kabartmaları dışında iç kısımdaki nişler içerisine işlenen istiridye kabartmalı taş bezemeler de yine bu yapıya özgü durumdadır. Devşirme olduğu tahmin edilen ancak yapıya ait bir uygulama olabileceği de düşünülen girişin sağında alt bölümde yer alan taş örneği de ilgi çekicidir.

Duhan Kervansarayı bezeme kullanılmayan sade ancak; etkili bir görünümü olan taçkapılara sahiptir (Katalog 13.9).

Başhan Hanı, Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı, Şeyh Garip Hanı ve konumu ile kimliği tespit edilemeyen yapının kitabeleri (Anonim Ribat) günümüze ulaşmıştır. Baş Han ve Şeyh Garip Hanı kitabeleri okunamayacak derecede yıpranmış; Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı ve Anonim Ribat kitabeleri okunabilecek şekilde günümüze ulaşmıştır. Yazıları okunabilen her üç yapının da kitabesinde, yapıların ribat olarak adlandırıldığını belirten ifadeler yer verilmesi, ribat teriminin Bitlis kentinde han ve kervansaray yapıları için kullanımı tercih edilen bir ifade olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5.8 Bezeme unsurları tespit edilen yapılar

Yapının Adı	Bitkisel	Geometrik	Figür	Yazı/Kitabe	Taşçı İşareti	Devşirme Malzeme
Adilcevaz Kervansarayı					 	
Başhan Hanı						
Papşin Kervansarayı		  			 	
Mahallebaşı Hanı						
Hatuniye Ribatı						
Emir Şeref Han Ribatı						
Şeyh Garip Hanı		   			 	
Zülfikarlar Hanı						
Buğday Pazarı Hanı		 				
Tatvan Hanı						

Bezeme özellikleri açısından ön plana çıkan bir başka önemli uygulama, taşlar üzerinde kazıma yöntemi kullanılarak genellikle taşın ortasına işlenen taşçı işaretleridir. Birbirlerine konum olarak uzak mesafeli olan üç yapı üzerinde kullanılan taşçı işaretlerinin bir kısmının benzer olduğu tespit edilmiştir. Aynı işaretlerin Bitlis-Van sınırında kalan Adilcevaz Kervansarayı, Bitlis'e ulaşılan yolların keşistiği ortak nokta olan Rahva bölgesindeki Papşin Kervansarayı ve Bitlis kent merkezinde yer alan Şeyh Garip Hanı üzerinde yer alması, yapıların inşa tarihleri, taşların alındığı taş ocakları veya inşa sürecine katkı sağlayan usta grubunun benzer olabileceğini düşündürmektedir.

Çayırdağ'a göre; taşçı işaretleri çoğunlukla XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. Ustaların kullanımında olan bu işaretler, ustalar tarafından taş henüz yerine yerleştirilmeden yerde iken kazınmaktaydı. Keyfi olarak uygulanmayan bu işaretler iki yüzyıl boyunca farklı yapılarda sürekli olarak tekrarlanmıştır (Çayırdağ, 1982:79).

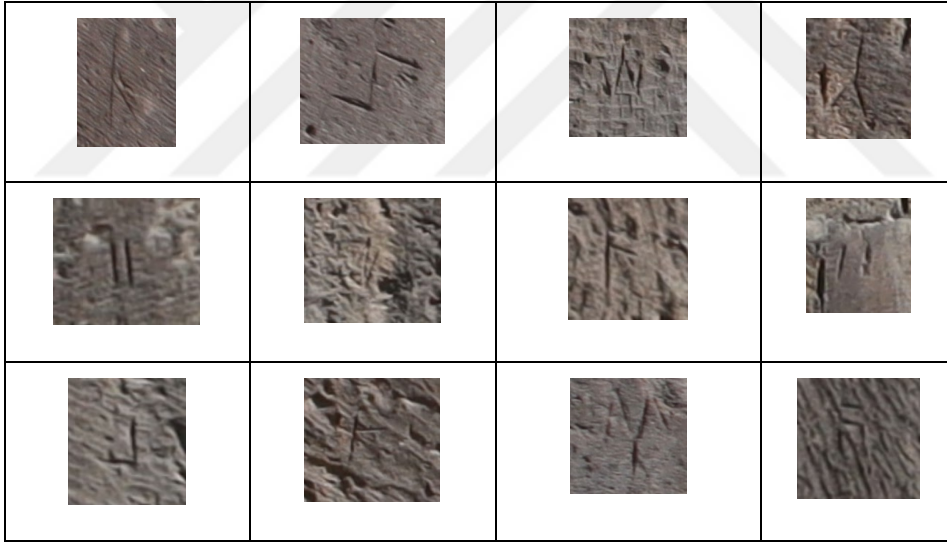
Binan ve Binan'a göre; taşçı işaretleri taşçıların kimliğini ifade eden "kimlik işaretleri" ve inşa alanında çalışanlara yardımcı olan "faydalı işaretler" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu durumda taşlar, bir taşçı ustasına ait olabileceği gibi bir grubu da işaret ediyor olabilirdi (Binan ve Binan, 2009).

Kitabeleri ve inşa dönemlerini belirtecek herhangi bir kayıt mevcut olmadığı için hangi yüzyıllara tarihlendirildikleri bilinmeyen Adilcevaz Kervansarayı (Şekil 5.8), Papşin Kervansarayı (Şekil 5.9) ve Şeyh Garip Hanı (Şekil 5.10) üzerinde tespit edilen çok sayıda taşçı işareti yer almaktadır.

Bitlis kentinde taşçı işaretleri kullanımı ile ön plan çıkan Ahlat'ta XIII. yüzyıl dolaylarına tarihlendirilen Emir Bayındır Kümbeti ve Mescidi, Bugatay Aka Kümbeti, Hasan Padişah Kümbeti, Hüseyin Timur Kümbeti, Usta Şagird Kümbeti, Harabeşehir Zaviye ve Çifte Hamam ile Güroymak Kalender Baba Kümbeti gibi yapılarda çok sayıda taşçı işareti kullanıldığı bilinmektedir (Yelen, 2019).



Şekil 5.8 Adilcevaz Kervansarayı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri

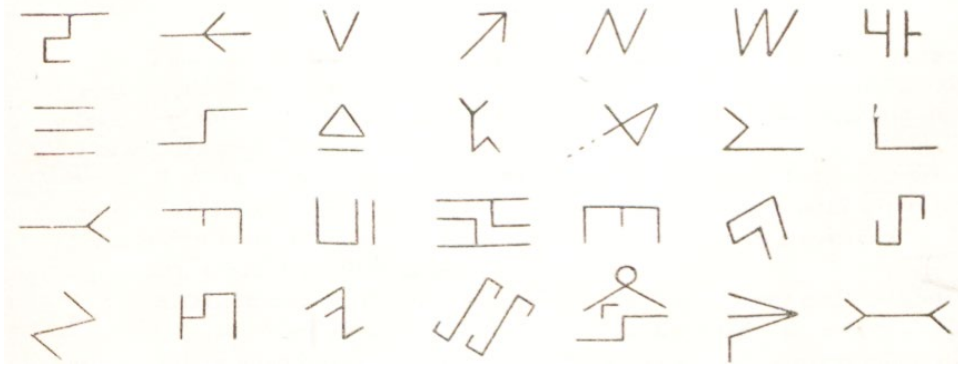


Şekil 5.9 Papşin Kervansarayı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri



Şekil 5.10 Şeyh Garip Hanı üzerinde tespit edilen taşçı işaretleri

Kafesoğlu'nun Ahlat ziyaretinde yapı ismi belirtmeden incelediği yapılar üzerinde tespit ettiği taşçı işaretleri (Şekil 5.11), Bitlis han ve kervansaray yapılarında tespit edilen işaretlerle benzerlik göstermektedir.



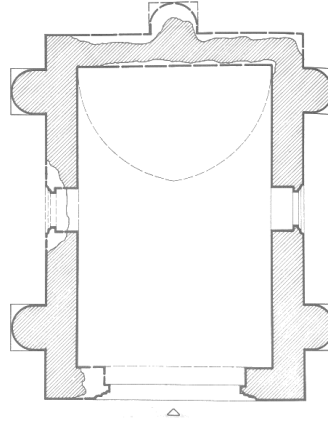
Şekil 5.11 Ahlat yapıları üzerinde taşçı işaretleri (Kafesoğlu, 1949)

Bitlis kenti mimarisini oluşturan yapı türlerinin malzeme kullanımı dışında özellikle plan şeması açısından birbirleri ile benzerlik göstermemekte, sadece ribat, han ve kervansaray yapılarında değil, farklı tür yapı gruplarında da genel olarak bir üslup birliğinden söz edilememektedir. Yapı inşasında moloz ve kesme taş malzeme kullanımı ortak bir özellik olarak belirlemekte, plan ve tasarım açısından yapılar birbirlerinden farklı özellikler göstermektedirler.

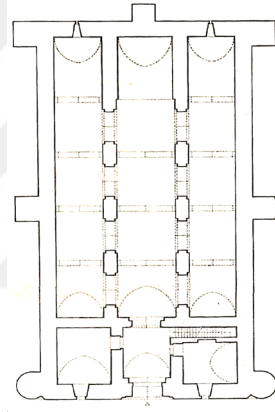
XVI. ve XVII. yüzyıllarda Bitlis'i idare eden Şerefhanlar dönemi yapıları plan, mekan kurgusu, cephe ve bezeme tasarımları ile Bitlis mimarisinin en görkemli yapılarını oluşturmaktadır. Kitabe bilgilerinden bu dönemde inşa edildiği bilinen Şerefiye Külliyesi yapı topluluğu, İhlasiye Medresesi ve çevresindeki yapılar incelendiğinde, özellikle Şerefiye Cami, İhlasiye Medresesi ve medrese karşısında yer alan yapı kalıntısının Papşin Kervansarayı ve Emir Şeref Han Ribatı ile plan kuruluşu ve kullanılan bezeme özellikleri açısından bazı benzerlikler içerdiği görülmektedir.

İhlasiye Medresesi karşısında yer alan, büyük bir bölümü ortadan kalkan ve Harabe olarak adlandırılan yapı kalıntısı (Şekil 5.12), Arık'ın gerçekleştirdiği plan çizimi dikkate alındığında dikdörtgen planı ve silindirik destek kuleleri ile Papşin Kervansarayını andırmaktadır (Şekil 5.13). Harabe yapı kalıntısının plan şeması incelendiğinde, Papşin Kervansarayı'na benzemediği ve farklı bir yapıya ait ayrı bir mekan olarak tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir.

Kullanılan kesme taş malzeme ile beşik tonoz örtü, Bitlis mimarisinde sıklıkla karşılaşılan ortak bir uygulamadır.



Şekil 5.12 İhlasiye Medresesi karşısındaki Harabe yapı planı (Arık, 1971)



Şekil 5.13 Papşin Kervansarayı planı (Arık, 1971)

Cephe tasarımı ve kullanılan bezeme öğeleri incelendiğinde, Papşin Kervansarayı'nın destek kuleleri ile güçlendirilmesi, taçkapıda kullanılan geometrik bezeme kuşağı, anıtsal görünüm oluşturma uygulamaları ile Papşin Kervansarayı, Şerefiye Cami ve İhlasiye Medresesi cephe tasarımının erken bir örneği gibi görünmektedir. İhlasiye Medresesi'ne göre oldukça sade bir cephe tasarımına sahip olan Papşin Kervansarayı, özgün dokusunda günümüze ulaşmamıştır. Mevcut yapısında, girişte kullanılan geometrik bezeme kuşağı, Emir Şeref Han Ribatı, Şerefiye Cami ve İhlasiye Medresesi geometrik bezeme kuşaklarına form açısından benzemekte ise de benzerlikler yapıları karşılaştırma aşamasında sağlıklı bir sonuca ulaşmayı sağlayacak yeterli düzeyde veri içermemektedir (Şekil 5.14).



Şekil 5.14 Şerefiye Cami (solda) ile Papşin Kervansarayı (sağda) cepheleri
(Hollis, 2023)

Bitlis ribat, han ve kervansaraylarından Rahva Kervansarayı, Hatuniye Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı ve Anonim Ribat dışındaki yapıların inşa tarihleri ve banileri bilinmemektedir. Yapıları değerlendirmede bu nedenle, kentin diğer yapı türleri ile benzerliklerinin ortaya konulması, kesin olmamakla birlikte ulaşılan sonuçların ribat, han ve kervansarayları değerlendirme aşamasına katkı sunacağı şüphesizdir. Bitlis'in imar faaliyetlerinde nasıl bir organizasyon şeması kullanıldığı, meslek gruplarının nasıl örgütlendiği, inşa sürecine kaynak sağlama, malzeme tedarik süreçlerinin nasıl ve ne şekilde yürütüldüğü bilinmemektedir. İnşaat ustalarının, taşçı ustalarının ve imar faaliyetlerine katkı sunan diğer meslek gruplarının kent içerisindeki lonca benzeri bir grup içerisinde seçildiği ya da gezici mimar olarak adlandırılan ustalardan oluşup oluşmadığı da netlik kazanmamıştır. Bu noktada, merkezi yönetimden uzak olarak, kentin yerel özellikler gösteren unsurlarla şekillendiği ihtimali güçlenmektedir.

BİTLİS RİBAT HAN ve KERVANSARAY YAPILARININ ANADOLUDA’KI DİĞER RİBAT HAN ve KERVANSARAYLAR ile KARŞILAŞTIRILMASI

Anadolu’da şekillenen tarihi yollar, günümüzde kısmen özelliklerini kaybetse bile, güzergahlar farklı dönemlerde farklı uygarlıklar tarafından kullanılmıştır. Kral Yolu, İpek Yolu gibi isimlerle bilinen, ayrıca belirtilen yol ağları üzerinde olmayıp kervan yolu olarak da bilinen sayısız güzergah üzerinden gerçekleştirilen ticari faaliyetler, kültürlerarası etkileşimin en önemli unsuru olmuştur. Özellikle Anadolu Selçukluları’nın ticarete verdiği önem, yolları sürekli ve aktif tutma çabaları sonucunda günümüze ulaşan, gelişmiş bir ulaşım ağı üzerinde şekillenen çok sayıda han ve kervansaray yapıları inşa edilmiştir.

Anadolu topraklarında, kendilerinden önce var olan yolları geliştirerek kullanan Selçuklulardan sonra yol ağı Osmanlı döneminde varlığını korumuştur. Günümüzde, değişen ihtiyaç ve koşullara göre şekillenen yollar yenilense bile, izlenilen rota pekçok noktada aynı kalmıştır.

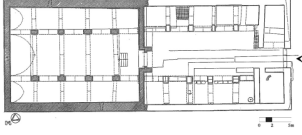
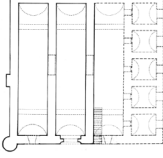
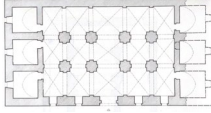
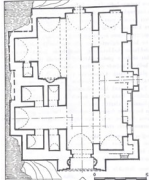
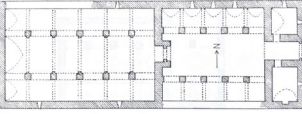
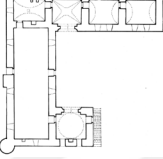
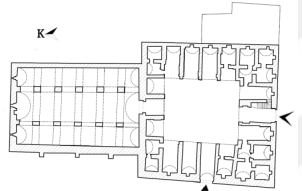
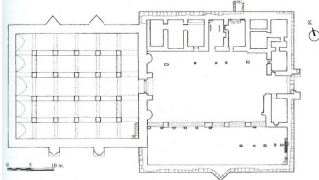
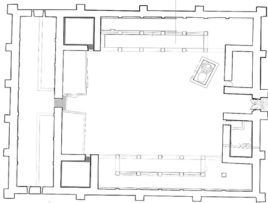
İç Anadolu, Batı Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz çevresinde yoğunlaşan Selçuklu ve Osmanlı yolları, Anadolu’nun doğusunda kendine özgü bir şekilde, bölgesel özellikte gelişen bir görünüm sergilemektedir. Bitlis’in üzerinde yer aldığı tarihi kervan yolları kentin bağlantıda olduğu Van, Muş, Siirt ve Diyarbakır illeri arasında bağlantılı olarak oldukça aktif bir görünümde olsa da batısında şekillenen Anadolu Selçuklu ve Osmanlı kervan yollarına dolaylı bir şekilde bağlanmaktadır.

Bizans dönemi yollarını geliştirerek gelişmiş bir ticari ağ oluşturan Anadolu Selçukluları döneminde han ve kervansaray yapıları, Anadolu içlerinde kent merkezi yerleşiminden uzakta ana kervan yolları üzerinde yerleştirilmişlerdir. Bitlis kentinde, bir geçiş noktası olarak gelişen kent dokusunda, arazinin ve iklim koşullarının elverdiği noktalarda yapıların kütsel bir bütünlük göstermeden farklı ölçeklerde inşa edildikleri görülmektedir. Kent merkezinde, birbirlerine yakın mesafelerde, kale çevresinde toplanmış hanlar inşa edilmiştir.

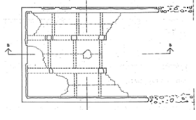
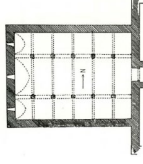
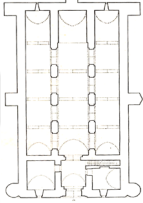
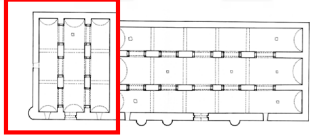
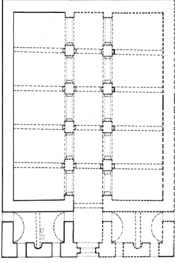
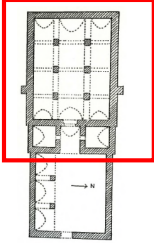
Bitlis yapılarında plan tipleri, birbirlerinden farklı olduğu gibi, Anadolu Selçuklu dönemi han ve kervansaray yapıları ile de farklılıklar göstermektedir. Anadolu Selçuklu dönemine tarihlendirilen ve kitabe yazılarından ribat oldukları bilgisine ulaşılan Kuruçeşme Hanı (Ribatı), Dokuzun Hanı (Ribatı), Hekimhan Ribatı, Çardak Hanı (Ribatı), Kırkgöz Hanı (Ribatı) ve Afşin Eshab-ı Kehf Ribatı plan açısından değerlendirildiğinde avlulu ve kapalı mekanlı plan tipi ile avlusuz kapalı mekanlı plan tipine sahip yapılar olarak değerlendirilebilir (Baş, 1989; Arapoğlu, 2020). Aynı şekilde Bitlis yapıları içerisinde kitabesinde ribat ifadesi yer alan Emir Şeref Han Ribatı (Tablo 4.7), Hatuniye Ribatı (Tablo 4.6) ve Anonim Ribat (Tablo 4.22) olmak üzere üç yapı tespit edilmiştir. Anonim Ribat yapısının plan özellikleri bilinmemektedir, Emir Şeref Han Ribatı avlulu ve kapalı çok mekanlı, Hatuniye Ribatı ise avlusuz ve kapalı mekanlı olarak Anadolu ribat örneklerine plan tipi olarak benzeseler de planın geliştirilmesi açısından benzerlik olmadığı görülmektedir (Tablo 6.1) (Erdmann 1961; Tükel Yavuz, 1976; Aslanapa, 1991; Pektaş 2007; Arapoğlu, 2020).

Papşin Kervansarayı, Rahva Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı ve Duhan Kervansarayı yapılarında görülen silindirik ve çokgen destek kulelerinin Anadolu Selçuklu döneminde karşılığı olan yapılar mevcuttur. Avlusuz, ayaklarla bölünen yapılardan bazılarının da aynı şekilde plan özellikleri açısından benzerleri mevcuttur (Tablo 6.2).

Tablo 6.1 XIII. yüzyıl Anadolu ribatları ile Bitlis ribatları

Avlulu Çok Mekanlı		Avlusuz Çok Mekanlı	Eş Odaklı
Anadolu	Bitlis	Bitlis	Anadolu
 Dokuzun Hanı (Ribatı) (Konya-Akşehir)		 Hatuniye Ribatı	
 Kuruçeşme Hanı (Ribatı) (Konya-Beyşehir)	 Emir Şeref Han Ribatı		Eshab-ı Kehf Ribatı (Afşin)
 Hekim Hanı (Ribatı) (Malatya-Sivas)			
 Çardak Hanı (Ribatı) (Eğridir-Denizli)			
 Kırkgöz Hanı (Ribatı) (Antalya-Isparta)			

Tablo 6.2 Bitlis yapıları ile Anadolu Selçuklu han ve kervansaray yapıları plan benzerlikleri

Bitlis	Anadolu
 Adilcevaz Kervansarayı Avlusuz/3 mekanlı	 Kadın Hanı/1223 Avlulu/3 mekanlı
 Papşin Kervansarayı Avlusuz/3 Mekanlı	 Iğdır Ejder Kervansarayı/ XIII. yy/Avlusuz/3 mekanlı
 Duhan Kervansarayı/Avlusuz/3 mekanlı	 Kalular Hanı /XIII. yüzyıl Avlusuz/3 mekanlı
 Harabe Han/Avlusuz/3 mekanlı	 Sarı Han/1220 Avlulu/3 mekanlı

Çok bölümlü yapıların bölümleri arasında tutulan mesafeler Bitlis yapıları ile Anadolu Selçuklu yapılarında farklılık göstermektedir. Bitlis yapılarında orta bölüm dar, yanlarda yer alan bölümler ise daha geniş tutulmuştur. Anadolu Selçuklu yapılarında ise, orta bölüm yanlarda yer alan bölümlerden daha geniş tutulmuştur. Bezeme özellikleri açısından bakıldığında; Buğday Pazarı Hanı girişine karşılıklı yerleştirilen iki aslan kabartması uygulamasına; Harran'da Eyyubi dönemine tarihlendirilen Ba'rur Hanı, İncirli Hanı, Şanlıurfa Aslanlı Han, Deliler Hanı, İshak Paşa Sarayı harem taçkapıları ve Diyarbakır şehir surlarında Yedi Kardeş burcu üzerinde aslan kabartmalarına yer verilmiştir. Yine aynı şekilde Muş'ta yıkılarak günümüze ulaşamayan Aslanlı Han üzerinde de aslan kabartmaları olduğu bilinmektedir. Figürlerin taşta işlenme durumları örnekler arasında farklılık göstermektedir ancak; aslan figürü kullanımı benzerdir.

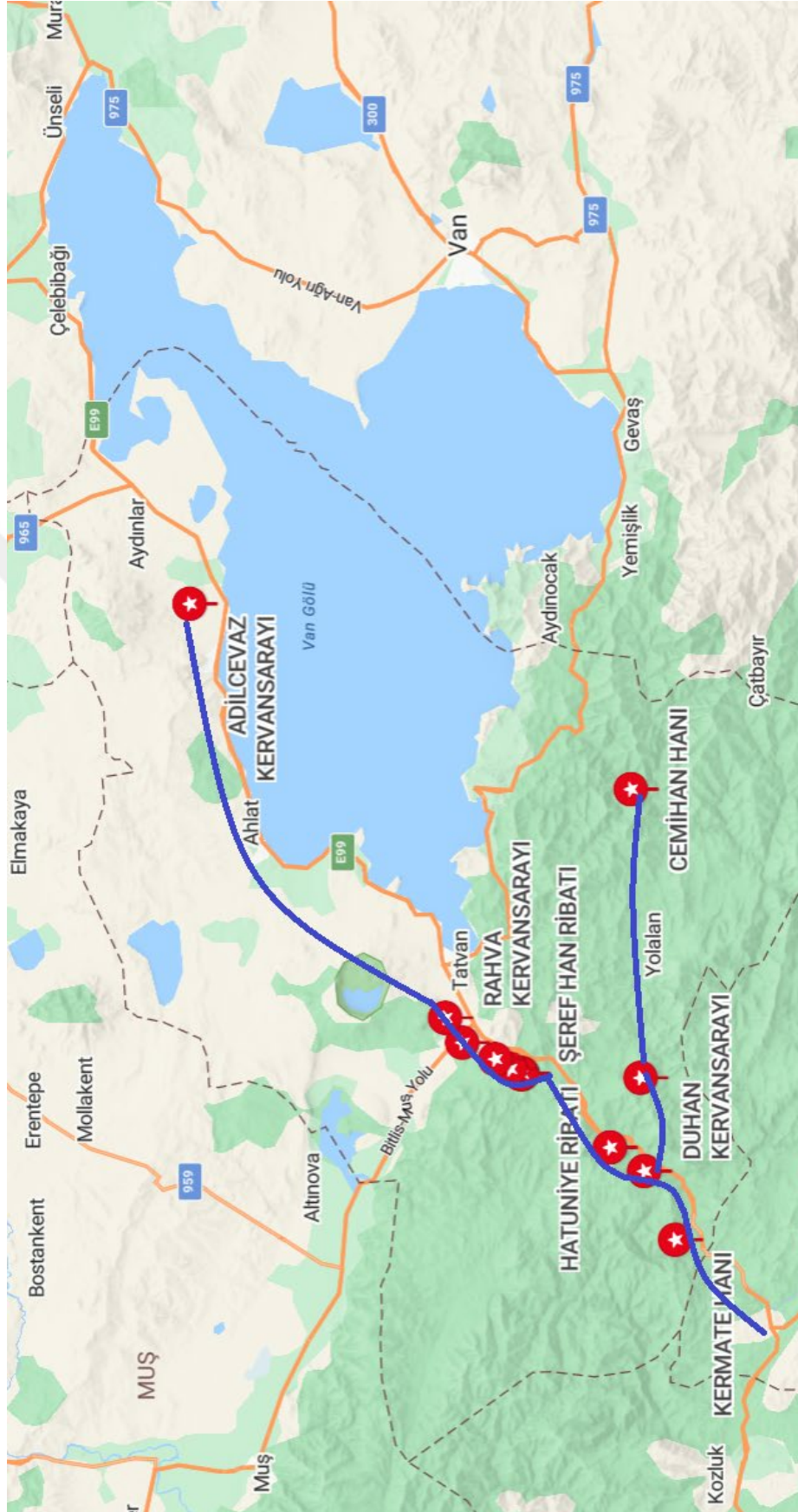
Anadolu'da hakim taş malzeme kullanımı, Bitlis kenti için de ortak bir malzeme cinsi olarak inşa faaliyetlerinde devam etmiştir. Ahlat taşı olarak bilinen ve işlenmesi kolay yöresel malzemenin tedarikinde, bölgenin sahip olduğu yeterli sayıda taş ocağı, kentin inşa faaliyetlerinin sürdürülmesinde bir avantaja dönüşmüştür.

Taş ustaları ile ön plana çıkan kentte, Anadolu Selçuklu yapıları üzerinde görülen çok sayıda taşçı işaretine benzer şekilde, Adilcevaz Kervansarayı, Papşin Kervansarayı, Şeyh Garip Hanı yapıları üzerinde yer verilmiştir. Taşçı işaretleri bakımından; Anadolu'daki Hasankeyf Büyük Saray, Hekim Han, Niğde Alaeddin Cami, Sultan Han, Çardak Han, Alara Han yapıları ile benzerlik göstermektedir (Sönmez, 1995).

Ayrıca; Alay Han, Kayseri Sultan Han, Aksaray Ağzıkara Han, Konya Sadeddin Han, Konya Horozlu Han, Kayseri Karatay Hanı, Avanoz Sarı Han, Tokat Hatun Han, Çinçinli Sultan Han, Afyonkarahisar İshaklı Han, Öresin Han, Evdir Han, ve Kırkgöz Hanı yapıları üzerinde, Adilcevaz Kervansarayı, Papşin Kervansarayı ve Şeyh Garip Hanı üzerinde benzer taşçı işaretleri kullanımı tespit edilmiştir (Erdmann, 1961).

Van Gölü havzasını güney kentlerine bağlayan stratejik bir noktada varlık göstererek gelişen Bitlis kenti, pekçok medeniyetin izlerini taşıyan, sahip olduğu tarihi ve kültürel değerleri ile farklı disiplinlerin ilgisini çeken zengin bir dokuya sahiptir. Urartuların Van Gölü çevresindeki yerleşimlerinden olan ve göl ulaşımında kullanılan önemli iskelere sahip Adilcevaz, Ahlat ve Tatvan ilçelerinde şekillenen ulaşım ağı, tarih boyunca gelişimini sürdürerek Bitlis'in bir geçit noktası olarak güneye ve batıya doğru devam eden tarihi kervan yollarını bünyesinde toplamasını sağlamıştır. Bu sayede kent ticari, askeri, hac ve göç yolları olarak kullanılan gelişmiş bir ulaşım ağına sahip olmuştur.

Doğuda İran üzerinden Van şehrine devam eden tarihi İpek Yolu, Van kentine ulaştığında Erciş üzerinden Erzurum, Trabzon hattı ile devam etmekteydi. Bitlis yönüne doğru şekillenen kervan yolu ise Van kenti içerisinde devam eden tarihi İpek Yolu ile bağlantılı olarak ancak; bölgesel bazda kendine has bir güzergah oluşturmuştur. Yol aksı Rahva Ovası merkezinde toplanarak batıya ve güneye doğru devam eden iki ana yoldan ilerlemekteydi. Erzurum bağlantılı yol, Van Erciş, Adilcevaz üzerinden Tatvan ile bağlantılı olarak Bitlis'e doğru devam ederken bir diğer yol aksı ise, Van şehrinden Gevaş'ı takip ederek Tatvan'dan Bitlis'e ulaşan kervan yolu idi. Bitlis kent merkezinden güneye devam ederek Güneydoğu Toroslari takip eden dar ve derin vadide ilerleyen ana yol, Siirt ve Diyarbakır kentlerine bağlanmaktaydı. Kentin sahip olduğu fiziki koşullardan dolayı farklı güzergahların açılmasına ve tarihi yol hattının değiştirilmesine olanak olmadığından, tarihi kervan yolu özellikle Rahva bölgesinden Diyarbakır yoluna kadar aynı kalarak zaman içerisinde yenilenerek genişletilmiş ve günümüzde kullanılan ulaşım ağına dönüşmüştür. Rahva dışında Van Gölü çevresinde şekillenen tarihi yol güzergahı kısmen değişmiştir. Yeni yol yapım çalışmalarının göle yakın bir noktada şekillenerek gelişmesi ile eskiden gölün daha üst kısımlarında kullanılan patika yol hattı terkedilmiştir. Yapılar, bahsedilen ana kervan yolu üzerinde inşa edilmişlerdir (Harita 7.1).



Harita 7.1 Bitlis'in üzerinde ribat, han ve kervansaray yapıları inşa edilen tarihi kervan yolları (Microsoft Bing Harita üzerine Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Özellikle Rahva Ovası bölgesinde yol yapım çalışmalarında ortadan kaldırıldığı bilinen Harabe Han yapısı dışındaki han ve kervansaraylar günümüze ulaşabilmişlerdir. Adilcevaz Kervansarayı'ndan Rahva Kervansarayı'na kadar hiçbir han ve kervansaray yapısı tespit edilememiştir. Göl çevresinde şekillenen yeni güzergahlar ile eski kervan yolunun terkedilmesi nedeniyle tarihi yol hattından uzaklaşılması ve belki de kısmen harap bir halde bulunan han ve kervansaray yapılarının özgün yapısının anlaşılabilmesinin yapıların tespit edilmesine olanak sağlamadığı düşünülebilir.

Küçük ölçekli olsa da bozulmadan günümüze ulaşan tarihi kervan yolu kalıntılara; Ahlat Taşharman Köyü, Tatvan Benekli Köyü, Örenli Köyü Hanı ile Rahva Kervansarayı arasında ve Hüsrev Paşa Mahallesi sınırlarında Antik Döşeman Geçidi alanında ulaşılmıştır. Yol kalıntıları Taşharman Köyü sınırlarında Antik Döşeman Geçidi'nde geniş taş döşemeli; Benekli Köyü ile Rahva Kervansarayı noktalarında ise küçük moloz taş döşemeli oldukları ve birbirlerinden farklı döşeme ve malzeme özellikleri gösterdikleri tespit edilmiştir.

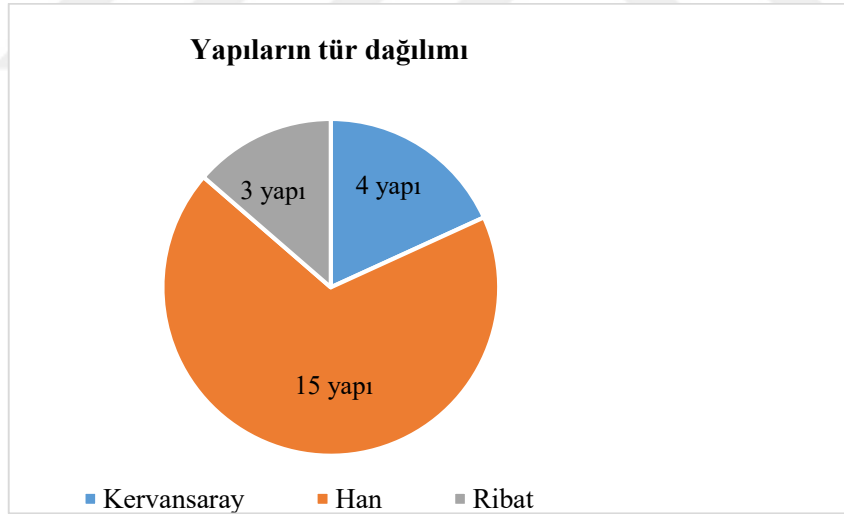
Yapılar, ana kervan yolu üzerinde, aynı hat boyunca birbirlerini takip edecek bir sırada yerleştirilmişlerdir. Yapı aralarındaki mesafeler, bölgenin iklim ve fiziki koşulları göz önüne alınarak belirlenmiştir. Rahva Ovası bölgesinin çetin kış koşulları yapıların aralarındaki mesafenin ortalama 4-5 km.'ye kadar düşürülmesine neden olmuştur. Bu durumda yapıların ölçek olarak küçüldükleri anlaşılmaktadır. Ana merkezlerde, kavşak noktalarında bir menzil yapısı olma özelliği gösteren yapılar büyük ölçekli olacak şekilde tasarlanmıştır. Genel olarak tek katlı inşa edilmeleri, sık aralıklara yerleştirilen çok sayıda yapının varlığı ile açıklanabileceği gibi, yolcu sayısının yoğun olmamasını da işaret etmektedir.

Yapılar su ile ilişkilidir ve çay/derenin elverdiği noktalarda yapılara ulaşımın sağlanması için köprülerle desteklenmişlerdir. Kent içerisinde çok sayıda taş köprü inşa edilmiştir.

Kentte Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı ve Anonim yapıya ait kitabe üzerinde okunan “ribat” ifadesinin yer aldığı yapılardan Hatuniye Ribatı, Emir Şeref Han Ribatı kent merkezinde yer almaktadırlar. Bu yapılar için kitabelerinde neden “ribat” ifadesinin kullanıldığı bilinmemektedir. Bu durum, yapıların askeri

amaçlarla kullanılmış olabileceğini düşündürdüğü gibi, ribat teriminin bölgede han yapıları için kullanılan genel bir ifade olabileceğini de düşündürmektedir.

Yapıların ortak problemlerinden biri arşiv kayıtlarının olmaması, arşiv belgelerinin tutulmaması veya arşiv kayıtlarına ulaşamamasıdır. Yapılar, günümüzde bilinen isimlerden farklı bir şekilde isimlendirilmiş olduğundan kayıtlardaki belgelere ulaşamadığı ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Banileri bilinmeyen yapıların tarihlendirimlerinde de kesin ifadelerle varılamamaktadır. Bu durumda isimleri ve dönemleri belli olmayan yapılar bulundukları konuma göre adlandırılmış, kitabesine ulaşılan ve kitabesi okunabilen yapılar üzerinde ulaşılan “ribat” terimi sahip oldukları yapıların adlandırılmasında tercih edilmiştir. Bu şekilde çalışma kapsamında incelenen 22 (yirmiiki) yapı incelenmiştir. Yapıların ölçekleri, konumları, sahip oldukları özellikler dikkate alındığında 4’ü (dört) kervansaray, 15’i (onbeş) han ve 3’ü (üç) de ribat olarak değerlendirilmiştir (Şekil 7.1). Han olarak değerlendirilen yapıların 4’ü (dört) kent merkezinde yer alan şehiriçi hanı, 9’u (dokuz) ana kervan yolu üzerinde ve 2’si (iki) de iç bölgede yer alan yapılardan oluşmaktadır.



Şekil 7.1 Çalışmada incelenen yapıların tür dağılımı (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yapıların günümüzdeki durumları incelendiğinde (Şekil 7.2); Rahva Kervansarayı, Baş Han, Paşin Kervansarayı, Şerefiye Hanı ve Hatuniye Ribatı restore edilerek yeniden işlevlendirilmiştir. Emir Şeref Han Ribatı, Zülfikarlar Hanı ve Şeyh Garip Hanı zaman içerisinde yapı üzerinde gerçekleştirilen müdahaleler nedeni ile

planlarında değişiklik olacak şekilde günümüze ulaşmıştır. Adilcevaz Kervansarayı, Mahallebaşı Hanı, Buğday Pazarı Hanı, Küfündür Hanı, Duhan Kervansarayı, Kermate Hanı, Cemihan Hanı ve Çeltikli Hanı tahrip olmuş, kısmen yıkılmış ve harap bir haldedirler. Tatvan Hanı, Örenlik Hanı, Harabe Han, Meymune Hanı, Kara Han ve Anonim Ribat ise günümüze ulaşamamıştır.



Şekil 7.2 Yapıların mevcut durumları (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Bitlis kentindeki ribat, han ve kervansaraylar incelendiğinde (Tablo 7.1);

- Günümüze ulaşan 16 (onaltı), ulaşamayan 6 (altı) ribat, han ve kervansaray yapısı vardır. Yapıların 3'ü (üç) ribat, 4'ü (dört) kervansaray, 15'i (onbeş) han yapısıdır.
- Farklı kaynaklarda isim ve konum bilgilerine ulaşılan ancak; varlıkları tespit edilemeyen han ve kervansaray olarak değerlendirilebilecek 19 (ondokuz) yapı tespit edilmiştir. Belirtilen sayının, ilerleyen dönem çalışmalarında değişebileceği unutulmamalıdır. Tespit edilen yapıların ribat, han veya kervansaray yapılarından hangi yapı türünde oldukları bilinmemektedir.
- İklim koşullarının ulaşım elverişli olmadığı Tatvan-Bitlis arasındaki alanda inşa edilen yapılar arasındaki mesafeler kısa tutulmuştur. Kent merkezinde Bitlis Kalesi çevresine toplanan yapılar Bitlis çıkışından Siirt

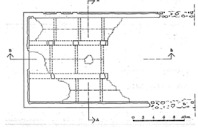
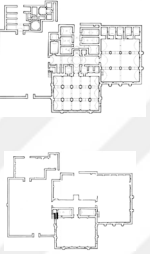
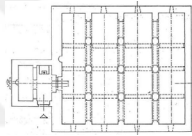
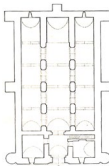
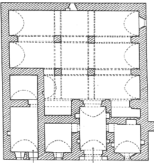
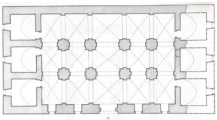
sınırına kadar arazinin dağlık ve engebeli olması sebebiyle, yamaçların düzlük alanlarına yerleştirilmiştir.

- Adilcevaz, Tatvan ve Bitlis'te ana kervan yolları üzerinde yer alan yapılarda kesme taş malzeme, Bitlis çıkışından Siirt sınırına kadar olan alanda Kara Han dışında tüm yapılarda ve ara yollarda kalan yapılarda moloz taş malzeme kullanılmıştır.
- 4 (dört) yapı avlulu çok mekanlı plan tipine sahiptir; Rahva Kervansarayı, Emir Şeref Han Ribatı, Zülfikarlar Hanı ve Kermete Hanı.
- 13 (onüç) yapı avlusuz çok mekanlı plan tipindedir; Adilcevaz Kervansarayı, Baş Han, Paşin Kervansarayı, Mahallebaşı Hanı, Hatuniye Ribatı, Şerefiye Hanı, Şeyh Garip Hanı, Küfündür Hanı, Duhan Kervansarayı, Cemihan Hanı, Tatvan Hanı, Harabe Han ve Karahan.
- 1 (bir) yapı avlusuz tek mekanlı plan tipindedir; Çeltikli Hanı.
- 4 (dört) yapının plan tipine ulaşamamıştır; Buğday Pazarı Hanı, Örenlik Hanı, Meymune Hanı ve Anonim Ribat.
- Yapıların plan tipleri Anadolu'nun diğer bölgelerindeki ribat, han ve kervansaray plan tiplerine benzer gibi görünse de ölçü, oran ve mekan düzenlemesi olarak farklı oldukları görülmektedir.
- Ayrıca, Bitlis'te XVI.-XVII. yüzyıllarda hüküm süren Şerefhanların yapıları ile de karşılaştırıldığında taçkapı düzenlemeleri dışında benzerlik görülmemektedir.
- Yapıların cephe tasarımları açısından bakıldığında, hem Anadolu Selçuklu hem de Bitlis kenti örneklerinde taçkapı kullanımı görülmekle birlikte, Bitlis ribat, han ve kervansaraylarında Anadolu Selçuklu taçkapıları gibi simetri ve üslup birliği görülmemektedir.
- Süslemede bazı yapılarda devşirme malzeme kullanılması açısından benzerlikler olduğu görülmüştür.
- Bu bölge ribat, han ve kervansaraylarının daha önce (Bölüm 5.1) anlatıldığı gibi; Anadolu'daki hiçbir ticaret ağına bağlı olmayıp, daha önce bu bölgede hüküm süren uygarlıklardan Urartular'ın da kullandığı bazı liman, iskele ve

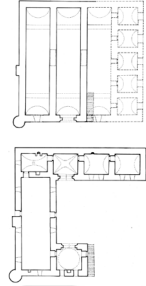
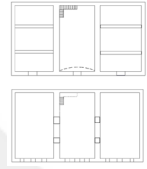
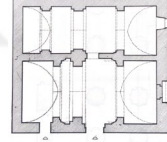
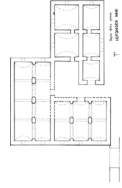
yolların da dahil olduğu, bölgeye özel ticaret yolları üzerinde oldukları anlaşılmaktadır (Bölüm 3.3).

Sonuç olarak kısaca; Bitlis kentindeki ribat, han ve kervsanarayların; bölgenin iklim ve topografyasına göre şekillendikleri, plan özellikleri açısından Anadolu'daki örneklerden farklı oldukları, kendi içlerinde genel olarak avlu kullanılmayan çok mekanlı ve tek mekanlı olarak ayrıldıkları, cephe tasarımı açısından belirgin bir benzerlik, bütünlük ve oran-ölçüye sahip olmadıkları, yapıların taş malzeme ile inşa edildiği, üst örtü olarak genellikle beşik tonozun tercih edildiği, yapılar içerisinde cami, hamam, mescit gibi farklı fonksiyonlu mekanların da bulunduğu ve bezeme düzeni açısından bir bütünlük ve benzerlik göstermediği ancak; kullanılan devşirme malzemelerde bezemeye rastlandığı görülmektedir.

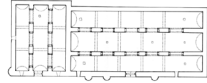
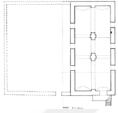
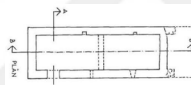
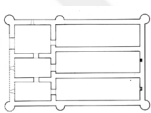
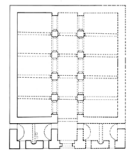
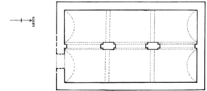


Plana Göre Yapı Adı	Avlulu		Avlusuz		Kat Sayısı		Üst Örtü Sistemi				Farklı Fonksiyonlara Göre Şekillenen Mekanlar						
	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	I	II	Beşik Tonoz	Yıldız Tonoz	Kubbe	Düz Teras	Cami	Mescit	Hamam	Fırın	Destek Kulesi	Gözcü kulesi	Çeşme
Adilcevaz Kervansarayı					•		•			•							•
Rahva Kervansarayı						•	•		•	•	•	•	•		•	•	
Baş Han					•		•			•				•		•	
Papşin Kervansarayı					•		•			•					•		
Mahallebaşı Hanı					•		•			•					•		
Hatuniye Ribatı					•		•			•							

Tablo 7.1 Yapıların plan özellikleri

Yapının Adı	Avlulu		Avlusuz		Kat Sayısı		Örtü Sistemi				Farklı Fonksiyonlara Göre Şekillenen Mekanlar						
	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	I	II	Beşik Tonoz	Yıldız Tonoz	Kubbe	Düz Teras	Cami	Mescit	Hamam	Fırın	Destek Kulesi	Gözcü kulesi	Çeşme
Emir Şeref Han Ribatı						•	•	•	•	•		•			•		
Şerefiye Hanı						•	•			•							
Şeyh Garip Hanı						•	•			•							•
Zülfikarlar Hanı					•		•			•							
Buğday Pazarı Hanı							•										
Küfündür Hanı					•		•										

Tablo 7.1 Yapıların plan özellikleri (devamı)

Yapının Adı	Avlulu		Avlusuz		Kat Sayısı		Örtü Sistemi				Farklı Fonksiyonlara Göre Şekillenen Mekanlar						
	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	Tek Mekanlı	Çok Mekanlı	I	II	Beşik Tonoz	Yıldız Tonoz	Kubbe	Düz Teras	Cami	Mescit	Hamam	Fırın	Destek Kulesi	Gözcü kulesi	Çeşme
Duhan Kervansarayı					•		•			•					•		
Kermete Hanı					•		•			•							
Cemihan Hanı					•		•			•							
Çeltikli Hanı					•		•			•							
Tatvan Hanı					•		•			•					•		
Örenlik Hanı																	
Harabe Han					•		•			•		•					
Meymune Hanı																	
Kara Han					•		•										

Tablo 7.1 Yapıların plan özellikleri (devam)

- Açıkyıldız Şengül, B. (2018). Sharafiyya Complex In Bidlis: Rethinking Of Local History In Islamic Architecture. *Journal Of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 10, 3 (21), 1182-1196.
- Akalın, B. (1983). Bitlis İl Merkezindeki Tarihi Dini Yapılar, *Yayımlanmamış Lisansüstü Bitirme Tezi*, İstanbul: Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı.
- Alikılıç, D. (2011). Kubbetü'l-İslam Ahlat, *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 17-21 Haziran 2008*. Editör: Oktay Belli. Bitlis Eren Üniversitesi Yayını No:2. 272-273.
- Altun, A. (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Altun, A. (1990). *An Outline of Turkish Architecture in The Middle Ages*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Arapoğlu, M. (2020). İslam Mimarisinde Ribatlar, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.
- Arık, M. O. (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Sanat Tarihi Serisi No:2.
- Arınç, K. (2007). Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeler, *International Symposium of Tatvan and its Surrounding From Past to Future, Tatvan*.
- Arınç, K. (2011). Ulaşım Coğrafyası Bakımından Bir İnceleme: *Rahva Düzlüğü ve Çevresi, Doğu Coğrafya Dergisi*. 6 (3). 25-46.
- Arslan, C., (2018). Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri. *Kare*. No:5. 1-21.
- Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları:1196.

- Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı:43.
- Aslantürk, H. A. (2011). Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- Ayça, M. (1945). Anadolu'nun Tarihi Büyük Yolları (Onaltıncı Asra Kadar). *Yayımlanmamış Bitirme Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Aydemir, H. (1970). Silvan Tatvan Arasındaki Hanlar. *Yayımlanmamış Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ayverdi, E. H.; Yüksel, İ. A. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:72.
- Azamat, N. (2006). Nasır-ı Hüsrev. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C32. 395-397.
- Bakış, A.; Serdar, T.; Işık, E.; Akıllı, A., Hattatoğlu, F. (2015). Van Gölü Havzası İpek Yolu Güzergahı Üzerine Bir Çalışma. *International Journal of Scientific and Technological Research*. Vol I. No:2. 51-75.
- Baş, A. (1989). Beylikler Dönemi Hanları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baş, G. (2002). *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*. Bitlis: Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:11.
- Belli, O. (1977). Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü.
- Belli, O. (2007). Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliklitaş (Semiramis) Kaya Tüneli. *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*. Editör: Oktay Belli. Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları No:17. 20-28.

- Berkol, F. (1973). Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları, *Vakıflar Dergisi X*. VGMY. 345-365.
- Binan, D. U; Binan, C. (2009). Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelenmesi Üzerine Sistematik Bir Yaklaşım. *Adalya*. XII. 315-345.
- Bird, I. L. (1891). *Journeys In Persia And Kurdistan, Vol II*. London: Jhon Murray Albemarle Street.
- Bitlis İl Yıllığı, (1967). Ankara.
- Bitlis (1982). *Yurt Ansiklopedisi 2*. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Bitlisname. Deliklitaş Tüneli, Erişim tarihi: 01.03.2023, <https://www.bitlisname.com/?s=deliklita%C5%9Fd>
- Bodleian Library. Şerefname. Erişim tarihi: 05.09.2022, <https://digital.bodleian.ox.ac.uk>
- Boran, A. (1997). Ahlat Taşı (Andezit Tüf). *Vakıflar Dergisi XXVI*. 363-372.
- Boran, A. (1999). Ahlat Taşının Osmanlı Döneminde Kullanımı ve Bununla İlgili Bir Arşiv Belgesi. *Vakıf ve Kültür Dergisi 2*. Sayı 6. 54-57.
- Brant, J.; Glascott, A.G. (1840). Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838. *The Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 10* (1840). 341-434.
- Britannica. Tabula Peutingeriana. Erişim tarihi: 03.09.2023, <https://www.britannica.com/topic/Tabula-Peutingeriana>
- Cantay, G. G. (2016). *Anadolu Menzil Kervansarayları*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını.
- Cezar, M. (1976), Türk Tarihinde Kervansaray. *VIII. Türk Tarih Kongresi 1981, C.II*. s.931-940.
- Charles Grey (?). *A Narritive Of Italian Travels In Persia In The Fifteenth And Sixteenth Ceunturies*. London: Printed For The Hakluyt Society.

- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'asie Geographie Administrative*, Paris: Ernest Leroux Editeur.
- Çakır, M. S. (2016). Nakşbendi-Halidiliğin Seyyid Taha Hakkari Nehri Kolu (XIX. Yüzyıl). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Çal, H. (2002). Tapu Tahrir Defterleri ve Hurufat Defterlerine Göre Ahlat'ta Türk Mimarisi. *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*. 71-86.
- Çay, A. (1993). Ahlatşahları Atabekliği, (1100-1227), Anadolu'da Türk Mührü Ahlat. *Ahlat Kültür Vakfı Yayınları No:3*. Yay. Haz. İlhami Nalbantoğlu. 7-12.
- Çayırdağ, M. (1982). Kayseri'de Selçuklu Ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri. *Türk Etnografya Dergisi*, 67. 79-114.
- Çetin, C. (2013). *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) (1690-1750)*. İstanbul: Hikmet Yayınevi.
- Çetinkaya, B. (2003). Ortaçağ İslam Dünyasında Ribat (VII.-XIII. Asırlar Arası). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Dapper, Olfert (1680). *Arabie Mesopotamie Babylonie Assyrie Anatolie*. Amsterdam: Jacob van Meurs Boeckverkooper.
- Demirhan, N. D. (2020). Bitlis El Aman Hanı'nın Yeniden İşlevlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı.
- Demirören Haber Ajansı. Rahva Kervansarayı genel görünüm. Erişim tarihi: 01.02.2023, <https://www.dha.com.tr/fotogaleri/tarihi-el-aman-hani-ilham-enstitusu-olacak-2128658>
- Denli, Y. (2019), Osmanlı Minyatür Sanatında Mekan Anlayışı: Şerefname Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.
- Devlet Arşivleri. Tatvan Hanı, No. 30-18-1-1- fon, 24 kutu, 26 gömlek, 2 sıra.
- Devlet Arşivleri. Rahva Kervansarayı, No. BOA. EV. MKT.01303.00058.

- Devlet Arşivleri. Rahva Kervansarayı, No. I.EV.00023.00054.001.001.
- Devlet Arşivleri. Rahva Kervansarayı, No. SD. 00188.00047.002.001.
- Devlet Arşivleri. Rahva Kervansarayı, No. I.EV.00048.00050.001.001.
- Devlet Arşivleri. Rahva Kervansarayı, No. I.EV.00048.00050.002.001.
- Droysen, J. G. (1945). *Büyük İskender. C4*. Çev: Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eravşar, O. (2011). *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*. İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Erdmann, K. (1961). *Das Analolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*. Berlin: Verlag Gebr Mann.
- Erken, S. (1977). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Eski Türkiye Fotoğraf Arşivi. Şerefiye Külliyesi, 1960. Erişim tarihi: 03.04.2023, <http://www.eskiturkiye.net/3749/>
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: IV. Kitap I. Cilt*. Yay Haz: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1969). Hanköyü’nde Hüsrev Paşa Camii: Sultan IV. Murad’ın Sadrazamı Hüsrev Paşa’nın Bir Eseri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 23. 179-204.
- Gabriel, A. (1933). Mardin ve Diyarbakır Vilayetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S I. 134-149.
- Gabriel, A. (1940). *Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale*. Paris: E. De Boccard.
- Gabriel A. (2014). *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*. Çev: İdil Çetin. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Gelişkan, N. N. (2015). Matrakçı Nasuh Gözüyle Bitlis. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gelişkan, N. N. (2021). Matrakçı Nasuh Gözüyle Bitlis Kervansarayları: El Aman Hanı Örneği. *Socrates Journal Of Interdisciplinary Social Studies*. 7. 10. 51-65.
- Görür, M. (2007). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. Editör: Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güler, M. (2021). *Günümüzde Anadolu Sınırları İçerisinde Kalmış Bilinen Tek Eyyubi Hanı; Ba'rur Hanı (Han El-Ba'rur)*. Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı Yayınları Yayın No:62.
- Gümüşçü, O.; Yiğit, İ. (2020). Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular:1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray İsimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuklu Medeniyet Araştırmaları Dergisi*. 5, 5. 97-109.
- Güner, Ş. (1995). *Anadolu Kral Yolları*. İstanbul: Dünya Şirketler Grubu.
- Güneş, B. (2003). Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Güran, C. (1978). *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Halaçoğlu, Y. (1982). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi. *Yayımlanmamış Doçentlik Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeni Çağ Tarihi Birimi.
- Herodot (1973). *Herodot Tarihi*. Tercüme: Müntekim Ökmen, Sunan: Azra Erhat, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hollis. 1978-79'da Rahva Kervansarayı. Erişim tarihi: 01.02.2023
<https://id.lib.harvard.edu/via/8001310324/catalog>

- Hollis. 1979-80'de kervansarayın görünümü. Erişim tarihi: 01.02.2023, <http://id.lib.harvard.edu/via/8001310328/catalog>
- Hollis. Taçkapı. Erişim tarihi: 01.02.2023, <http://id.lib.harvard.edu/via/8001310327/Catalog>
- Hommeire, X. (1856). *Voyage En Turqouie Et En Perse*. Paris: P. Bertrand Libraire Editeur.
- Hovannisian, R. G. (2016). *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*. Çev: Zülal Kılıç. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- İlter, İ. (1969). *Tarihi Türk Hanları*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- İrepoğlu, Y. (1983). Bitlis El Aman Hanı. *Yayımlanmamış Lisansüstü Bitirme Tezi*. İstanbul: Yıldız Üniversitesi Rölöve Restorasyon Anabilim Dalı
- Kafesoğlu, İ. (1949). Ahlat ve Çevresinde, 1945'te Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tedkik Seyahati Raporu. *Tarih Dergisi*, 1 (1). 167-200.
- Katip Çelebi (2010). *Cihannüma*. Editör: Sait Öztürk. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karakaya, E. (1999). Issız Han. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19. 201-202.
- Karamağaralı, B. (1992). Ahlat Anıtları, Ahlat ve Kültürel Mirasımızın Korunması. *Ahlat Kültür Vakfı Yayınları No:1*. s.51-84.
- Kayaoğlu, C. (1967). *Bitlisi Tanıyalım*. Ankara: Yeni Desen Ticaret Lmt. Şti. Matbaası.
- Kazancı, N., Gürbüz, A. (2014). Jeolojik Miras Nitelikli Türkiye Doğal Taşları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*. 57, 1. 19-44.
- Kılıç, O. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayıncılık.
- Kinneir, J. M. (1818). *Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*. London: Jhon Murray, Albemarle-Street.
- Korsan, M. (1957). *Bitlis: Bitlis Hatıraları*. Basım Yeri Yok.

- Köhler, W. (1989). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*. Çev: Haydar Işık. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Köprülü, F. (1942). Ribat. *Vakıflar Dergisi*, II 267-278.
- Ksenophon (1944). *Anabasis*. Çev. Hayrullah Örs. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kuş, A.; Alan, G. (2019). Amerikan Board ve Bitlis'teki Çalışmaları (Amerikan Board Belgeleri Işığında). *History Studies*, 11, 5. 1405-1431.
- Küçükuşurlu, M. (2020). *Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları*. Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları No:18.
- Kültür Portalı, Sivri kemer örnekleri, Mahallebaşı Hanı. Erişim tarihi: 12.02.2023, <https://www.kulturportali.gov.tr>
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies Vol II*. London: Longmans, Green and Co.
- Matrakçı Nasuh (2014). *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*. Yayına Hazırlayan: Hüseyin G. Yurdaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Maunsell, F. R. (1901). Central Kurdistan. *The Geographical Journey* 18, 2, 121-144.
- Mayewsky (1977). *Rus General Mayewsky'nin Doğu Anadolu Raporu: Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*. Haz: Hamit Pehlivanlı. Tercüme: Mehmed Sadık. Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür Ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Menekşe, N. (1965). *Bitlis*. Metin Matbaası.
- Müller Simons, P. (1892). *Du Caucase Au Golfe Persique A Travers L'Armenie, Le Kurdistan Et La Mesopotamie*. Washington D.C.: Universite Catholique D'amerique.
- Nasır-ı Hüsrev (1967). *Sefername*. Çev: Abdülvehap Tarzi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Oflaz, M.; Tekin, R. (2000). Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfiyesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I*. 201-220.

Omnes Viae. Tabula Peutingeriana. Erişim tarihi: 01.02.2023,
https://omnesviae.org/#!iter_TPPlace2139_TPPlace2108

Özcan, K. (2005). Anadolu Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı.

Özergin, M. K. (1959). Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Özfırat, A. (2002). Van Gölü'nün Batı Kıyısında İki Urartu Merkezi. *Arkeoloji ve Sanat*, 108. 21-26.

Özlü, Z.; Tiryaki, K. (2019). Adana Valisi İsmail Hakkı Bey'in "Raporlarım" Adlı Eserinde Bitlis Kazası İle İlgili Bulgular (1912). *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis I*, Editörler: Mehmet İnbaşı ve Mehmet Demirtaş. Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları:7. 581-595.

Öztürk, S. (1970). Bitlis'te Cami, Medrese ve Mezar Anıtları. *Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

Öztürk, Ş. (2005). *Bitlis Su Mimarisi*. Malatya: Uğurel Matbaası.

Öztürk, Ş.; Sayan, Y. (2001). *Bitlis Evleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, Ş.; Tökmeci Özeke, E. (2013). Tarihi Bitlis El Aman Hanı Yeniden İşlevlendirme Projesi. *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*. Editörler: Oktay Belli, Vedat Evren Belli. 188-198.

Özyılmaz, H.; Dağtekin, E.; Payaslı Oğuz, G. (2008). Tatvan ve Çevresindeki Tarihi Konaklama Yapıları; Hanlar. I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Editör: Mehmet Bilen.

Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Paradeisopoulos, I. K. (2013). A Chronology Model for Xenophon's Anabasis. *Greek, Roman and Byzantine Studies*. 53. 645-686.

- Pektaş, K. (2001). Bitlis'te Az Tanınan Bir Yapı: Anonim Han, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, S. XI, s.127-133.
- Pektaş, K.; Baş, G. (2005). Bitlis Çevresi Yüzey Araştırması. 27. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu. 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 24-28 Mayıs 2004 Konya. 173-182.
- Pektaş, K. (2006). Van Gölü Çevresinde Bilinmeyen Bazı Hanlar Üzerine. VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-8-9 Nisan 2003). Yay Haz. Gülgün Köroğlu, 114-117.
- Pektaş, K. (2007). Bitlis Kalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları. 29. Kazı Sonuçları Toplantısı I. 245-262.
- Pektaş, K. (2008 a). Bitlis Kalesi Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları. 30. Kazı Sonuçları Toplantısı IV. 317-326.
- Pektaş, K. (2008 b). Hüsrev Paşa'nın Bitlis'te Bilinen Bir Kitabesi. *Sanat Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 13. 87-90.
- Pektaş, K.; Baş, G. (2010). Bitlis ve Çevresi Yüzey Araştırması 2008. 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı III. 259-271.
- Pektaş, K. (2010). Hüsrev Paşa'nın Bitlis'te Bir Kitabesi. *Sanat Dergisi*. 0 (13). 87-90.
- Pektaş, K., Baş, G., Özdemir, H. ve Erdoğan, S. (2011). Bitlis ve Çevresi 2009 Yılı Yüzey Araştırması, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı II. 457-474.
- Salt. Adilcevaz kalesi ve içerisindeki yapıların görünümü. Erişim tarihi: 01.02.2023, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/87668>
- Salt. Rahva Kervansarayı. Erişim tarihi: 22.02.2023, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77795>
- Salt. Rahva Kervansarayı batı bölümü. Erişim tarihi: 22.02.2023, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77795>
- Saraçoğlu, H.; Yıldız, M. Z. (2007). XIX. Yüzyıldan Günümüze Bitlis İli'nin İdari ve Demografik Gelişimi. II. Van Gölü Havzası Sempozyumu (04-07 Eylül 2006-Bitlis Kültür Merkezi). 271-284.

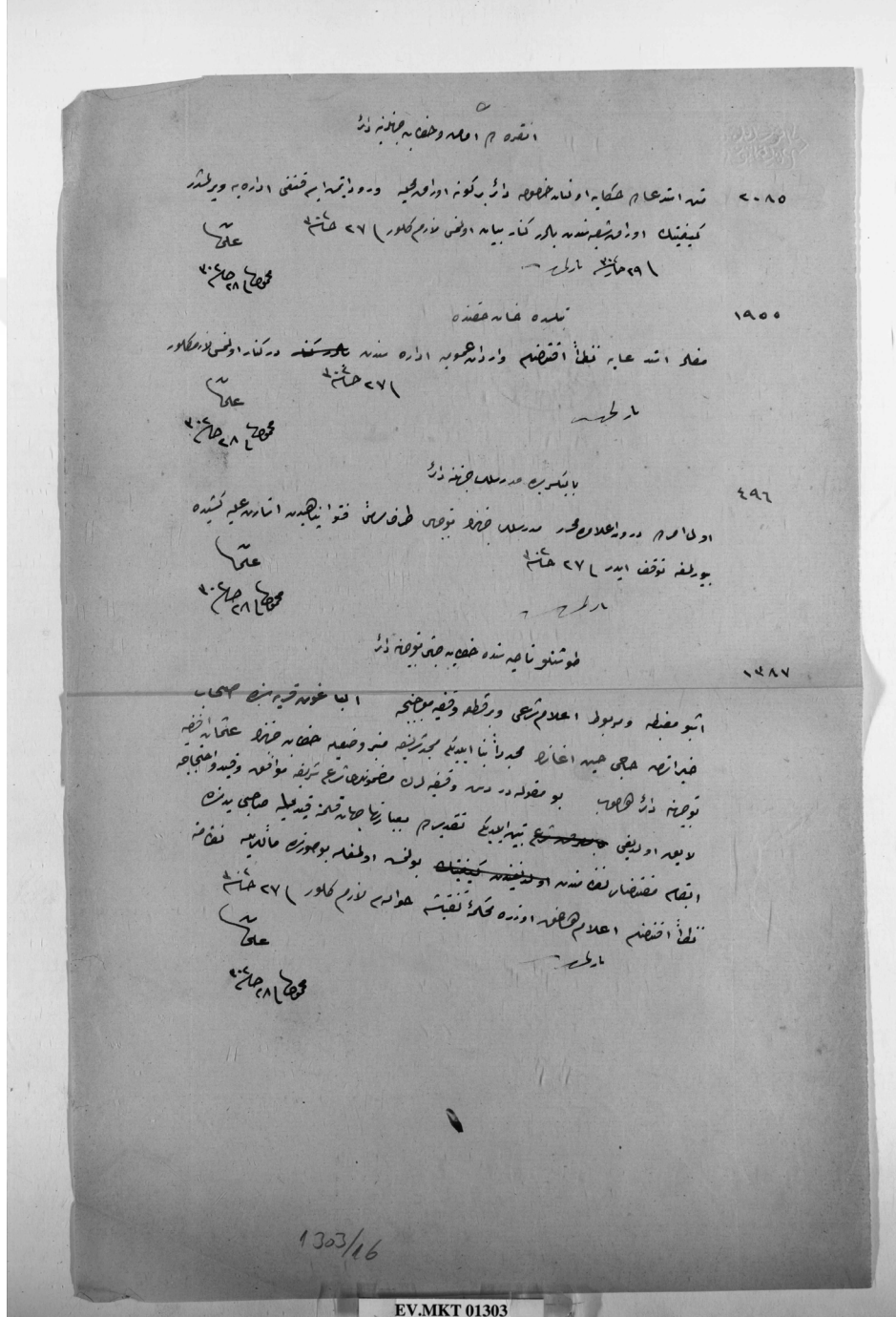
- Serdar, T.; Işık, E., Akıllı, A., Hattatoğlu, F. (2015). Van Gölü Havzası İpek Yolu Güzergahı Üzerine Bir Çalışma. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 1-2. 51-75.
- Sevim, A.; Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara, TTK Basımevi.
- Sevin, V. (1987). Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*. 1-44.
- Sevin, V. (1989). Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu. *Anadolu Araştırmaları*, 0 (11). 47-63.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26.
- Shiel, J. (1838). Notes On a Journey From Tobriz, Through Kurdistan Via Van, Bitlis, Se'ert and Erbil to Suleimaniyeh in July and August 1836. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 8. 54-101.
- Southgate, H. (1840). *Narrative Of A Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia And Mesopotamia With An Introduction And Occasional Observations Upon The Condition Of Mohammedanism And Christianity In Those Countries*, Vol I. New York: D. Appleton and Co 200 Broadway.
- Sökmen, S. (2015). Ahlat'ta Geleneksel Taş İşçiliği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (9). 99-119.
- Sönmez, Z. (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Süphanoglu, Y., B. (2020). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Bitlis El Aman Kervansarayı Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı.
- Sykes, M. (1908). The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire, *The Journal Of The Royal Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland*, Vol. 38, 451-486.

- Şahin, G. ve Balcı Akova, S., (2019). Türkiye'nin Coğrafi İşaret Niteliğindeki Jeolojik Değerleri. *Asia Minor Studies* 7, 2. 335-354.
- Şeref Han (1971). *Şerefname Kürt Tarihi* (Farsça, Bitlis, 1597). Çev: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul: Ant Yayın:48, Osmanbey Matbaası.
- Şerif, A. (1932). *Ahlat Kitabeleri*. İstanbul: Hamit Matbaası.
- Şimşek, O., Erdal, M., (2004). Ahlat Taşının (İgnimbrit) Bazı Mekanik ve Fiziksel Özelliklerinin Araştırılması. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 17(4). 71-78.
- Sümer, F. (1989). Ahlat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2. 19-22.
- Tabak, N. (1972). *Ahlat Türk Mimarisi*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Taeschner, F. (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı: 50 Tablo ve 2 Harita İle Birlikte*. Terc: Nilüfer Epçeli, Editör: Yüzel Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Talay, A. (1996). Van Gölü Çevresi Kültür Varlıklarımızdan Olan Vakıflardan Bir Kesit, *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri 22-25 Mayıs 1995*. 35-41.
- Tanman, M. B. (1995). Emir Hanı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11. 133-134.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>
- Tavernier, J. B. (2017). *Tavernier Seyehatnamesi: Stefanos Yerasimos'un Anısına*. Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviren: Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tavernier, J. B. (1681). *Beschreibung der Sechs Reisen Türkei Persien und Indien*. Genff: Widerhold.
- Taylor, J. G. (1865). Travels in Kurdistan with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 35. 21-58.
- Tekin, R. (2000). *Ahlat Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

- Tekin, R. (2021). *Vakıf Kayıtları Ekseninde Bitlis'in Kültür Mirası*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tuncer, O. C.(1979-80). Bitlis Van Karayolu ve Üzerindeki Hanlar. *Sanat Tarihi Yıllığı 9-10*. 317-362.
- Tuncer, O. C. (1995). Diyarbakır Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız. *Vakıflar Dergisi XXV*. 9-34.
- Tuncel, M. (1989). Bitlis Şehri (Tarihî Coğrafya Açısından Yaklaşım) (The City of Bitlis). *Ankara Coğrafya Araştırmaları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını, 4, 4*. 101-110.
- Turan, O. (1946). Selçuklu Kervansarayları. *Belleten X*, 39. 471-496.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Tükel Yavuz, A. (1976). Anadolu'da Eş Odaklı Selçuklu Hanları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2, 2, Ayrı Basım*. 187-204.
- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*. London: Longmans Green And Co.
- Uluçam, A. (2002). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II, Bitlis*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, H. R. (1978). Osmanlı Öncesi Devirden Yayınlanmamış Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 9, Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*. 453-483.
- Ünal, H. R. (1983). Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı. *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi II*. 106-118.
- Ünver, A. S. (1952). Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi. *Belleten, XVI, 64*. 547-576.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Rahva Kervansarayı, No. 04693. 00105.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Rahva Kervansarayı, No.04963.00157.25.

- Yale Library Collections. Lynch yolculuğunda Bitlis ve çevresi. Erişim tarihi: 15.05.2023, <https://collections.library.yale.edu/catalog/15826852>
- Yelen, R. (2019). Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri. *Turkish Studies Social Sciences*, 14/5, 2737-2761.
- Yetkin, S. K. (1970). *Türk Mimarisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yiğit, İ. (2008). Ribat. *TDV İslam Ansiklopedisi* 35. 77-79.
- Yinanç, M. H. (1997), Bitlis, *İA.II*. 661-664.
- Yusuf, A. (1991). *Hunere Tabloyen Şerefname*. Sweden: Weşanen Jına Nu:24.
- Yüksel, İ. A. (1995). Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*. 219-281.

DEVLET ARŞİVLERİ ve VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ BELGELERİ



Şekil A.1 BOA. EV. MKT.01303.00058

شورای دولت
مالیه
علا
٢٠٧٢

اوقات کما بود نفه ز ملک شریک دولت حواله بیوریلده به حواله لایحه تاریخ و سید بود ای تقی نوروزی تقریری ماله دایره سده قریه اولدی

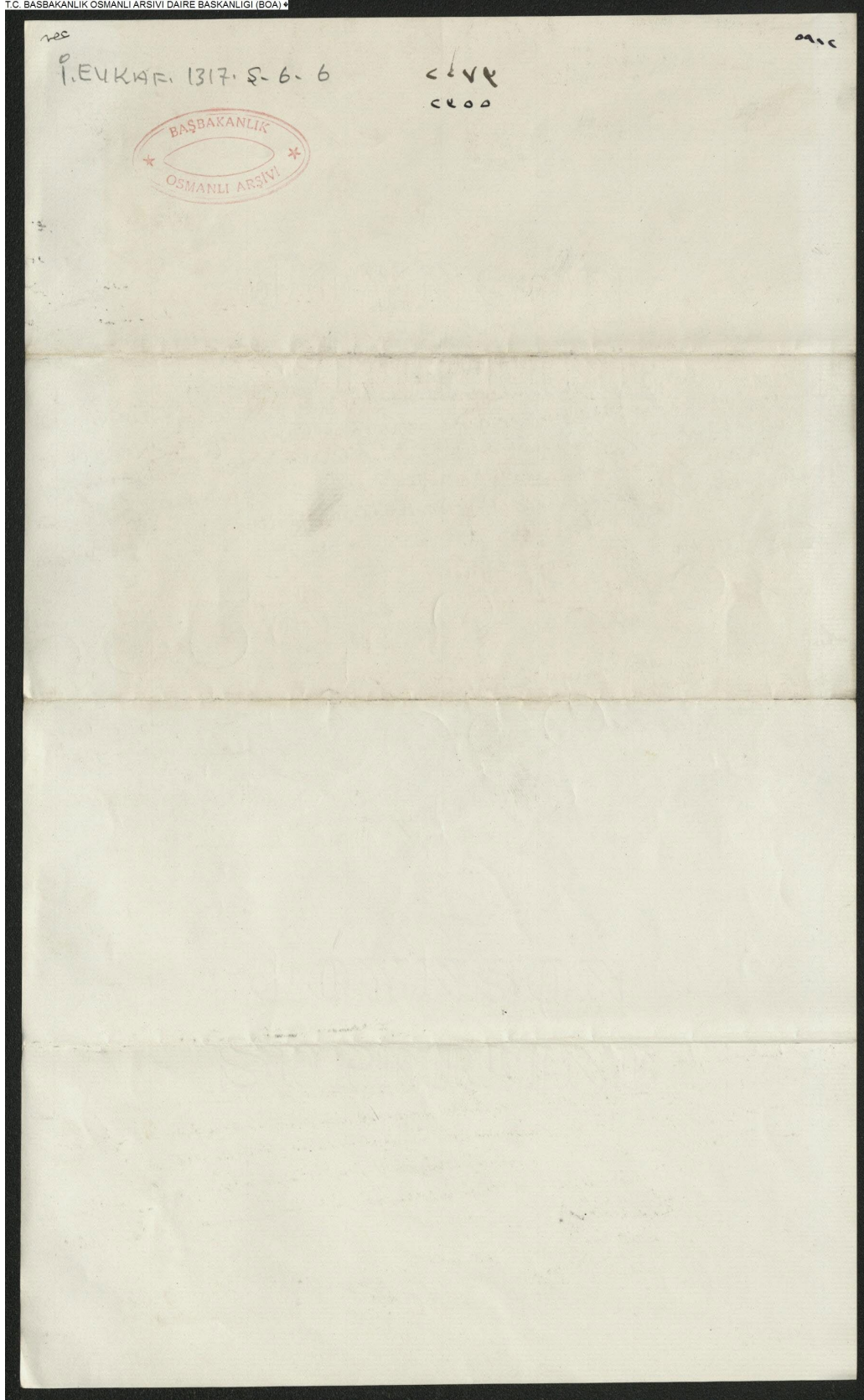
مالیه اوقات محقره ضرورت و تقصیر بنس حواله ره حواله نام موضع و سطح واقع اولوب موسسات مربوطه خورقه و حقوقه خلاصه سبب مستحق اولدیق حواله
الیوم ندریم و غیره ایسای سببک نایسه مرور و سلاقی نقطه نظرینده دایره و مریه دوله حواله نامک بموجب کشف ایسک غرضه فرجه تقریری سببک اوقاف بنس و لایحه اشعارین
اولیضه و واروان و حقک مضایف مذکور بی سببک صاحب ایروک اکتلاشد بنس و علل اصول مضایف و وضع اوقافه ایسک طالب ظاهرا تدریج حواله اشعار سببک بنس
بجمله امانه اهلک تعریف مضایف مذکور ملک واروانه و خفیه شریک و ایفا و حقک رویش اولدیق حواله سببک سببک و حواله اوقافه اولدیق حواله اولدیق حواله اولدیق حواله
و صورت اشعار سببک نورس اولدیق سببک بموجب استنباط ایسک نقطه نظر حواله ایسک حواله ایسک حواله ایسک حواله ایسک حواله ایسک حواله ایسک حواله



İ.EV 23/54

İ.EV.00023.00054.001

Şekil A.2 İ.EV.00023.00054.001.001



İ.EV.00023.00054.001

سوی دولت اقامت
مأموریت در اقامت
مأموریت در اقامت

۱۵۷

۱۵۷

۲۸۷

۲۸۷

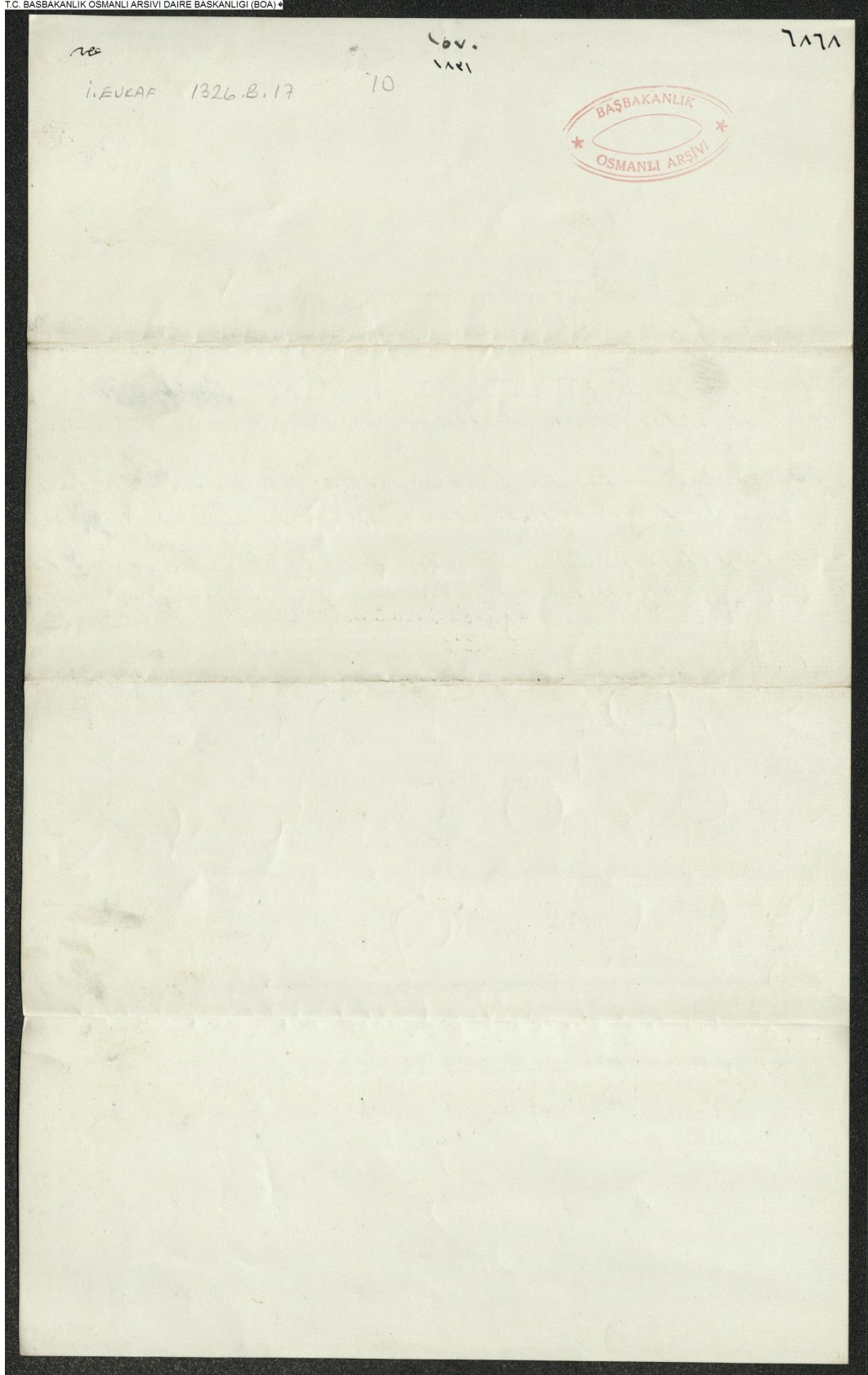
FD 1326.B.7

180/47

2



ŞD.00188.00047.002



İ.EV.00048.00050.001

دائرة
البريد
العثماني
١٢٤٨

عطوفتہ اندم حضرت
اوتاف لہا یوہ نفرتی مفاسد تقریر محوی اورین سوری دولت عالیہ دائرہ سفل تنظیم و نفاذ حصہ و تقدیم قندہ مضطرہ مور اولیٰ اوزرہ درصوم خبر و
باتا طرندہ بنسیدہ رسوا بوقصدہ اس دبوکہ نفیری اجرائفتہ خانکہ بیکہ شدی بوز غرض و بقیہ توجہ شد سیکہ اولیٰ سیکہ ای بوز غرض و
واردندہ بودہ ضمیمہ تویہ عقدہ اراہ سیکہ جناب بادشہی ہر و وجہ شرف صدور بر جواریہ بطوریکہ سبب انفاذ ایدہ حتی برین تذکرہ شادی
تقدیم قندہ اندم ۱۶ جنوری ۱۲۴۸
صد اعظم
کاکہ

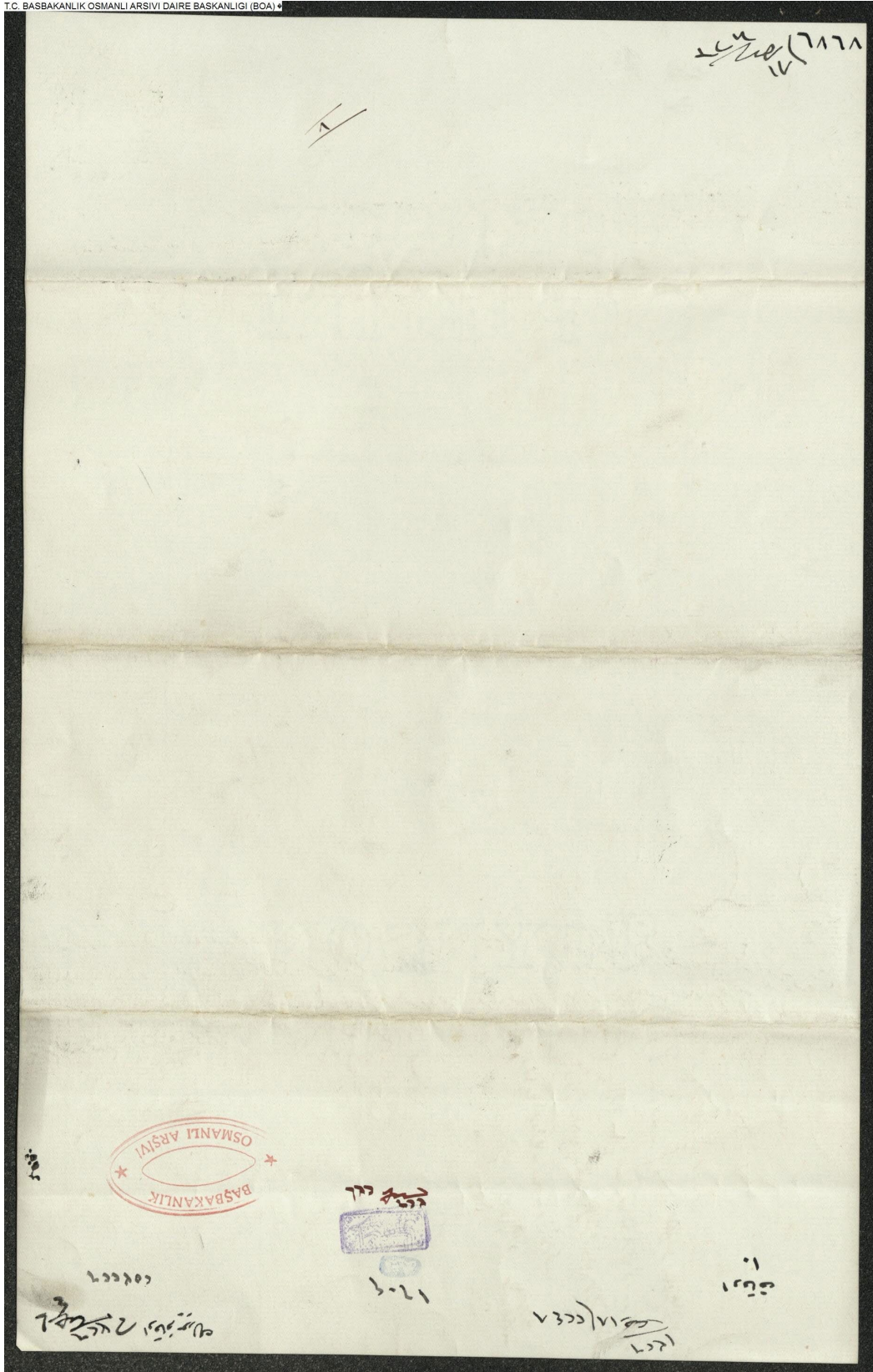
مورد صہ جیکہ کنہ لبرہ
سیہ دست تقدیر اولیٰ طوفیہ مظلومی علی جوید
اسیونیکہ سائر صائرنا لکیرہ اوہ نہ بوجہ
ارادہ سیر جناب خلعتیہ شرفیہ بولہ اولیٰ
اولیٰ با امر و طاعہ علیہ ولی دولت
علیہ و علیہ علیہ
لا سہل
عالمیہ

i.EV 48/50

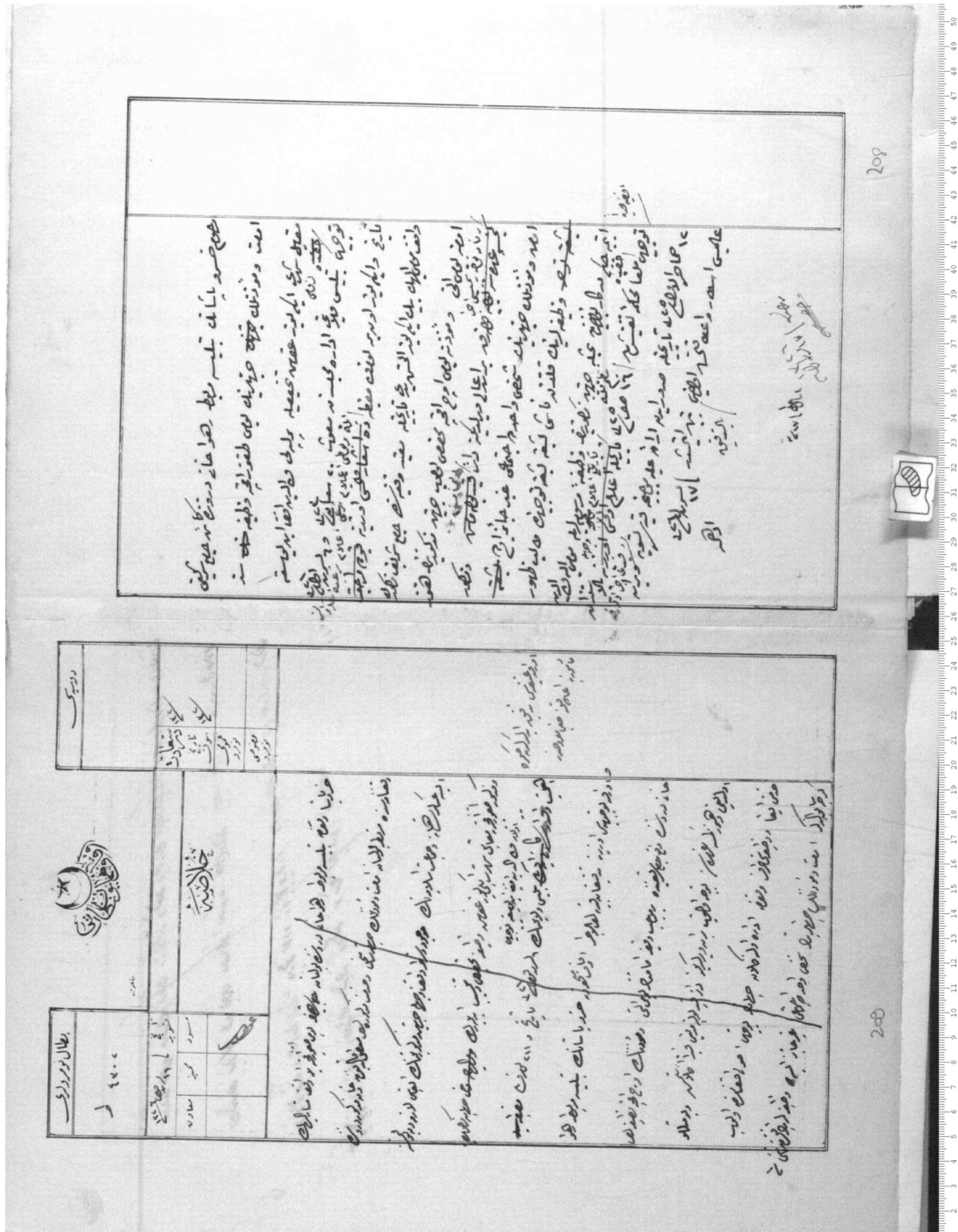
2

LEV.00048.00050.002

Şekil A.5 LEV.00048.00050.002.001



İ.EV.00048.00050.002



Şekil A.6 VGM. 04693. 00105

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Konferans Bildirileri

Başbaydar Belli, F. ve Urfalıoğlu, N. (2021). Seyyahların Anlatımlarında Bitlis'in Han ve Kervansaray Tasvirleri. VIII. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu Bildirisi, Bitlis, 23 Haziran 2021.

Başbaydar Belli, F. ve Urfalıoğlu, N. (2021). Şerefname Eserinde Bitlis Kent Mimarisi. VIII. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu Bildirisi, Bitlis, 23 Haziran 2021.

Makaleler

Başbaydar Belli, F. ve Urfalıoğlu, N. (2023). Bitlis Kentinin Günümüze Ulaşamayan Hanları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(94), 217-240.